Friedebert Tuglas

VALITUD NOVELLID

EESTI KIRJASTUS × TALLINN

Friedebert Tuglas.

FRIEDEBERT TUGLAS

VALITUD NOVELLID

JA

VÄIKEPALAD

1902—1942

EESTI KIRJASTUS
TALLINN 1942

FRIEDEBERT TUGLASE NOVELLISTLIK LOOMING

Rohkem kui vahest ükski teine eesti kirjanik pakub Friedebert Tuglas meile pidevalt tõusva arengu pilti. Eriti oma esimesest suurejoonelisemast katsest „Jumala saarest“ peale on ta looming käinud lakkamatu tihenemise ja süvenemise teed — teed, mis üha kitsenes ja raskenes ning kus aina suurenevad nõuded enese vastu tegid muretu, käisest puistava toodangu peatselt võimatuks. Ometigi Tuglase määratu, siiras töö enese kallal ei viinud mingi ebaisikulise, retušeeritud ideaalkunsti poole, vaid on lasknud ta isiksusel ikka reljeefsemalt esile astuda. Püsivamalt kui peaaegu kõik teised meie proosaautorid on ta püüdnud kujudesse, situatsioonidesse, sümboleisse sisendada seda, milles tundis peituvat oma loovate impulsside sisimat tõukejõudu. Tuglas on valjult hoidunud ennast pillamast. Intensiivses, mitte ekstensiivses suunas edeneb ta ilukirjanduslik areng. Seda ilmekamalt joonistub ta profiil vastu meie kirjandusliku elu tausta.

Tuglase — endise Friedebert Mihkelsoni — varaseimad aastad langevad halli ajastusse, kus meie rahvuslik kultuur oli jäänud arenemises näilikult pidurduma, kuid tema vaimne murdeaeg sattus momenti, kus reaktsioon selle halluse ja jõuetuse vastu puhkes tormiseks mässuks. Sündinud 2. märtsil 1886 Ahja mõisa puusepa pojana, veetis ta üldjoontes idüllilise lapsepõlve, kuni 1901. a. Tartu siirdudes kokku puutus algul puhtrahvusliku, hiljem juba tsarismi vastu sihitud revolutsioonilise liikumisega, mille keeristesse viskus kogu oma terve, innustusvõimelise hingelaadi energiaga. Ühtlasi võttis ta juhtivalt osa tolleaegse vaimse provintslikkuse vastu võitleva „Noor-Eesti“ rühmituse tegevusest. Kui ta revolutsiooni päevil Tallinnas vahistati ja paigutati Toompea vanglasse, millest pääsedes ta oli sunnitud põgenema maapakku, siis tema irdumine kodusest kit-

sast rutiinist oli lõplikult otsustatud. Kuni 1917. aastani on Tuglas nüüd rahutu rändur, kes peost suhu elades teeb arvustuslikku kaastööd kodumaa ajakirjandusele, kuid ühtlasi küllastumatult imeb endasse Lääne-Euroopa rikast, just tollal eriti aktiivset kultuuri. Hoolimata alatoitlusest ja selle tagajärjel tekkinud haiglusest suudab ta kujundada oma vaimset isiksust sellise tarmuga, et kodumaalt eemalgi viibides kasvab eesti juhtivaks novellistiks ja kriitikuks. Peale Vene veebruarirevolutsiooni kodumaale tagasi tulles süvendab ta aina seda positsiooni, algatab meie juhtivate kirjanduslike ajakirjade loomist, toimetab neid, võitleb Eesti Kultuurkapitali ja Eesti Kirjanikkude Liidu idee eest, on nende ja teiste organisatsioonide juhiks, mõjutab oma arvustava ja eritleva sõnaga pidevalt meie kultuurelu ja leiab selle kõrval aega kõige intensiivsemaks kunstiliseks ja uurimuslikuks tööks. Tema siin kõne alla tulev novellistlik looming, kuigi mahult vaid murdosa ta neljakümneaastasest kirjandustoodangust, püsib sealjuures siiski ta taotluste seas kesksel kohal. Sellele on ta pühendanud oma suurima innu ja parima jõu ning selles avaldub kõige selgemini ta peatumatu sisemine areng.

Noorusantoloogiasse „Liivakell" (1913) koondatud valimik Tuglase esimestest kirjanduslikest katsetest osutab äärmist loomingukergust. Esitus sujub vabalt ja muretult, vahel puudutades sotsiaalseid ja poliitilisi probleeme, kuid tavaliselt hoidudes problemaatikast. Mõnikord — näiteks anekdoodilises jutustuses „Hunt" — ilmneb rikast, lopsakat huumorit. Kuid õige pea pääsevad mõjule uusromantilised ja sümbolistlikud mõjud. Eriti tõendab seda tundeküllastatud, fantastiline minevikupilt „Jumala saar", kus enese uduses sümboolikas ja eredais piltides välja elab Tuglase noorusrevolutsiooniline torm ja tung. Need katsed ei osuta veel individuaalse stiili kujunemist, kuid nende keel on sageli haruldaselt musikaalne ja elav. Neis on nooruslikku värskust, mis kontrasteerub teravalt temaatika sagedase süngusega. Nende tõelist tähendust saab hinnata üksnes võrdluse teel teiste kaasaeglaste proosaga, mispuhul otsekohe selgub Tuglase varase toodangu suurem, siiram luulelisus. Ta katsetab visalt ja innukalt pigemini sõnade ja meeleolude kui psühholoogia ja kompositsiooni alal. Tema eesmärgiks on „kummaline ilu" — omadus, milles W. Pater näeb romantika olemust. Voolavad, meloodilised laused langevad sageli rütmi, mida on raske eristada värsist, ja vahetevahel ilmuvad isegi riimid.

Paljusid neist joontest leiame ka novellikogus „Õhtu taevas" (esimeses, 1908. a. ilmunud trükis pealkirjaga „Kahekesi"), mille tähtsus meie kirjanduse arengus on võrreldav Suitsu „Tuulemaa" tähtsusega. Esmakordselt saavutab eesti ilukirjanduslik proosa selles tõesti kõrge artistliku taseme. 1907. a. üksinda Ahvenamaa saartel suvitades oli Tuglas omade sõnade järgi õppinud mõistma looduse värvi ja joont. Nietzsche, loodusteadlaste, Hamsuni ja pisut hiljem J. P. Jacobseni lektüür oli kiirustanud selle aasta „haiglase süvenemise" protsessi, mille kaudu kirjanik esmakordselt ütleb tunginud olevat kirjandusliku stiili olemusse. See kõik kajastub selles raamatus. Mõnedes selle töödes — kõige enam „Toome helbeis" — on vaikset tundesügavust, võtete habrast delikaatsust, mis mõjuvad täiesti uudsetena. Nimetatud novellis, milles õrnalt ja mõtlikult kujutatakse ühe lapse esimest kokkupuudet mehe ja naise vaheliste suhete ägeda maisusega, leevendab ja õilistab kõike rikas, valev loodusenägemus ja võrdlusrohkete lausete pehmelt voolav nõtkus. Meetod on impressionistlik, kuid täis täpset vaatlust, ja keeles on varjatud muusikat, mis osutab uue arengutaseme saavutamist autori poolt. Proosa herk, teadlik tehnika jätab spontaanse kerguse ja lüürilise intiimsuse mulje. Seesama kehtib „Suveöö armastuse" kohta. Selles juuniöise ehalkäimise loos on tausta võrgutav rahu ja soojus mõjuvalt kooskõlastatud tegelaste tundeeluga. Sealjuures kõik on individualiseeritud, eestipärane ja tuttav, kuid ehalkäimise motiiv saab avarama kandvuse.

Neis novellides, milles kastevärskena peegeldub välisilm, näib autor hetkeks veel peatuvat ilusal normaalsel tõelisusel, enne kui astub oma hilisema loomingu hämar-fantastilisse ringi. Kuid hämarust, dekoratiivsust, vahel umbseks muutuvat kirge ning äärmuslikku estetismi osutavad mõned selle kogu teise ja kolmanda trüki palad, eeskätt „Vilkuv tuli", mille taga näivad viirastuvat d'Annunzio ja Oscar Wilde. Suurejoonelise, melanhoolse meeleoluga on küllastatud „Õhtu taevas". Neis töis on teadlik stilisatsioon juba viidud väga kaugele.

Veel kaugemale läheb see Tuglase maapaoaastate keskseimas saavutuses, tolle ajastu rahutust ja süngust kajastavas novellikogus „Saatus" (1917). Siin esineb kirjanik juba kõigiti kujunenud küpse kunstnikuna. Teda ei rahulda enam impressionism, ükskõik kui herk ja peen, ja tavaline reaalsus tundub talle pinnalisena ja kahvatuna. Ka pinnaliselt estetistlikust „kunstist kunsti pärast", millele ta vahe-

peal oli hakanud lähenema, loobub ta nüüd. Kunst on talle nüüd midagi hoopis muud kui virtuooslikkus, olgu viimane kui suur ja briljantne tahes. Kõik on allutatud uuele, kõrgemale otstarbele — müütide loomingule, nagu neid lõi Shakespeare oma „Hamletis", Goethe oma „Faustis", Ibsen oma „Peer Gyntis". See eesmärk on ülim, mida Tuglas kunstis üldse näeb — tõe leidmine esindavate sümboolsete teemade kaudu, mille juured peituvad sügaval inimhingede varjude meres, „mare tenebrarum'is". Omaenda vaimu, omaenda aimleva intuitsiooni kaudu tahab ta luua uue mütoloogia, milles kehastuks midagi kaugelt suuremat kui vaid tema enda elamustik: „Luua müüte — see on kõrgeim. Luua üksi seda, mis rahvad ja sajandid on loonud — see on jumalik. Suuremat õnne ei pea kunstnik lootma."

Seda mütoloogilist loomingut taotleb Tuglas novellide kaudu. Novell peab järelikult sisaldama seda, mille kujundamiseks muidu vajatakse eeposi ja draamasid. Selle nõude suurusest on Tuglas ise väga teadlik. Ta teab, et ainult äärmine tihendus, äärmine intensiivistus, kõige juhusliku väljasulgemine ja kõigi loovate jõudude pingutus võib kindlustada ihaldatud saavutuse: „Novell ideaalsena võetud peab olema niisama poeem, mille rütm avaldub kompositsioonis, üksikute osade ja fraaside, tundmuste ja mõtete tasakaalus." Mõnel leheküljel, väheste detailidega tuleb luua hingeeluline kriis, ümbrusekujutus, mõte ja meeleolu ning lõppeks „nähtava tegevuse taga perspektiivne sügavus, sümboolne tagapõhi." Nii võib ta tõesti öelda, et „ei ole nõudlikumat vormi kui väikese novelli vorm" — et see on „sonett proosas".

Kõiki neid nõudeid on Tuglas sihikindlalt rakendanud nii „Saatuses" kui ka oma hilisemas loomingus. Ka realism võimaldaks mõnevõrra sellist sümboolset süvendust, mille kohta „Õhtu taevas" ju sisaldabki tegelikke tõendeid. Kuid nüüd kaldub Tuglase huvi otsustavamalt fantastika poole. Sest kuigi müüt selle sõna tuglaslikus tähenduses peab kujutama elu nagu iga tõeline kunst, taotleb see sügavamat, põhilisemat elu, kui seda näib võimaldavat hariliku kausaliteediga seotud realism.

Kuid Edgar Allan Poe, Flaubert'i ja vahest ka Jonathan Swifti eeskujul nõuab Tuglas fantastikalt sidevust, näilikku tõetruudust, sisemist järjekindlust, kinnipidamist kord antud premissidest, ning on enda vastu armuheitmatu. Oma fantastiliste saarte ja lindude, oma maa-aluste käikude kohta on ta joonistanud üksikasjalised kaardid, ta teab täpselt, kuhu vari teatud kellaajal langeb, ta tunneb viimse

lehesooneni oma fantastiliste taimedegi struktuuri. Selle Flaubert'i omaga võrduva täpsuskirega on suurel määral seotud ta teoste kunstilise mõju intensiivsus.

Seda intensiivsust tõstab ka stiil — mitte enam habras ja impressionistlikult hääbuv nagu enne, vaid teravajooneliselt, tugevavärviliselt olulist tabav, küll tagapõhjadega, kuid reljeefne. Enne vahel esinenud pikkade perioodide asemele tulevad nüüd lühikesed, sageli kolmikjaotusega laused, rütmilised, täis ilmekust; pooltoone asendavad selged toonid; kõik on vahenditult visualiseeritud; endise paigutise miniatuurtehnika tõrjub kõrvale pigemini suuri monumentaalfreskosid meenutav laad. Kõik kõrvaline on hüljatud. Küll võib pateetiline lürism veel tugevasti esile lainetada, kuid mitte üle äärte, mitte omapead, vaid inspiratsioonijõe sirges uurmes. See on harukordselt sugestiivne, väga maaliline, väga valitsetud ja ka väga stiliseeritud stiil, millele teadlik distsipliin annab erilise haaravuse.

Nende novellide tegelased oletsevad kõik väljaspool sotsiaalseid seoseid ja nende kõigi kohal ripub seletamatu saatus, mida nad peavad taluma ilma välise abita. Nende tahe ja selle pingutused muutuvad olukorra tõttu võimetuks ja tühjaks. Nad visklevad viirastuslike võimude käes nagu putukad ämblikuvõrgus, tundes hirmu, mille eri varjundite ja astete analüüsile ongi pühendatud suur osa sellest köitest. Lapsed „Inimesesööjates", vana mägrakoer Popi „Popi ja Huhuus", maa-aluses käigus ekslev hobusevaras „Vabaduses ja surmas" on kõik olendid, keda mõistus palju ei abista, kuid kes elavad seda intensiivsemat vaistude elu. Hirm tungib nende olemasollu sama suurena nagu vanades muinaslugudes, see on sama ürgjõuline nagu koopainimese hirm. Nad kobavad hirmutavas hämaruses ringi nagu viirastusi kartvad muistendite kujud.

Esindavaim kõigist „Saatuse" novellidest on neist enim müüti selle sõna tavalises tähenduses meenutav „Maailma lõpus". „Kalevipoja" maailmalõpu otsimise episoodil ja mõningail botaanilisil tähelepanekuil põhjenedes on see lugu hiiglaneitsi hävitavale armastusele alistuvast, pärast meeleheitehoos end mõrvaga sellest päästvast muinassõdurist kasvanud üheks meie suurejoonelisimaks kirjanduslikuks saavutuseks üldse. Selle eesti Tannhäuseri-teisendi paljudest kirjanduslikest ja kunstilisist allikaist toituv, kuid lõpptulemusena üllatavalt originaalne fantaasiaküllus saavutab lennuka pregnantsuse, mida enne seda eesti proosas ei tuntud ja mis praegugi tundub erandli-

kuna. Naist kui taltsutamatut loodusjõudu ei ole meil keegi ennem nii kujutanud. See teos mõjub nagu sümfooniline helind.

Kuid ka kõik teised selle köite palad osutavad meisterlikkuse tunnuseid — igaüks eriilmeline, igaüks omaette maailma kehastav ja mitmed neist kümneid aastaid vaimus kantud. Selle raamatuga saab Tuglas euroopa uusromantilis-sümbolistliku voolu omapäraseks, täieõiguslikuks liikmeks ja meistriks, kes ainult meie keelepiiri kitsuse tõttu ei ole saanud täit üleeuroopalist tunnustust. Maapaguluse aastate sügavale puurivad elamused ja lakkamatud heitlused täiuse pärast on Tuglase muutnud ilmekaks, iseseisvaks, sihiteadlikuks kunstnikuks.

Vähem uudne kui „Saatus", kuid sellele mitte ainult laadilt, vaid ka tasemelt väga lähedal seisev on Tuglase järgmine novellikogu „Raskuse vaim" (1920). Fantastikalt peaaegu veel ületab kõike varasemat Ameerika algelanike ja Põhja-Euroopa merekultuuri sugemeid võikalt groteskseks, kuid suurestiililiseks pildiks ühendav „Merineitsi". Dualism seekord hirmsas, praalivas Kaspar Punases kehastuva tooruse ja Merineitsis kuju võtva õrnuse ja poeesia vahel, mis mitmel kujul eriti „Toome helbeist" peale ikka jälle vilgub Tuglase teostes esile, ilmub siin nagu kõverpeeglis, milles ka Ilu on pisut vírildunud, sellegipärast küll kaotamata oma luulelist ilmet. Selles novellis on jooni, mis meenutavad samaaegset ekspressionismi. Vähemalt sama valjult stiliseeritud on „Taevased ratsanikud" — pimeda väljaelamisiha traagikomöödia, peaaegu ainuke novell, mille kompositsiooniga autor ise on rahul: „See on täitsa matemaatiline." Mõlemas novellis on tegelased oma tungide ja vaistude võimuses nagu „Saatuse" novellide enamikus. R a t i o edendab vähest osa. Need inimesed ei kuulu meile tuntud maailma, kuigi nende tunded ja tungid põhiliselt on samad kui meil.

Sama kauged meist on apokalüptilise revolutsiooninägemuse „Kangastus" tegelased, kuid sisult on see pessimistlik kommentaar Vene veebruarirevolutsiooni kohta meile vägagi lähedane. Ent kõige mõjuvam selle köite novellidest on esimese maailmasõja järgset kõledust sümboolselt kujutav „Inimese vari" — seekord mitte väljamõeldud, vaid haigevoodil palavikus tõesti nähtud visioon ühe ema armastusest ja kannatusest. See on ballaaditaoline jutustus, millele uneloor näib veel olevat peale jäänud, kuigi see peidab ainult kõrvalise, lastes üksikutel olulistel detailidel seda teravamalt esile tõusta.

Painajalikult mõjult ja siiralt lihtsuselt ei ületa seda ükski teine Tuglase teos.

Kõigis neis „Raskuse vaimu" töis, samuti nagu sinnasamasse kuuluvas fiktiivses „kriitilises essees" olematu kirjaniku kirjutamata teoseist „Arthur Valdes", on tunda eelmise suure sõja ja sellele järgnevate aastate lagunemise, murdumise ja hävimise meeleolu. Kõik näib tühjana või toorena. Kuigi Ilu on olemas, peab see põgenema nagu Merineitsi jõhkra vägistaja eest — või see on ainult poolilma naise müüdav hurm, mis ahvatleb pool-arutut Bovat.

Sama pessimism, osalt veel äärmuslikumal kujul, valitseb viis aastat hiljem ilmunud novellikogus „Hingede rändamine", kus, nagu pealkirigi vihjab, peegeldub autori kauaaegne tegelemine idamaiste usundite filosoofia ja sümboolikaga. See on mitmeti Tuglase irratsionaalseim, kuid ühtlasi mõttetihedaim ilukirjanduslik raamat, mis näib teistest rohkemgi pakkuvat varjatud võtmeid ta isiku lahtimõistatamiseks. Sisemist sugulust idamaaga, eriti budhismiga osutab kirjaniku fatalistlikult häälestatud elutunne, kuigi see nii huvitaval kombel on liitunud äärmiselt eestipärase, läänemaise aktiivsusega ja kuigi kirjaniku tegelikus hoiakus ei ole märgata mingit unistuslikku müstikat. Kuid mingi intiimne nurk tema hinges on siiski alati olnud reserveeritud saatuse häält jälgivale kuulatlevusele. Kuulda selle sahinat otsekui teissugusest maailmast — see on üks Tuglase kunsti põhimeeleolusid. Sellele lisaks tuleb Tuglase suur, otse kirglik täiuse, vaimse intensiivsuse ja vaimsete funktsioonide puhtuse taotlus. Selles pidi leidma loomuliku vastukaja hingede rändamise õpetuse sümboolika, mille järgi lõplik lunastus mingis tulevases reinkarnatsioonis oleneb peamiselt enesedistsipliinist kõigis eelnevais taaskehastumisis. Kaemuslikke voorusi arendavate harjumuste kaudu lähenetakse absoluudile, omandatakse võime selle otseseks vaatluseks ning otsekui ise muututakse selle mahutiks, niisiis saadakse üliinimeseks mingis väga mitte-nietzschelikus mõttes.

Sellest täiustumisprotsessist räägib peenekoeline, pihtimuslik novell „Rändaja", mis isikupäraselt lüürikalt ja mõttekirelt on üks Tuglase sügavamaid loomeid. See on allegooria rõvedast toorusest, mis uues reinkarnatsioonis kirgastub õrnaks puhtuseks — võib-olla ka allegooria ihust ja hingest ja kirgedest, mille võidab puhas kontemplatsioon. Lahenduses on seekord võitnud idamaine seisukoht, milles on kokkupuutepunkte romantikute unistusega täiuslikust üle-

reaalsest ilust. Lõplikus kirgastuses kaob siin kärsik mina. Kuid sellele sihile viib tee täis igatsevat kirge — täiuse järele. Seda teed käib aktiivne õhtumaine hing. Siin ühinevad ida ja lääs.

Ühtlasi on selles kaasakiskuvas teoses antud nägemus kunstniku fantaasiaelu seletavast, ülendavast jõust, vaikselt, kuid intensiivselt põlevast kaemusest, mis võib inimhinge puhastada kõigest rüvedast. See poeem-novell annab meile aimu Tuglase fantaasiaelu ehtsusest, selle suurest sisemisest pingest, selle lätteist, mis peituvad sügaval pinna all, et vahel voolata otse reaalsesse ellu, selle omamoodi religioossest laadist.

Sama hingede rändamise õpetuse motiividel põhjeneb üks Tuglase lohutuimaid eneseavaldusi, lüürilis-filosoofiline, kosmiliselt avar pilt „Õhtu saabub", kus kusagil Pariisi ääretänaval surevat haavatud, kärnast koera vaadeldes asetatakse sünge küsimärk kõigi täienemise ja kirgastumise lootuste taha.

Äärmiselt vaimuka, graatsilise šaržina sama õpetuse kohta tundub nii sageli rünnatud „Androgüüni päev" — puht-taidurluse vaatekohalt üks meie kirjanduse suurimaid võite. Kujutades ühte päeva meesnaise seiklusist, kes on võimeline võtma igasuguseid kujusid ning esinema kord üheks, kord teiseks sugupooleks kehastatult, näib autor siin irooniliselt ja pessimistlikult esitavat küsimuse naudingu kui palja naudingu väärtusest. Nauditsemisvõimalusi on selles teoses kirjeldatud nii tühjendavalt kui seda viiekümnel leheküljel üldse saab kujutella. Nauditsetakse kõigis igades, laadides ja stiilides, ilmsüütuimast lapselõbust küpse võrgutaja kiusava kireni, noormehe vallatusest paadunud elumehe orgiateni. Sealjuures ülemeelikult sädelev ja mänglev stiil otse külvab meid üle teravmeelsuse delikatessidega. Siiski on lõpp raskelt pessimistlik. Commedia dell' arte laadist lähtuv graatsia võtab sünge, kurjaendelise tooni, mille sobivust tol esimesele maailmasõjale järgnenud meeletu enesepillamise ajal praegu vaevalt keegi tahaks eitada.

Meie ajastu sotsiaalne viha ja kättemaksukirg leiab viirastuslikult teravat, jaapani groteskseid puulõikeid meenutavat allegoorilist käsitlust novellis „Õhk täis on kirge", mis muide põhjenebki jaapani ainetel. Oma fantastika loogilisuselt ja stilisatsiooni vahedalt puhtuselt, oma kontsentreeritud jutustusintensiivsuselt peaks see rahuldama kõiki Tuglase enese nõudlikemaidki mõõdupuid. Selles on äärmuslikul kujul väljendunud autori tunne elu hirmsusest. See äärmus-

likkus on sellele raamatule eriti omane: äärmine on „Androgüüni päeva" teadlik estetism, äärmised „Rändaja" vaiksed, kuid sügavad ekstaasid, äärmine „Õhtu saabub" oma kosmilise süngusega. Sama äärmise äärmuseni, seekord paradoksaalse teoreetilise spekulatsiooni alal, läheb selle köite kõige pikem töö „Poeet ja idioot". Süllogismides, mis ettevaatamatu lugeja arul löövad jalad alt, esitab Tuglas siin iroonilise pansatanismi, kõik- ja ainukuratluse teooria, mille kõiki mõtteharjumusi pea peale pööravas loogikas ilmneb sama suurejoonelisus nagu kõigis ta teisteski olulisemates tolleaegsetes üritustes. Ta osutub meie paradoksaalse dialoogi suurmeistriks.

Selle raamatuga oli Tuglas oma senises laadis läinud viimse kujuteldava piirini. Ta fantastika, ta müüditaotlus olid saavutanud rea tippe, avaldudes ikka teravamaks ja ilmekamaks muutuvas stiilis, ikka painajalikuma haaravusega. Äärmise reljeefsusega oli ilmestunud ta pessimism, erakordse võluga ta iluigatsus. Rännuaastate, revolutsiooni, sõja sügavad rahutuskompleksid olid sublimeerunud kunstiks, mis nüüd juba paiguti hakkas end ise koomiliseks analüüsima. Nii siis oli saabunud aeg pöörduda hoopis uute sihtide poole. Seda Tuglas tegigi. Kaheteistkümne aasta jooksul ta tegeles uurimuste, reisikirjelduste ja kriitikaga. Ta tegevus kultuurpoliitilistes organisatsioonides võttis senisest veel märksa suurema ulatuse. Ja kui ta siis kevadel 1937 lõpetas oma pika vaikuse ilukirjanikuna, siis juba romaaniga realistlikus stiilis. Siinkohal võime vaid toonitada „Väikese Illimari" kõrget väärtust, ilma et meie ülesandesse kuuluks seda lähemalt käsitella. See on idülliline teos, rahulik oaas oma autori loomingus, valev puhkus enne verevat tormi, mis maailma hävitust taotelles äsja purustavalt tabas meie maad.

Tuglases äratas see torm uuesti ellu ta sügavale verre imbunud traagilise sümbolismi ning ühes sellega ta novellistivaistud. Siin ei ole koht tema viimaste, alles ilmumisel olevate tööde detailsemaks vaatluseks. Võime ainult öelda, et neis Tuglase kunsti luulelised, visionaarsed kvaliteedid sageli liituvad uuenenud, subtiilse reaalsustundega ning et aja sünge suurus neis leiab mõjuva väljenduse. Tuglase praeguse loomisjärgu kohta on hoopis varane hakata tegema üldistusi. Kirjanikul on varuks ja teostamisel kavatsusi, mis võrsudes täie loomulikkusega ta laadist ja olemusest, siiski on uudsed nii tema enda loomingu kui ka kogu meie senise kirjanduse vaatekohalt. Siin etteruttavaid oletusi teha oleks mõttetu.

Seetõttu on võimatu lõplikule hindamisele võtta tema osa eesti kirjanduses, sellest hoolimata et tema kuju on üks ilmekamaid kogu meie vaimuajaloos. Kuid piirdudes ka ainult tema senise novellistikaga, ei pääse rõhutamast ta saavutuste põhjapanevat tähtsust. „Noor-Eesti" ajastus domineerib ta proosakirjanikuna peaaegu täielikult, kuid ta keskne tähendus ulatub palju kaugemale. Sügavamat, põlevamat, rikkamat sisu, julgemaid kontuure, suuremat joont tõi ta meie proosakirjandusse juba oma esikraamatuga, ning sedasama suurt, kannustavat palavikku on temas tunda kuni ta viimaste veel avaldamata teosteni. Sealjuures pole ta paljas titaanitsev romantik ega tormtunglane, vaid taidleja, kes väsimatu andumusega on enese koolitanud meistriks, vähimagi detailini taotelles kõrgeimat ja saavutades kõrget. Lakkamatu distsipliiniga on ta koondanud ja tihendanud oma loova jõu kõvaks — vahel teemantkõvaks nagu nende kujuteldavate üliinimeste hing, kellest unistab Allan ta „Rändajas". Impressionismist ja lürismist on ta töötanud enese üles monumentaalse stiilini, milles ta hinge herkus ei kao, ent kus pole enam mingit lõtvust. Seetõttu mitmed tema teosed omandavadki midagi maailma iidsete müütide suurusest, kuigi ta looming võtab kuju peamiselt novelli lühivormi kaudu. Selle kompromissitu ülespoolepüüuga on Tuglas saanud õpetajaks paarile generatsioonile ja jääb selleks vist veel mitmele sugupõlvele. Kunstiline tahe, kui see on nii ilmtingimatu, kasvab suureks eetiliseks väärtuseks. See kunst ei ole argipäevakunst, see pole igapäevane vaimuleib. Kuid oma kvaliteediga, oma nõudlikkusega, oma intensiivsusega on see saavutus ja eeskuju, ilma milleta nüüd, peale selle neljakümneaastast kasvu ja mõju, ei oskaks enam kuidagi kujutella meie vaimuelu.

Ants Oras

NOVELLID

ASUJA

1

Siin oli ainult põline mets kohisenud, mille südamesse inimese jalg harva eksis. Verstade kaupa levis metsik laas pimedate padrikute ja sammalsoodega, kuhu suuremad loomadki ei pääsenud. Pikajalgsed kured elasid siin, üksikuil soosaaril pesi ehitades ja kevadest sügiseni konni küttides. Suurel arvul ilmusid siia nepid, koovitajad, metshaned ja pardid, et sügisel jälle pikas reas lõuna poole lennata. Paksus kuusepadrikus oli hundipaari pesa. Eemal soist ja järvist, lüngis männi mehiste juurte all veetis laisk mesikäpp vanaduspäevi.

Omanik ei tuletanud oma metsi palju meeldegi. Kord oli mõisavalitseja öelnud:

„Tarvis oleks seda metsa hakata vähendama. Saaks puud, saaks põllumaad."

Vana mõisnik oli käega visanud:

„Ei maksa. Ei tasu vaeva ega kulu. Las lapsed teevad."

Ja vanaviisi kohises mets pehmeil suveõhtuil ning mühises tormiseil sügisöil. Iga päev tõi ses ääretus laanes küll suuri muudatusi: tuhanded ja sajad tuhanded taimed ja loomad siginesid, sündisid, võrsusid ja kasvasid, kuni jälle oma meheea üle elasid, vananesid, kõdunesid ning surid. Kuid kaduvate asemele asusid kohe tuhanded ja sajad tuhanded uued, ning aastakümnete ja -sadadegi jooksul

polnud muutust tunda. Igal kevadel kattis metsaalust noor rohi ja puud läksid lehte, sügistuul kandis need jälle ära, ning uuesti ulgus talvine maru metsas. Ükski uus ja võõras hääl ei pannud siin õhku värisema. Jatkus vaid looduse igavesti uuenduv elu.

2

Jaak oli juba üle neljakümne aasta vana. Kakskümmend viis aastat oli ta mõisa orjanud. Ta käed olid krobelised ja nägu kortsus. Ära oli kadunud puna ta põsilt ja rõõm ta silmist. Kinnine oli ta süda ning kasin ta kõne.

Kuid mida vähem ta rääkis, seda visamini haudus ta oma mõtteid. Palju tal neid polnud, kuid need olid ta omad. Kui ta võõral väljal rasket tööd tehes hetkeks põllupeenrale istus, kohe valdasid need mõtted teda — mõtted omast nurmest. Hommikul aoajal või õhtul eha eel norutavate mõisa härgade järel tammudes mõtles ta sellele nurmele. Ja õhtuti, kui ta sängi heitis ning vaiba üle pea tõmbas, siis unistas ta omast kodust.

Ta nägi, kuis raiendikul kände kaalus ja sõõrdu põletas, seemned kütismaasse langesid ja idanema hakkasid, siis vikat viljas vihises ja sirp sihises ning lõpuks puhtad, rasked terad läbi sarja rehealuse põrandale langesid. Ja ta suikus, silmade ees väike kollane maja värisevate haabade vahel lagendiku serval.

Kuid ta polnud ainult unistajaks sündinud. Juba lapsena teadis ta, et uni ei anna uuta kuube, magamine maani särki. Aastate jooksul oli ta kopika kopika peale pannud, ja kui ta neljakümne-aastane oli, siis oli tal kirstu põhjas kakssada hõbehaljast rubla. Salaja võõra silma eest luges ta neid hämaras toanurgas ja kuulas, kuis hõbetükid langedes

kõlisesid. See pani ta südame kiiremini tuksuma, ja talle tundus, nagu oleks seda raha olnud lõpmatu palju, nagu jões, mis hõbedat jookseb.

Jaak palus ja sai enesele tüki maad metsasöödil. Kuid selle lapi eest pidi ta veel paar aastat palgata mõisa orjama.

„Noh, saame näha, kuidas sa seal metsas elama hakkad," oli valitseja lausunud. „Mõisa töö teed sa küll ära, aga kas sul julgust on metsas elu alustada, seda ma ei usu."

„Eks ma katsu, eks ma katsu," oli Jaak pomisenud. „Ei ma tööd karda. Küll mina murran, kui aga koht on!"

Ja vaikselt teenis ta lunastusaastad ära.

Tihti nägid teised töölised, kuis Jaak laupäeva-õhtuti pärast pikka päevatööd metsa poole hiilis. Väsimust märkamata läks ta mitme versta kaugusel olevale lagendikule, vajus seal kännule küüru ja mõlgutas mõtteid uuest majast. Ja kui ta pärast keskööd tagasi koju tuli, siis pomises ta enesega rääkida, ning teised nägid ta palge otsekui seletatud olevat.

Kärsitult ootas ta aega, mil saaks mõisa tööst lahti ja võiks kirvega padrikusse asuda.

See aeg tuli. Jaak palkas külast vanamehe, viskas koti leiva ja silkudega õlale, heitis teisele õlale kirve ning kadus nädalaiks metsa.

3

Varasel kevadpäeval, kui veel lumehanged metsa all valendasid ja nõgusid lobjak ning jäätis täitis, ehmus isahunt hommiku-unest. Lömitades hiilis ta padrikust lagedale, et kuulda selgemini eemalt kostvaid imelikke hääli. Seal raiesmaa serval ta peatus, pistis koonu kadakapõõsast välja ja nägi, kuis kaks uut elukat, kellesarnaseid varem

metsas polnud nähtud, põlise männi tüve tagusid, nii et laastud lendasid. Äkki kõikus mänd, taarus ja vaarus, ning vajus siis hirmsal raginal läbi puhkeva võseriku külmunud maale. Hunt punus kiilina metsa, taha vaatamata.

Aga kirvehoobid kestsid. Uudishimulikult ilmusid loomad lagendiku servale ja küünitasid päid põõsastest, et näha, mis lagedal sünnib. Siis pistsid nad ninad ja nokad kokku ning arutasid asja. See oli midagi imelikku. Keegi polnud varem midagi säärast näinud. See ei kuulutanud head. See ennustas halba endistele metsaelanikele.

Kuid lugu jatkus. Jälle langes uus mänd, veel suurem, veel tugevam. Kurg tõusis kisades lendu. Karu pööras pesas pahaselt teise külje.

4

Oli viimaseid kevadpäevi. Punane laupäeva päike oli juba ammu metsa taha langenud. Videvikus seisis lagendiku serval väike kollane maja. Läbi aknaava, kus veel raame polnud, vaatas Jaak pimenevale lagendikule. Ühel pool sinas õhtu-udus kadarik, teisel pool aga mustas kõrge metsasein. Ja Jaak mõtles.

Ta nägi noort odraorast lagendikul lainetavat. Ta nägi naist väikese rinnalapsega uksepakul istuvat. Aga pisike valge peaga poisikene mängis juba vihmast ja päikesest hallunud seina ääres. „See on minu pere," mõtles Jaak, ja ta süda läks nii imelikult soojaks.

Ta astus õue ja ligines aeglaselt oma põllule, kus juba paar vagu kartuleid ja pisut otri ning kaeru kasvas. Nii palju oli ta mahti saanud maja ehitamise kõrval maad harida. Mõttes käis Jaak ringi ümber põllu, vaatas oma esimest vilja ja astus siis kodu poole.

Maja lähedal seisatas ta ja tõstis pea. Kollendavate sarikate kohal mustas reburaigastest ja palukavartest pärg. Katust polnud veel peal.

Nii seisis Jaak ja vaatles. Ta süda oli rõõmus ja ta oli enesega rahul. Siis astus ta sisse ja heitis vanamehe kõrvale laastudele. Ta kuulis, kuis vanamees norskas ja laastud mullast põrandal kahisesid.

Varsti magasid mõlemad ja puhkasid päeva väsimust.

Uue maja taga istus aga hiline ööbik toominga oksal ja laulis omi vanu ja igavesti uusi viise, nuttis ja kaebas, hõiskas ning ilutses.

5

Kõrgele üle metsa tõusis sõõrusuits. Kang murdis kände, tuli põletas nad tuhaks. Metsa raiuti ja laastud lendasid. Ja nii kulus aeg.

Ühel vihmasel sügispäeval tuli vana metsavaht Jaaku vaatama. Nad istusid ahju ees, tõmbasid hargiga tuha alt küpsenud kartuleid, puhusid nendele ja sõid. Väljas läks pimedaks ja vihma tuli veel valjemalt. Siis võttis metsavaht oma viinaplasku välja. Nad rüüpasid mõlemad, ja nende tuju läks heaks.

„No oled sina aga tööd teinud!" kiitis metsavaht.

„Eks ikka ole," lükkas Jaak tagant, vaadates oma krobelisi käsi.

„Nüüd on sul maja ja maa, — mis muud, kui aga noorik majja!"

Jaak ainult nohises vastuseks.

„Jaak künnab kesapõldu, perenaine jookseb lauda ja aida vahet ning pojad ajavad karjapasunat, — mis Jaagul siis viga!"

Ja metsavaht, see vana ümberluusija, üksik ja kodutu kui susi, naeris täiest kurgust.

Kuid Jaak ei naernud.

Kui talvel tuul metsas ulgus ja keegi otsekui pööningu lael kõndis, oli tal õudne olla. Ta mõtles kõiki neid töid, mis tal teha oli, käänles küljelt teisele ega saanud rahu. Kellele ta teeb oma tööd? mõtles ta.

Kevad-talvel käis ta taludes päeviti linatöös ja kevadel mõisas. Kui ta õhtuti läbi metsa tuli, tundis ta sulava maa lõhna. Ta murdis kaseoksa ja katsus sõrmedega, kuis vaik kleepis.

Ta nõu muutus ikka kindlamaks. Ja kui ta veel ootas, siis ainult sellepärast, et oli harjunud ootama. Elu on liiga tõsine asi, et kergemeelselt rutata. Ja Jaak polnud enam noor.

6

Maja seinad olid veel valged, kuid esimese helgi olid päike ning vihm võtnud. Uksed ja aknad olid kaseokstega ehitud. Õlgkatuse kohal lehvis pidulipp, lipust allpool kõikus aga värske pärg. Läbi lahtise akna kostis inimeste kõnekõmin kui mesilaste sumin tarust.

Jaak pidas pulmi. Need olid väikesed pulmad. Mõrsja sugulased ja Jaagu tuttavad istusid süldikausside ümber. Vana metsavaht istus laua otsas, viinapudel ees, ja ta kõnedel polnud otsa ega äärt. Kui ühe loo lõpetas, siis teise kohe alustas. Ja nii kestis nalja kuni hilja õhtuni.

Aga pulmapäeva õhtul läks noorpaar üksi põldusid vaatama. Mõrsja oli tõsine ja vaikne. Ta polnud enam noor ja ta oli vaene, kuid Jaak teadis, kelle ta võttis.

Nad tegid ringi ümber põllu ja peatusid siis metsa ääres, kust neile nii vili kui maja kätte paistis. Nad vaatasid kõike seda mõne silmapilgu vaikides ja hakkasid siis oma tulevikuplaanest kõnelema.

Palju oli neil tööd teha! See oli ainult algus, mis siin näha. Hooneid pidid nad ehitama ja maad harima, karja muretsema ning majapidamist korraldama. Praegu oli neid veel kaks, kuid kes teab, kui kauaks. Kõigele pidid nad mõtlema. Tööd tahtsid nad teha ja korralikud inimesed olla, sest nii nagu inimese elu, nii on ka ta palk.

Nende kummagi üle võttis suur kohusetunne maad. Nad andsid oma südames suuri lubadusi. Ja nende näod olid peagu kurvad, kui nad seal niiviisi seisid.

1903.

EMA VIIS HÄLLI HEINAMAALE,

kandis mu kiigu kesa peale,
pani parmaste vahele;
pani käo kiigutama,
suvilinnu liigutama.

Maha jäi ta, marjukene, päka-pikku poisikene. Ei olnud pea paitajat, üle läve aitajat. Isa matsid nad ja ema peitsid nad mullarüppe. Hingekella helin vaikis varsti.

Vanaisa pühkis silmi ja eidekene kuivatas pisaraid.

„Vaenelaps, kuidas sina ka maailmast läbi saad?" ohkas vanaisa.

„Vaesekene, kes sulle ema eest on?" õhkas vanaema.

Aga pisikene vaatas võõrastades mõlemaile otsa ja küsis suurte siniste silmadega:

„Millal on mu emal kortsud palgele tulnud ja kunas on mu isal juuksed halliks läinud?"

Aga nemad need olid, — ta kortsunud põskedega ema ja ta halliks läinud isa.

Ainult üks põlv tagasi, üksainuke põlv.

Ja nemad ütlesid:

„Kes sind siis aitab, kui mitte mina?"

„Kes sulle siis ema eest on, kui mitte mina?"

Teisel päeval silus taat kätkivibu ja mõtles, mitme aasta eest oli ta seda viimast korda teinud.

Ja teisel päeval pühkis eit põllenurgaga silmi, kui läbi saunaukse lapse nuttu kuulis.

Mõlemail, nii eidel kui taadil, oli imelik tundmus, nagu oleksid nad uuesti nooreks saanud; ja mõlemad imestasid,

et nende kössivajunud sauna katuse all oli jällegi pisike laps.

Nõnda asus väike Aidu suitsunud seinte vahele ja paindunud parte alla, mis polnud enam ammu lapse nuttu ega kilkamist kuulnud. Sest need, kes siin olid nutnud ja hõisanud, olid suureks sirgunud ning noorena mulla varju vaibunud.

Nädala pärast uskus ta isegi, et isal olid hallid juuksed ja emal kortsunud pale.

*

„Sihka-sahka, sihka-sahka!" tõmbas taat osmiku ees laastuga üle vikati. Lüsi oli otsapidi maas, lüüs vastu põlve, ise hoidis ta vitsa äärest kinni ja laskis laastuga mööda lehte, ikka paremalt ja pahemalt poolt: „Sihka-sahka, sihka-sahka!"

Ja nõndasama tõmbas kuskil aiakurus ka rohutirts vastuseks, pikkamööda ja tõsiselt:

„Sirr-sorr . . . sirr-sorr . . ."

Taat pani vana Ungase puutelgedega vankri ette, lapsekiigu pära peale, mässis vikati lehe narmasse, pistis püti heintesse, ja siis läksid nad heinale.

Siis oli nii.

Karjatüdruk kadus lammaste ja lehmadega võsastikku. Poolpime koer tolgendas heinaliste taga. Aga koju ei jäänud ihu ega hinge. Väike see koht ju ka oli. Koomitsa uksele suruti puutaba taha, aga osmikuväratile tõugati ormis ette. Nii oli siis. Nii olid ajad. Ja nii olid inimesed. —

Versta viis oli heinamaa eemal. Mätlik oli ta ja kühmuline. Metsa ääres kasvasid tedremaran ja maarjahein, väl-

jaspool võttis väriseja võidu. Künkal valendas kassikäpp ja sinas palusibul, kuusiku ääres roomas reburaik ning kerkis karusammal. Säärane oli heinamaa.

Juba kolmkümmend aastat tuli taat igal suvel siia eidega heinale, niitis, pani kuhja, aga talvel reeteega vedas koju.

Ime, et kaseladvad nüüd oma päid kokku ei pistnud ega hakanud juttu sahistama, kui eite Aiduga nägid.

Võib-olla nad tegidki seda, nagu külaeided laupäevaõhtuti vennaste maja juures pajude all istudes või põlvini Veriojas seistes ja lambaid pestes, — kui nad pead kokku pistavad ning sündinud või alles sündimata lastest sosistavad.

Ega siis nemad teadnud, et väike Aidu oli vaenelaps ja et see oli vanaema, kes teda süles hoidis.

„Nihukee! . . ." venitas vanataat, kui hobune äkki seisma jäi.

Siin oli Kuruvariku algus. Siin olid eite-taati harilikult peatumas. Siin võttis vanamees Ungase rataste eest ja pani sangleppade alla sööma.

Päike helendas puude ladvus, aga selged kastepisarad särasid veel rohuhelbeil. Tuhandes hääles hõiskas keegi nähtamatu ja tundmatu haljas lehekojas.

Aga tema naeris ja naeris, see pisukene. Naeris vastu haljale metsale ja sinavale taevale.

Ilus oli see koht. Poolakas ja Roots olid siin sõdinud. Veri oli ojas vee asemel voolanud. Maad oli ta niisutanud, see soe, punane veri. Ja sellepärast õhetasidki need kaldad kevadpäevil punaste lilledega nagu kirjud kangad päikese paistel. —

„Vanamiis, tii nüit äll valmis."

Ja eit kobis ratastelt Aiduga maha.

Aeglaselt nohises taat:

„Pole koskile ruttu . . . ega ilm iist ärä joose . . . aiga küllält . . ."

Kuidas kiiku valmistada, seda teadis vanamees hästi. Oli ta seda siin ju nii mõnigi kord teinud — nendele, kes mullas puhkasid. Nii ka nüüd.

Sirged olid Verioja kased. Kogu Varamargu kandis polnud teisi sääraseid. Taat ronis aeglaselt ja kohmakalt noore kase otsa ning kaalus selle ladva oma raskusega maha. Eit tõmbas alt. Nii oli painduv vibu käes, koorimata, leheline. Kõigest jõust pidas vanamees okstest, et puu jälle sirgu ei läheks, aga eit sidus kätkikorvi nööriga ladva külge.

„Tuu nüit väikemiis, kaeme, kuis lätt," lausus taat.

Eit võttis mähkmeis lapse ja pani kätki põhjale. Siis päästis vanamees kaseladva käest.

„Ee—hh!"

Ja ta venitas suu lahti ning unustaski lahti.

Viuh! viskus kask nagu vibu sirgu ja laps lendas otsekui lahtipääsenud lingukivi õhku.

„Esä, pojake, pühä vaimuke!" kiljatas eit hirmuga.

Kask õõtsus vihaselt, nagu oleks ta praegu midagi halba enese kaelast raputanud. Tühi häll kõlkus ta küljes siia ja sinna.

„Taevas, nüit ta katte!"

Öeldakse, et suuredki maailmast ei pääse, väikesed seda vähem. Pisike Aidu lamas just Verioja kalda kohal kasvava paju okstel. Veel jalg maad — ja ta oleks all ojas olnud. Aga ei — ta kiikus pehmetel okstel.

Asi oli nii imelik, et vanamees pärast esimest kohmetust täiesti tõsiselt pajatas:

„No küll veli lennäs!"

„Sina, mõtsaline, ka midägi mõistat!" hakkas nüüd eit kõnelema. „Väändse nigu karu. Tõse elo olle juba juusse karva küllen. Panda su endä kah niisama lendämä!"

Väike oli ainus, kes sellele juhtumile enamvähem rahulikult vaatas. Ta ei kavatsenud nuttagi, otsekui poleks need inimesed tema pärast nõnda ehmunud.

Ta naeris ainult suvisele taevale. Aga taevas sinas ja helendas.

*

Kui õhtu-udu juba luhalt tõusis ja heinasaadude piirded videvikus ähmusid, köhatas taat kõvemini kui muidu ja tegi tööle lõpu. Kaugeilt luhtadelt heljus magus heina lõhn ja kajas lauluhääl. Aeglaselt rakendas vanamees Ungase ette.

Vikat seljas, astus vana soldat, keda ka Ungaseks kutsuti, niidult kodu poole. Vanarahva juures peatus ta, vestis paar sõna juttu ja kuulis ka, kuis väike Aidu oli õhureisi ette võtnud.

„Njaa," noogutas Ungas — ikka see kahejalgne — asjatundlikult peaga. „Njaa, võib juhtuda . . ."

Ja ta kuuekümne-aastane keha lõi sirgeks nagu tikk.

„Kaugele lendab see poiss! Kui juba nüüd, mil veel a'd ega b'd ei oska, nii kaugele kargab, mis veel siis, kui kord meheks kasvab! Kõrgele lendab see poiss!"

Vana Ungas — see neljajalgne ikka — ohkas aisade vahel, otsekui oleks ainult tema vana soldati sõnades kahelnud.

Kaugel eemal mustasid heinasaod segaselt, just kui oleksid nad videvikus elavaks läinud. Rohus tõmbas keegi aeglaselt ja ühetooniliselt:

„Sirr-sorr . . . sirr-sorr . . ."

1904.

HUNT

1

See oli kolm päeva enne jõulu, kell kaksteistkümmend öösi.

Pilved olid õhukest lund külmunud hangedele riputanud. Üksikud tähed loitsid üle tuhkvalge maa.

Saariku talu koer Polla jooksis talu tagamail jänese jälgi ajades. Ta terav nina riivas lund, karvad ta kuklas olid püsti, ja ta väristas külma pärast nahka kintsudel.

Paar korda juhtus ta metsavaraste juurde. Need jahmusid püsti ja saag langes kõlinal maha.

Vahel lähenesid jänese jäljed majadele. See oli kaari ja keerusid teinud, üle hangede ja puhmaste hüpanud, õunapuu koort maitsnud ning jälle metsa kadunud.

Polla sörkis sööti mööda, mitmed jäljed jooksid üle ta tee, õhk oli täis loomade lõhna, kuid ta püüdis omast kinni hoida. Ta nina valis agaralt lõhnade ja jälgede keskel.

Ta tegi ringe lumiste kadakate ümber. Jahune hang tõusis ta rinnuni, ta lahmis käppadega selles, ta nahk sai märjaks ja levitas omakorda koerahõngu.

Kui ta parajasti nõmme rinnakut mööda tõusis, tundis ta äkki pärituult võõrast ja võigast lõhna. Pöördudes nägi ta hunti oma jälgi mööda järele laskvat, ammuli hammaste ja püsti karvaga.

Polla pistis jooksma, tulisel kiirul, surmahirmus, jättes jänese ja kõik muu sinna paika. Hunt aga tuli hambaid lõgistades ta järel, halli tombuna tuhkses lumes.

Kumbki oli vait, ainult verehääl ja hõimuviha olid mõlemale selged. Nad vajusid edasi, nii et lumi üle pea lainetas.

Lähemale jõudis hunt, aga lähemale ka Saariku talu. Koera süda oli lõhkemas hirmust, — seal, seal inimese juures leiaks ta kaitset!

Ta jõudis väravani, kuid lumi oli augu, kust Polla sisse ja välja käis, kinni tuisanud. Ta jooksis meeleheites siia ja sinna, haledalt vingudes.

Hunt lähenes, lumehang tõusis. Polla jooksis üles hange harjale, tegi meeleheitliku hüppe ja veeres siis ulguva kerana kambri ukse ette.

Sealt vaatas ta taha. Aia nurgas mustas lumehangest piiratud kaevu nelinurk; hunti polnud näha, aga kaevust kostis sulin ning urin.

Siis lõi Polla küüned ulgudes kambri uksesse. Hulga aja pärast tuli unine peremees, vana Saariku Andres välja, haigutas, sügas kukalt ja laskis koera rehe alla.

Polla lamas keras põhul ja nägi painajalikke unesid: õhk oli täis jäneseid, nad hüppasid ja lõid kepsu, lumivalged ja pehmed kui padjad. Siis muutusid nad äkki huntideks, lõugade lõginal jooksid nad talle järele.

Peremees kuulis koera vinguvat ja urisevat, ta käänas teise külje ning õhkas: „Oh, oh, kurjad ilmad, — pole sel lumel otsa ega äärt!"

Viimaks uinusid mõlemad rahulikus unes, nii Polla põhus kui peremees naise kõrval. Aga kolmas, kes heitles külmas kaevus, ei mõelnudki magamisele.

2

Saariku omad olid kõik jumalakartlikud inimesed, üks kristlike kommetega rahvas, — välja arvatud ainult sauniku poeg, kes juba enne rääkima õppimist oli tule peremehe heinasaadu pistnud.

Saariku pere oli suur. Eesotsas seisis vana Andres — viiekümneaastane, laiade õlgadega, rahuliku, kurva näoga mees.

Siis tuli perenaine Reet — südamlik ja hea, paks ning õhetav, ja peremehe ema — vana mullakarva inimesekrõbu, nagu kell kägisevate kistavartega.

Siis Andrese kahekümne-aastane poeg Joosep ja kaks tütart, Leena ja Laura, ning Laura kahe-aastane poeg.

Siis sulane Jaan Talas — Laura peigmees, ja saunamees Mats ning ta vend Madis.

Siis veel Matsi väleda keelega naine Anu ja kaks poega, Jaagup ja Ats — punaste püstjuuste ning laiade kõrvadega poisid.

Nii suur pere, ja kõik elasid suurimas sõpruses, — jumaluke, kus seda mujal on nähtud!

Eriti mõnus mees oli vana pereisa Andres Eenok ise. Ei tema kannatanud tühja juttu, armastas ikka lühikest ja tõsist vastust.

Perenaine Reet oli headus ise. Oh, kuidas tema sandikesi ja lesknaisi vastu võttis! Andis ikka, mis käepärast juhtus olema: liha, villu, soormaid-tangu, leiba, kartuleid, raha ja muud, et aga tütred mehele saaksid.

Ja et keegi lapsi ära ei teeks. Näe, poega Joosepit oli keegi kurja silmaga vaadanud: ei saanud ega saanud enam viinast lahti!

Jumalakartlikud olid, nagu öeldud, kõik. Kevadel karja esimest korda välja lastes tõmbas vanaema lauda uksele

risti, kobistas karvakapukate ja villatupsukeste kallal ning pomises loomi saates:

Metsa intu, metsa untu,
metsa härtu härrakene,
metsa heldene emanda,
metsa kuldane kuningas, —
võta hoida minu utte,
võta kaitsta minu karja!

Pärast seda ei usaldanud vanakuri enam mõnel ajal nina Saariku karja pista. Liiga kõva oli kaitsevägi, otsekui tuli lõikas see ta jumalavallatu luisse ja liikmeisse.

Kord oli sauna-Anu näinud, kuis kuri lauda kallale kippus. Esiti oli ta õige julgesti väravale lähenenud, siis aga enese äkki kerra tõmmanud ja haledalt vingudes metsa punud.

Ka muidu olid Saariku inimesed usklikud. Perenaine Reet ja saunanaine nutsid alati suure häälega, kui vana soldat koolimajas piiblit luges.

Saariku eluruumidki tunnistasid enese eest: igasse nurka olid jumalasõna lehed liimitud, inglite ja tallekeste piltidega. Ei siin olnud värvilisi paberilipakaid kõiksugu ilmliku jumalavallatusega.

Ja lävesse oli hobuseraud naelutatud, et kuri jalgupidi kinni jääks. Ühe sõnaga, kõik näitas, et siin jumalakartlik rahvas elas.

3

Kukk laulis kolmat korda. See tähendas, et oli paras karjatalitamise aeg.

Saunanaine Anu ajas köhides vana lambanahkse kasuka selga ja mehe rasked vene saapad jalga. Siis läks ta kambrisse ja äratas Leena, kes omakorda Joosepi voodist välja kangutas.

Joosep oli õhtul käinud kalmistul vallavaesele hauda kaevamas ja tilga viina saanud: oh, kuis ta pea huugas! Seda ilma elu, seda õnnist elukest küll!

Värskes õhus võbisedes võtsid Joosep ja Leena toobri õlale ning astusid alla kaevu poole. Anu läks aovidevikus ees, ta kasukas kobises ja lumi rudises.

Ning nüüd olid nad juba kaevu juures. Anu tahtis parajasti pange alla lasta, kui kaevu põhjast kostis vee sulin.

„Vist kukkus jäätükk sisse," mõtles Anu, kuid jäi ometi kuulatama. Ja siis kostis sügavusest sünge urin.

„Issa, pojuke, püha vaimuke!" kiljatas saunanaine ja hüppas tagasi, kuid lõi pea vastu toobrit, millega Joosep ning Leena olid pärale jõudnud.

„Issand, halasta!" karjatas ta, mõlema käega peast kinni haarates. „Viimnepäev on käes!"

„Mis seal on?" küsis Joosep, kes lume rudina pärast midagi ei kuulnud.

„Oh, Issand, heida armu! Viimnepäev on käes! Oh, Jessuke, oh, jumaluke! Päästa meid patuseid! Oh sa püha talleke!"

„Mis seal ometi on?"

Kaevust kostis äkki jälle sulin ja kange urin. Ning toober kukkus kolinal maha.

„Viimnepäev on tulnud! Oh sina jumala kolmekordne heldus ja vereleping! Vanakurat on ahelad läbi närinud! Nüüd ta tuleb ja neelab maailma alla! Oh sina Issanda heldus! Oh sina taevane äralepitus!"

Seni olid kõik paigal seisnud, nüüd aga punus Anu sauna poole ja Joosep ning Leena mäele. Anu ehmatas oma mehe ja Madise luist ning lihast läbilõikava kisaga üles.

„Mis on?" hüüdis Madis istukile karates.

„Oh, sa püha vaimuke, püha ristike, püha talleke —!"

„Mis püha ristike ja talleke?"

„Oh sina Issanda heldus —!"

„Mis, kurat?"

„Saadan on ahelast lahti! Viimnepäev on väljas!"

„Mis viimsepäeva lori see siis on?"

„Võeh, missugust hirmsat sõna tema veel tarvitab! Juba inglid laulavad õues, ja tema veel vannub! Jessuke —!"

„Inglid? Vai inglid!" jahmus Mats. „Anu, anna mu saapad!"

Ta kobistas tulise rutuga saabaste kallal, kuna Madis aluspükstes ja palja jalu välja kargas. Kaevu äärde oli juba mäerahvas kokku joosnud.

„Või vanakuri ise lahti!" õhkas perenaine käsi kokku pannes. „Või juba lahti! Kas temal hullul on aru või otsa!"

„Ei ole vanakuri," mõmises vanaema. „On ikka kodukäija, päris kodukäija."

Tema oli vanim inimene peres ja küllap ta juba teadis. Oh sa heldeke, ei olnud otsa ega äärt neil kodukäijail ja luupainajail, kes teda ta eluajal olid vaevanud!

„Mis seal siis ikka on!" lausus peremees Andres. „Mõni vasikas on kaevu kukkunud, ja nemad karjuvad kui meelest ära!"

„Võeh, või vasikas!" rõkkas saunanaine. „Mis tema ka ütleb: vasikas! Peremeheke, ütlen ikka viimsepäeva palge ees, et ise oled vasikas, kui nii kõneled. Kust vasikas siia sai? Nägin ise, missugune metsaline see on: silmad peas

kui laternad, ja hambad —, oh sa jumaluke, oh sa püha talleke —!"

Äkki kostis jälle läbilõikav ulgumine ja sulin, otsekui suurte vete liikumine. Kõik langesid näost ära.

„Reet, Reet!" kisendas Andres-peremees. „Mine jookse, too lauluraamat!"

Varsti oli lauluraamat toodud. Läbi hommikuse videviku kostis hale laul — metsalise veel haledama ulgumise saatel:

> Avita, Jeesus, et võimust või saada,
> kae, kuis pimedus tükip mo pääl',
> otsip mo petta nink kahjo mull' saata,
> ega küll asjanda põrguriik tääl!
> Kurat mo kavalast kiusata nõvvap,
> sõglata, rikku nink kurvasta püvvap.

Iga reaga jäi kodukäija ikka vaiksemaks ja vaiksemaks. Ning kui laul lõppes, lõppes ka viimne veesulin kaevu sügavuses.

Nüüd alles julgeti laternaga kaevu üle kummarduda ja sügavusse vaadata. Väike tulekübe valgustas vaevaliselt ülemisi külmunud rakkeid.

Siis lasti kardne lamp ämbris alla. Ta paistis kui ähmane kuu läbi halli udu, seinad mustasid, all välkus pime vesi.

„Juba kadunud," kinnitas vanaema pühalikult. „Ei ta kannatanud jumalasõna."

Kõik ohkasid otsekui koorma alt pääsedes. Ja jälle kostis läbi hommikuse vaikuse laul:

> Nüüd, ristirahvas, rõõmusta...

4

Hommikuse ao-une ajal rakendas Madis hobuse ree ette, veeretas veevaadi peale, võttis Anu ühes ja sõitis teise tallu vett tooma. Oma kaev oli püretatud, selle vesi oleks võinud loomadele paised selga ajada.

Kruubi peremees seisis parajasti keset õue, käed tondinahast pükste taskus, kui veevedajad pärale jõudsid.

„Noh, Saariku rahvas, vett vaja?“ küsis ta vaati nähes.

„Jah, egas teil endil ometi vähe ole?“ vastas Madis.

„Vaata imet, või neil veepuudus,“ ütles jällegi Kruubi peremees. „Teil kaev ometi madalas kohas. Ja olid ka pehmevõitu ilmad. Või neil pole vett!“

„Vett on küll, kuid vanakuri segas ära.“

„Mis vanakuri —?“

„Oh sina heldeke, Kruubi peremees ei teagi veel, mis õnnetus meil täna juhtus!“ hakkas nüüd Anu jahvatama. „Oh sina heldene aeg! Oh sina jumaluke —!“

„Mis siis oli?“ imestas Kruubi peremees. „Ma ei saa veelgi aru.“

„Kurat käib maailma mööda. Oh sina Issanda heldus! Kurat läks meie kaevu —.“

„Ei olnud see kurat,“ õiendas Madis. „Oli ikka kodukäija.“

„Jah, jumaluke, kodukäija läks meie kaevu. Oeh, Jessuke! Küll me ehmatasime! Arvasime, et viimnepäev tuleb.“

„Noh ja siis?“

„Hakkasime laulma — nii kaduski ära. Eks see kodukäija olnud ikka Tõru vanamees, kes see muu!“

Kruubi peremees kuulas, suu ammuli. Siis segas end Madis Anu jutuvoolu vahele:

„No kuidas siis veega on?"

„Ah veega või?" päris Kruubi peremees ja sügas kuklatagust. „Ei meilt vett saa. Meil isegi puudus. Kaevu põhjas ainult kamalutäis muda."

„Või ei saa!" viskas Madis käega. „Ega siis ole midagi teha. Tarvis aga sõita. Viitsimegi kõnelemisega palju aega. Anu, no kobi aga peale."

Madis pööras hobuse ümber ja sõitis õuest välja. Kruubi peremees jäi vahtima, käed püksitaskuis ja suu ammuli.

5

Teel peatas Madis hobuse, pööras pea Anu poole ja küsis:

„Mis siis nüüd teha? Ega ilma veeta või koju minna. Sõidame õieti Käärule. Neil kaev all orus, ega neil ole veepuudust."

Käärule oli Kruubilt veerand versta.

„Nõõ! Mis sa magad!"

Lumi rudises ree jalaste all. Koitis hommik.

Viimaks jõudsid nad Käärule. Õues polnud kedagi näha.

„Kas hakkame kohe vinnama või minna küsima ka?" arutas Madis ja astus kambrisse.

Kääru pere oli hommikust võtmas.

„Tere, ristirahvas!" tervitas Madis.

Noor peremees tõstis pead.

„Tere, tere!" vastas ta. „Noh, mis Madisel head kuulda?"

„Tulin vett paluma," vastas mees.

„Kus see toop siis on?"

„Ega ma juua taha, tulin vaadiga vett viima," seletas Madis.

„Istu siis, soojenda keha, — kuhu sul rutt."
„Pole aega istuda, eit ootab hobusega väljas."
„Kust sa siis äkki eide võtsid? Olid ikka põline vanapoiss."
„Polegi minu eit, on venna oma."
„Vaata, vaata, või venna naisega!" naeris Kääru peremees ja tõmbas käega üle suure, noore näo. „Või siis vett tulid otsima? Kas oma kaev tühi?"
„Paha vaim solkis ära..."
„Mis lora sa ajad?" pahvatas peremees. „Mis paha vaim?"
„Jah, paha vaim... Teie, noored inimesed, ei usu... Oeh, küll ehmatas hommikul ära!... Oli päris kodukäija..."
„Mis naiste lora sa nüüd ajad! Vana mees, aga varsa aru. Mine koju ja võta rahuliku meelega vett. Paha vaim pole kaevus, vaid sinu peas!"
„Ei või omast kaevust võtta..."
„Pea parem suu! Säärase jutuga ära tule minu majja."
„Oeh, oeh, noor inimene! Kui terav! Või nüüdne sugu siis midagi usub. Kui oleksid ise seal olnud, küll siis räägiksid teisiti. Ei ole nüüd enam vanade austust. Ei usta enam nende sõna. Oeh, oeh!"
„No kui sul paremat pole öelda, siis mine sinna, kust oled tulnudki."
Kogu pere naeris laginal. Pisike valgete lokkide ja siniste silmadega poisike seisis Madise ees, nägu ühel hoobil imestav ja naerev.
„Ja vesi?" küsis Madis.
„Mis vesi?" vastas peremees.
„Kas saan siis vett?"
„Too sealt, kus su loba ustakse!"

Madis sülitas, pani nahkmütsi pähe ja astus välja. Ta järel tulid ka mõned pererahvast õue.

Madis istus reele ja käänas hobuse pea sõna lausumata värava poole.

„Kuhu nüüd?" imestas Anu, kellele oli ootamine juba igavaks läinud. „Miks sa hobust kaevu manu ei aja?"

„Et neid kurat sööks!" vandus Madis vihaselt, lõi nuiaga hobust ja sõitis väravast välja.

„Vaadake, kaks lolli sõidavad!" ütles Kääru peremees ja osutas käega sõitjate järele.

6

„Et te nagu põied lõhki läheksite!" urises Madis. „Et te kiirsurma sureksite! Et hundid te kondid laiali kannaksid!"

Anu, kes ei teadnud Madise pahameele põhjust, vahtis teda ehmunult. „Ära on teinud kurjad inimesed," mõtles ta, „ära on teinud." Madis aga vandus järelejätmata.

Ilm oli vahepeal külmemaks läinud. Anu lõdises ja lõi hambaid kokku. „Õõõ—õ—," venitas ta.

Madis käänas hobuse Tõru talu poole metsatuka ääres. Kui nad puude tagant välja sõitsid, kostis, kuis talu õues keegi naine kõvasti pahandas.

Nad ei pääsenud õue, sest väravad olid kinni. Madis peatas hobuse ja tahtis parajasti reelt maha kobida, kui pahandaja tema poole pöördus.

„Mis sa, hernehirmutis, luusid ringi oma pimeda hobusega!" hüüdis naine ja näitas Madisele rusikat.

„Ja mis sina, hammasteta nõid, seal urised!" kõrvetas mees vastu, kes oli juba isegi vihane. „Mis sa lõugad! Tee parem värav lahti."

„Vaat seda sulle!" Ja naine raputas jälle rusikat. „Ah nüüd tuled sa vett otsima? Kelle meest sa aga teotasid? Kuidas sa julgesid öelda, et vana Tõnu olla teil kodu käinud?"

„Kuna ma seda ütlesin?"

„Ah nüüd sa veel ei teagi! Tunni aja eest olid sa, kuriloom, Kruubil, rääkisid seal, et vana Tõnu olla teie pool kodu käinud. Seeliku tädi oli kuulnud, tuli siia, rääkis ära. Ah sina ronkade roog! Minu mees tuleb nüüd kodu käima! Tema, õndsake, säärane jumalakartlik inimene. Oota sa, oota sa, see ja teine! . . ."

„Jäta lõugamine ja tee väravad lahti!" käsutas Madis.

Naine ei liigahtanudki, vaid sõimas aga kasvava hooga edasi. Oleks peagu kuulda võinud, kuidas ta lõualuud nagisesid.

Madis läks ise väravat avama. Juba oli see pärani, kui naine rusikatega Madise kallale tormas. Aga see lükkas ta eemale.

„Kae ronka!" sülitas mees. „Või sa siin mõni perenaine oled! Kui poeg kuuleb, küll ta sind siis õpetab, kuidas elada. Mina juba tean. Otsisin talle ju ise naise."

Madis hakkas hobust õue juhtima. Seal hüüdis Tõru eit:

„Muri, Muri! Paka!"

Nurga tagant hüppasid kaks suurt koera välja.

„Äss, äss!"

Koerad tormasid vaese Madise kallale, kes vaevalt jõudis nuiaga vastu vehkida.

„Äss, äss!"

„Ai—ii!" karjatas Madis, kui Paka ta sääremarjast kinni haaras.

Viimaks sai ta rekke.

„Nõõ, kurat!"

Hobune sai tulise hoobi üle küljeluude ja pani minema. Koerad kihutasid haukudes järele, perenaine ässitas, Madis plaanis hobust ja Anu kisendas hirmu pärast.

„Et sind põrgus põlevasse tõrva kastetaks!" hüüdis Madis, kui nad metsast välja jõudsid.

„Et sa mätta otsas mädaneksid!" kordas Anu.

„Et sa elavalt ära . . . !" kinnitas Madis.

7

„Nii mine või veeta koju!" arutas Madis, kui ta vihatuju natuke lahtus.

„Lähme Pargla mõisa," soovitas Anu.

„Ükstapuha."

Parglasse oli versta võrra maad. Varsti olid nad seal.

„Kuule," ütles Madis, „ega ole hea mõisa sisse minna. Hakkavad veel pärima ja võrgutama. Võtame parem mõisaalusest tiigist."

Nad ajasid tiigi juurde, moonanaiste pesupesemiskohale. Mõlemad kobisid maha.

„Sa kilusilk!" kahmas Madis korraga öelda.

„Mis on?" küsis Anu.

„Millega me vett võtame? Pole ju pange kaasas. Võtku neid kodukäijaid! Mihukest häda kõik kaela ajavad!"

„Võta mütsiga."

„Mütsiga? Mis sa, pöörane, veel välja ei mõtle!"

Madis jättis Anu hobusega tiigi äärde ja läks ise moonamajja ämbri järele. Esimeses toas, kuhu ta astus, leidis ta kurdi ja pimeda vanaeide eest. See ei vastanud Madise küsimusele midagi. Teises toas pesi naine kolmjala juures.

„Mis sa jälle tahad?" küsis ta Madiselt tigedalt.

„Pange paluksin," vastas see.

„Jumal, päästa setudest!"

„Kas saab siis?"

„Vaat seda saad sa!" ja naine virutas Madisele luuakontsuga vastu pead ning lõi ukse kinni.

Vihaselt tuli Madis tiigi äärde. Vihaselt ja sõna lausumata võttis ta mütsi peast ning hakkas sellega jääaugust vett tõstma.

Anu vaatas vaikides seda toimetust. Kõigil kolmel, Madisel, Anul ja hobusel värisesid liikmed pakase pärast. Hobuse ninasõõrmete ümber oli valge härmatisemets.

Pooletunnise töö järel hakkas vaat täis saama. Madis väänas vee mütsist, pani selle pähe, istus rekke ja juhtis hobuse kodu poole.

„Pole ma varem veel sääraseid nägureid näinud!" urises ta hääletult.

Parglast Saarikule oli paar versta. Kui nad koju jõudsid, oli juba lõuna käes.

Väraval peatus hobune äkki kui kivipost. Madise viha lõi lausa lõkkele, ja ta keerutas nuiaga hobuse pea kohal. Hobune ehmus ja tõmbas äkki rege. Veevaat veeres maha, vajus kummuli ja vesi jooksis kohinal lumme.

Madis seisis kui piksest rabatud paigal ja vaatas, kuis lumi vaadi ümber raskeks ning sinihalliks läks.

„Os'sa, os'sa!" pomises ta ainult.

Aga vesi jooksis ja jooksis. Viimaks oli vaat tühi, Midas veeretas ta rekke ja sõitis lauda ette. Andres ootas seal.

„Tohoo, Madis, kui hilja sa tuled!" hüüdis ta. „Kuid hea, et viimakski jõudsid. Lase aga nüüd panged täis!"

„Kust kurat ma lasen! Vett pole tilkagi."

„Kus sa siis ometi kolasid? Mis sa õiendasid? Poole päeva on kodust ära ega too tilkagi vett. Nagu oleks maailma otsas käinud!"

Andres noomis veel kaua, vaikse ning madala häälega, nagu oleks surnu majas olnud.

Madis ei vastanud midagi, rakendas vaikides hobuse eest, viis talli ja läks tuppa. Toas laskus ta ahju najale, ilma et oleks mütsi peast võtnud.

„Mis sa ahju najal seisad, nagu kinni naelutatud?" küsis Anu, kasukat seljast ajades.

Madis ainult urises vastuseks.

„Ära on teinud, ära on teinud kurjad inimesed Madise," mõtles Anu ja küsis jälle: „Mida sa ootad? Võta märg müts peast!"

„Võta siis ka, kui on pea külge külmunud! Hull olin, kui sinu nõu järgi tegin," vastas Madis mõrult ja pööras teise kõrva vastu ahju. „Et need kodukäijad oma kaela käänaksid!"

8

„Lõpe nüüd kas või kõige karjaga janu kätte!" kurtis Andres lauda lävel ja sügas kukalt. „Leena, pane pudrupada tulele, too lund ja hakka sulatama."

Selle järel läks pereisa kaevu juurde ja kummardus üle rakete. „Ega ta silma ometi karga," mõtles ta. Kaevus ei näinud peale mustava vee midagi.

Pärast lõunat tuli Sirpiku tädi Saarikule. See oli Saariku pereema sõber ja sobitas Leenat oma pojale naiseks. Talle räägiti kohe, milline pahandus Saarikul olnud.

„Ja te ei julgegi nüüd kaevust vett võtta?" päris tädi.

„Nii see on, sõtsike, jumal paraku!" õhkas Reet.

„Oeh, ei kodukäija vett püreta!“ sädistas nüüd Sirpiku tädi. „Olin alles tüdrukuke, viieteistkü'-aastane, vaata, siis käis meil ka kodukäija. Kus ikka mässas teine kõik piimakausid ja jahukastid läbi, nii et aga tolm taga! Ei usaldanud me siis ise enam midagi aidast pruukida. Kartsime, et kes teab, mis haiguse veel kaela toob. Kuid, sõtsike, häda ajab härja kaevu! Ei aidanud miski, pidime kodukäija nuhitud asju sööma. Kuid midagi ei teinud! Mitte midagi, terved olime nagu jumala linnukesed taeva all.“

„Võeh, või midagi ei teinud!“ imestas Reet. „Eks sa vaata Issanda imet! Ja meie, vaesekesed, õhkame ja mõtleme: kust ikka vett saaksime?“

Sirpiku tädi läks varsti minema. Jõulu ajal lubas ta tagasi tulla.

Lume sulatamine jäeti kohe järele. Esiti ei julgenud küll keegi kaevust vett võtta, kuid pärast harjusid kõik ära.

Üks õnnetus oli aga siiski. Anu tuli mäele ja teatas, et Madis olevat ära tehtud. Või see mõni naljaasi, kui inimene ära tehakse!

Pererahvas jooksis sauna juurde. Madis, vaene, lamas voodis, üleni sinine, lõdises ja lõgistas hambaid.

„Külm on! Tooge kasukaid!“

„Ära on tehtud, kullakesed!“ sosistas Reet käsi kokku pannes.

„Pole kedagi tehtud, — Pargla tiigi ääres külmetasin —, vaat mis!“

„Ei ole midagi külmetanud, — ära tehtud!“

„Kurat teid võtku!“ turtsus Madis. „Muud laulu polegi kui: ära tehtud, ära tehtud!“

„Mine ava nüüd äratehtud inimese silmad! Või ta ise aru saab!“

Samal päeval tegi pereisa taari ja õlut ning hakati kõigiti jõulude vastu valmistama.

Õhtul tuli Madise teise venna poeg — seesama, kes teenis Kihepära viinaköögis — vaest äratehtud inimest vaatama ja tõi toobi piiritust haigele kontide määrdeks. Madis määris peale ja võttis sisse: kui ühelt poolt aitab, ega siis teiseltki paha tee!

Ja elu läks omasoodu edasi.

9

Jõulude teine püha oli käes ja Saarikul oli palju külalisi. Oli Sirpiku tädi pojaga, oli Oriku onu, Taagevere Pärt ja Paljasärgi mölder, oli Abritse vana, Madise vennapoeg ning palju teisi.

Külalised tulid, nagu kohane õigele ristirahvale, teisel ega mitte esimesel pühal, kus iga korralik inimene kirikusse läheb või kodus istub, lauluraamat ees. Ainult jumalavallatus rõkkab kõik pühad, ööd ja päevad ringi, täis ilma lusti ning rõõmu.

Külaliste keskel oli rahulik meel ning hea tuju. Saariku omad oskasid ju võõraid vastu võtta! Seda võõrustamist, seda kostitamist, seda õllekese väljakallamist ja seda jutukese vestmist!

Kodukäijast ei lausutud aga sõnagi. Muidugi, külalised teadsid seda kõik, perenaine ise oli mõnele sõtsikesele kõrva sosistanud: mine hoia nüüd säärast rasket asja üksi südame peal!

Vööd lasti lahti ja istuti lõunalauda. See paindus sültivaagnate, käkikausside, jõulumaugutaldrikute ja koduõllekannude all.

Lasti maitseda jumala viljakest, söödi taskuväitsede ja sõrmedega, nuusati ning pühiti rasvaseid huuli suurte rätikutega. Inimesed läksid süües raskeks ja pingid paindusid söömaaja kestes looka.

Pärast küllalist lõunat läks saunarahvas karja talitama, aga võõrad ohates ning oiates majapidamist vaatama. See oli alles majapidamine, ses Saariku talus, — sellega olid kõik nõus.

Korraga kostis õuest hirmus kisa. Külalised ja perevanemad jooksid kaevu äärde, kus hädaldas saunarahvas.

„Vanakurat on kaevus!" kriiskas Anu.

„Saadan ise!" lükkas Mats.

„Kurat koera nahas!" kinnitas Madis.

Nende kõne läks segamini. Keegi ei saanud enam õieti aru.

Viimaks pääses Andres kaevu äärde.

Tõesti, kaevus vee peal lamas loom, karvad veest mustad, silm padasinine ja hambad kibedalt irvi. Muud ei seletanud silmad.

„Oeh, Jessuke!" lõid naised käsi kokku. „Oh sina isa, poeg ja püha vaim!"

Nõnda ahastati kaua. Siis märgati, et elukas kaevus end ei liiguta.

„Surnud on," ütles noormees.

„Või surnud!" sädistas sõtse. „Mis sina, noormees, sellest tead! Ei kurat sure. Kaval on ta. Lamab venekooluses, et meid aga võrgutada. Oi tema tembukesi, Issand halasta! Oi tema krutsikuid, taevas hoidku!"

Viimaks koguti ometi julgust. Noormees laskis kivi kaevu. Teine sihiti juba metsalise pähe. Kuuldus potsak vastu märga nahka ja vee sulin. Aga kaugemale ei saadud. Siid toodi jälle lauluraamat.

Kuni õhtuni seisid inimesed kaevu ümber ja laulsid. Möödasõitev Sälu kaupmees tõusis saanis püsti ja küsis üle aia:

„Hei, Saariku rahvas, keda te laudsile panete?"

„Kuradit, kuradit," kostis keegi üle õla.

„Mis sa ütlesid?"

Kuid kaupmees ei saanud vastust. Siis tuli ta õue.

„Mis te siin jorutate?"

„Isa, pojuke —"

„Mis teie jorutate, küsin ma. Otsekui arust ära. Paljaste peadega säärase külma käes! Kas ammu olete hulluks läinud?"

Eided ja taadid vaatasid talle otsa, huuled külmalt ning nuhtlevalt kinni nagu sinised jooned. Viimaks tungis kaupmees kaevu juurde.

„Tule jumal appi!" lõi ta kollaseid nahkkindaid kokku. „On koera kaevu uputanud ja nüüd laulavad nagu surnut kirstu pannes! Mis te ometi vahite, kui raibet välja ei tõmba?"

„Ei ole raibe, vaid vanakurat ise," ütles sõtse huulte otsast.

„Mis vanakurat! Koeraraibe on see! Võtke meel pähe ja tõmmake raibe välja!"

„Eks sa katsu ise tõmmata, kui hing armas pole. Küll sa näed, kuidas kargab näkku, oi, kuidas kargab näkku!"

„Jah, eks kaupmehehärra katsu ise tõmmata," rääkis salakavala näoga vanamees, poolides põlglikult sõnu, „eks katsu ise tõmmata, enne kui tuleb teisi käskima."

„Mis häda mul teie raipeid kiskuda! Tehke ise, mis süda soovib, te oinad!"

Kaupmees istus saani ja sõitis minema. Tagasi vaadates nägi ta, kuis Saariku õues ikka veel salk paljaste peadega inimesi külma käes lõdisedes kaevu ümber laulis.

See oli kella kolme paiku pärast lõunat. Hakkas juba hämaraks minema.

„Mis õige arvate, kui ta tõesti välja tõmbame?“ ütles Andres. „Kaua me siin ikka nõnda seisame?“

„Mine tõmba teda kuramust! Näe, Sälu kaupmeeski ei usaldanud! Ja on juba kord suure suuga ning hakkaja mees.“

„Ega teist ometi keegi ei karda?“

„Kes teda hullu siin kartma peaks!“ lausus vana soldat. „Taplesin isegi türklastega ega kartnud ühtigi.“

„Madis, mine too pootshaak!“ käskis Saariku pereisa.

Pootshaak oli varsti toodud.

„Kes siis tõmbama hakkavad?“

„Eks peremees ole ikka pea.“

„Kus tema, peremees, nüüd tõmbama läheb!“ hädaldas vana Saariku eit.

„Noh, Joosep, eks sina siis lähe?“

Joosep vaarus kohe lähemale, punase nina ja värisevate kätega.

„Kas elu või surm, kas elu või surm . . .“ pomises ta õndsa naeratusega. „Kui tuleb siit ära minna, siis mine — hik! — siis mine risti ette löömata — hõk!“

„Oeh, ristiinimesed,“ hädaldas Reet, „kus siis Joosep läheb! On alles lapsuke!“

„Kui ei, siis ei,“ lausus Joosep tõsiselt ja alistuvalt ning loksus eemale.

„Aga Oriku onu, eks hakka sina pihta?“

Kuid Oriku onu vastu:

„Mõtelge, ristiinimesed, mul naine ja lapsed. Kuidas need leinama jätan? Kes neid toidab? Mõtelge: surma peale välja minna . . .“

„Aga Taagevere Pärt?"

„Pärt peab tõmbama, tema alles poissmees!" kinnitas kohe Oriku onu, otsekui kivi alt pääsedes.

Ja Pärdil polnud midagi vastu vaielda. Ta hakkas, ehk küll ettevaatlikult, pootshaagist kinni.

„Aga Palu pereisa?"

„Oeh, mis te minust kiusate! Mul puhtad rõivad seljas! Ei mina lähe! Mis te pereisadest tahate! Võtke esiti ikka sulased ametisse."

Ta jäeti rahule. Selle asemel pandi aga Abritse peremees tööle.

„Ja siis Paljasärgi mölder, — eks ta näidaku nüüd oma suurt jõudu?"

„Mis teil mõttesse tuli! Kuhu mina oma suure kerega lähen? Ei sünni ju kaevu lähedalegi."

Ka tema jäi priiks oma suure kõhu pärast. Aga selle eest pidi Madis tööle asuma.

„Nüüd vana kroonu-onu!"

„Mina? Ei mind. Mõtelge, kuidas ma lähen! Üleeile kukkusin maha, käsi nikastus, labaluud nagisevad. Kus sa sellega, et mina tõmbama hakkaksin!"

„Vahest sa kardad?"

„M i n a kardaksin! Kes seda ütleb? Türklasega sõdisin — ja ei kartnud! Ning nüüd peaksin ma kuradit kartma!"

Viimaks leiti ometi viis meest, kes asusid pootshaagi juurde. Selle kisa suruti metsalise sisse, aegamööda ja raskelt, kõigil süda kurgus.

Ja siis hakkas ta tõusma, aegamööda ja raskelt, händ sorgus, turi läikiv, lapp-kõrvad veest nõretavad. Korraga kriiskas üks tüdruk läbilõikavalt:

„Liigutab!"

Ja — pauh! langes metsaline kaevu tagasi, kuna inimesed kõrvale pahvatasid.

„Kas pole pöörane!“ kaebas Andres. „Ei anna ega anna järele!“

Nad ootasid jälle, loom aga ei liigahtanud, ja uuesti hakkasid nad vinnama. Ja ta tuli, ta tuli, see metsaline sügavamast põrgust, tuli liigagi äkki kiljatavate naiste salka.

„Eemale, eemale!“ kisendas keegi. „Vaata, kui kargab üles ja lööb hambad sääremarjadesse!“

Kuid loom ei liigahtanud.

„Näita tuld!“ käsutas Andres.

Madis tõstis laterna üles. Lumel jalgade ringis, mille vahelt jooksid teravad valgusjoad nagu kiired päikesest, lamas tursunud märg loom. Kõik kummardusid ta üle.

„See on hunt!“ ütles korraga väike vallakooli laps heleda häälega.

„Kuradi hunt!“ hüüdsid kõik ühest suust.

11

„Hirm ajas karvad püsti!“ ohkas Andres-peremees ja pühkis varrukatega otsaesist.

„Kurat võtku! Ja tema sunnik vedeles siin kaevus, kuna meie pidime seda solki jooma!“

„Õk! . . .“ tegi Paljasärgi mölder.

„Õk! . . .“ vastas Sirpiku tädi ja laskus aia najale.

„Eks ma öelnud, et see hunt on . . . õõ—õk! . . .“

„Mina niisama, aga kes uskus . . . õõ—õk! . . .“

„Kurat võtku . . . Hundi raibe . . . Kas koduõlu ka selle veega oli tehtud, kali niisama? . . .“

„Kõik ikka sellesamaga . . .“

„Oeh, issake... Okse tükib peale... oeh, aidake... Hõõ—õõk!..."

„Ho — ho — hoidke otsa eest!..."

Kõigi tuju oli halb, väga halb.

Viimaks mindi tuppa. Pada pandi tulele ja hakati jälle lund sulatama.

„Andke juua! Kurk kipitab!" hüüti igalt poolt.

„Kust sa, heldene aeg, ikka annad!" õhkas Reet. „Kõik vesi, mis on, on ikkagi kaevust võetud. Minge sööge lund. Ehk aitab."

Viimaks oli sedavõrd lund sulatatud, et võidi vabarnateed teha ja külalised said oma kurkusid puhastada. Jutuajamine läks jälle elavamaks.

„Mis nüüd selle kaevuga peale hakata?" küsis Andres.

„Ei nüüd oska minagi õiget nõu anda," õhkas Sirpiku tädi. „Ei tule muud meelde, kui et peate hundi raipe kaevu viskama ja kaevu kinni ajama. Uue kaevu peate kaevama, muu ei aita."

„Aga kuidas sa kaevad talvisel ajal uut kaevu! Ei see nõu lähe."

„Kutsuge õpetaja!" lausus jumalakartlik Palu peremees. „Las ta õnnistab vett, küll siis kaob kõik."

„Võeh, või õpetaja!" algas vanaema. „Kas siis nüüdne vana sarnane on? Vana oli õige hingekarjane: tuli, õnnistas maja, et kuradid sisse ei pääseks. Aga kas noor veel seda teeb! Ta noomib sind ennast, et küll saab, aga kuradit ei tule noomima. Ei sellest nõust tule midagi. Uus kaev tuleb kaevata."

„Nii näib," lausus peremees mõttes. „Tuleval suvel tuleb uus kaev teha, seni aga vett mujalt vedada. Jah, eks need hundid ole majapidamisele kahjulikud küll. Kõnelemata

sellest, et nad lambaid metsa veavad, püretavad nad sul isegi kaevu õues ära!"

Võõrad tegid minekut. Ei nad tahtnud kauem enam üksteist näha. Mõnel oli isegi veel järgmisel päeval paha olla.

Sirpiku eit sõitis pojaga läbi lumise metsa. Kaua vaikisid nad, siis hakkas eit rääkima, tigeda ja sihiseva häälega:

„Eks sa näe hullu, pole neil milleski õnne. Joosep joob, Laura sai toona lapse ja nüüd kukkus hunt kaevu. Ega see head tähenda! Küll sa näed, küll sa näed! Hoia parem neist eemale. Kes teab, kuidas veel Leenagagi lugu on!"

Ja siis läks sõit jälle sohinal, vaikiva metsa vahel. Poeg magas kresla vastu toetudes, suur ja tüse kui tala.

12

Sama päeva õhtul istus Madis saunas küdeva ahju ees ja kuivatas rõivaid. Ta oli käinud Maarja allikal, mis on Saarikult versta võrra eemal, vett vedamas. Seal oli ta sool pimedas lätte kohale juhtunud ja sisse kukkunud.

„Kuidas kondid lõdisevad!" mõtles ta. „Hea oleks nüüd tilk viina võtta."

Ta oli piiritusele, mis vennapoeg tõi, vett lisanud ja nii paraja viina saanud. Ta võttis pudeli nurgast välja. Sel hetkel astus Joosep Pollaga sisse.

„Kes kurat sind siia kandis!" kirus Madis ja peitis pudeli selja taha.

Joosep heljus lähemale, haaras Madise käerandmest oma külmade ja niiskete sõrmedega ning sosistas punaseid silmi pilgutades:

„Sul on, ma tean. Anna mulle kah. Ma magasin kogu selle aja. Kuidas nüüd pead lõhub! Anna kinnitust!"

„Tont võtku!" sülitas Madis. „Pane vähemalt uksele taba taha. Nüüd ma rüüpan ja siis saad sina."

Madis tõstis pudeli suu äärde ja ta kõrisõlm liikus. Joosepi pilgud tõusid ühes pudeli põhjaga nagu kassi silmad pääsukese järele, ta niisked silmamunad välkusid.

„Oh ma lammas, oh ma oinas!" hädaldas äkki Madis. „Ma segasin ju piirituse kaevu veega!"

„Ei see väike täpe tähenda midagi," arvas Joosep, sirutades pudeli järele luisi käsi. „Ega jumalavilja või maha visata. Eks me katsu siis."

Ja ta võttis tugeva lonksu. Nad rüüpasid mõlemad vaheldumisi. Seal ütles Madis:

„Mul on paha."

„O—on mulgi. Aga mis to—ost."

„Pööritab südame all."

„O—oh, küll sa oled nõrk — õks!"

„Oeh, oeh — oo—ok!"

„Säh, võ—õta kinnitust!"

Kuid Madis viskus seliti pikale pingile, näost kollane kui kapsaleht.

„Oeh , Jessuke!" oigas ta, kätega kõhu ümbert hoides. „Pea väriseb ja kõht käib ringi. Võ—võtku kurat neid hunte!"

Sel ajal lamas Polla ahju kumas, jalad sirgu ja nina välja venitatud. Tal oli hea olla. Ta oli jälle oma õndsais koeraunedes, täis imelikke loomi ja kõige avatlevamaid roogasid.

Ta jooksis lumist nõmme mööda jänese jälil. See oli eriline jänes, suurem kui kõik jänesed, jäneste jänes, jäneste

jumal. Ja tema isegi, Polla, polnud harilik koer: ta oli loetlematuid kordi suurem, lihavam, tugevam kui kõik muud koerad, ta oli koerte koer, koerte jumal.

Ta laskis uhket sörki olematute puude all, nuusutades olematute loomade lõhnu olematuil jälgedel. Kui hea on olla koer — üks väärtuslikum loom kui kõik muud loomad!

Äkki nägi ta kadakapõõsa tagant hunti tõusvat ja enese ees jooksu pistvat. See oli suur hunt, nagu mägi mustas ta puude all, oksad murdusid, kui ta läks, — see suur hunt, huntide hunt, jumal-hunt.

Aga Polla laskis ta järel, võimsam ja julgem kui ükski hunt maailmas. Ta lähenes nagu tuul hundile, ta tundis selle imalkangeid lõhnu, — selle rõvedaid metslooma lõhnu tundis ta otse nina ees.

Nüüd avas ta lõuad, et hambad hundi kuklasse lüüa, — ja ärkas kiljatades.

Ta vaatas segase, tuhmi pilguga enese ümber ja nägi kaht lõtva kollase näoga meest pingil seina najal lamavat — kustuva ahju valguses.

1902.

TOOME HELBED

Päikesepaiste värisevad lapid langesid kollasele liivale. Toome helbed pudenesid tasa oksilt, kadumismurest õrnad ja puhtad kui liuglevad lumililled. Uniselt õõtsudes tukkusid puude helerohelised ladvad kevadhommiku soojuses.

Leeni silmad käisid nagu unenäos rohekate varjude tantsu järele. Varisevad õilmed katsid pärjana tüdruku valkjasruuge pea.

Ta juuksed hargnesid ikka enam ja enam. Nende salgud vajusid üle kõrvade, ja üksikud kiud värisesid kui kuldniidid silmade ees. Kitsas pale uduste silmadega õhetas selle siidise võrgu all.

Ta oli oma nukud mustavale mullale magama pannud — kolmekesi kõrvu. Ja nüüd oli ta ise väsinud. Või ei pea siis muretsev ema väsinud olema! Ah, need lapsed on ju nii vallatud, nii sõnakuulmatud! Ei nemad oska ema armu hinnata, ta unetut hoolt omaks võtta. Mure on ema südame all, valu ta vaates. Tantsides tuleb ta nende poole, samet on ta peopesades. Ja või pole ta siis nendega vaeva näinud! Kõndima ja kõnelema oli ta neid õpetanud. Aga sammu ei astunud nad ilma temata, ja nende lapselikke soove pidi ta nende siniseist silmist lugema. Ja neid lõpmatuid laule, mis oli ta neile kätki kohal laulnud — lilledest, inglitest ja taevast! Tulevast elu laulis ta neile: suuriks pidid nad kas-

vama, kolmeks kuldjuukseliseks kuningatütreks. Nõiutud metsas nad elavad, nõiutud lossis nad magavad — sajaaastast und. Ja kuningapojad eksivad metsas ning otsivad õitsvat sõnajalga, et leida lossi juurde teed.

Kõik armastus ja hellus liitus üheks hällilauluks.

Valus kiskus ta süda kokku, kui nägi nukkusid nutmas. Seda võis ainult tema näha — armastav ema. Siis laulis ta kolmest kuningatütrest nõiutud lossis. Ja ta süda naeris nende naerule kaasa ning hõiskas nende hõiskamistega. Sedagi võis ainult tema mõista — armastav ema. Siis laulis ta kolmest kuningapojast, kes eksivad nõiutud laanes.

Kuid nüüd oli ta nii väsinud ja rauge. Õhk oli raske ja lämmatav. Mõtted käisid peas kui hallid udupilved, alguseta, lõputa. Ja enam kui iialgi ennem oli ta süda laste pärast mures: need olid viimasel ajal nii tuimad, nii elutud. Oleks tahtnud, et nad ometi kord oleksid kõigile nähtavalt naeratanud, kord käed talle hõisates vastu sirutanud, et nad muinasjuttu oleksid imestanud ja uinudes sinised silmad kord kinni pigistanud. Kuid ei — kurdiks ja tummaks pidid nad eluajaks jääma! Ei tulnud enam ema suust laulusõna, ei olnud usku jutustada eksivaist kuningapoegadest.

Mustale mullale pani ta nad puhkama. Las nad magavad! Las nad näevad und — ilusat ja laulvat nagu kevadine maailm! Las nad näevad und oma ema armastusest, murest ja igavusest! Ja kui nad ka kurdid ja tummad on, siis on unenäomaailm neile lahti. Sest kõik noored ja ilusad asjad näevad und ning laulavad ja naeravad unes.

Ta istus, käed sülle langenud, ja vaatas üles, kus läbi toome lehestiku taevasina helendas. Ja juba tärkasid ta peas mõtted, palju suuremad ja kaugemad kui ta lapsed ning nende unenäod.

Kõrge ja suur on taevas ning maailm! Maa on pehme ja roheline, aga taevas sügav, helesinine. Tahaks ainult istuda selle taeva all ja unistada, tume lein ning õnnetundmus südames.

Ta ohkas väsinult.

Silmi pilukile pigistades vahtis ta värisevate lehtede poole. Seal nad liikusid, seal nad kiikusid. Ja üks käis üles ja alla kui roheline liblika tiib. Ning ta ootas juba: nüüd ta murdub, nüüd ta variseb — rohiroheline liblika tiib!

Ta tõmbas rinna sügavalt õhku täis, viskas pea selga ja jäi poolselili toetudes istuma. Hallitanud puude tüved jooksid silme ees ringi, haralised ja kõverad, täis pragusid nagu kinnikasvanud haavu, vanu eluvõitluse arme. Avanes looduse salanurk: pundar kägarasse kasvanud oksi, elavaid ja kuivanuid, lopsakaid ja loogelisi nagu sõlmes usse, muhulisi nagu vererohkuse paisepõdemises. Ja seal nende peal lehtede ja õite telk, valge ja roheline, elav oma südame tuksumises, lämmatavas soojuses võrsuv ning janunev. Ja seal niiskes hämaruses takjate, nõgeste ja metsvabarnate rägastik, laileht, hiirehernes, verihein — kõik, mis roomab, mis vingerdab, maad mööda terava ninaga teed katsub ning puutüvesid mööda taeva poole keerleb, õhu ning valguse järele hingeldades. Ja kõige selle taga alt otsast söestatud jämedad aiapostid ja nende ristpuud ning läbi ämblikuvõrkude kitsad lapid taevast, põldu ning mustavat metsa.

Vabarnapõõsas laulis väike lind lõpmatut laulu ja iga takjalehe all saagis rohutirts. Kuid talu aia taga oli vait nagu surnud. Ainult kuskil kaugel tilises mäletseva lamba kaelas kelluke, tasa ja ühetooniliselt, nagu oleks temagi ainult osake sest pühapäeva hommikupooliku looduse südametuksest.

Leeni sulges silmad. Oli nii imelik väsimus, nii imelik rõõmu ja kurbuse tundmus, kogu ihus unistav raugus. Ei kuulnud ega näinud enam midagi. Ainult läbi silmalaugude virvendas kollane kuma ning kaugel tilises kellukene.

Ja korraga — nagu läbi une kuulis ta seda — inimeste naer, sosin ning rohu kahin jalgade all. Väsinult virgusid peas mõtted. Häältest tundis ta tulijad, ei olnud viitsimist nende pärast pead pöörata ja taha vaadata. See oli Marie ja see — sulane Kusta.

Ah, miks peaks Marie ometi nii teravalt ja torkavalt naerma! Nagu nuga lõikas see Leeni väsinud kõrvadesse. Ei, ka siin ei pidanud ta rahu saama, et olla üksi oma mõtete ja nukkudega. Ikka nad tulevad, räägivad ning naeravad.

Kuivanud oksad ragisesid jalge all ja põõsad kahisesid. Nüüd olid nad juba toomedest mööda. Jällegi sosin ja jällegi Marie naer, lämbuv ja tantsiv, edev ning salapärane.

Leeni nägi ta punast seelikut oksade vahel vilkuvat, kirjut ja edevat nagu ta kandja. Nüüd olid nad vist juba maha istunud, sest oksad ei kahisenud enam. Ainult sosin ja naer, naer ja sosin . . .

Leeni sirutas väsinult. Aah! Rind oli kauasest istumisest valus. Ta hingas sügavalt mesist õhku. See oli täis musta sõstra koore ja toome õite lõhna. Ta tõusis, ja tuhanded kollased ja rohelised värvilapid tantsisid ta silmade ees, vormitud ning värsked.

Üle võsa paistis aed, täis vanu sammaldunud õunapuid; ja seal eemal punased mesipuud, murumättad otsadel; ja seal pihlapuurägastik, humalaist põimitud; ning kõige selle taga kõrgel taevas kaevuling nagu hiiglase ähvardav käsivars.

Ja siis nägi Leeni Kustat ning Mariet. Nad istusid seljaga vastu aeda nõjatudes tühjal mesipuul. Marie oli käed Kusta

juustesse löönud, sasis ja silitas neid, toetudes rinnaga vastu poisi õlga, ise täis luksuvat naeru.

Kustal oli suur võileivakäär käes. Ta sõi seda laia suuga, naeris suutäite vahel ja hoidis teise käega Marie ümbert kinni.

Seal nad istusid, ja Leeni vahtis neid.

Korraga oli ta väsimus ja uni kadunud. Ta oli ärevil nagu nemadki. Mingi saladus haaras tedagi.

Ah, miks süda ometi nii peksis, kui ta kummaras põõsaste all nende poole roomas! Nagu vasarad tagusid rinnas.

Nüüd oli ta juba nende selja taga.

Aga, tõtt öelda, mis puutus see kõik temasse? Las nad istuvad, las nad naeravad. Tema mängis oma nukkudega ja läheb tagasi mängima. Või tuleb rahulikult põõsast välja ja astub neist mööda, nagu poleks midagi olnud. Ja mis on siis üldse olnud? Ainult poiss ja tüdruk istusid mesipuul ning naersid!

Aga kuidas süda ometi peksis! Ta seisis hinge pidades õitsvate oksade vahel, värisevad huuled avatud.

Kusta lõpetas söömise. Ja siis haaras ta äkki oma võimsate kätega tüdruku ümbert kinni, ning päid selga visates sulasid nende huuled kirglikus suudluses, milles nende lihased kui võitluses pingule tõmbusid ning käed värinal koomale kiskusid.

Aa!

Leeni vaatas pärani silmi. Ahaa! Nüüd sai ta aru, nüüd mõistis ta kõik. Ta põlved värisesid, ta pea käis ümber. Ta esimene mõte oli: kõigest väest jooksma pista, sellest eemale põgeneda, mida ta nii kartis ... mis oli lõpmatu inetu ... ah, ei, ei, mis oli nii keelatud, nii saladuslik!

Kuid järgmisel hetkel täitis teda ainult ääretu uudishimu.

Seljaga vastu toome toetudes ja kätega hõõguvat palet peites, nii tardus ta, täis hirmu ning häbi.

Värisevate sõrmede vahelt nägi ta nende kokkusulanud päid ja Marie lainetavat juustekuhja, milles oleksid otsekui ussid keerelnud. Ta nägi, kuis õe pea alla vajus ja Kusta kaela ümber visatud kätele rippuma jäi. Nad naersid sõnatult, naersid iga liikme ning lihasega. Ja siis kostis Marie lämbuv sosin:

„Aga sellele Maalile ei tohi sa enam vaadata! Ei tohi!"

„Ei . . . ma ei vaata . . ."

„Nii nagu tahaksid sa teda ära süüa, nagu oleks ta sulle kes teab mis! Ta pole sulle midagi, mitte kui midagi!"

„Ei midagi . . . ei midagi . . ."

Nende rinnad vajusid kokku. Poisi pea kaldus tüdruku hõõguvale palgele. Ja jällegi sosin:

„Ei ole ta noor, ei ole ta ilus, ja vaene on ta nagu kirikurott! Mis on sul asja temaga või temal sinuga? Ja vaadata ei tohi sa enam temale, nagu oleks ta sulle kes teab mis!"

„Ei midagi . . . ei mitte midagi . . ."

Üks väike lind laulis vabarnaoksal lõpmatut laulu ja õhk oli lämmatav-magus kui mesi. Leeni kuldsetele juustele varisesid valged toome õilmed ja ta väike peake käis ümber värvidest, lillelõhnust ning hõõguvast sosinast.

Ah, kui hea oleks kõigest sest eemal olla — kaugel, kaugel!

Uimaselt läks ta läbi toomevõsa, tasakesi ja väsinult. Ta unustas oma nukud magama, ja need jäid nüüd päikese kätte. Sest varjud taganesid nendelt — ja neil pidi soe tulema, nii et üle roosade palete higipisarad veerevad. Ja päike põletab nende näokesed ruskeks, nii et nad on nagu Moabi lapsed või Mooramaa mehed. Nagu oleksid nad nädalate kaupa lõikuspõllul olnud ja tükitöös särgiväel

selga murdnud. Või oleksid palgega palul maganud, ning nüüd aitab ainult veel maahõbeda kaapimine.

Ta unustas oma lapsukesed. Las nad näevad und, et nende ema on väsinud, nutta ja kaevata tahaks ja ei tea, mis peaks tegema! Las nad näevad und, kuis ta väike süda häbist ja valust rinnus rabeleb!

Leeni läks aiast välja, läks läbi õue ja siis nurmedele. Põllupeenar käis talirukki ja ristikheina välja vahel. Kõrgel pea kohal sinas lõpmatu taevas nagu meri. Ja selle taeva all võrsuvate väljade keskel astus väike tüdruk, õnnetu ja väsinud, pea täis kibedaid meeleheitlikke mõtteid.

Ah need suured, need suured inimesed! Tal oli häbi, tal oli valus nende pärast. Tal oli tundmus, nagu oleks temagi nende saladust teades sest osa võtnud. Tal oli tundmus, et ta kõigest peaks isale ja emale rääkima, kõik üles tunnistama, nende peale kaebama — ja siis nende eest andeks paluma — kas või põlvedel paluma!

Ah need suured, need suured inimesed! Kuidas nad räägivad ja kuidas nad on! Nii salameelikud, nii kavalad on nende mõtted. Aga kõvasti nad naeravad, kõvasti pilkavad kõike, mis on lapselik-õrn, mis elab iseenesele. Sest nad naeravad tema ja ta laste üle. Ja nad ütlevad: „Suur tüdruk sa oled — ja nukkudega mängid! Aeg mehele minna — ja nukkudega mängid!" Ei nemad saa aru ta armastusest, ei tunne ise seda, ei tea iialgi! Kõik on neile nii toores, nii lihtne kui lage heinamaa, kui mustav turbasoo.

Oh, miks peaksid nad teda ometi kiusama, miks haavama — iga oma sõna, iga oma teoga! Mustaks muutuvad toome helbed, kui nad neile pilgu heidavad, ja lilled kaotavad lõhna, kui nad neist mööda lähevad.

Ta purskas korraga nutma, valusalt ja kibedalt. Ja pisarad jooksid üle ta palete — alla musta mulda.

Ah, nutta ainult jääb temale, nutta — maailma ja elu ja kõige ilusa ning õrna pärast, mis elus on ja mida inimesed ei näe, ei tunne ning tunda ei taha!

Nutus kerkis ja vajus ta rind. Ja mida kaugemale ta läks, seda enam ununesid Marie ning Kusta kodus. Rinda täitis üldine lein elu pärast, valu kõigist haavust ja ülekohtust, mis maa peal sünnib. Ning selle kõrval tärkas tundmus elu suurusest, rõõm olemisest, tärkas igavene igatsus.

Pisarad kustusid ta silmis. Ah, kui nüüd ainult minna ja minna — ühel pool rukkinurm ja teisel ristikhein — ning kahe välja vahel keerleb põllupeenar taeva kaugusse! Ta läheb ja läheb — ainult nurmed ja taevas, taevas ning nurmed!

Aga taevas oli lõpmatu sinine, ning ses sinises meres ujusid kerged lumivalged pilved kui pleekivad kangad. Ja üle pilvede voolas alla päikese valgus, nirises pilvepragudest nagu kuldne vihmavalang. Ja pehme maapind, karvane ning kore, võttis seda vihma vastu, imes endasse, sünnitamisvalus tuksuv, hõõguvas janus hingeldav, loomise õnnetundes värisev ja õhkav. Maa sügelevat ja pakitsevat koort läbi murdes paiskasid lehekesed ja nupukesed oma päid üles. Niiskes ja kuumas hämaruses roomasid muruheinte niidid, kord maa alla kadudes, ema rinda imedes, kord lehepungasid päikese poole visates. All soojuses auraval mullal märgade hallitusrakukeste vahel käisid pisikesed putukad, helepunased nagu vereva sameti tombud. Iga lehekese, iga lible all istus keegi, vaatas salakavalalt välja, näitas keelt ja sarvi ning ümistas oma laulu. Igal kõrrekesel kiikus mõni metslane, õõtsudes ja kaasitades. Varsi mööda ronisid imelikud olevused, asetades aeglaselt oma pikki kisadega koibi, rippudes ja kõikudes helvetel, suud ammuli peas, silmad pärani — nagu arust ära.

Õhk oli nagu mesi ja maa nagu magav laps lämmataval suveööl: ta nägi und ja sonis läbi une, hingas sumedat õhku ning aeles õrnade sõrmekestega kätkinööride kallal.

Nurmed lõppesid. Leeni läks küngaste rajakestel, mis keerlesid siira-viira põõsaste vahel ja mille esimesi tallajaid keegi ei tea: nagu oleksid taevaalused linnud nad välja valinud ning sääsed samblasse sõtkunud.

Ta läks ja tundis ülevoolavat rõõmu kõigest, mida nägi ja kuulis: jalgade ümber krabisevast kanarbikust ja tee ääres puuoksal istuvast punasest oravast, kes kogu jumala maailmale palgesse sülitas, valgest kasetohust ning oma väikesest elust. Ta unustas, kust tuli ja kuhu läks. Ta tahtis ainult minna, ilma ainsama mõtteta peas, ainsama tundmusega rinnas: tahaks midagi, ja ei tea, mida; on rõõmus ja kurb, ning ei tea, miks.

Ah, kui nüüd keegi vastu tuleks — ükskõik kes — ta naeraks sellega ja nutaks rõõmu pärast! Ja nad jookseksid teineteise järel pärimäge plaginal orgu. Oo, õhk vinguks kõrvade ümber ja kase oksad lööksid palgesse! Ning lilled vilguksid mööda kui helmepael!

Ja korraga pistis ta jooksma. Ah, kuis süda peksis ja hing rinnus rabeles! Maa vajus jalgade all ja õhu lained võtsid ta vastu. Aga ta jooksis ikka kiiremini ja kiiremini, otsekui oleks teda keegi tuhandeil tiivul taga kihutanud. Ah, ikka edasi, läbi vinguvate õhuvirnade, edasi kinniste silmadega — avanevasse tühjusse!

All puude vahel istus ta mättale. Veri huugas mühiseva lainena peas ja rinnus langesid hiiglavasarad. Ta vaatas tuksuvate silmadega üles, võimetuna midagi mõtelda. Kõrgel vilkus taeva sina ning valged pilved nagu lumised mägede harjad.

Ta hakkas edasi minema. Korraga vilksatas põõsaste

vahel midagi läikivat. See oli oja, mis nagu madu põliste saarepuude ja sangleppade lookas tüvede vahel vingerdas. Hüpeldes ja põlvili käies, ähvardades ning meelitades, nii lookles ta küngastikust alla. Seal, kus tee kitsas ja läbisaamine raske, võis ta varjuna viisakaks ja painduvaks muutuda; aga kus ta sügavate võrengute kohal pikali heitis, seal oli ta salameelikult umbusklik ja kõrk. Kärestikes naeris ta edevalt, neitsilikult puhas ja läbipaistev; aga võrenguis kaapis ta ööde hämaruses kaldaid sisse ja uputas puid ning põõsaid. Nii läks ta põldude ja metsade vahel, paisudes ikka suuremaks ja suuremaks, kuni kord nooruse vallatused täiesti unustas ja teadlikult ning tõsiselt keset laiu luhtasid rahulikult merede poole rändas, palgel vanaduse must mureilme.

Rohutirtsude parved hüplesid niidul. Kalda võsade ümber saalisid esimesed suvekiilid. Nende sinised metalltiivad läikisid klaasises vees vastu, kui nad oja kohal põrisedes keerlesid.

Leenile oli see kõik vana, igavesti tuntud, nii kaugele kui ta mälestus ulatus. Seda oja oli ta ikka armastanud, nii varaseil kevadeil kui hilissügisesil koltumispäevil. Ta oli nagu isegi osa sest ilusast maastikust, kus iga rohukõrs teda mõistis, iga angervaks peakesega ta poole kummardas.

Mõttes läks ta kalda puude vahel, kus päike latvades kadus ja ilmus. Rada laienes, ja läbi võimsalt ülesvisatud saarepuuoksade punetas savine mägi. Sealsamas oli oja kõige sügavam võreng, must ja mäda. Teisel kaldal muutus ta ilgeks rabaks, kus kõrkjas kasvu ajas ning teod kalmuste lehil läikisid.

Haua kõrgel kaldal istus karjapoiss Vidrik, õngevibu peos, ja vaatas üksisilmi korki, mis kiirgaval veepinnal veidi värises.

„Vidrik!"

Vaevalt pööras see pea ta poole ja põrutas siis vihase häälega:

„No ole nüüd sinagi vait! Hakkas viimaks võtma, aga sina hirmutasid jällegi ära!"

Ja ta sülitas ärritatult vette. Koer, kes istus ta kõrval, kummardas vee sulpset kuuldes kähku pea ja nägi ainult, kuis sülg vees laiali läks.

Kurvastatult ja väsinult istus Leeni Vidriku kõrvale ning hakkas ka korgile vaatama.

Vidrik oli imelik poiss. Ta kuivetunud hallis näos, millest vaatasid mõttetarga poolsuletud silmad, ta õhukestes kuivades huultes, mille ümber oleks nagu pilkav naeratus värisenud ja mida ometi polnud, ta kohmakas, raskes kõnnakus ja kinnises, rahulikus kõnes, kus oleks nagu iga sõna hoitud, — kõiges selles oli midagi vanamehelikku. Kui ta naeris, siis oli nii, nagu oleks ta öelnud: „Vaata, ma naeran, aga ma naeran inimeste rumaluse üle!" Ja kui ta vaikis, siis nii, nagu poleks ta maailma asju juureldes midagi märganud, mis ümber sünnib või sündimata jääb.

Ta oli katkenud ja kõhn, nagu oleks nädalate kaupa metsapadrikus istunud, puult koort närinud ja taeva poole vahtinud. Aga ta ei pannud seda tähelegi. Talle oli ka see ükskõik, et ta igal suvel ise peremehe juures, aga vahel suve jooksul kaheski talus karja hoidis. Sest harilikult läks ta ikka tülli, ja nad ajasid ta lihtsalt minema.

Need tülid ei tulnud aga sellest, et ta halvemini ametit pidas kui teised karjused, või oleks ta leidnud, et süüa vähe saab. Ei, need läbirääkimised tulid mõtete pärast, mis sel poisil peas keerlesid. M õ t e t e pärast! Miks ei taha need lollid mõista, et temalgi võivad omad mõtted olla! Kuid nad andsid talle ikka hundipassi, niipea kui selgus, et karja-

poiss oli peremehest enesestki targem. Ta tahtis seda neile tõendada, aga mis mõistavad säärased ogarad maailmast! Kord oli ta isegi kirikumõisas karjuseks. No sealt tõstsid nad ta juba nädala pärast välja. Sest sel pöörasel olid isegi pühakirjast omad arvamised!

Kuid kas nad mõtlesid talle sellega, et ta minema saatsid, midagi ära teha? Mitte midagi ei saanud nad teha! Ta läks, täis teadvust ja kurbust maailma üle, kes ei tea, mis teeb. Ta võttis ühe kaenla alla pastlapaari, teise alla koti, karvane koer Eku käis ta kondis — ja nii ta läks. Aga kotis oli kannikas kivikõva leiba ja kolm raamatut. Kahes neist kõneldi taevalaotusest, aurumasinast, aegadest ja kuningatest. Kolmas oli käega kirjutatud — sinisele paberile, ja seda polnud veel ükski võõras iialeski näinud. Seal oli koguni verega kirjutatud lehekülgi — rusked tähed täis kohutavat saladust. Seal olid katked Seitsmendast Moosesest, rahaaukude nõiasõnad, aasta õnnetumad päevad. See oli punaseid nõiariste täis nagu saladuslik surnuaed.

Tema tahtis karjuseks jääda. Selles oli midagi toredat: istud lõpmatu taeva all ja voolid kadakapuust pütte. Tema armastas kalu püüda. Selleski oli midagi erilist: vaatled korki ja mõtled: milline kala peaks nüüd küll võtma: suur või väike, ahvenas või särg; võib olla aga, et ükski ei võta. Ja kui siis tunned, kuis ta juba ussi pureb, siis on, nagu siputaks maailmne saladus su jõhvi otsas.

Ta istus küürus, keha kõhnadele kätele toetatud, paljad mustad jalad nagu puujuured välja sirutatud. Ja tema kõrval istus koer. See oli juba vana. Ta silmakulmud ja habe olid valged, ja ta külgedelt olid aeg ning eluvõitlused karvad võtnud. Seal võis ta küljeluid lugeda ja näha, kuis ta süda tuksus. Ta oli surmani kõhn ja sügavalt tõsine. Kui ta

istus, siis rippus ta pea teravate õlgade vahel, huuled ripakil, suunurkades kibedad jooned.

Leeni vaatas korgile. Kuid tal oli igav ainult seda näha, mis ei liikunud ja milles polnud midagi erilist. Selle vastu olid koera ja Vidriku silmad sinna nagu naelutatud. Iga korgi vähema kui värina juures värisesid ka nende õlgade vahel rippuvad pead. Hinge pidades puurisid nad siis pilgud korgisse, süda täis ootuse ärevust, otsekui oleks nende eluõnn kaalul. Ühteviisi mõistsid nad mõlemad iga kalmuste kahinat või vesivirvete mängu.

Keset pingul ootust läks kork korraga vee alla.

Koer hüppas üles, ainuke pilk sähvas ta silmist Vidriku palgesse, ja siis kostis ta kurgust tume urin.

Vidrik tõmbas vabe vinna ja jõhv vihvatas veest välja. Kuid kala õnge otsas ei olnud.

„As'sa kurat!" hüüdis Vidrik, ja Eku istus maha, täis häbi, viha ning meeleheidet, karvutud kõrvad ripakil. „Tund aega käib ta siin ümber: ei võta, ei lähe ka ära!"

Kuid kui ta ussile tahtis sülitada, et seda uuesti vette visata, nägi ta, et kala oli ikkagi võtnud, kuid ussi ühes konksuga ära tõmmanud. Nüüd alles süttis Vidriku viha.

„As'sa hirmutis, as'sa peletis, as'sa nimetu metslane!"

Ta peatus, nagu oleks kalalt oodanud vastust või vabandust. Kuid see ei vastanud säärasele teotusele midagi. Ta sülitas ja algas uuesti, noomivalt ning aeglaselt:

„Kellega arvad sa tegemist olevat? Kas pead mind lolliks, tolaks või muidu rumalaks? Või arvad sa, et maailm on ainult sinu narrimiseks, ainult nagu naljaasi?"

Aga kala ei vastanud ikkagi veel.

„Parem oleksid sa võinud olemata olla! Parem oleksid sa kärnkonnaks või kaaniks sündinud! Kurat sinu ja su suguvõsa sisse!"

Ta pani uue konksu õnge otsa, aegamööda ja vanamehelikult nohisedes. Ja sealjuures rääkis ta juba vaiksemalt, nagu inimene, kes oma hingerahu jälle tagasi saanud, täis teadvust, et kui teda on petetud, siis ka petja pole sest kasu saanud:

„Ma tahaksin teada, kuhu sa lähed — konks kõhus! Ära lõped sa, nagu raibe sa kärvad! Tükid peadpidi mutta ja sured seal! Sa arvad, et mind narrida said? No—o, on ju mõned enne sindki seda katsunud. Aga . . ."

Ta sülitas põlgavalt vette.

Leeni vaatas pärani silmil talle otsa.

Iial polnud ta teda täiesti näinud, võõras oli ta kõigile olnud. Ta kartis seda imelikku tõsist poissi, kelle karvase pea ümber oli vanaduse saladus laotunud. Ta kartis ta vihast vaadet aukulangenud silmist ja ta naeru, mil nahk kiskus silmade juures kipra.

Ah, kui üksik, kui õnnetu oli see Vidrik! Keegi ei hoolinud temast, keegi ei teadnud, kust ta tulnud ja kuhu ta läheb. Räbalad olid ta ruskel ihul, kõhnad sõrmed kõverad kui teoorja käed ning nälginud lõualuul sinised varjud.

Ta oli vihane ja trotsiv kõige suhtes. Talle oli elu veel ainult kui narrimäng, nagu poleks enam midagi uskuda, midagi loota.

Ta sidus konksu kinni, rebis suure vihmaussi pooleks, pistis ühe poole konksu otsa, sülitas sellele ja lausus siis õnge vette visates ähvardaval toonil, otsekui oleks tal leegionidega läbikäimist:

„Saame näha!"

Ja siis vaatasid nad mõlemad — karjapoiss ning koer — üksisilmi kiikuvale korgile. Ja jälle valitses oja kohal endine vaikus, täis kesklõunase päikese valgust ning angervaksade lõhna. Ees mustas võrengu sügavus, selle

taga sinasid savikihid, mille vahelt tilkusid allikanired, ning puude heleroheliste latvade keskel punasid taevaserval künkad.

Leeni vaatas pilukile pigistatud laugude vahelt Vidriku ja Eku nälginud kogusid, mis istusid nagu põlenud kännud kaldal, karvased ning luitunud.

Ja korraga oli tal neist mõlemaist kahju, nii lõpmatu kahju. Ah, kui keegi ometi Vidrikut hästi kohtleks, kui keegi teda meelitaks, temaga naeraks ja temaga nutaks!

Ja ta ütles äkki endalegi ootamatult poolsosinal, pead poisi poole kummardades:

„Vidrik, mis sa nüüd ikka siin oja kaldal istud?"

„No kuhu ma siis peaksin minema?" vastas see ärritatult, jämeda häälega.

Ta ei käänanud peadki ta poole! Selline unimüts! Ja jälle oli minut lämmatavat vaikust.

„Vidrik ... kas sa tahad ... ma toon sulle võileiba? ..."

Ah, seda ütles ta lämbuva, väriseva häälega, nagu armu paludes ütles ta seda!

„Võileiba?" Nüüd pöördus ta ometi ja vaatas pool-küsivalt Leenile otsa. Ja ta pea järele käändus ka koera nina, ühesugune ilme mõlema näol. „No miks ma siis võileiba ei peaks tahtma!"

Leeni hüppas üles, ja korraga täitis teda selline ootamatu rõõmutuju, et ta heledalt kui lauldes lastekeeli hüüdis:

„Piópile pisiin! Pimpina pitúpilen pivárspiti."

Aga kui Vidrik talle arusaamatult jäi otsa vahtima, siis hüüdis ta, ise juba jooksul:

„Ole siin! Mina tulen varsti."

Ta jooksis peatumata, kuni juba talu õlgsed harjad hakkasid puude vahelt paistma.

Viljad väljadel olid helerohelised, libled värisesid vaevalt. Päikeselõõsa all auras muld raugestavat niiskust, mis tardus maa lähedal nagu õrn suitsuvina. Kogu taevaalune oli täis seda rõõska udu, ja raskelt rändas selles päike, pale hõõguvast kuumusest punane.

Talu oli endiselt vaikne. Õde Marie toetus aiavärava vastu, silmad väsinult pool-kinni, kolm kullerkuppu juustes.

„No kust siis sina jooksed?" küsis ta väsinult ja osavõtmatult.

„Mina ... ah, mina olin seal all niidul ... tead, kus on see suur Kalevipoja kivi ..."

Ah, ei, ei, ta pidi valetama! Keegi otsekui käskis seda.

„Tead, seal on nii lõpmatu palju kullerkuppe ja pääsusilmi ..."

„Ja-ah?"

Marie unised silmalaud värisesid, närbinud kullerkupud kummardusid üle ta otsaesise.

Hämaras, jahedas aidas lõhnas hallitus ja kopitus. Ülevalt laeritvadelt venisid ämblikuniidid alla tühjadesse salvedesse. Palkide vahelt paistis päikesevalgus sisse. Kiirtepuntras tantsis kuldne tolm.

Leeni aga ei pannud enam midagi tähele. Ta tõusis kikivarbaile ja võttis laudilt laia leiva nagu sõjakilbi. Vintske tainas rullus pika noa ümber. Ta lõikas tugeva lahmaka leiba ja määris sellele palkide vahelt langevas valgusjoones värisevi käsi hiiglakorra võid.

Talu muru oli endiselt tühi. Päike käis punetavate silmadega taevas.

Ah, et nüüd nii saaks minna, et keegi ei näeks! Aga mis sest, kui näevad? Las vaatavad, las teavad, et ta viib selle leiva Vidrikule! Kuid siiski, ei, ei ... Sest selles on midagi

toredat, et kõik on seekord teisiti kui harilikult, et saladus iga ta sammu varjab.

Ta lippas tare akendest mööda, jooksis läbi aia ja peatus lõõtsutades puudepadrikus.

Toome helvetes, keset päikese heledat lõõska, puhkasid ta lapsed. Ah, need väetikesed nägid hirmust, hirmust und, sonisid viirastusist ja visklesid higiste kätega. Nad nägid und, et nende ema neist osavõtmatult möödus, ainult ühe pilgu neile heites, pea täis teisi mõtteid, süda muud muret täis. Nad nägid und, et ta möödudes oma juukseid silus, üksikud kiud alla otsaesisele raputas ning nelgilille lokkidesse pistis.

Aga ei, ärgu ta lapsed mõelgu, et ema on nad unustanud. Ainult aega pole tal nüüd. Kas nad ei tea, et Vidrik on nii nälginud, oi, kui nälginud? Ja kas nad ei mõista, et ta on nii lõpmatu hea ja lõpmatu üksik?

Küll tuleb ema kord tagasi, silub nende juukseid, paitab nende palgeid ja laulab laulu kuningapoegadest!

Sealt, kust kahe murtud aiaposti vahelt käis koerte tee, läks Leenigi nurmedele. Ja endiselt jatkus ta rada väljade vahel, mille kohal tukkusid põuaauru viirud. Ja päike kõndis ta selja taga, vaatas palavail silmil üle ta õla võileivale, kuni või sulama hakkas.

Leeni aga läks kiiremini ja kiiremini, värisedes ärevusest ja ootusest. Tal oli ääretu hea meel, et Vidrik ometi talt võileiba tahtis. Tal oli koguni tundmus, nagu oleks Vidrik seda palunud: „Leeni, tead, mul on nii nälg, nii lõpmatu nälg!" Ja nagu oleks ta siis hooletult lausunud: „No ma võin ju sulle midagi tuua. T e i s t e l t aga ei saaks sa suutäitki mitte . . ."

Juba vilkus oja tüdruku ees.

Vidrik istus endiselt kaldal. Ta sõimas Eku siiraimal saa-

tel ahvenat-kuradit, kes oli ta õnge läbi närinud ja nüüd endise visadusega teda kiusas, täis saatanlikku tigedust ning pöörast kavalust. Vidrik nägi selgesti, kuis ta vagla ümber käänles, sabaga korki alt üles lõi, — ja kui ta naerda oleks võinud, siis oleks veest ta põrgulikku irvitust kuulnud.

Ainult hetkeks vilksatas Vidriku silmanurkades heameele helk, kui ta võileiba nägi. Ta võttis leiva, murdis sest osa koerale, sülitas korra vette ja hakkas siis ahnelt sööma.

Leeni istus ta kõrval ja vahtis üksisilmi ta suule. Ah, kuidas ta sõi! Nagu poleks ta eluilmas midagi peale aganase leiva ja vesise kartuli näinud! Või nagu poleks kolm päeva enam söögiiva ta suhu saanud!

Tüdruk vaatas. Ta pale õhetas ja kõrvad hõõgusid. Vaene Vidrik, vaeneke! Ainult nagu vari on ta, murelik ja üksik, mõtleb ja unistab. Ah, miks on nad teineteisest nii eemal olnud! Kui nad kõik oma mõtted, mured ja lootused vastastikku räägiksid! Ja tema ärgu arvaku, et Leenigi elus ei kannata, et temalgi pole leina. Ei, ka temast ei saa keegi aru, keegi ei mõista ta nutvat ja igatsevat südant.

Ah, kuis süda tuksus, nagu oleks ta rinnust tahtnud hüpata! Ta hõõguv pea käis ümber kui uimastavast mürgist, mida hoovas mustav oja.

Aah . . . Nüüd pani ta väriseva käe tasakesi Vidriku katkenud kuue ümber ja toetas pea pehmelt ta õlale. Ah, nüüd peab õieti vait olema, muidu lõhkeb süda, muidu lõhkeb rind!

Tumenevate silmade ees lapid taevast, musta vett ja punast mäge, rinnas valu, häbi ning ahastus, nii toetus ta poisikese najale, ootusest värisev.

Ah, nüüd tuleb midagi suurt ja toredat, nii nagu kõik muinasjutud, mis on kohutavad ja kaasakiskuvad, saladus-

likud ning kiirgavad! Ta tuleb nii, nagu luiged kevadel tulevad, või nagu toomepuu üle-öö õitsema lööb.

Sinised vesikiilid keerlesid oja kohal ja roheline konn istus vesiroosi lehel ning vaatas pilusilmil päikese poole.

Aga Vidrik ei märganud sedagi. Ta näris ja neelas, otsaesisel sügavad kortsud. Ta pilgud uuristasid sinisavi märgade kihtide vahel, tõusid sealt aeglaselt ning hakkasid kivistunud konnakarpe seina küljest kangutama.

Ja siis pani ta uue liivikese konksu otsa ning heitis selle jällegi vette, rahulikult ja külmavereliselt.

Leeni käed vajusid jõuetult rüppe.

Aah, kuidas pea valutas! Rind oli nagu tuld täis ja silmad ei näinud enam midagi.

Ta kattis palge kätega, ja tähele panemata hakkasid pisarad ta sõrmede vahelt voolama, esiti tasa ja siis ikka kõvemini ja kõvemini. Ning korraga täitis kogu ta olevust meeleheitlik nutt.

Vidrik pööras pea ta poole.

„No mis sina siis? . . ."

Leeni langes rinnuli maha, pisarad jooksid ojana üle ta palete, ja ta oigas kaeblikult:

„Vidrik . . . sa ei . . . armasta mind!"

Kuid samal silmapilgul hüüdis Vidrik:

„St! Võtab!"

Vibu paindus looka ja veest vilksatas suur ahven päikese käes sätendava soomusega kaldale. Vidrik haaras ta lõpustest kinni ja lõi ta vastu maad, nii et kallas tümises. Koer aga hüppas kala ümber indiaanlaste sõjatantsu, hallis habemes heameele pisarad.

„As'sa kurat!" hüüdis Vidrik täis võidurõõmu. „Keda sa arvasid narrivat? Sa arvasid enese kõige targema olevat

kogu maailmas — sina! Pooli asjugi ei tea sa! Leeni, vaata, kui vihane ta veel on!"

Leeni aga ei näinud enam midagi. Ta silmad olid pisaraist pimedad. Aeglaselt astus ta rada mööda kodu poole, aeglaselt, nagu oleks äkki vanaks saanud, nagu oleks elurõõm igavesti ta südamest kadunud.

Jällegi viljaväljad ja jällegi talu õunaaia helerohelised ladvad sinises taevas. Ja nurmed painutasid oma päid tuulekese ees ning pehmed lained käisid hilju üle põldude.

Ja uuesti oli ta aias. Maa oli varisenud toomehelvetest lumivalge. Õied katsid nukkude riideid ja juukselokke.

Ja nukud nägid und:

Kellukesed helisevad õhus. Ah, kuningapojad sõidavad! Nad kihutavad lossimäele üles, mantlid õlgadel kui kotkaste tiivad. Muusikamehed käivad nende ees, pead paljad, ruugetel juustel rukkilillede pärjad. Ja kandled oigavad keset hoburaudade tule valingut armastushümne.

Ja nüüd pahvatavad väravad pärani ning kuningapojad tulevad sisse. Nende peast võetud kübarate punased suled jooksevad maad mööda. Ja nüüd küsib üks neist põlvili langedes:

„Ja teie olete need nõiutud kuningatütred? . . ."

Ja need vastavad häbelikult sosinal:

„Meie . . ."

Aga — ah, miks nad äkki seljad pööravad, näol pilkav naeratus?

„Preilid, vaadake ometi peeglisse!"

All lossi teel käib tuli hoburaudade all ja kandled oigavad uusi armastushümne helistades.

Aah! Päike on nad ruskeks põletanud nagu Mooramaa mehed!

Leeni langes nukkude ette põlvili.

Väike tuuleke libistas toome ladvul, ja viimsed õied pudenesid. Viimsed, — ja nüüd polnud neist enam ühtegi üleval. Puud mustasid tumeroheliselt. All aga oli maa valge nagu vaiksel talveõhtul. Ja sel valgel vaibal põlvitas väike tüdruk, närbinud nelgilill juustes, ja ta rind värises valus, nagu väriseb ohvri süda, mis põleb kuskil taevaranna altaril ning mida jumalad pole vastu võtnud.

1907.

SUVEÖÖ ARMASTUS

Mees sosistas paar korda tüdruku nime, liigutas tasakesi ka ust. Kuid aidas oli kõik vait. Ukse lähedal magas väsinud naine. Ta hingamine kostis siinsamas kõrva ääres, kui poiss pea vastu võtmeauku surus ning kuulas.

„Maali, kuuled sa? . . . Maali! . . . Maalikene! . . ."

Aida põranda all jooksid hiired. Ja siis oli vait. Ja siis jooksid jälle hiired. Ning siis jäi uuesti vait.

„Maalike! . . ."

„Mis? . . . kes seal on? . . ."

„Mina olen. . . Sa siis häälest ei tunne? Kusta olen. . ."

Tüdruk liigutas end voodis. Õled kahisesid ta külje all. Sel hetkel jooksid jälle hiired, ja siis ütles tüdruk:

„Ja sa oled ometi tulnud, kuigi ma ütlesin, et sind sisse ei lase? . . ."

„Ja ikkagi ei lase?"

„Ei! Mine ära."

„Maalikene, kuule . . ." ja poiss laskus rinnuli ukse najale ning sosistas õige tasa.

„Ah, jäta mind rahule!" hüüdis tüdruk pahaselt.

Õled kahisesid. Naine käänas vist teise külje.

„Mis sa karjud? . . . Jumala pärast, tasemini . . . sosinal. . . Kas Mari täna siin ei maga?"

„Ei. Ta on lauda peal heintes. Nüüd mine aga ära."

„Maali... Maalikene, kas sa siis tõesti niisugune oled?..."

Oli kuulda, kuis tüdruk naeris. Jah, seda, missugune ta on, oli talle vist sagedasti ette heidetud. Ta naeris, ja kui hiired olid jälle oma korra joosnud, ütles ta:

„Missugune? Ah niisugune, kes mitte iga poisi järele ei jookse? Seda sa tahad... jah! Nüüd aga mine ära... saad aru, mine ära! Või muidu ma jooksen välja ja lähen lauda peale Mari juurde..."

„Jumala pärast, ainult üks öö üksi, ja sedagi mitte!..."

„Või lähen kambri ja kaeban peremehele, et sa mulle rahu ei anna!"

„Ptui, kurat! Seda veel vaja!"

Sulane sülitas ja istus siis veskikivile, mis oli aida trepiks. Tummalt vaatas ta enese ette maha. Siis tõstis ta silmad elumaja ja rehe poole. Need puhkasid päevaväsimusest. Suvine öö tukkus nagu hällitades talu kohal, ja talu oli vait, talu magas. Üleval olid vahest ainult veel sulane aida ees ja tüdruk aidas. Talu õu oli pime. Suur aida vari lõi muru enda alla. Õunaaed mustas. Kuu tõusis aida taga. Kaevuling ja rehesarikad valendasid. Poiss istus pimedas ja nägi valgustatud põllul iga kivihunnikut, mis ta ise ühes Maaliga oli kokku kannud. Pikad kased karjatee ääres heitsid musti varje üle rukkivälja, mis kuu käes kollaselt kumendas.

Öö oli suvine, sume. Taevas pime ja madal. Üleval üksikud udused tähed. Ja siis koplis värisev haab ja kask ning see ilus rahulik talu. Ja seal kaugemal sügav nõgu, mets ja lai vesi ning valendav tolmune tee...

Poiss nägi kõike seda, ja temagi südamesse valgus tasast rahutunnet. Ainult külm oli tal natuke. Ta tõmbas kuue särgile lähemale ja surus jalad, mida katsid ainult aluspük-

sid, kokku. Nii istus ta seal ja mõtles pahaselt tüdrukule, kes oli nii turtsakas ja edev, et teda aita ei lasknud. Ka edev polnud ta, aga tont seda teab, mis tal viimasel ajal oli! Kurnavere talgu tantsul istus ta kui nui tule ääres ja vaatas pimedusse ning jooksis pärast Kusta käte vahelt metsa. Paar ööd ei lasknud ta poissi enam aita. Ja täna õhtu eel, kui nad kahekesi heinamaalt tulid, ütles ta:

„Ära sa täna öösel enam tule. Ma ei lase sind sisse."

„Mispärast siis? . . ."

Tüdruk ei vastanud midagi, vaid hakkas oma ruskeks põlenud käega rätti kohendama.

Kusta istus veel natuke aega ja tundis, kuis ta südames selle tüdruku peale, kõike seda meenutades, viha tõusis.

„Ah siis niisugune oled sina!" hüüdis ta.

Maali käänas end voodis. Õled kahisesid.

„Kas sa polegi veel ära läinud? Luupainaja säärane — ei anna rahu!"

„Maali, Maalike!" sosistas poiss. „Mispärast nüüd niiviisi? . . ."

„Mine Mari juurde! Mis sa minust tahad? Tema on niisama tüdruk . . . ümmarik ja pehme . . ."

„Aga Maali, jumala pärast! Ära räägi niiviisi, mõtle ometi! . . ."

Tüdruk tõusis vist voodist üles. Põrandalaud riiksatas, ja hiired jäid hirmunult kuulatama. Ja siis mässis tüdruk vist vaiba enese ümber, nii et ainult ruskeks põlenud kael välja jäi. Ja siis ohkas ta, nagu millegi üle kahetsedes või haledust tundes.

„Kas lased . . . no kas lased sisse?" päris poiss, kuna ta süda valjult peksis.

„Mine Mari juurde!" juhatas tüdruk kiusakalt. „Mäletad,

sa kiitsid teda kord sääraseks paksuks, muhedaks. Ja tema võtab su hea meelega vastu."

„Jäta järele, Maali!" vastas poiss ärritatult. „Ma saan vihaseks ja lõhun aida ukse maha, kui sa muidu sisse ei lase!"

„Mis sa siis minult tahad, mida sa temalt ei või saada?..."

Kas tüdruk naeris, või oli ta hääl pahane — hiired krabistasid põranda all — ei tea. Kusta tõusis ja vaatas vihaselt madalale uksele.

„Hea küll, sina!..." pigistas ta läbi hammaste. „Hea küll!..."

Tüdruku hääles oli nüüd häbelik värin, kui ta küsis:

„Mis sa siis muud tahad? Mitte kui midagi... Hoolimatu... häbitu..."

Ja siis hüüdis ta vihaselt:

„Kõik teie, Pära valla poisid! Miks jooksete teie ümber? Nagu teist mõni muud tahaks! Ronite aga laopealseid ja aitasid pidi... Pärast tehku tüdruk mistahes! Uputagu ennast kas või ära! Keegi ei hooli! Säärased!"

Oli hetk vaikust. Siis köhatas Kusta, naeris ja ütles:

„Kustsaadik sina, Maali, neid asju nii hästi tunned? Pole sind ennem kuulnud nii kõnelevat."

Natukese aja pärast lisas ta juurde:

„Maali, lase ometi sisse! Sa arvad, et ma mees ei olegi, et ma sind ära võtta ei oskagi. Sa siis sedasi loodad meest saavat! Ega see meeski siga ole. Külma sinu kuramuse pärast pool ööd aida ukse taga! Kas lased sisse või ei?"

Aidas oli vait kui hauas.

„Maali... Maalike..." sosistas poiss, kuna kuum verehoog ta pähe lõi, silmad hõõguma hakkasid, sõrmed närviliselt ukse piita mööda liikusid. „Ava ometi uks! Mul on siin külm! Kui kaua olen sind juba palunud, aga sina ei

hooli sest midagi. Armsakene, ole ometi nii hea! Vahest tuleb peremees välja, näeb. Kuule nüüd ometi! . . ."

Poiss palus, poiss sosistas palavalt. Hing pidi tal rindu kinni jääma, kurgus oli kuiv, pale õhetas.

„Kui sul külm on, siis mine Mari juurde! Tema ehk ootab sind."

Seda ütles tüdruk nii torkavalt, et Kusta sülitas ja siis vihaselt lausus:

„No kurat siis sinuga! Nagu mul sind õieti tarvis on! Hallita! Hea küll, ma lähen siis lauda peale."

Ja ta astus aida varjust välja. Kuu oli kõrgesse taeva tõusnud. Uduviirud nõo kohal valendasid. Tähed aga sulasid õrnas piimakarvalises pilvevinas, mis oli üle kogu taeva laiali.

Vaevalt oli poiss paar sammu astunud, kui uks tasakesi avanes ja tüdruk pea välja pistis.

„Kusta, Kusta! . . ." hüüdis ta. „Sa lähed siis tõesti Mari juurde?"

Poiss peatus sedamaid. Kõik ta paha tuju ja jonnakas meeleolu oli korraga kadunud. Rinda asus seesama tundmus, mis oli tal juba aida juurde tulles magusalt südames hoovanud, nii et ta silmad sulges ja hõõguvad käed kokku surus. Jaa, jaa . . . nüüd varsti on ta tema juures, võtab ta palava keha ümbert kinni ja kuuleb ta tasast vastuvaidlevat sosinat, mis teda veel enam sütitab . . . Nüüd . . . varsti . . .

Ruttu astus Kusta jälle aida varju.

„Ega ma sind ometi veel sisse ei lase," ütles Maali poolsosinal, nagu oleks kedagi kartnud.

„Mis sa ometi, inimeseloom, mängid?" lausus Kusta tusaselt. „Mis sa sest jonnist saad? . . . Noh? . . ."

„Kui tahad vägisi tulla, löön ukse su nina ees kinni!" ähvardas tüdruk.

„Kurat sinuga küll!"

Kusta istus veskikivile, kuna Maali lävel aset võttis. Oli minut vaikust.

„No mis me siis siin konutame?" küsis poiss.

„No mine siis ära, kui igav on."

Ah, nii tahtis ta teda vihastada! No küll on alles inimene!

Poiss tundis eneses jällegi sedasama pahurust tõusvat, mis ennegi ta rinnas pöörles. Nüüd aga asus sinna kõrvale teine tundmus, mis oli palju vägevam kui esimene. See oli iha selle naise järele, kelle rind ta lähedal nii kiiresti kerkis ja vajus ning kelle päikesest põlenud nägu näis öö hämaras nii kahvatu-unistav. Oi, kui see kuradi tüdruk ometi teaks, milline tundmus see on! Kuis see tinakerana liikmeis veereb ja kiiresti ning kõvasti tuksuvas südames kui miski põletav, hõõguv pöörleb, kuis ta silmad helkima ja käed värisema paneb! Keset sumedat, lämmastavat suveööd langeb ta mustava udupilvena inimese peale ... kõik, kõik kustub, kaob kuhugi kaugele ... kas tulgu homme viimnepäev või surm ... ei ole enam midagi muud, kui ainult see ilmotsatu, kuum, uimastav ... iha ...

„No mis sa tahad?" küsis tüdruk ja naeris tumedalt-tumedalt, nagu salaja midagi lubades. „Noh?"

„Mis ma tahan, küsid sa? ... Mina ..."

Ta tundis eneses korraga seda meeleheitlikku julgust ja jõudu, mis muidu alati puudus. Ta tõmbas võimsate kätega tüdruku soojast pihast kinni ja surus põlevad huuled selle suule. Tüdruk rabeles ja käänas pea kõrvale.

„Mina ..." sosistas poiss lõõtsutades. „Mina ..."

Siis tundis Maali, kuis Kusta ta sülle haaras ja tema raskuse all taarudes pimedasse aita astus. Oi, kui tükeldi poiss hingas ja kuidas ta silmad pimedas põlesid nagu kassil! Läbi suurräti ja seeliku, mis tüdruk oli enesele

ümber visanud, tungis poisi käte soojus. Oi, kuis ta ometi pigistas! Kas on ta metsaline või on ta hulluks läinud?

Poiss aga tundis, et ta sel silmapilgul peaks tüdruku kas või ära murdma, puruks pigistama. Kõik mõtted olid segi läinud, ajus mühises kui kuum tuul. Ei olnud enam armastust ega halastust selle naise vastu, keda ta praegu süles kandis. Teda ümbritses vaid nagu mingi must-õhetav udupilv . . .

Maali rabeles esiti vastu. Siis aga väsis ta, jäi uimaseks . . . Jah, see on Kusta, kes teda kätel kannab . . . Oh, kuis on ta vahel tema järele igatsenud . . . vana tüdruk noore poisi järele! Öösiti ei ole uni tulnud . . . valusad pisarad tilkusid peaaluse kotile . . . tööst väsinud käed surus ta vastu rindu . . . Eriti aga kevadel . . . siis tahtis ta tema järele igatsedes hulluks minna . . .

„Kusta . . ." sosistas Maali.

Oi, kui kuum, kui uimastav on ta kaisutus, ta suudlus! Ja milline magusus voolab läbi kogu keha!

Aga . . . mis ta pöörane ometi teeb? Ah, see on ju Kusta, kes teda kannab . . . Ei, ei! . . . Kas on ta hulluks läinud? Ega ta ometi seda tohi arvata, et tüdruk sellega nõus on!

Aga kui tõesti kord . . . Mis see siis on . . . säärane tung ja säärane iha? . . . Üksainus kord . . . Kuidas teised elavad . . . Kui ometi kordki seda tunda . . . ja see on ju tema, Kusta . . . ja siis . . . siis tulgu kõik, mis tulla võib!

Suudlused hõõguvad päikesest põletatud palgel ja kaelal. Kusta kirglikud kaisutused on nii valusad ja raugestavad. Voodi õled kahisevad, hiired krabistavad põranda all.

Aga — kas ta siis tõesti seda tahab? Või mõtleb ta, et tüdruk sedasama ihkab, ainult jonni ja silmakirja pärast keeldub?

Ei, ei, tuhat korda ei!

Maali tegi äkki tugeva liigutuse, tõmbas enese poisi käte vahelt ja jooksis läbi poikvile jäänud ukse õue.

Esimesel hetkel tundis ta vaid otsatut hirmu, mis pani kõik ta liikmed värisema; siis aga ka kahetsust ja haledust. Milline metsaline! ... Kuid see oli ju tema Kusta ... tema, tema ... Kuidas ta vaeneke võib küll vihastada! Aga Maali ei või ju seda lubada ... ei milgi tingimusel mitte! Miks poiss siis seda ei taha mõista? Miks ta ainult enesele mõtleb? Kui ta tõesti teda armastab, siis ta säärast ohvrit ei nõuaks. Aga vahest ongi see armastuse pärast nii? Mehed on ju üldse imelikud: kes teab, vahest armastavad nad kõik ainult sellepärast? ... Kuid — kuidas see siis olla võiks? ... Puhas armastus ... jaa, jaa ... puhas armastus ... Ei, ei, mis see siis tõesti oleks? ...

Kusta tuli püsti päi ta poole. Mis ta siis nüüd peaks ütlema? Aga ta ei öelnud midagi, vaid lähenes üksisilmi vihaselt tüdrukule vaadates.

Taevas, mis mõtleb ta teha? Kas ta siis tõesti tahab vägivalda tarvitada?

Maali tahtis esiti „mäele" põgeneda. Siis aga pistis ta karjatanumat mööda jooksma. Üle õla vaadates nägi ta ehmudes, et Kusta pikil sammel järele viskas.

Öö oli vaikne. Oli läinud sumedamaks ja soojemaks kui õhtul. Tähed olid kustunud. Kõrgel taevas valendas rõõsk udupilv enam kui mujal. Seal oli kuu. Kaskede varjud kadusid.

Nurmel ristikheinas häälitses rääk ja kudrutas unine põldpüü — tasa, kutsuvalt, meelitavalt ... Ristikhein õitses ja uimastav-magus õielõhn täitis niisama uimastavat, sumedat suveööd.

Maali jooksis, ja korraga näis talle kõik nii naljakas-imelik: Tüdruk lidub tanumat mööda metsa poole, lahtised

juuksed hilbendavad ta pea ümber. Poiss viskab pikkade koibadega ta järel, pea ja jalad paljad, aluspüksid välguvad. Kui nüüd mõni seda nägema juhtuks!

Ja kõige endise pahameele ning hirmu asemel asus Maali südamesse lõbus naerutuju. Edevalt itsitades vaatas ta üle õla taha.

„Ära jookse, ega sa mind ometi kätte saa!"

„Kurat, või ei saa!" ähkis poiss.

Ja tüdruk nägi ta vihast nägu ning rusikas käsi.

Ei, ega ta ometi nüüdki jäta, kui kätte saab. Aga kätte saab ta tingimata. Tüdruku jõud oli lõppemas. Ta lõõtsutas raskelt. Seelik jäi jalgu.

Maali jahmus jällegi. Valus hirmuhoog läbis ta südame. Viimse jõu võttis ta kokku, tõstis seeliku eest üles ja jooksis kiiresti pärimäge alla oja poole.

Kõrgete emaleppade all seisis ojal lagunud veski. Paari aasta eest olid sügisesed suured sajud tammi mürinal ja kolinal alla viinud. Rasked tammipakud peksid allpool veel poole tosina võrra veskeid puruks. Vahune vesi aga kiskus leppi juurtega välja, lõhkus läbi Kuradiniidu enesele uue tee ja mattis Valgeristi vanamehe tubakavälja liiva alla. Teised veskid ehitati uuesti üles või parandati jälle ära, aga Kaarnanurme oma jäi, nagu ta oli. Järv oli peagu maha joosnud. Ainult siin-seal välkus kõrgete kalmuste vahel tume vesi, mille põhjas läiklesid nilbed veerasva mullid.

Lagunud veski mustas kõrgete puude varjus kui suur sipelgapesa.

„Sinna!" vilksatas mõte tüdruku peas. „Kui aga uks peaks lahti olema! . . ."

Just oja kaldal, kust purre viis üle tasaselt suliseva vee, kahmas Kusta Maali õlast kinni.

„Aih!" karjatas tüdruk, ja otsatu hirm ning paluvad pisarad kostsid ta hääles. Ta ropsatas ja jooksis siis kiiresti üle purde. Poiss, kes oli astunud veerevale puunotile, libastas ja langes, nii pikk kui oli, oja kaldale kastesele rohule.

„Sunniku nõid!" vandus ta täie päralt.

Vihaselt tõusis ta ja nägi, kuis tüdruk veski uksest sisse vilksatas.

„Oota, sa kurat!" mõtles poiss hambaid purres. „Arvad, et olen sulle poisijõmpsikaks mängida! On aga kurat tüdruku näol! Ei leia teist säärast maailmas."

Jonnakalt pead seljas hoides astus Kusta veski ukse ette ja raputas seda kärsitult. Tüdruku-mait oli sees puuriivi ette lükanud. Veskis oli vait nagu hauas.

„Maali!" hüüdis Kusta häält võimalikult pehmeks tehes. „Mitme ukse taga sa täna mul ometi manguda lased? Ära ole narr, tee uks lahti!"

Lopsakate paju- ja lepapõõsaste all veski otsa taga sulises vesi. Oja kaldal tõmbas tirts aeglaselt poognaga: sirr... sorr... ja talle vastas ritsikas veskis: triiks... triiks...

Muidu oli kõik vaikne, ja kui poiss kõrva vastu ust surus, ei kuulnud ta seest kihku ega kahku.

Kusta vaatas vihaselt ringi. Kui ometi mõni muu auk veskisse viiks! Tammi pool oleval aknal olid raamid küll eest ära, kuid nende asemel jämedad roostetanud rauad. Poiss vaatas raudade vahelt sisse. Oli pilkane pime. Vaevalt valendasid tolmunud trepiastmed, mis viisid pööningule. Kõik teised aknad olid paksude lauatükkidega kinni löödud.

Aga talle meenus ometi midagi: alt liiasilma otsa juurest viis väike hallitanud uks vesiratta juurde, ja sealt sai jälle üles veskikotta. Pimedas kobades ja poristest puujuurtest, mis voolav vesi välja uhtnud, kinni hoides laskus ta alla

oja põhja, mis näis nagu mustav haud. Palgesse õõtsus niiskus ja külmus. Kuskil lähedal sulises vesi ja lõhnas musta sõstra põõsas, mille all konn kahistas. Põksuva südame ja ärevusest värisevate põlvedega astus Kusta ühe külma ja sammaldunud kivi otsast teise otsa, kartes igal hetkel libisemist ning kukkumist. Määratu pimedus, mis valitses kõrgete, ülalt kokkukasvanud puude all, pani mehe pisut kartma, ja kui konn äkki vette hüppas, lõi ta jahmudes tagasi. Kord puutus Kusta jalg jahedasse vette. Ettevaatlikult varvastega kobades leidis ta jällegi uue kivi.

Hallitanud seina mööda käega katsudes leidis ta viimaks ka ukse. Ta tõmbas. Uks oli kangesti vettinud ja tursunud, kuid ometi polnud ta lukus. Hinged kriuksusid haledalt ja käredalt ning uks tuli pooleni lahti. Muld, mille vesi seina äärde kannud, ei lasknud tal pärani minna.

Kusta astus kottpimedasse ruumi ja põrkas kohe mädaneva vesiratta vastu. Renn, mida mööda vesi kord vulinal ja sulinal rattale jooksis, oli nüüd kuiv; ja ratas, mis oli kord võimsalt mühisedes ja mürisedes liikunud, nii et kogu veski sisikond tema järel rappus, seisis nüüd jõuetult paigal.

Kusta surus vastu luuki, mis viis üles veskikotta, kuid see ei liikunud. Kogu oma jõu võttis mees kokku ja rusus vägeva õlaga, nii et trepiastmed jalgade all ragisesid. Kuid luugil lamas midagi nii rasket, et võimatu oli seda üles tõsta. Poiss sülitas, sügas pöidlaga kuklatagust, mõtles pilgu aega ja hakkas siis tuldud teed tagasi kobama. Pea käis kui kangest viinast ringi, pimedus ja ta enese valendavad aluspüksid keerlesid ta silmade ees. Ta oli kuumast ihast ja põlevast vihast, mis ta tinaraskes peas segamini keesid, uimane ning purjus.

Keset oja libastas ta kivil ja kukkus põlvini jahedasse vette, mis ülalt Pangodi allikaist oli kokku nirisenud.

Ptui, kurat! Mis inimene ühe tüdrukuraipe pärast küll ära ei kannata! Rooma nagu kuutõbine tühja veskit mööda ja aja teda pool ööd taga, kui nii hea oleks eilsest tööst puhata!

Ta ronis jälle lõhutud tammile, alalõpmata tundes, nagu oleks keegi tahtnud küüntega ta kananahksest säärest kinni kahmata ja teda sinna mustavasse kuristikku tagasi lohistada.

Kui Kusta uuesti veski ette jõudis, siis kuulis ta, nagu oleks sees keegi kõndinud. Ei, see oli vist eksitus. Ainult ritsikas siristas vana ahju truubis.

Mees istus väsinult akna alla pakule ja jäi mõtlema.

... Miks on ta ometi nii jonnakas? No mis see temale siis tegema peaks? Ega see ühe vaiba all magamine tal tükki küljest võta! Kas ta aru ei saa, et see nii hea on?

... Kui Maali asemel oleks Mari olnud ... Jah, see on teistsugune inimene ... Praegu oleksid nad lauda peal värskeis heintes väherdanud ... sõrmed vaheldumisi, jalad segamini ... nagu läinud nädalal.

... Uh, ta ei kannatanud seda tüdrukut! Vastik näis peretütar Mari sulasest poisile Kustale. Liiga lodev on ta: igaühega magab, kes aga tahab; igaühte suudleb, kes aga pead kõrvale ei pööra ... Ümmarik, pehme säärane ... !

Ah — ah! Kuis haigutused peale kipuvad! Eilsest tööst valutavad kondid. Kui ometi magada saaks!

... Tüdruk ei tohi kedagi teist tahta kui ainult ühte, tüdruk peab p u h a s olema. Ja kõige selle pärast ta tahabki just Maalit. No see aga on sihuke pöörane, nagu arust ära!

Oä — ah! Kui hea oleks praegu magada ... ja kui oleks veel tüdruk kaisus ... Soe, magus-uimastav tundmus jookseb läbi väsinud ihu ... silmad on roidunult kinni ... Ära

näpista! ... No sinu tegu küll! ... Arvad, et ma sulle ei saa sedasama teha? ... No — noh! ...

Äh, kurat, kuis see uni peale tükib! Tahtmata jääd tukkuma.

Äkki läbistas Kusta pead terav mõte: aga mis siis, kui Maali sellal, kui ta vesiratta kambrit mööda kobas, ära läks? Uni oli korraga kadunud ja viha kustunud. Rinnas torkas ainult kibe, valus tundmus.

... Kui ta ometi teaks, kuis poiss ta järele igatseb! Siis ta küll nii ei mängiks. Sest tema on nii heasüdamlik ja armas ... Oi, kui ta ometi sellest aru saaks, mis Kusta südames kui kuum kerisekivi pöörleb ning põletab! Kuis Kusta ta oma janunevate huultega kas või sööks, kui teda suudleb! Ja siis see kustumatu iha selle naise järele, mis ööl ega päeval rahu ei anna! ... No mis siis poiss selles süüdi on, et nõnda seda tüdrukut himustab, et üks mees ja teine naine on? Oi, kui ta kõike seda teaks! ...

Ta laskis pea käte najale.

... Maali aga arvab vist, et ta on üldse nii toores, hoolimatu, südametu ... Ta ei saa arugi, et see kõik sellepärast nii on, et ta teda armastab ... Ja see Mari — mingu ta põrgu, säärane libu! ... Ta armastab ju seda puhast, armast, head Maalit, kes ei taha aga temast midagi teada ...

Valus pisaratehoog voolas ta krobelistele töömehekätele, õlad kerkisid kramplikust nutust.

Sel silmapilgul pani keegi tasa käe ta sassis juustele ja ütles pehme häälega:

„Kusta!"

Poiss jahmus ja vaatas järsku selja taha. Teispool jämedaid raudu seisis Maali pimedas veskikojas. Kusta kahmas ta jaheda käe oma sooja pihku, mis oli pisaraist alles märg.

Esimesel hetkel ei osanud neist kumbki midagi öelda. Kuu tuli pilverünka tagant välja ja valgustas Kusta pisaraist ligedat häbelikku nägu. Kalmuste vahel läikles vesi. Nurmel häälitses rääk.

„Maali, miks sa nüüd niisugune oled?" ütles viimaks poiss.

„Mis sa minust õieti tahad?"

Kusta ei vastanud midagi, vaid istus pakule, ilma et oleks tüdruku kätt lahti lasknud. Ka Maali najatus aknalauale.

„Sa tead ju, et ma s e d a ei või..." kõneles tüdruk edasi.

„Miks sa mind siis sedasi piinad? Sa näed, et ma sind nõnda tahan..."

„Aga mina ei või ju!... Sa arvad siis, et mina ise" — tüdruku hääl muutus palavaks sosinaks — „et ma omalt poolt... Aga seda ei tohi ju, ei tohi!..."

„Mispärast?" päris Kusta niisama sosinal, surudes näo otse vastu raudu.

„Sa tead ju isegi... Sul pole midagi karta, aga mis teen mina!... Kuhu ma lähen?..."

Maali käsi värises ärevusest.

„Ma võtan su ära..." ütles poiss väriseval sosinal, ega uskunud ometi isegi, mis rääkis.

„Ei, sa ei taha mind ... ma olen vana ... ja vaene..." vastas tüdruk kurvalt, aga ta hääles kostis põlev palve: „Võta, kallikene, võta ometi!"

„See kolm, neli aastat minust vanem... mis see siis tähendab..."

Ta pigistas Maali kätt ja ütles siis:

„Lase nüüd uks lahti."

„Ei, ma ei lase. Teie, poisid, olete ju säärased metsalised: ainult läbi raudade võib teiega rääkida."

Kusta vaatas mõttes järvele. Kuskil võrengus, mille pind kuu käes läikles, lõi suur kala. Ringitaolised lainekesed veeresid laiali, valkjaskollane kuu tantsis nende turjal, purunes ja sündis uuesti, kuni vesi viimaks jälle vaikseks jäi, lained raugesid ning veepind endiselt siledalt helkis.

Kõrged lepad tõusid mustavate mägedena selgiva taeva poole. Õhk lõi kargemaks. Külmast ojast õõtsus jahedat niiskust.

Kusta tundis endas midagi uut, võimsat ja puhast tõusvat. Ta käsi, mis Maali oma hoidis, värises.

„Maali," sosistas ta. „Maali!"

„Mis?"

„Ega sa mulle pahane ei ole?"

Tüdruk ei vastanud midagi. Ka tema käsi värises. Ta pale näis ümbritsevas pimeduses kahvatu-kurb.

„Ära arva, et ma niisugune olen . . ." sosistas poiss. „Aga ei tea, vahel, kui . . . ei saa enam isegi aru . . ."

„Kusta, Kusta! . . ." nuuksus korraga tüdruk kibedalt. „Kui sa minu elu tunneksid, sellest aru saaksid! . . ."

Ojana jooksid pisarad üle ta päikesest põlenud ja tuulest ahkunud näo. Rind tõusis ja vajus kramplikult. Süda tuksus valjult ning valusalt.

„Seitse aastat olen ma Kaarnanurmel teeninud . . . kui hobune ööd ja päevad tööd teinud . . . ning sõimata pealegi saanud . . . Kogu selle aja olen oodanud kedagi, kes minust ka midagi hooliks . . . no, kui ära ei võtaks, siis armastakski, mõtlekski minule . . . Oligi Jaak, lubas ära võtta . . . aga viis mu kolme aasta higi ja vaevaga teenitud palga ära . . ."

Ta nuuksus valjusti, ise rinnuli aknalaual. Kusta tundis, kuis miski valusalt ta südant torkas.

„Mitte kedagi ei ole . . . Sina . . . ma tean, mis sina tahad . . . Minust aga ei hooli sa midagi. Oled kui metsaline:

võtad oma osa ja lähed minema. Kui armastaks, ei siis nii teeks..."

„No ei saa ju kuidagi teisiti armastada," vastas poiss kohmetult. „Kui tahakski — no ei saa ju..."

„Kuidas mina saan?"

„Oled ju naisterahvas..."

„Nagu sellepärast elada ei tahakski? Aga mis sinuga rääkida! Keegi ei hooli... igaüks naerab... kõneleb rumalaid sõnu..."

Tüdruk nuttis jälle valjemalt.

„Kuidas sa elad või oled! Kakskümmend kuus aastat olen vana. Sellest ajast peale, kui meelemärkusele jõudsin, pole muud teha olnud kui ennast kaitseda. Iga mees, kui su peale vaatab, ei mõtlegi muud, kui aga nagu metsaline kallale karata..."

Kusta tundis, kuis ta aegamööda ikka raugemaks ja rahulikumaks jäi. Ihu värises jaheda käes. Must õhetav udupilv lahkus ta pea ümbert, ning ta tundis veest tõusvat külma niiskust.

Tüdruku hääl oli aga hõõguvaks, paluvaks sosinaks muutunud. Kui paitades võttis Maali vahel kuumaks läinud kätega poisi käest kinni, raputas seda ägedalt, abi paludes; surus siis kahvatu näo õieti raudade lähedale ja rääkis ruttaval sosinal, mis äratas poisi südames midagi ammu uinuvat, sooja.

„Kusta, kallikene!" sosistas Maali kiiresti ja kiiresti. „Kuidas ma sind armastan ... ei leia enam isegi sõnu... Vahel, kui öösel üksinda kõval asemel uneta laman, tuled sina meelde ... võtan peaaluse koti kaissu, surun vastu rindu... Sina! Sina!..."

Kusta tundis, kuis ta pea sest hõõguvast sosinast ringi käis.

„Ja vahel, kui söögilaua või töö juures sind vaatlen ... kui suur, kui kange sa oled ... nägu nii õhetav, käsivarred võimsad ... Ja kui sa kord sügisel Valjangu kõrtsi juures kõik Kurnavere poisid läbi peksid ... oi, kui uhke ma sinule siis olin! ... Sina! ... Sina!"

Maali kuumad pisarad langesid poisi käele, ja korraga tundis see, et üle temagi põskede suured pisarad veeresid. Ta pühkis neid ja pühkis ning häbenes isegi tüdruku ees.

„Kusta, kui sa mu ära võtaksid!" sosistas tüdruk. „Sina ja mina! Kui seisaksime altari ees ja algaksime siis o m a elu ... Teeksime hurtsiku Kaarnanurme maa peale. Sina käiksid tööl ja mina käiksin tööl, ja kõik oleks nagu siiamaalegi ..."

Siis aga lisas ta õige tasa ja häbelikult juurde:

„Ja lapsed oleksid ka!"

„Maali!" sosistas Kusta ärevusest värisedes. „Maali! ..."

Nagu kokkurääkimist mööda sirutasid nad huuled korraga ühte ja andsid suud — ning mõlemad naeratasid selle juures. Siis ütles Maali:

„Kuule, lähme nüüd õige koju."

Ta lükkas riivi ukse eest ja hakkas purret mööda üle oja minema. Kusta astus kui sõnakuulelik ori ta järel.

Järves lõi kala ja laiad ringlained läiklesid täiskuu heledal helgil. Kõrgete puude all põletas jaaniussikene armastuse ilutulesid ja seal laulis ju ka tema ise — hiline ööbik. Puude ladvad hõbenesid kumendava kuu käes. All aga valitses sügav öö.

Kaks inimest läksid sõnalausumata teineteise kõrval. Mõttes vaatasid nad maha. Nende näod olid kahvatanud, aga nende südameis värises valu, kaebus ja õnn.

„Kui ilus öö!" ütles Kusta viimaks väsinud häälega ja tõmbas külma pärast kuuehõlmad lähemale.

„Jah, ilus öö," vastas Maali mõttes. „Kuuled?"

Ta osutas käega ristikunurme poole, kus rääk heledalt häälitses.

Nad tulid jälle mõne sammu vaikides.

„Jahe on," ütles Kusta.

„Tule siia. Suurräti all on soe."

Ta võttis Kusta oma räti alla.

„Kui imelik on see öö!" lausus poiss siis mõttes. „Kõik on kui unenägu ... Kodus vist magavad ... Mari ka lauda peal ..."

„Sul on vist kahju, et tema juurde ei läinud!" naeris Maali ja mõtles: „Oi, oi, kui hea ja kui lapselik see mees ühtlasi on! ..."

Ta tundis poisi külmast veidi värisevat külge oma sooja puusaga kokku puutuvat.

„Vaenekene!" mõtles ta. „Tal on ju jahe ... temal!"

Ta tundis, kuis ta soontes õrn-armastav iha selle poisi vastu tuksus. Magusas, pigistavas valus peksis ta süda, mis nii kaua, nii kaua oli t e d a oodanud. Kui see tõesti nii läheks! Kui võtaks ära, peetaks pulmad, ja kui siis kõik pulmalised oleksid juba läinud, siis istuksid nad mõlemad sängi äärel ja kõneleksid sest tänasest ööst. Ja naine teeks aseme valmis ja tõmbaks mehel saapad jalast ning kustutaks tule ... Ja no siis tuleksid kord ka lapsed. Vanem oleks poeg, ja paneks talle nimeks: Kusti. Oleks ka teisigi lapsi, tütar oleks ju ka ... Ja kui siis istuksid isa ja ema õhtu hämaras küdeva saunaahju ees ja kõneleksid oma elust ning muidugi ka sest suveööst. Sest ega neil ju midagi muud meelde jäägi kui see öine jooksmine karjatanumat mööda. Või mis see teenija inimese elu muidugi on! Aga lapsed istuksid siinsamas ja häälitseksid: „Esä! Memm! ..."

Oi, oi, kui magusas valus süda pakitses! Tüdruk võttis poisi käe, kes sammus juba pooltukkudes ta kõrval, ja mõtles talle otsekui midagi öelda, kuid vajus jällegi oma rõõmsaisse ning õndsaisse mõtteisse.

... Jaa, jaa, lapsed oleksid! Ega selles siis midagi erilist ole. Ei oleks ju küll mitte nii, kuis poisid tahavad ... laulatatud oleks ju ... Kuis on ta neid lapsi ihaldanud! Häbenes eneselegi tunnistada, aga tahtis neid siiski. Oli alles Kurnaveres karjatüdrukuks, kuueteistkümne-aastane ... siis, jah, ühel kevadisel sumedal ööl ärkas ta äkki õhetades ning tundis, kui hea oleks, kui oleks ... laps! Oh, kuis ta siis häbenes ja kartis, ei julgenud kaua aega enam meestele otsa vaadata, punastas, kui lastest räägiti. Tegi siis karja juures veel nukkusid, meelitas ja paitas neid, peksis ja andis — oh, kui seda keegi ometi näinud oleks! — andis nukkudele isegi rinda! Oi, oi, kui häbitu ja rumal on ta olnud!

Kuid — mis see on? Ah jah, nüüd läheb ta ju Kustaga kõrvu kodu poole. Vaata, kui tõsine on Kusta. Mis peaks ta küll mõtlema? Ehk naerab südames ta üle, pilkab, et lollid olete teie tüdrukud kõik! Kes on seda ometi näinud, et üks niisugune poiss kui Kusta võtaks säärase vaese ja vana teenijatüdruku, nagu on Kaarnanurme Maali? Miks ei peaks ta mitte pere-Marit ühes Kaarnanurme taluga kosima? Sõidaks läbi valla, uhke hobune ees, kellad tiliseksid ja naine kõrval ... ning see naine oleks Mari ...

Ei, ei, kuidas see võiks ometi nii olla? Ta võtab, ta peab tema võtma! Tema, tema! Kas pole ta teda armastanud juba sestsaadik, kui nad kokku said? Kas tema armastus peab siis tasuta kustuma ja ta väsinud süda, mis nii kaua, nii kaua on t e d a ootnud ja lootnud ja uskunud, peab nutupisarais jahtuma? Kas on vananeva naise igatsev armu-

unistus nagu võilille valminud nupp, et kui puhub jahe õhtutuul, siis lendavad helbed kõrgele, kõrgele ja langevad siis madalale, madalale ning kaovad eha hämaras laial kesaväljal? Või on ta pisarad, mis ta lootuste purunemisel üksinda pead padjasse surudes kibedalt nutab ja nii magama jääb ning kord ärgates möödunud õnnejutu igaveseks unustab, — või on need pisarad samasugused kui külmad tilgad, mis sügavas sügisöös kalgist taevast alla vihisevad ja raagus lepikus mutimulda nõrguvad, ilma et keegi neid näeks ning keegi neid teaks?

Kuu oli jällegi madalale vajunud. Tulijate järele liikusid nende pikad ühtinud varjud. Kui nad väravasse jõudsid, oli kuu juba kadunud ja taevas lõi hommikus koitma. Nad seisatasid teineteise käest kinni hoides.

„Küll aga saab täna vähe magada," lausus Kusta. „Ei tea, kuis homme jalul püsime."

Nad seisid ja vaatasid teineteisele silma, otsekui oleksid midagi öelda tahtnud. Siis ütles Maali:

„Armsakene, vaata, juba hakkab valgeks lööma. Mine nüüd ära magama."

Kusta viivitas veel ja kogeles viimaks:

„Maali . . ."

Tüdruk mõistis, mida poiss palus. Ta kummardus ettepoole, ja ilma teineteist kätega puutumata suudlesid nad. Ning siis läksid nad mõlemad omale poole.

Maali seisatas pilguks aida trepil ja nägi, kuis Kusta aluspüksid kambri ukse vahele vilksatasid. Siis läks ta ise aita, lükkas uksele taba taha ja hakkas rõivaid seljast võtma. Seelik langes põrandale, tüdruk istus sängi servale ja algas jakinööpide lahtivõtmist. Võttis ühe lahti ja jäi mõtlema, kuna sõrmed uniselt veel teise nööbi kallal liikusid. Kuid lahti võtmata see jäigi.

Ta mõtles ja mõtles. Naerumuie mängis ta unisel näol. Väsinud silmad vajusid juba kinni. Kuid ilusad mõtted jooksid ikka veel, naersid ja kilkasid, kuni viimaks täiesti segunesid ning kustusid. Ta langes rinnuli voodi ja jäi magama, aga hiired võisid lühikese aja jooksul kuni päikese tõusuni kuulda, kuis tüdruk läbi une mitu korda otsatus rõõmus nuttis ja naeris ning palaval sosinal kedagi palus.

Ta nägi ilusat, ilusat und, vahest kõige ilusamat kogu oma elus.

. . . Oi, kuis päike paistab ja kuis need punased palsamililled ning verevad moonid õitsevad! Pääsud teevad räästa all pesa, aga keegi sõidab kirikuteel ning kellad helisevad hobuse pea ümber: till-till-till . . .

. . . Ma nopin lillesid ja punun pärga punastest, punastest lilledest ja tõstan siis selle pärja su juustele, ja siis oled sina kui tõusev, veretav päike, mu armas, mu kallis! Paista, paista mu peale, mu päikene, et minu rinnas lööksid lahti punased armastuslilled! . . .

. . . Kaugel kirikuteel tilisevad ja helisevad kellukesed . . . kellukesed . . .

1906.

INIMESESÖÖJAD

Kolm järve läikis reas kui kolm pikergust peeglit. Nende pinnad olid üksteisest kõrgemal. Nagu klaasastmeid mööda tõusid pilvede vastupildid, rutates üle külma sügistaeva.

Ülemise järve kaldal kõrgete puude all punasid mõisa kivikatused. Härrasmaja sirged sambad tõusid põõsaste raamist, kandes lumivalgete kätena kõrgeid ärkleid pikkade akendega.

Järve piirasid kahelt poolt rusked ja hallid künkad. Tõustes ja vajudes venisid nende külmi allikaid niristavad ning taevarandu varjavad seljad. Siis aga laienesid nad ja näitasid põhjas hilissügise siniseid kaugusi.

Alumise järve randa mööda liikusid inimesesööjad.

Juba kaua olid nad sügisese maastiku keskel marssinud. Nende jalad olid väsinud mättaist, silmad aga raagus puist ja tinahallest pilvist. Kuid veelgi lõi nende mõttekujutus aeg-ajalt lõkkele otsekui kadakas.

Üksteist huigates kahistasid nad kalmustes. Rasket inimesesööja ametit kirudes tammusid nad nätskel savirannal. Pika pussiga lõikasid nad põõsast inimliha, närisid vaese ristirahva luid, kuni näod olid ühest kõrvast teiseni lepapargist kollased ja vandusid:

„Küll on aga palju verd! Kuradi päralt, küll on palju verd!"

Kõige ees astus punapäine moonaka poeg Jürna. Ta kandis käes kisulist metsmehe kärpa, ta vasikanahast kollaste saabaste sääred olid lehtritena alla vajunud, ja sealt välkus paljas väits.

Ta vandus, sülitas ja vilistas vahetpidamata, mõlemaid mudaseid käsi suurde suhu pistes. Ta pööritas silmi ja liigutas peast eemal seisvaid kõrvu nagu hobune roos robinat kuuldes.

Tema järel piilus sepa poeg Jaan, vaikne poiss valgete juustega. Ta hallid silmad peatusid vahel kui unes, vari peitis ta kahvatu näo, — kuni ta jälle Jürna saladuslikust sihinast ärkas.

Nende järel tuli puusepa tütar Miili, kel oli nööbisarnane pea, kitsad silmad ja kollane seelik. Ta kilkas hirmust ja naerust kordamööda, talutades väikest venda Jassi käe kõrval.

See oli paksu kõhu, peene kaela ja suure peaga ning komistas kõrtes, mille kangus näis talle võitmatu. Ta mõistis ainult nutta.

Viimasena vantsis mägrakoer Sami, vaevaliselt ühelt jalalt teisele vaarudes, põlved väljapoole ja küüned koos. Ta oli üleni pruunkollane nagu sügisülikonnas, kõhu all hulk nisanööpe kahes reas.

Läbi võhumõõkade võsa jõudsid inimesesööjad tammini ja läksid luugist alla. Siin oli videv, niiskus tungis ninna, laudseinu peitis sammal, aga pool põrandat oli kuiv.

Kui kaugel näis kõik siit!

Ülal pea kohal igritses liigsilma nire, mille läbi õhkus kollane kuma, aga silla teises otsas avanes taeva kahvatu kaugus, mida poolitas mõni raagus oks.

Jaan seisatas keset sillaalust ja kuulatas vee sulinat. Talle näis, nagu oleks teda silla otsas hüüdnud hääl, mida ta oli kaua kuulanud, ning libastades jooksis ta sinna.

Mustal veepinnal keerlesid siin kollased kublad, kive katsid sisaliku silma karva täblad, pulstunud kulu peitis randu. All aga algas ääretu heinamaa puusalkade ümber keerlevate ojaharudega.

Kivilt kivile hüpates jõudsid inimesesööjad oja saarele. Seda katsid kõrged emalepad. Lopsakate musta sõstra põõsaste vahel mädanes rohi. Suured vesirotid hüppasid ruskeis lehis.

Puude raagus oksad sirutusid nagu käed risti-rästi üle pea. Külmad taevalapid helendasid läbi metsa hallide sõrmede. Veekeerud kandsid varisenud lehti nagu musti laevukesi.

Siis pöördusid inimesesööjad üle ibesoo ranna poole. Maa õõtsus nende all, nad kisendasid hirmust, Jass nuttis, Sami vaarus laukasse, enne kui nad randa jõudsid.

Kadakane nõmm tõusis äkki soost. Lapsed jooksid ühe kadaka tagant teise taha, koer haukus kive, — ja äkki olid nad avaral mäel.

Keset mäge, nagu pealage, seisis kaks söestunud jaanitule-sammast. Muru mustas tuleasemeist kui armidest. Sulanud klaas läikis tuhas nagu maa silm.

Kui avar oli siit vaade: ühel pool metsade kaugesini, teisel mõisa punakatused puude keskel, all järve tinahall pind.

Otse laste ees algasid küngkad, mis ulatusid ruskete lainetena taevarannani. Teisel pool orgu mustas mäeküljel vana lubjaahju kõrge kivikatus madalate müüride kohal nagu püramiid.

Kuid üle selle halli maastiku laotus hilissügise taevas tuhksete pilvedega. Neid tuli vesikaarest salkade kaupa, rutates läbi tuuletu taeva. Nende piirjooned sulasid suitsuna õhtuvalguse külmas vinetuses.

Jaan heitis selili kulusse ja pani käed pea alla. Pilv läks üle ta pea, heites palgele kahvatu varju. Tuul puhkas korra tulepostide redelis, — ja jälle kuulis ta otsekui oma õe kauget kutset.

„Keegi ei ole Juulit leidnud," ütles ta kurvalt, silmi sulgedes. „Kolm päeva on ta kadunud, ja keegi ei tea, kus."

„Aga mina tean," vastas Jürna ja lõi naela kärpa. „Ta on viinameistri toas luku taga."

„Miks peaks ta seal olema?" tõstis Jaan pead.

„Mine tea!" vastas Jürna, kuid lõi sel silmapilgul sõrmesse. „Olen aga neid ise näinud istuvat linnasekastil," jatkas ta ja pistis sõrme suhu. „Ma eksisin aurus, siis nägin neid kastil jalgu kõigutavat ja naervat."

„Aga kolmel päeval pole teda enam keegi näinud," kordas Jaan kurvalt. „Kõigil pool on teda otsitud, kuid kuski pole leitud."

„Küll su isa otsis ka viinakojast," ütles jälle Jürna ja hakkas saapasäärele oma verega käe jälge joonistama. „Aga ta ei leidnud. Ma kuulsin ise, kuis ta viinameistriga rääkis. „Kus on mu tütar?" küsis ta. „Kas mina su tütre vaht?" vastas see. „Mis oled sa teinud temaga?" kisendas vanamees. Aga meister laskis koja auru täis ning hüppas aknast välja."

Jaan lamas sõnatult. Ah, kui kurb, kui kurb oli ta meel! Iial polnud ta oma õde nõnda näinud, nagu praegu siin lamades. Tema silmi nägi ta õhus, tema juukseid ja seelikuid liigutas vaevalt tunduv tuulehingus. Õhk ta ümber oli täis õde.

Ta nägi, kuis see hommikuti sepikoja tagakambris pisukese peegli ees juukseid seadis, kuis ta siis läbi koja läks ja poisid nõnda õhetavale rauale virutasid, et sädemete meri ta jalge ümber tuiskas. Siis haaras ta mõlema käega

riietest kinni ja jooksis kilgates välja. Sellid aga naersid nõgistesse habemetesse.

Ta läks puusepa tuppa, kus mehed otse tema jaoks kõige paremast puust kõige peenemaid laaste hööveldasid. Põll pingul täis vaigust lõhnavaid laaste, jooksis ta üle maantee kodu poole, kuna puusepad ta järel naljatasid.

Siis lõi ta savikausis tainast, puhus tulle, nii et palged õhetasid, küpsetas kooke ja riputas peent suhkrut. Jaan luges akna all raamatut, kuid nägi ühe silmaga leeki lõukas lõkendavat ja kuulis teise kõrvaga rasva raual särisevat.

Aga kui õhtu jõudis, heitis Juuli liniku juustele ja kadus välja, kuna vana sepp nurises ning needis. All viinakojas lasti auru katlast, see tõusis kui pilv maja ümber, pilvest kostis pillihääl.

Suvisel ööl laulsid künnilinnud mõisa pargis ja rooside lõhn voolas üle müüri. Ärgates nägi Jaan kuuvalgel, kuis Juuli hääletult end rõivaist päästis, kaua voodi serval istus ja künnilinde kuulas.

Nõnda nägi Jaan teda ikka veel istuvat, juuksed kuu hõbedases õhetuses lahti, huuled avatud roosilõhnade poole, künnilindude järele jätmata lauldes.

Kuid kuhu oli ta tõelisuses jäänud? Miks olid kõik nii ehmunud, kui temast räägiti?

Isa otsis teda sellidega kogu pühapäeva mõisas ja metsis, öösel vedas ta laternate valgel järves noota ja küsitles hommikul laadalisi suurel maanteel. Kuid keegi ei teadnud midagi.

Nagu läbi une aimas Jaan mingit saladust, mida kõik mõistsid. Jälle nägi ta isa vihast nägu ja kuulis naisi mõisa õues päid ühte pistvat ning sosistavat. Läbi viinakoja aurupilvede viirastus talle elu kohutav mäng.

Ah, kui kurb, kui kurb oli ta meel!

Aga Jürna oli vaheajal ühe verise käe valmis saanud ja alustas uut. Veri hüübis ta haavas, kuid ta pigistas seda vägisi välja ja tikkis sääred täis kohutavaid pilte.

„Nõnda teevad indiaanid," ütles ta. „Kord avan oma elusooned ja värvin enese üleni punaseks. Siis maetakse mind kui indiaani."

Et keegi ei vastanud, jatkas ta:

„Kui indiaanidel pole soola, siis avavad nad käesoone ja joovad soolast verd. Nõnda elavad nad rohtlaanes nädalate kaupa oma verest."

Kuid nüüd oli ta enese haav lõplikult kuivanud, ja ta ei saanud sealt enam tilkagi. Ta vaatles oma meistritöid saapasääril ja jatkas:

„Kui indiaanid on teel, siis kannavad nad verekotte seljas. Leeritule ääres kallavad nad verd pealuust karikasse ja rüüpavad. Siis tõmbavad nad punastest sulgedest mantlid üle kõrvade ning norskavad."

Jaan tõstis pea Jürna poole ja Miili vaatas hirmunult talle otsa, suu lahti.

„Aga keskööl tuleb mustas mantlis indiaanlane valgel hobusel metsa äärde, pistab sõrmed suhu ja vilistab — nii!" Ning äkki pistis Jürna sõrmed suhu ja vilistas läbilõikavalt, nii et juuksed kõigil püsti tõusid.

Inimesesööjad hüppasid üles ja vaatasid hirmunult ümber.

Vaheajal oli õhtu jõudnud. Üle halli maastiku lendasid tuhksed pilved kasvava hooga. Nagu õudsed loomad kihutasid nad, ruttu kuju muutes. Nüüd oli seal hobuseid lehvivate lakkadega, ratsanikud heljutasid mantleid, lipud rullusid, — külm tuul lõõtsus pilvedesse.

Kadarik mustas mäeveerul, mõis oli kaugel taevarannal, künkad jooksid lainetena eemale, keskel lömitas lubjaahi.

Laste näod kahvatusid, — kõik oli nii õudne.

Korraga näitas Jürna käega lubjaahju poole ja hüüdis kurguhäälega: „Seal! seal!“ Siis pistis ta pöidlad suhu ja vilistas läbilõikavalt ning pani teiste ees mäenõlvakut mööda alla jooksu.

Nad põiklesid kadakate vahel, orus sulises vesi jalge all, siis lõppesid põõsad ja algas kuiv põlmas.

Käpuli kõrres nagu siilinõeltes roomasid nad nõlvakut mööda üksteise järel üles, Jürna esimesena, paljas nuga põiki hammastes, Sami viimasena, maad ligi vaglana lookas.

Vahetevahel paindus Jürna vastu maad ja laskis kuuldavale hoiatavat sisinat, siis tõusis ta kätele ja jatkas teed. Kogu aja vandus ta hääletult, sülg tilkus mööda nuga ja verised saapad rabisesid kõrtes.

Nüüd mustas lubjaahi mõnekümne sammu kaugusel. Maa oli lubjast valge, põõsad kasvasid läbi pehkinud niinekottide. Katkine käru oli kummuli, sääred püsti; kõrges kulus mustasid kerrakiskunud tõrrevitsad ussidena. Kõike ümbritses mahajäetuse õudus.

Jälle sisistas Jürna ja andis veriste kätega märke, nuga hambus. Nad jagunesid kahte ossa: Jürna hiilis ühelt ja muud teiselt poolt löövi.

See oli neljanurgeline ehitis, müüridest vaevalt jalg pealpool maad. Neljalt poolt tõusid järsult ühesuurused telliskivise katuse kolmnurgad.

Maad ligi lookas, nuga käes ja silmad enesel hirmust pärani, tuli Jürna nurgal nähtavale. Kuid siis peatus ta jahmatades: kogu sellelt poolelt, mida polnud mõisa näha, olid vargad katusekivid ära viinud. Paljad roovlatid valendasid kui looma luukere.

Inimesesööjad lähenesid ettevaatlikult müüri servale ja

vaatasid sisse. Ahi mustas kuristikuna pilkaspimedalt. Tuul tõmbas vaevalt tunduvalt roovlattides.

Kuid siis sündis nende pärani silme ees midagi nii viirastuslikku, et nad seda esiotsa tähelegi ei pannud. Tuuletõmbusel hakkas mingi must eesvaip nende ees kõrvale liikuma, imetasa ning hääletult. Ja hetke pärast vaatas inimese nägu pärani silmil nende otsa, otse nende pea kõrgusel.

Nad jahmusid, kuid enne kui said millestki aru, kadus nägu niisama hääletult. Nad taganesid hirmunult, ilma mõistmata, mida nägid, silmad pööratud pimedusse.

Kuid nüüd nägid nad, kuis sama must eesvaip varjuna kõrvale vajus, ja inimese nägu lahtiste juuste keskel tuli nähtavale, suur ning tõsine.

See oli ülespoonud inimene, keda tuul liigutas!

Nuga langes Jürna käest, ta haaras veristest saapasääretest kinni, et oleks kergem joosta, ja vajus ulgudes mõisa poole. Ainult mõne silmapilgu paistis veel ta lookas kogu ja kostis saabaste rabin kõrtes.

Jaan ja Miili püüdsid talle järele minna, kuid nende põlved vabisesid nõnda, et nad paigalt ei pääsenud. Ja äkki panid nad tähele, et vaheajal oli öö tulnud. Maad kattis läbipaistmatu pimedus, mõisast polnud enam midagi näha. Hirm tõusis silmapilgu jooksul, nii et nad selle all pidid lämbuma.

Siis sai Jaan sedavõrd jõudu, et kähiseval häälel sosistas: „See oli Juuli."

Ja Miili vastas nõndasama vaevalt kuuldavalt: „Jah."

Nad pöördusid vabisevail põlvil ahju juurde tagasi. Nüüd oli see neile nii hirmus, et nad sellest mitme sammu taha jäid. Kuid nende silmad seletasid selgesti Juuli allavalguvaid juukseid ning pimedas õhkuvat nägu.

„Hüüa talle," sosistas Miili, „ehk ta elab."

Kuid Jaani suu andis vaevalt mingisugust kähinat, mis polnud isegi mitte sosin. Ta võttis kõik jõu kokku, kuid ta sõnad jäid hääletuks. Ta vankus jalul ja pidi Miili õlast kahel käel kinni võtma, et mitte kukkuda. Nõnda seisid nad kolmekesi surnu ees, tütarlaps kahe poisikese vahel.

„Juuli!" sai Jaan lõppeks häält. „Juuli!"

Kuid enese häält kuuldes sai ta julguse jälle tagasi. Ta astus otse müüri äärde, ta silmad olid peast tungimas, kui ta näo vastu roove surus ja pilgu pimedasse puuris.

Surnu nägu oli ülespidi, natuke teisel õlal, süsimust juustepeo rippus sirgelt alla, — nõnda liikus ta vahetpidamata, kordamööda nägu ja kukalt vaataja poole pöörates.

„Juuli, kuuled sa mind, Juuli?" hüüdis Jaan. Ta rääkis veel mitu lauset, isegi mõistes, et see oli asjata. Siis pöördus ta selja taga seisva Miili poole: „Ta on surnud." Ja imelikul kombel ei tulnud tal pisaraid, vaid selle asemel ütles ta: „Ma võtan ta maha."

„Ei, ei!" hädaldas nüüd Miili. „Ära puutu teda, ära puutu! Ma kardan nii!"

Kuid juba oli Jaan müüri servale tõusnud ja katsus roovlattide vahelt sisse pääseda. Ta oli saanud äkki imerahulikuks ja otsustavaks. Pimedas näis ta suur ning kange.

Ta leidis laiema lativahe ja pääses sisse. Kuid siin mõistis ta kohe, et surnu ei rippunud mitte roovlati või sarika, vaid mingi põikpuu küljes, mis läks risti läbi katusealuse. Kätega kobades leidis ta selle, kuid surnu oli temast liiga kaugel.

Siis kiskus ta enese kaksiratsa talale ja hakkas nõnda edasi minema. Peagi leidis ta nööri, kuid see oli kõvas umbsõlmes, mida ta ei suutnud avada.

Hetke peatus ta pimeduses ja tundis jälle hirmu ning silme ees otsekui tulesädemete lendu. Ta pööras pead ja

vaatas üle õla. Väljas oli juba nii pime, et vaevalt nägi roovikuid ja nende vahel Miili pead mustavat.

„Anna mulle Jürna nuga," hüüdis ta Miilile ja hakkas tagurpidi tagasi tulema, nööri tala mööda kaasa libistades. Kuid surnukeha võnkumine ja käe puutumine selle juustesse pani ta pööritama.

Viimaks ometi oli ta roovide juures ja sirutas käe välja, kuid ei ulatunud noani. Siis tuli ta talalt alla ja astus mõne sammu ahju siseserva mööda, käsi kogu aeg välja sirutatud.

Äkki nägi Miili, kuis see käsi pimedusse kadus. Siis kuuldus karjatus, ja selle järel ei kostnud ahju pimedusest muud kui keha pehme mütsumine kivilt kivile.

Jaan lamas mõne silmapilgu liikumata, uimane kukkumise valust. Kuid siis tõusis ta istuli ja kobas enese ümber: ta istus maadunud lubja hunnikul, kus kasvasid mõnesugused kõrred. Ta tõusis ja ulatas käed välja: kõikjal ümbritsesid teda klaaslibedad seinad.

Siis kuulis ta Miili ja Jassi kisa ning tõstis näo üles.

Kõrgel ta üle õhetas hämar taevas läbi lattide ja otse ta pea kohal rippus musta tombuna õe surnukeha. Ning äkki tundis ta jälle seda mehist julgust, mida oli tunnud ülal poomisnööri päästes.

„Ärge nutke seal!" karjus ta. „Mul pole midagi viga."

Siis nägi ta Miili pead roovide vahel mustavat ja kuulis teda hirmunult ta üle pärivat.

Kuid Jaan hakkas ringi käies kätega kaeviku põhja uurima. See oli ümmarik ja täis kive ning lubjahunnikuid. Seinad olid siin-seal sulanud kivist libedad kui jää, siin-seal aga jälle auklikud ja muhklikud.

Siis katsus Jaan seina muhke mööda üles ronida, kuid kukkus peatselt seliti lubjahunnikusse. Ta tegi mitu katset, kuid kõik asjata.

Siis meenus talle, et all ahju servas pidi uks olema, mis viis orupoolsele küljele. Ta otsis kaua käpuli, kuni viimaks ka ukse leidis. Kuid see oli võlvini täis kive, lupja ja mulda ning mõne silmapilgu järel mõistis ta, et seda oli võimatu paljaste kätega avada.

„Siit ei pääse välja," ütles ta ja istus väsinult maha.

„Mu jumal, mis saab küll!" kuulis ta Miili nuttu ja Jassi nuuksumist.

Kuid just nende nutt julgustas teda.

„Ärge nutke," ütles ta jälle. „Minge koju teatama, et Juuli ja mina siin oleme."

„Ei, mina ei lähe!" hädaldas Miili. „Ma ei julge minna. Ja kuidas jääd sina üksi siia?"

„Aga ma ei pääse ju välja," vastas poiss hauast.

„Siis jään ka mina terveks ööks siia," luksus Miili. „Kui sina jääd, siis jään ka mina," kordas ta lämbudes. „Ja vahest ütleb Jürna kodus, siis tulevad kõik veel öösel siia."

Kuid nõnda rääkides said nad täiesti aru, mis oli õieti juhtunud. Nad pöörasid silmad hääletult Juuli surnukeha poole, kuid ei näinud pisarate pärast enam midagi.

Nad langesid kummuli maha ja pidid sulama järelejätmatult voolavasse silmavette. Nende südamed olid lõhkemas piiritust valust, nii et nende kõhnad kehad soigustes rappusid.

Ei olnud enam kohutavat ööd nende ümber, õudset kohta ega koledat korjust. Oli ainult surnud nende ühine sõber, vanem mänguseltsiline ning õde.

Ei tähendanud midagi surmaviisi koledus. Ainult lahkunu kannatusi ja igavest kadumist mõistsid nad. Ei mingi jõud saanud tehtut tegematuks. Must surma linik oli heidetud üle kõigi võimaluste.

Ei iialgi enam! nuttis Jaan. Ei iialgi enam!

Kui ta silmad lõppeks kuivasid, tõusis ta vabisedes istuli. Ta pea huugas ja silmad ei seletanud isegi pimeduse süngust enam. Ta kuulis Miili nuuksumist kui läbi paksu udupilve.

Ta vaatas enese ümber, kuid sametine pimedus peitis kõik. Siis aga hakkas ta lubja niiskuse ja mingi taime lõhna tundma, mida polnud varem tähele pannud.

Ta vaatas üles: taevas oli heledamaks läinud, mõni täht värises läbi roovide, ja ta tundis jahedust.

„Miili!" hüüdis ta. „Miili!"

Ainult nõrk nuukse oli vastuseks.

„Kas Jass on sinu juures?" küsis poiss. „Ja Sami?"

„Jah," vastas tütarlaps vaevalt kuuldavalt.

„See on hea," ütles poiss ning vaikis.

Ta istus ja vaatas mõttes üles. Kui pikkamööda kulus aeg! Mis võis kell olla? Tähed tulid ikka selgemini nähtavale. Ja poisike tundis külma vapustust.

„Mul on külm," ütles ta hambaid lõgistades.

„Külm?" küsis Miili enese ümber kobades. „Oota natuke." Ta päästis ruttu seeliku paelad selja peal ja pistis rõiva läbi lattide. „Võta vastu!" hüüdis ta. „Peida jalad sellesse."

Seelik vajus nagu kott poisi pähe.

Miili istus õhukeses alusundrukukeses jälle maha. Jass nuuksus tukkudes. Miili võttis ta sülle ja hakkas äiutama. Peagi magas laps, veel läbi une vahetevahel luksudes. Sami tõmbus tütarlapse jalgadele kerra ja magas niisama. Miili õõtsutas end külma pärast edasi-tagasi ja tundis, kuis laps ning koer teda soojendasid. Ta ei nutnud enam.

Siis kuuldus sügavusest poisikese hääl:

„Ma olen mõtelnud: miks tappis Juuli enese, mis ajas ta surma?"

„Kas sa seda ei tea?" vastas tütarlaps last kiigutades. „Ta ei võinud elada," ütles ta. „Viinameister oli ta maha jätnud."

„Jah," vastas poiss mõttes. „Kuid sellepärast poleks tarvis olnud surra."

„Minu ema ütles, et ta oleks lapse saanud," vastas jälle tütarlaps.

„Lapse?" imestas poisikene. See tuli talle nii ootamata, et ta vait jäi. „Mispärast lapse?" küsis ta.

„Sellepärast, et ta oli viinameistrit armastanud," vastas tütarlaps.

Armastanud, — seda sõna oli Jaan küllalt kuulnud, samuti nagu oli kuulnud kõneldavat lapsesaamisest. Kuid sündisid siis lapsed armastusest ja mindi siis laste pärast surma?

„Miks ta siis armastas, kui see nii halvasti lõpeb?" küsis ta.

„Ei või midagi armastuse vastu," vastas tütarlaps. „Kui see tuleb, ei või keegi selle vastu." Ta õõtsutas last üles ja alla. „See on kui uni, nagu magaks sulgpadjus ja näeks und äraarvamata paljudest kompvekkidest." Ta ohkas. „Ja pärast seda sünnivad lapsed."

Kõike seda olid nad mõlemad kuulnud ja tähele pannud. Isegi lastesaamise viis polnud neile täiesti saladus. Ja ometi, kui imelik näis kõik olevat! Kuis oli täis saladust kõige vähemgi asi! Oli, nagu oleksid nad kõike seda alles sel ööl esimest korda näinud.

Nad istusid mõlemad kahvatute nägudega ja valust lõhkeva rinnaga, otsekui oleks maailma mure nende südamed külmade käte vahele võtnud. Järelejätmata lõõtsus öö võõraid mõtteid ja tundmusi, ähvardades neid enda alla matta — tähthele, karge öö.

Jaan vaatas üles: ikka enam ja enam süttis seal tähti. Sügaviku pimedusest paistsid need suured ja lõkendavad. Maine maailm oli külm ja kirgas, kuid kõrgused näisid hõõguvat lopsakate tähtede tules.

Ja nüüd seletas silm tähtedevalgel ahju seinugi. Nende klaasised ääred lõid särama rohelistes ja sinistes tuledes, nagu jäälilled puhkesid õilmitsema pea kohal, kiired murdusid läbi värviliste kivide, — otsekui pitserikivist kaevus istus Jaan.

Armastus —? mõtles ta õe surnukeha vaadeldes. On siis see armastus? Ja ta meenutas kõike, mis oli sest kuulnud ning lugenud. Magusa valu teadis ta selle olevat, mida igatsetakse; õnneliku hulluse, mis sunnib tegema, mida ei taha, ja jätma tegemata, mida tahaks. Ning lõppeks, isegi surma pimeda piirini ulatus armastuse tuline lõõsk!

Jaan tõusis ja katsus kätega valutavaid liikmeid. Ah, kuis pakitsesid ta jäsemed ning süda! Jälle oleks ta tahtnud nutta selle valu pärast, nutta kaua ja mehiselt. Kuid siis tundis ta seelikut enese jalge ümber.

„Miili!" hüüdis ta. „Miili!"

„Ole vait," vastas see tasa. „Laps magab."

Ja jälle äiutas ta poisikest põlvil. Nii oli ta kui noor ema sügisöös, tühjade küngaste keskel. Kaugele siia ja sinna, ette- ja tahapoole pole kedagi peale nende kolme unustatud lubjaahju juures. Ainult pimedus, ainult pimedus üle põlmaste tühjuse!

Kuid korraga nägi ta kaugel taevarannal õõtsuva tule, siis teise ja kolmanda süttivat. Ta hüppas ehmunult üles ja kisendas silmapilgu pärast rõõmsalt:

„Nad tulevad, nad tulevad!"

„Kes need tulevad?" küsis poisike hauast.

„Nad tulevad kodunt meile järele!"

Ta ei mallanud enam istuda ega paigal püsida, vaid hüples ühelt jalalt teisele, rasket last süles hoides.

Tuled aga lähenesid ja suurenesid ühtsoodu. Nad tõusid künkale ning laskusid orgu, ilma et nende kandjaist oleks vähimatki näha olnud. See oli nagu kollaste tulepallide rongkäik öistel põldudel.

„Nüüd lähevad nad orgu," hüüdles Miili iga silmapilk. „Nüüd ei näe neid enam," teatas ta jälle. „Nüüd tõusevad nad uuesti mäele!" kisendas ta.

Kuid siis hakkasid pimedusest paistma inimeste kogud. Kõige ees jooksis Jürna, püsti juuksed taga tulevate laternate valgusest veripunased. Tema järel kiirustasid sepad, suurte nahkpõlledega kobistades ja puukottadega kivides kolistades, nõgised näod hiigelsuurte laternate valgel süsimustad.

„Kus on nad praegu?" küsis poisike ühelt jalalt teisele hüpeldes.

„Tulevad just mäe külge mööda üles," vastas tütarlaps ja lisas siis äkki: „Ära näita, ära näita neile minu undrukut!"

Ta hääl oli õrn nagu neitsilikud koidupunad häbelikul taevarannal.

1916.

MAAILMA LÕPUS

1

Vara hommikul, kui päikeseketas vaevalt taevarannal kerkis, hiivasime ankru.

Sõudsime välja lahest ja tõmbasime lahesuul purjed üles. Tuul paisutas purjesid, köied pingutusid, mastid naksusid, — sõitsime avarale merele.

Kakskümmend meest oli aerudel, kümme kummalgi pool.

Kerkisid punased mõlad, sinised pisarad jooksid mööda mõlasid, — laulsid punased huuled, heitsid nalja habesuud.

Nõnda kulus esimene päev, — rand kadus, — õhtu jõudis.

Öö oli vaikne. Laev kõikus pooles purjes hääletult üle suurte ummikute. Kuu viskas madalaile lainetele kui kuldkillingeid, tähed kui hõbepenningeid.

Magasime lael lahtise taeva all.

Ärkasin keskööl kahe magava seltsimehe vahel. Otse mu üle mustasid mastipeeled, kartsad ja rullitud purjed. Tüürimees tukkus kummargil üle roolipuu.

Äärest ääreni, rannast rannani oli taevas täis heledaid tähti. Lamasin kaua liikumata, vaatlesin tähtede hõbesõela ja kuulasin veelokset laevapaadel, kuna laev tasa kahele poole kõikus.

Nagu kirju telk kummus avarus üle merd lõikava laeva. Ja nagu küünlaid kanti tähti kuninglikul lühtril läbi avaruste üilal ning all.

Tähed hõbedased üleval! Tähed hõbedased all!

Olin õieti alles poisikene ja esimest korda teel. Ei olnud veel harjunud sõduri eluga.

Olin noor, ja nimetud igatsused pakitsesid rinnas. Kuulasin tähtede tulimängu ning oma vere kohinat.

Aga ümber laevalael magati. Magas kolmkümmend meest, pead mantlitesse mässitud.

Laev õõtsus kahe sügavuse vahel hääletult, ühes magajate ja nende unedega, tähtede ääretus sirenduses.

Teisel päeval oli taevas täis pikki pilulisi pilvi kui linnu tiibu. Meri oli valgelaiguline. Oli tõusnud tuul, nii et sõudjad puhkasid.

Nõnda jatkus meie teekond, vastu tumedale tulevikule. Päevad kulusid töös ja mängudes, õhtud vaikses vaatluses.

Kuid ööd olid rahutud. Tuul lõõtsutas köiestikus, vahel tõustes, vahel nõrkedes. Mustad pilved lendasid kuust mööda. Meri loksus, kohutav kuuvalguses ning pilvede varjus.

Nõnda jõudsime piirini, kus meist keegi polnud varem käinud.

Päike tõusis veripunasena kollases udus. Merd kattis hall vari. Kogu päeva puhus hoogus tuul. Taevas kihutasid kujutud pilved kui suitsukoonlad.

Pikad lained kohisesid meie all. Meid heideti kui laastu ühest teise. Olime hommikust õhtuni raskes töös.

Öö oli kottpime. Hommiku eel vaikis äkki tuul. Kuid selle asemel tõusis tihe, läbinägematu udu, — ja lainetus kestis edasi.

Hiigel-ummikud paiskasid laeva taeva ja sügavuse vahel. Purjed rippusid loiult. Katsusime sõuda, kuid olime udus kihutavate veemägede ees jõuetud kui lapsed.

Kollakas-tuhkne udu tihenes. Mõni suur merikotkas lõikas läbi halli pilve, tiibadega kohistades ja äkki hämarusse kadudes.

Kui laine laeva külili paiskas ja ummik üle meie pea ulatus, nägime hetkeks otse oma palge ees vett.

See oli läikiv-sile ja kohutav-must. Kuid ses siledas pinnas keerlesid peadpööritava kiirusega kiirgavad viirud, mille keskel tumepunaselt välgatavad kublad üles kargasid ja lõhkesid.

Silmapilgu pärast heitis ummik laeva teisele küljele, ja jälle mustas meie ees kohutav vesi.

See kohises kui lõpmatu kosk, kui merekurk. Kui mulisevast hiiglakatlast paiskus sealt musta auru.

Nõnda lendas laev küljelt küljele, ometi edasi pääsemata. Ja me langesime purjedest kinni hoides ühes laevaga sügavusest sügavusse.

Paljud nõrkesid, nii et ainult veel kartsastesse ja märssidesse seotult ellu jäid. Teistel lõikasid köied lihased läbi, kolmandail purskas veri suust ning kõrvust.

Arvasime hukatuse tulevat.

Kuid siis äkki kuulsime kiirelt lähenevat häält kui tuule kohinat. Udusein rebenes kaheks, purjed pingutusid ja laev lendas silmapilgu pärast vahtu kobrutades.

Taga ja ees nägime valgusjoont udumüüride vahel. Tundsime, kuis lained alanesid ja laev pehmelt liugles.

Kuid vaevalt olime rõõmust toibunud, kui meiega juhtus veel midagi kohutavamat.

Äkki nägime laeva keula ees midagi musta kerkivat. See lähenes ja kasvas peadpööritava kiirusega, ning enne kui ehmatusest toibusime, oli ta meist ainult veel mõnikümmend sõudu eemal.

See oli veest otsejoones tõusev süsimust sein, mille üle-

mist äärt meie silmad ei seletanud. See ei olnud kalju, ei olnud pilv, see ei olnud midagi, mida oleksime tunnud.

Enne kui suutsime midagi mõelda ja midagi teha, lendas laev täies purjes vastu seda müüri. Me tardusime surmahirmus, suud avanesid, ja kolmekümnest rinnast tungis meeleheitlik karjatus.

Kuid oodatud kokkupõrget ei järgnenud. Selle asemel leidsime endid silmapilgu pärast ääretust pimedusest.

Üks seisund järgnes nii äkki teisele, et me ei suutnud lähemaid sündmusi imestada, kui juba uued üllatasid.

Esiteks arvasime igaüks laevalt tühjusse langevat, kuid siis tundsime liikumata samal kohal seisvat, kus silmapilk varem.

Ümber oli pilkane pime ja ääretu vaikus.

Ei mingit häält ega mingit kuma kustki poolt. Ootasime silmapilgu liikumata, — ainult üksteise hingamist kuulsime.

Olime jõudnud tühjuse riiki.

See oli hirmsam kui maru, kui miski muu. See käis üle meie mõistuse.

Võttis kaua aega, enne kui sellega harjusime.

Esiteks usaldasime vaevalt liikuda. Rändasime siis ristirästi üle laeva, nööridest kinni hoides ja üksteisega kokku põrgates. Laev oli terve, ja ometi tundus, nagu oleks keulast pärani kogu teekond maad.

Siis tuli meelde süüdata tõrvik. Kuid see põles otsekui vee all, ilma kiirteta, ja valgustas ainult mõne vaksa kaugusele. Isegi tõrviku hoidjat ei näinud me, vaid ainult ta lubivalget luist käsivart. Ja see oli nii hirmus, et me kõik ühe korraga kisendasime: kustutage, kustutage!

Algas õudne, sõnul seletamatu, mõistusel mõistmatu elu.

Kui kaua ses pimeduse riigis olime, ei tea. Võib olla, palju päevi. Kaotasime käsituse aja kulumisest. Meie mõtted peatusid niisama nagu laev.

Kas olimegi enam merel? Kas ei õõtsunud meie laev ääretus avaruses? Üle mere, üle pilvede, üle maailmade —?

Katsusime mõladega, — need ei ulatunud enam vee pinnani. Siis heitsime ankru üle laeva serva, — see kadus ilma sulpsatuseta kui tühjusse süüvides.

Suur ükskõiksus võttis meie üle võimust.

Rääkisime ainult niipalju, et teada, et alles oleme. Aimasime aja kulumist ainult söögiisu kasvamise järgi pärast söömaaega. Tegime kõik käsikaudu ja harjusime sellega.

Vahel tuli meil mõte, et kõik on loomulik, ainult me ise oleme äkki viimse meheni pimedaks jäänud.

Ja ma ei tea tõesti, kumb võimalus oleks hirmsam olnud.

Ainult ääretu pimedus, ääretu vaikus!

Siis tundsime kord jälle tugevat tuulepuhangut läbi pimeduse. Kuulsime, kuis köied pingutusid ja mastid nagisesid. Tundsime, kuis laev äkki kiiresti edasi lendas ning vesi keulas kohises.

Ruttasime jälle igaüks oma kohale: tüürimees tüürile ja kakskümmend meest sõudepingile. Ja jälle sündis ime: vaikselt libises laev pimeduse riigist valguse maale.

See oli otsekui ülestõus surnuist.

Keegi ei rääkinud kaua aega midagi. Vaatlesime ainult vaikselt üksteist. Olime kahvatunud ja kõhnaks jäänud, ning sõnatu haledus täitis me südameid üksteise vastu.

Vanad merimehed langesid üksteisele kaela ja nutsid kui lapsed.

Näis olevat hommik. Meri oli valkjassinine ja aurune. Vesi paistis sügavale läbi. Taevas kaardus kui sinine kumm üle meie peade.

Laeva ümber oli lumivalgeid õisi, mis avanesid merepinnal nagu veesilmad. Katsusime neid katkuda, kuid nad ei murdunud; selle asemel venisid nende varred äraarvamatult pikaks. Nad lõhnasid õrnalt ja magusalt.

Taevarannal näis saar. Purjetasime sinna. See oli lumivalge lubjarand, ilma mingi taimestikuta, ainult suuri siniseid linde nägime õhku tõusvat.

Kuid eemal näis uus saar, ja me juhtisime laeva sinnapoole. Ka see oli niisama tühi, niisama taimestikuta ja loomastikuta.

Nõnda purjetasime kogu päeva ja nägime viis kuni kuus saart, ilma et oleksime leidnud nende vahel suuremat vahet.

Ainult mõnel oli rohkem linde kui teisel.

Mõnel saarel olid need tume-, mõnel helesinised, mõnel olid nende pikad jalad valged, mõnel punased. Igal pool tõusid nad meie lähenemisel lendu ja keerlesid hääletult saare kohal, lahtisi udusulgi kui sinist lund õhku jättes.

Kipper katsus neid vibuga lasta, kuid nad lendasid kõik ühes nooltega minema, ilma et oleksime ühtki saanud.

Saared olid ühteviisi tühjad. Ainult siin-seal rannal näis suuri ümmarikke laike, rohelist ja rusket värvi; kuid see oli ennem mingi hallitus või sammal kui tõeline rohi. Paremal puhul võis see mingi madal kanarbik olla.

Jõudis õhtu, ja me lähenesime veel ühele saarele. See näis juba eemalt vaadates suurem kui teised.

Et meri oli madal, siis jäime saarest poole penikoorma kaugusele.

See näis ümmarik olevat, rand jooksis õiges kaares ja saare ülemine osa lõikas ehataevast nõndasama rahuliku kaarena. Ta oli nagu ketas merre heidetud.

Kuid mis seda saart muist eraldas, oli see, et tal näis olevat rikkalik taimestik. Ta oli üleni sinikasroheline. Rannal seletas silm mingeid tundmatuid põõsaid ja kogu mäerinnak oli ääretu metsaga kaetud.

Siia saarele tahtsime igatahes maale minna.

Et aga õhtu oli, siis saatis kipper ainult seitse meest venega randa: Vaadaku nad ringi ja sõudku tagasi. Või, kui võimalik, ööbigu saarel ja toogu alles hommikul teateid.

Mina olin nende seitsme hulgas.

Sõudsime rõõmsal tujul laeva juurest ära.

Meri oli vaikne. Esiteks oli veel täiesti valge. Meie ankrus laeva allalastud purjed valendasid, teisel pool mustasid pilvetus taevas metsaladvad.

Kuid siis läks päike saare taha, vari langes üle meie laeva, vesi me ümber muutus mustaks, ning vaikides sõudsime videvikus mustava ranna poole.

Tulime randa, vedasime vene üles ja vaatasime ümber.

Kõigepealt oli lage lubjarand, siis kõrge kanarbikku kasvatav nõmm ja selle järel mets.

Kuid imelik mets! Tõusid alt kollakashallid, ülalt rohelismahlakad tüved, kus endiste murdunud oksade kännud veel selgelt näha. Alles mõned süllad maast algasid värsked oksad.

Kuid veel imelikumad oksad! Selle asemel et vähemaiks oksiks harguda, laienesid nad suurte roheliste lahmakatena, lopsakatena ja mahlastena, mis nagu hiiglaräästad üle meie peade laotusid.

Jäime imestades ja nõutult selle imeliku metsa ees seisma. Kõikjal meie ees kollendasid ja rohetasid puude tüved.

Oli juba isenesestki hämaraks läinud, kuid nende hiiglalehtede all oli päris pime. Ainult siin-seal paistis nende vahelt lapp roosat ehataevast.

Pidasime puude all nõu. Olime nähtavasti niisama tühjal saarel kui eelmisedki, kuid ometi tahtsime õnne katsuda. Mets oli kõrge, ehk paistis üle selle ladva lee suitsu.

Vaevalt olime sellele otsusele jõudnud, kui mina juba puusse hakkasin ronima. Olin kõige noorem ja väledam hulgas.

Tõusin ühelt murdunud oksa jäljelt teisele kui treppi mööda, kätega nagu kaljuseinast kinni hoides.

See võttis kaua aega. Vaheajal oli juba täiesti pimedaks läinud. Mõned rohelised tähed paistsid sinises taevas.

Ometi suutis silm videvikus veel ümbrust seletada.

Ühel pool oli lilla hämariku loori all lubjane sõmerik ja must meri. Meie laev rullitud purjedega paistis nagu mänguasi mu all.

Teisel pool avanes saare ääretu ladvastik. Metsa, kus olime, jatkus veel tükk maad, kuid sellele järgnes uus mets, veel kõrgem ja tumedam kui see. Nii kaugele kui silm seletas, ei näinud jälge inimese eluasemest.

Teatasin seda all ootavaile seltsimeestele. Nad pidasid nõu, mida ma ei kuulnud, ja vastasid siis, et ööseks siiasamasse puu alla jääme.

Mul oli esiti nõu kohe jälle alla minna, kuid hakkasin siis lehte mööda edasi astuma. See paindus ja õõtsus mu all kui nahksild.

Korraga tulid teised õhemad ja nooremad lehed vastu. Ronisin nende vahel, kätega servist kinni hoides ja jalgadega teed kobades, kuni jõudsin mingisuguse põhjani.

Katsusin veel edasi minna, kuid mu käed leidsid ainult libedaid ja serv serva vastu kinnikasvanud lehti, mille vahele ma ei pääsenud.

Peatusin mõttes. Oli kottpime ja soe. Lehtedest tõusis vaevalt tunduv lääge lõhn. Miks peaksin veel alla minema? mõtlesin. Kas pole parem siin ööd mööda saata? Siin on ohutum ja soojem.

Tõmbusin käte abil lehe servani ja hüüdsin, et ööks puusse jään. Ma ei tea, kas mind ükski kuulis või ei. Igatahes ei vastanud keegi midagi.

Laskusin jälle alla ja roomasin kahe lehe vahele. Panin käe pea alla, sulgesin silmad ja ootasin und. Tundsin läbi suike veel lehtede lõhna. Kuid varsti magasin raskelt.

Öö näis olevat jahe ja paks kaste langevat.

Ärkasin kord külma pärast: alt tõusis suitsu lõhn ja kostis jutukõmin. Ärkasin teine kord: kõik oli vait, paar tähte loitis lehe vahelt.

Ja mina magasin peatselt uuesti.

3

Järgmisel hommikul ärkasin väga hilja.

Esimesel hetkel ei saanud ma aru, kus olin: pea oli raske, ümber silmisegavalt haljas, hele päikese kuma paistis läbi noore lehe.

Siis tuli jälle kõik mu meelde. Tõusin istuli, kuulatasin, — kõik oli vait; hüüdsin, — keegi ei vastanud.

Mu pea tundus veelgi raskemana, otsekui oleks lehtede lõhnas olnud midagi mürgist. Keha oli haige halvast asemest.

Hakkasin aeglaselt lehti mööda tõusma. Pidasin kätega

leheservist kinni, mis olid vesihaljad ja helerohelised ning kollaste soontega läbi lõigatud.

Jõudsin jälle ühtekasvanud lehtedeni. Pidin kogu oma sõrmede jõu kokku võtma, kuni pääsesin nende libedat pinda mööda üles.

Veel imelikum oli puu ülevalt vaadates: igalt poolt ühinesid lehed nagu ümmarikuks kõvaks palliks, mis paar sülda läbi mõõta. Selle nupu ümber laiusid igale poole suured lahtised lehed.

Oli tüse tuul, nii et vaevalt puu lagipeal püsti seisin.

Kõikjal enese ümber nägin samasuguseid valkjaid päid, mõned suuremad, mõned vähemad. Puude nahksed lehed tegid tuules õõtsudes vaevalt kuuldavat kahinat.

Taevas oli täis valgeid, triibulisi pilvi.

Mu silmad pöördusid ranna poole, kus õhtul maale tulime, ja otsisid venet. Jahmusin, — venet ei olnud. Vaatasin siis kaugemale, ja ehmusin nii, et vaevalt jalul püsisin, — keset mereselga nägin meie laeva täiel purjel saarest eemale kihutavat.

See mõjus minusse nõnda, et hetkeks maha istusin, kõigist liikmeist värisedes. Kuid siis hüppasin jälle üles.

Heljutasin käsi, kübarat, tõmbasin kuue seljast ja lehvitasin seda tuules, kisendasin, — miski ei mõjunud. Laev kaugenes ikka kiiremini ja kiiremini.

Siis hakkasin tulise rutuga alla ronima. Langesin lehtede vahelt, ei hoolinud hoopidest, libastasin tüve mööda, viimase osa otse kukkusin.

Puu all polnud enam kedagi. Kõrge rohi selle ümber oli maha rullitud. Leidsin tuleaseme, — tuhk oli juba külm.

Siis hakkasin ranna poole jooksma.

Imelikul kombel sattusin kohe alguses teele, mida me

õhtul polnud märganud. Kahe kiviseina vahel keerles lai jalgrada.

Jooksin nii ruttu kui suutsin, peas ainult üks mõte: Nad on su maha unustanud! Nad on su tühjale saarele jätnud!

Vahetevahel nägin põõsaste ja kaljude vahelt merd ning laeva. Iga uue nägemise puhul oli laev kaugemal kui enne. Nüüd näis ta mereseljal veel ainult kui hall täpp.

Põikasin teelt ja hakkasin otse üle nurme mere poole jooksma.

Ma polnud veel kuigi kaugele jõudnud, kui juhtus midagi imelikku, üleloomulikku. Äkki seisis keset nurme mu ees inimene, naine, h i i g l a n e.

Selle mõne silmapilgu jooksul, mis oli kulunud puu otsast mahatulekust siiamaale, olin kogenud nii palju hirmu ja ahastust, et ma ei suutnud enam õieti ehmuda. Minus oli veel ainult loomusunniline püüd end kaitseda.

See, mis nüüd järgnes, toimus nii ruttu, et suudan seda enesele veel kui und kujutleda.

Hüppasin kõrvale, kuid hiiglanaine tegi sama liigutuse ja sirutas käed mu järele välja. Põgenesin teisele poole, kuid ta oli mõne sammuga mu järel.

Siis haarasin tupest mõõga. Kuid tema ei hoolinud sellest kõige vähematki. Mehekõrguste kurekatelde nurme keskel sündis imelik rüselus.

Ta püüdis mind kui tallekest, käed laiali. Ma ei osanud ega julgenud mõõka tarvitada. Äkki haaras ta mu õlgadest kinni ja tõstis mu õhku otsekui väikese lapse.

Ta pidas mind mõne silmapilgu oma palge ees, kuna mina kõik aeg käte ja jalgadega siplesin. Alles nüüd nägin, et ta naeris, naeris nõrkemiseni. Ja ühtlasi nägin, et ta oli ilus ja noor.

Siis laskis ta mu maha, kus kohe, väsimusest ja hirmust, murtud lilledele istuli langesin. Ta rebis oma pea ümbert natuke loori ja hakkas sõrme ümber mässima: minu mõõk oli teda ometi riivanud.

Ta sidus, vaatas mulle otsa ja naeratas etteheitvalt. See mõjus minusse imelikult rahustavalt. Nägin ainult ta suuri, siniseid, naeratavaid silmi. Need ei võinud tigeda olevuse omad olla.

Ta lõpetas sidumise ja jäi endiselt mind vaatama. Istusin ta ees lilledel kui pisike laps. Tundsin jälle kui unes olevat.

Tõusin, teadmata enam, kas veel põgeneda või paigale jääda. Siis nägin äkki jälle merd ning kaugel laeva kui musta täppi.

See meenutas mulle uuesti mu seisukorda. Ahastus, mis oli hetkelise hirmu ees vaikinud, ärkas minus endise hooga. Tegin mõlema käega märke kaduva laeva poole, vaatasin hiiglaneitsile otsa ja liigutasin pead.

Imelik, et mul juba alguses mõttessegi ei tulnud temaga rääkida! Kuid ta näis mind mõistvat. Ta raputas pead, osavõtlikult ja elutargalt naeratades.

Kas oli ta mu seltsimehi hommikul kohanud? Kuis võis ta mind ja mu seisundit muidu mõista?

Kuid see pearaputus, mis avaldas paratamatust ja ühtlasi osavõttu, äratas minus rohkem usaldust kui miski muu.

Vaheajal kummardus ta ja põimis kurekatlaid. Ja see, et ta lillesid korjas, tõendas mulle äkki, et ta oli täiesti inimene nagu minagi.

Ta vaatas mulle otsa, pöördus ja hakkas sisemaale minema.

Mis pidin ma tegema? Vaatasin uuesti laeva poole, kuid see kadus just praegu taevarannal. Iial enam ei näinud ma teda ega neid, kes temaga purjetasid.

Hiiglaneitsi vaatas kord üle õla ja natukese aja pärast uuesti. Kutsus ta mind kaasa? Pidin ma minema?

Kuid kuhu pidin vastasel korral jääma? Kui siin saarel on muid inimesi, kas poleks mulle kasulik nendega sõpruses olla? Ja kelle abil võidaksin nende usaldust, kui mitte selle naise abil?

Sest kahtlemata oli ta heatahtlik. Ta oli minuga ainult mänginud nagu talle või linnuga. Tal ei tulnud nähtavasti mõttessegi mulle paha teha, ja minu surmahirmust polnud tal aimugi!

Hakkasin ta järel astuma. Kui ta seda nägi, naeratas ta veel enam. Ta kummardus aeg-ajalt ja murdis mõne lille. Siis puutusid ta loorid maad. Astusin ta järel kui kannupoiss.

Nüüd alles nägin, milline ta õieti oli. Ta noort ja saledat keha kattis vesihall loor. Ta heljus kergelt kahele poole, kui mu ees kõndis, haavatud käes lilla õitevihk.

Kuid ikka veel olin mingi une ja viirastuse mõju all, nii et mu mõtted korratult ning sihitult lendasid.

Ma ei suutnud oma tähelepanu eesminejal hoida. Nägin lillesid ta käes, nägin sandaale ta jalas, nägin õisi, mis ta tallas, nägin juuksekiharat ta kõrva kohal. Kuid teda ennast tervena ei suutnud ma näha.

Tulime jälle jalgrajale, mida mööda olin äsja joosnud. Läksime hääletult, mina mõned sammud ta järel, ikka veel kui unes.

Meist lendasid sinised linnud mööda. Ta vaatas nende poole sama pilguga, millega minugi poole.

Tulime metsa. Selle suurte lehtede all oli õhk vesiroheline ja täiesti vaikne, ilma vähimagi tuule hinguseta. Puud ei kohisenud, linnud ei laulnud.

Varsti aga harvenes mets, meie ees oli lagendik ja sellel inimeste asundus.

4

Nõnda nägin nende kodu esimest korda.

Täiesti ümmarat õue piiras kõrge pistaed. Selle keskel olid ümmarad kojad, roovikuist seintega ja nahaga kaetud, tohutu kõrged. Neid oli viis, kaks suuremat ja kolm vähemat, kõik ühesugused.

Imelik, et ma puu otsas olles neist vähimatki märki ei näinud!

Väraval peatusin kaheldes: tundus, nagu oleksin astunud üle inimliku raja kuhugi õudsesse, võikasse maailma. Kuid neitsi vaatas taha, ja ma läksin.

Ta viis mu esimesse suurde kotta. See oli ruumikas hoone, kuhu valgus näis tulevat ainult alati lahtisest ukseavast. Seinu ja põrandat katsid tumepunased vaibad. Kõrgelt laekitsusest rippusid hallid, lillad ja rohelised loorid ning vööd.

Ta lükkas mu patjadele keset koda istuma ja kadus ise välja. Kulus mõni silmapilk, mil suutsin vaevalt ümbrust imestleda. Siis läks koda hetkeks pimedaks, sest kaks kogu astus üle läve sisse.

Hiiglaneitsil oli endasuurune vanamees kaasas.

Vanamehel oli allavajunud servadega hall kaabu ja põlvini ulatuv pika karvaga mantel. Selle alt paistsid ta sääred, niisama karvased kui mantel.

Nad vaatasid kordamööda minule ja teineteisele. Kulus mõni hetk, siis väljus neitsi jälle.

Vanamees istus teisele padjale ja vaatas ühtsoodu mulle otsa.

Tal oli ümmarik nägu, mida kattis üleni kõrbenud karva lühike habe, tömp nina ja silmad kui sinised tinanööbid. Ta ei pilgutanud kordagi neid, vaid vaatas, ainult vaatas.

Tundsin hirmu, aga ka mingit usaldust selle koletise vastu. Mis kavatsus oli neil? Mis mõtlesid nad minuga peale hakata?

Neitsi tuli varsti tagasi ja pani mu ette mõned puu- ja kuivatatud nahknõud piima, mee ning õhukeste kuivade karaskitega.

Tõesti, mul oli nälg. Alles nüüd märkasin seda. Hakkasin sööma, kuna nemad silmi pööramata mind vaatlesid, neitsi ühtsoodu naeratades, vanamees aga niisama nagu ennegi.

Maitsesin kordamööda iga toitu, kuni isu kadus. Muude hulgas oli nahkkülimit peente marjadega. Kuid need olid nii küüvitsa marjade sarnased, et ma ei usaldanud neid katsuda. Alles nende tungivate märkide peale sõin pihutäie marju. Need maitsesid aga hoopis teisiti, kui olin oodanud.

Kohe selle järel tundsin imelikku väsimust ja und. Kas mõjus nii söömine, need marjad või oli see hirmurikas, ohuline hommik mind nõnda väsitanud, ma ei tea.

Vajusin kummuli kahe nahkpadja vahele, millel oli villapool väljas, ja magasin silmapilgu pärast kui surnu. Ma ei kuulnud, kunas nad väljusid, ega ka seda, kas nad hiljem sees käisid.

Kui ärkasin, oli päike juba üle poole taeva. Tundsin janu. Astusin õue, lähenesin ühele vähemaist kodadest. Selle lävel istus hiiglaneitsi, käed rüpes.

Kuid vaevalt oli ta mind näinud, kui tõusis, kotta kadus ja sealt tagasi tulles mulle piima tõi. See, et ta mind nõnda mõistis, pani mu imestama. Jõin, naeratasin, — võib olla, esimest korda kogu päeva jooksul, — ja hiiglaneitsi naeratas niisama.

Veetsin kogu õhtupooliku imelikus meeleolus: ma ei

teadnud, kas olin vang või vaba; ei usaldanud kuhugi minna, kuid ka siin ei tunnud end kodus olevat.

Vanameest polnud kordagi näha, neitsi kadus tihti ära.

Liikusin ettevaatlikult õues ringi. Vaatasin läbi kõik kojad. Kahes suuremas nähtavasti elati, kuid kolm vähemat olid aidad.

Esimestes oli palju nahku, riideid ja patju, teistes aga loetlematu arv suuri ja väikesi vakku, külimitte, matte, kappu, karpe, pütte ning sõelu. Seinte ümber käisid ringi riiulid vasest, savist, puust ja nahast kausside ning kruusidega.

Suure õuega oli ühendatud kolm samasugust täiesti ümmarat vähemat õue. Neis oli maa loetlematuist sõrajälgedest mullane. Nähtavasti olid need elajate tarad, kuid nüüd olid nad täiesti tühjad.

Kui kõik oli vaadatud, istusin jälle koja lävele. Õuest välja ei usaldanud ma minna. Istusin, vaatasin, kuis metsa ladvad päikese alanemisega värvi muutsid, ja ootasin päeva kulumist.

Kui pikk, ääretu pikk oli see päev! Kui imelikke tundmusi äratas minus õhtu lähenemine, kui taevas jälle roosaks ja roheliseks muutus! Kui kauge oli aeg, mil seltsimeestega üle õhtupunase mere sõudsin ja nõndasama roosat taevast vaatlesin!

Üle lagendiku ujusid pehmed, soojad udud. Mets eemal muutus lillavärviliseks. Kui õhtu sinimantlid läksid läbi õhu.

Hämara jõudes tulid lambakarjad koju. Need olid suured, rammusad, paksu halli ja musta villaga loomad, palju suuremad, kui olen iial näinud. Nad tulid, ilma et keegi oleks karjatanud, ja täitsid tarad äärest ääreni.

Mind toideti jälle nagu pisikest last ja pandi magama ühte vähemasse aita, mis oli niisama patjade ja vaipadega täidetud kui suuremadki.

Lamasin kahe pehme padja vahel ja mõtlesin, kuid ei suutnud oma seisukorda mõista. Kõik oli nagu tõelises inimlikus elus, ja ometi oli kõik üleloomulik, ilmvõimatu. Kuid kogu teekond oli juba ammu mu peas tõelise ja üleloomuliku segi heitnud. Ma ei suutnud enam küllalt imestada.

Mõtlesin ja mõtlesin, uni ei tulnud. Mul hakkas kuum, viskasin padja kõrvale, kuid see ei aidanud. Siis astusin õue.

Võis olla kesköö. Kõik oli vait. Kuulsin lammaste mäletsemist ja astusin tara poole. Seal lamasid loomad nii tihedalt, et maa oli hingava ja sooja lademega üleni kaetud.

Laskusin aia najale ja vaatlesin kaua seda süütut loomakarja. Minus võttis maad hale ja abitu meeleolu: nagu nemad ses käsitamatus maailmas, nii olin ka mina!

Tõstsin silmad üles. Taevas näis mõnel hetkel tumesinine, siis lilla, kuid siis jälle tumeroheline. Avarus oli täis ähmaseid, leegitsevaid tähti.

Vaatlesin kaua neid. Siis äkki panin tähele imelikku asja: odamees oli kummuli, kooditähed tagurpidi.

5

Järgmine päev kulus sessamas ebamäärases meeleolus, milles eelminegi. Läksin ja tulin omapead, nagu lambadki; kuid ma ei teadnud iial, mida õieti võisin, mida mitte.

Aga ometi usaldasin nüüd palju enam. Mitte ainult õu, vaid ka ümbrus, kogu saar oli mulle vaba.

Mul oli kavatsus mööda randa saare ümber käia. Kuid see näis kergem olevat kavatseda kui korda saata.

Saar oli nimelt suurem, kui olin arvanud. Ta oli pikergune, ja me olime talle oma laevaga terava otsa poolt lähenenud. Peale selle oli rand mõnes kohas liiga järsk, metsik, üksainus segipaisatud kivirahnude väli.

Kuid igatahes sain saarega tuttavaks. Ristlesin suure osa sest läbi, teeks lammaste radu tarvitades. Need tungisid kaudu kõige pimedamate tihnikute ja üles kõige järsematele kaljurinnakutele.

Kirdes tõusis astmete kaupa kõrge, kuiv nõmm, täis mehekõrgusi sammaldunud kive, mis uisapäisa siia-sinna paisatud.

Siin polnud muud taimestikku kui madarpunane kanarbik ja imelikud lilled, mille tüve maad ligi piiras sametine lehevanik ning mille paarisüllast sirget vart kroonis pisukeste helekollaste õite hari.

Nõmm lõppes kõrge kivipõrandaga, mida kaljuimarad kui pitsid palistasid.

Siit avanes ääretu vaade üle saare sinikauguse.

Seal all valendas lubjane sõmerik, seal punaste kaljude väli, seal aga sinisalude otsatus ja äärmises põhjas püsti seintega hall mägi, mis mere peitis.

Tuul lõõtsus läbi avaruse, valgeid pilvekeri kerkis ääretusest, — kui voldid rullusid vaevalt nähtavad lained üle mere mõõtmatu selja.

Kuid mina ruttasin edasi. Eksisin metsa pimedikus, kahlasin sammalsois, komistasin kitsais kaljulõhedes üle pea ulatuvais sõnajalapuhmais.

Leidsin keset saart sügava oru. Nõrelised puud ulatusid üle selle randade. Allikas tilkus kui hõbepisaraid. Läbi pimedate latvade näis keskpäevases taevas tähti.

Siin-seal oli lagendikke käharate hiigelpuudega. Niitusid peitis paks rohi. Oja angervaksakallastega lõikas kui vöö läbi rohu haljuse.

Taimestik oli tuttav, kuid lähemal vaatlusel siiski võõras.

Kasesarnased õrnad põõsad olid üleni roosas õilmes. Küüvits oli männikõrgune. Tamm kandis raudmusti nõelu.

Kõik lilled ja puud, mida tundsin, olid üleloomulikult suured. Puude lopsakad ladvad olid kui künkad, metsasalgad nagu mäed.

Ja üle kõige ääretu üksinduse tundmus.

Ma ei kohanud metsas iial muid loomi peale lammaste ja lindude.

Lambad ilmusid kaljulõhedes vahetevahel ootamatult mu ette. Nad taganesid kõpsuvate jalaliigutustega, uudishimulikke silmi minult pööramata.

Linde oli ääretu palju. Nad lendasid suurte salkadena ja üksikult. Puude tagant õhetasid nende sini-läikivad parved. Mererannal tulid nad tuulega. Ja õhtul tiivutasid nad üle ehataeva.

Kuid nad ei laulnud. Isegi nende tiivalööke ei kuulnud ma.

Nende hulgas oli pärlmutriseid siure ja lohmakaid halle ümreid, kes liikumata rannal istusid. Nende keskel segisid väledalt punased teevitsad ning jõhvlinnud, — pisukesed loomad, kahe pika punase jõhviga hännas, — pigemini liblikad kui linnud.

Mingit märki muist inimestest ei leidnud ma saarel. Ja väsinud uitmast, tulin jälle koju. Langesin voodisse ja magasin ilma unedeta, et järgmisel päeval uute unenägude jaoks ärgata.

Püüdsin mõista seda elu, kuid mu mõte ei liikunud pai-

gast. Pigemini oleksin harjunud eluga koerakoonlaste maal kui siin.

Kes olid need hiiglased? Kust olid nad siia saanud? Oli sel saarel varem enam elanikke?

Või oli olemas suur hiiglaste ühiskond ja see paar siin oli ainult nende äärmine võsu, äärmisel saarel? Oli neil suhteid teiste hiiglastega teisil saaril?

Mitmed märgid sundisid mind seda arvama.

Neil oli nimelt riideid ja riistu, mida nad koduste abinõudega ei võinud valmistada. Nad pidid neid mujalt saama. Kuid kust ja kuidas?

Peale selle polnud nad metslased. Kuid üksi olles võib inimene ikka ainult metslane olla.

Ma ei saanud aru nende majapidamisest. Midagi ei tehtud siin nagu tööd, ja ometi oli kõike küllalt.

Kuid kõige enam pani mind imestama üks asi: nad ei rääkinud. Ja ometi ei tea ma õieti, kas nad päris tummad olid.

Võib-olla nad ei tahtnud rääkida, seda asjatuks pidades. Võib-olla oli neil oma mõtteavaldusviis, mis meie omast põhjani erineb.

Nad ainult vaatasid teineteisele otsa, et mõista. Ja imelikul kombel mõistsid nad minugi mõtteid alati, kui mu silmi nägid. Mil kombel, — seda ma ei tea.

Nad olid lihtsalt targad — ühe isesuguse tarkusega, mida meie ei tunne. Nad näisid loodusega ühte sulavat ja nende teadvus näis looduse teadvus olevat. Ning sellepärast arvan, et nad ka loomi ja puid niisama hästi mõistsid kui mind.

Kas nad midagi kummardasid? Kas oli neil usku? Ma ei tea.

Kuid õhtul, kui päikeseketas merre oli langemas ja veel

taevarannal peatus, tardusid nad hetkeks, pärani silmad päikese poole pööratud, ilma valuta ja igatsuseta.

Miski ei seganud neid siis. See kestis ainult silmapilgu, kuid see oli täiuslikum rahu, kui võib iial kujutleda. See oli kogu inimese puhkus, tundmuste ja mõtete suur hääletus.

Oli see nende palve? Oli niisugune nende usk? Võib olla.

Ja õhtul oma asemel silmi sulgedes tundsin, kuidas mind nende tarkuse lained ümbritsesid.

Tundsin nende elu suurt hääletust, mis mind kui udutiivul elumaailmast unemaailma kandis.

Kuid hommik tuli uute imedega.

Mõistsin lõplikult: sel saarel polnud muid elanikke. Ja veel mõistsin: siin ei olnud iialgi talve.

Nad ei tunnud külma ega häbi. Nad olid peagu alasti. Ja kui nad midagi seljas kandsid, siis igatahes mitte külma või häbi pärast. Nende rõivad ei olnud kummagi kohased.

Nägin hiiglase tütart tihti alasti. Ta ei põgenenud iial mu eest säärasena. Ta tuli sagedasti nii mulle vastu. Ta ei pannud seda üldse tähele. Ja nõnda oli ta väga ilus.

Ta ehtis ainult oma juukseid ja jalgu.

Ta tegi keerulisi palmikuid, põimides neisse värvilisi lõngu ja hõbeniite. Ta sidus nad pea peale üles, ehtis neid läikivate merikarpidega. Või nad langesid kahel pool ta põskede ümber kui õõtsuvad humalakobarad.

Ta kängitses jalad tumepunaste madalate kingade, kullatud-servaliste sandaalide või süsimustade imeõhukeste nahksukkadega, mis ulatusid niueteni.

Nii oli ta ilus, kui äkki mu ees põõsad kahele poole lükkas ja lagedale astus, riidetu ning sätendav. Või kui teda mööda mereranda nägin jooksmas, pea seljas, väljasirutatud käsivarsil sinised linnud avatud tiibadega.

Ma pole ühtki naist säärasena näinud. Ta oli kui jumalanna. Ta oli kui ilu ise. Kogu ta keha oli ilu. Võisin teda peagu ilma häbitundeta vaadelda.

Hoolimata suurusest näis kõik temas õrn: ruugete juuste piiratud nägu, roosad kõrvad ja naeratav, kuid harva avanev suu.

Imelikumad kui miski olid aga ta silmad: meeleolu peeglid, hingeallikad pikkade ripsmete raamis, kust otsekui mõtete oja sulises.

Kui ta õhtul oma armsamas asendis keset õue peatus, — käed kuni küünarpeadeni tasaloodis, siis aga püstjoones õhku tõstetud, — siis arvasin ta silmist tulejõge maailmade valguse poole voolavat.

Päev oli kulunud ta ilu imestluses. Ta mälestus viskas üle mu une kui sametise telgi.

6

Silmi avades nägin läbi ukse päikesevalget õue ja hiiglaneitsit tallekeste sõõris.

Need olid kaunid, ärksad loomad, õrnad kui lapsed. Nad jooksid siira-viira kodade vahel põigeldes kui kerad.

Ja hiiglase tütar püüdis neid. Ta laotas käsi, ta laskus põlvili nende ette, pingutas kaenalde ja maa vahele loorid kui võrgud, kuhu voonakesed uperpalli langesid, ning naeris kui laps.

Ta oli kaunis, kuid kaunimad kui miski muu olid ta liigutused.

Ta hüppas pikil sääril kui hirv suuri samme, pea seljas ja käed ees. Siis kummardus ta alla, käed üles heidetud. Ja siis langes ta äkki murule, vajus maa ligi, pea kätesse peidetud, neitsilik ning õrn.

Kuid uuesti, uuesti ärkas ta ilusatele vallatustele. Ta loorid lehvisid õhus nagu tiivad. Ta jalad paljastusid üle põlvede. Ta pale hõõgus juuksekobarate keskel.

Siis istus ta väsinult murule, ja tallekesed kogunesid ta ümber. Nad heitsid ta sülle, ta jalgadele — tumedad laigud sinihallidel looridel.

Nii istus ta kaua, käed rüpes, vaade liikumatult lammaste kohal. Ta ilme muutus unistavaks ja ta silmist loitis nukrus.

Siis tõstis ta äkki palge ja nägi mind. Ta hüppas üles, naeratas vaevalt, raputas pead ja kadus puude varju. Tallekesed läksid kepsutades ta järel.

Hüppasin üles kui tundmatu hääle hüüdest. Mu uni segunes tõelisusega. Ja tõelisus oli kaunis kui hommiku-kastene unistuste maa.

Ma kadusin metsa. Taevas sinas kui ülaste pärg. Kaugus kutsus ja meelitas.

Tundsin imelikku kergust. Kui võõrad käed oleksid mind läbi salude kannud. Mida kiiremini läksin, seda kergem oli käia.

Lehed lõid mu palgesse, õied puutusid mu huuli. Joobusin õitest ja lindude kirendusest.

Õied rippusid alla vihkudena, kummisid väravaid üle mu tee. Linde tõusis igalt oksalt, nad lõid värvilisi vikerkaare üle latvade. Läbi puude lõikasid päikese mõõgad, heites tuliseid vööte üle linnuparvede ja lillekuhilate.

Oli kui suur pidupäev metsatemplites.

Üle niidu kerkis sinine põuaudu ja lillede uim. Siurude hännad sinasid alla üksikuilt puilt, jõhvlindude niidid punasid õhus.

Mu jalad uppusid rohus nagu lopsakas maavillas. Läbi haljuse tungisid kullerkupunööbid. Mina aga ruttasin üle rohu ja lillede kui tantsides.

Siis äkki nägin teisel niidu serval hiigelsarapiku all nagu viirastust: lehvisid hõbedased loorid ja kadusid. Ruttasin sinna, — nägin loore niisama kaugel. Mina lähenesin, — nemad kaugenesid.

Algas imelik põgenemine ja tagaajamine.

Ma ei näinud peagu midagi, ja ometi teadsin, et keegi mu ees ruttas. Ma ei teadnud, miks, kuid ma ometi tahtsin teda tabada.

Ruttasime läbi tihnikute, üle niitude, kaudu kaljulõhede.

Kui väsisin ja peatuda mõtlesin, nägin loore lähedal. Kui niidu servale jõudsin ja ei teadnud, kuhu pöörduda, heljutas teispool niitu keegi nähtamatu puid. Ja kui tihnikusse olin eksimas, poetas keegi mu ette värskeid õisi.

Nõnda eksisin meeletu visaga kaua. Päike rändas kesklõunas. Mets vaikis, varjud olid lühikesed.

Jõudsin jälle keset saart sügavasse orgu. Olin surmani väsinud, langesin allika kaldale kummuli, kummardasin hõõguvad huuled joomiseks.

Kalda sinisavi-seinast tilkus hõbedane oja, klaasised kublad keerlesid üle vee pinna. Allika peeglis värisesid mõned kahvatud tähed.

Vaatlesin neid liikumata. Äkki nägin, et kaks nende hulgas kiiresti lähenesid ja suurenesid. See kestis vaid hetke, — ja juba vaatasid mu vastu allikast paar suuri sinisilmi.

Hüppasin hirmunult üles. Kuid mu selja taga polnud kedagi. Ainult lehed värisesid natukene.

Algas uuesti rutt läbi metsade.

Ma ei mõtelnud enam midagi, — ruttasin ainult. Mu põlved vabisesid, hingeldasin, — ruttasin ainult.

Päike alanes, varjud pikenesid.

Jõudsin vahel mere randa. Kuulsin kaljurünka tagant

sandaalide rabinat sõmerikul, kuulsin lähkrikive merre veerevat.

Üle õilmes loidapuu keerlesid siuruparved sambana. Neid oleks nagu keegi minnes õhku heitnud. Lilled ja linnud juhtisid mu teed.

Päike punetas taevaserval. Meri oli purpurkatte all. Taevas tukkusid punased pilved kui hiiglakäed.

Olin eksinud võõrasse metsa, kus polnud varem käinud. Oli pimedaid samblasoid, — hüplesin mättalt mättale; tuli mäerinnakuid, — rändasin lambateid.

Ikka kõrgemale, kõrgemale tõusis mu tee. Aeg-ajalt pöördusin ja vaatasin taha: all sinas saare ladvastik, õhkus meri, roosatas taevas.

Tundsin ääretut väsimust. Tundsin nälga ja janu. Mu liikmed vabisesid.

Istusin kivile ja toetasin pea kätele. Öö lähenes. Suur kibedus täitis mu südame.

Siis äkki nägin otse enese vastu õitsvas põõsas nägu ja silmi. Need haletsesid, naersid ning kutsusid.

Hüppasin üles ja tormasin edasi. Kahmasin sülle ainult õisi ja lehti.

Hämaras vilkus mu ees mööda kaljuseina hõbedase loori kullane palistus. Roomasin kiiresti selle järele, — haavates käsi, tabamata loori.

Olin kalju lael. Ümber oli roheline taevas.

Väikeses lohus keset mäeharja mustas üksik koda.

Taevarannale kerkinud kuusirbi valgus paistis koja lävest sisse. Kuu hõbedases valguses lamas patjadel hiiglase tütar kinnisilmi, avatud kätel.

Langesin ta kõrvale põlvili.

Ta liigutas vaevalt end. Ta silmad laugude all hiilgasid. — Peitsin hõõguvaid huuli ta looridesse, ta juustesse,

ta rinnale. — Ta huulte joon värises kui kauguses. — Peitsin hõõguvaid huuli ta huulile.

7

Algasid õnnelikud, joobnustavad päevad.

Kui uni on see mulle, kui olematuse riik, kuhu mind mu mõte tagasi kannab.

Vahel kaljumäe üksindases kojas, vahel kodu õues, vahel metsa haljastes telkides, — nõnda kulusid meie päevad. Meie armastuse palang ulatus ühest saare otsast teiseni. Mere, metsa, värvilise taeva, — kõik matsime selle lõõma.

Hommiku päikese teravad nooled äratasid meid pärast armastuse öid. Lamasime teineteise kõrval, teineteise kaela ümbert hoides, põsk põse vastu, ja vaatlesime hääletult mäge, metsa ning merd.

Siis vaatasime teineteisele otsa, häbesime, hüppasime üles ja põgesime välja.

Lilledesse, rohtu, lehtedesse peitsime oma armastust.

Mänglesime metsas, karglesime kanarbikus. Peitsime end kurekatla-väljal, mängisime petet puhmastes — ja see, keda leiti, pantis suudlustega.

Leidsime mättas kimalase pesa, — jõime mesimune. Leidsime puus kusala, — sõime mesikärgi. Mesiste huultega langesime teineteise kaenlasse — mesiste huulte, mesiste kätega.

Kummardusime üle allika, vaatlesime teineteise silmi, ulatasime huuled, et vees suudelda, — suudlesime kaldal, — suudlesid vastuhelgid vees.

Meid saatsid tallekesed mägedele. Ta ehtis neid paelte ja lilledega. Pärjapäistena hüppasid nad meie ümber.

Kuid keskpäevil, kui olime väsinud rõõmust ja armastusest, istusime puude alla, ja õrn kurbus võttis meie üle võimust.

Peitsin pea ta rinnale, sulgesin silmad, kuulasin — mida? — ei tea. Võib-olla iseenese, võib-olla tema, võib-olla kogu maailma südametukset. Kõik peitus selles: õnn, unustus, igavik. Ainult olla nii — igavesti.

Ma ei teadnud temast midagi. Ühtki sõna polnud me vahetanud. Ma ei teadnud isegi ta nime. Veel enam, ma ei teadnud sedagi, kas tal üldse nime oli.

Ja ometi, ma pole ühtki inimest nõnda tunnud kui teda. Kui ei olnud ühiseid mõtteid, siis olid ühised tundmused. Tundsin teda kogu oma olevusega. Mõistsin käte, rinna ja huultega.

Mida pimedam, vaiksem ja üksindasem oli, seda lähedam oli ta mulle. Tundsin, kuis suudluses me hinged vahetusid, kuis kaisutuses viimsed seinad me vahel murdusid.

Tema aga armastas mind vaadelda. Vaadelda tundide kaupa liikumata, mu pead oma süles hoides.

Ta silmist voolas kui kiirte vihik, loitis pehme tule laine. See ümbritses mind nagu magus paitus. Ja ma ei tea tõesti, mis oli magusam: ta suudlused või ta silmade põhjatu sügavus.

Nagu luik ujusin ta silmade läikival pinnal, kui metspart süüvisin ta pilkude sügavusse.

Võib-olla rääkis ta mulle omal silmakeelel palju asju, kuid ma ei mõistnud selles muud kui ääretut hellust.

Neil hetkil ei mõtelnud ma midagi, ja kas tema mõtles — ei tea. Vist ei. Ta ei mõtelnud kunagi. Ta ainult naeratas.

Nägin ta silmis põhjatut sügavust, pööritavat, mõistust pimestavat. Tundsin ta vere lainetust, kuulsin ta südame värinat.

Ja ma uppusin, uppusin.

Kui enese tast vägisi vabastasin ja põgenesin, jäi ta roidunult lamama. Ta pool-kinni silmad läikisid pehmelt, ta pool-lahti huuled naeratasid raugelt. Nii lamas ta lilledes. Ta oli õnnelik.

Ja kuhu ma ka läksin, — leidsin ta uuesti eest. Ta oli kui loodus igal pool. Ta oli kui mäekünkad, kui puhmad, kui niidud mägede vahel.

Ta lamas nurmedel. Ta sirutas käed kui oksad mu vastu.

Ta silmad sinasid kui allikad küngaste vahel. Tuul tõstis ta juukseid kui pilvi.

Nägin ta rindu kui mu kodu vaikseid künkaid. Ta jalad olid kui oru kaldad. Ta põsed õhkusid kui väljad päikese veerul.

Ja ma ruttasin ta poole. Kummardusin üle ta valge kaela. Langesin ta magusaile huulile. Kummusin palgega ta rinna küngastele.

Ah, kui mäletan kõike seda, kui kahju on mul temast! Kui hea oli ta siiski, hoolimata kõigest!

Iga kord oli ta uus ja ometi vana, nii vana, kui oleksin teda näinud ühes teises elus, ammu enne seda.

Nägin teda vahel sügavas metsas: heleroheline helerohelises, pärg peas kui metsapiigal.

Ta seisis liikumata puu all, ja must tall seisis niisama liikumata ta kõrval.

Ta silmaterad olid kõrvale pööratud, näol ilme nagu hirvel.

Siis taganes ta vaikselt metsa, mind nähes, ometi vaatamata, — et silmapilgu pärast esile tormata ja mind ennast vastu tõmmata.

Või nägin teda mere rannal. Tuul ajas suuri siniseid laineid, valgeid pilvi tuli avarusest. Siis oli ta seal.

Ta tuli läbi vee. Nägin ta niudeid lainetes, ta rindu vahus.

Ta tuli suurte lindude salgas. Nende sinised tiivad lehvitasid ta kaela ümber. Nad nokkisid suuri helepunaseid marju, mis ta nagu helmeste rida huulte vahel hoidis.

Siis heitis ta linnud mõlema käega kui lillekimbud õhku ja ulatas oma huuled mulle. Meie ümber on lindude-vikerkaare vihm.

Ta armastus muutus lõõmavaks kui keskpäev.

Ja ometi ei teinud ta tihti midagi, et mind sundida. Mida nõrgem ta oli, seda vägevam oli ta. Ta lamas ainult ja naeratas.

Ta oli kui laps. Ta lubas enesega teha, mis tahtsin. Ja mida rohkem talle paha tegin, seda tänulikum oli ta.

Ta sai mind uskuma, et olin temast suurem ja tugevam.

Näis, nagu oleksin mina tema liivale paisanud, ta juukseist murule tõmmanud, teda vägistanud. Ta käed olid jõuetult süles, mööda ta põski veeresid pisarad ja ta silmad särasid õnnest.

Neil ajul tundsin elu täiust, kuid ühtlasi hakkas minus mingi rahutus maad võtma.

Ma ei teadnud, kuis vana hiiglase vastu olla.

Mis arvab ta minust? mõtlesin endamisi. Ta peab ju teadma meie vahekorda? Mis kavatsus on tal minu suhtes? Mis mõtleb ta peale hakata?

Harva, väga harva nägin vanameest. Ehk ta kalastas kuskil teisel rannal. Ehk ta elas lambakarja läheduses tol pool saart. Aga vahest hoidus ta minu eest meelega kõrvale?

Vahel juhtus ta mulle metsatihnikus vastu. Kuid ta ei pannud mind tähelegi. Ta läks minust mööda oma musta lühikese mantli ja paljaste põlvekeermetega kui kõndiv kell.

Mulle tundus alati, et ta oli hajameelne ja mind ega midagi enese ümber tähele ei pannud. Ta käis väga tasakesi oma teed ja oli ühteviisi tagasihoidlik ning pehme, hoolimata suurusest.

Tegin kord katset temaga kõnelda. Rääkisin maakeeli ja, kui see ei mõjunud, siis läti keeli. Kuid ta ei pannud seda tähelegi. Tema jaoks ei näinud inimlikku kõnet olemas olevat.

Üldse näis ta leebe ja heatahtlik, kuid ometi oli tema see, kes iial ei lasknud mind mu elu õudust unustada. Nagu vari tuletas ta meelde seda kuristikku, mis mind tõelisest elust eraldas.

8

Keset ümbritsevat und tundsin tõelisena ainult hiiglaneitsi armastust. Tundsin ainult seda magusat tuld, mis ta kätest minusse voolas; seda pööritavat mürki, mis ta silmist hoovas.

Meie armastus muutus kohutavaks kui kesköine päike: meie ümber oli pime ja ometi silmipimestavalt selge.

Sagedaid tulikahjusid plahvatas meie veres, loetlematud lõkked voolasid läbi meie liikmete.

Me ei teinud enam vahet öö ega päeva vahel. Need kulusid ühesuguses joovastuses. Rippusime teineteises kinni, hetkekski nõrkemata. Olime kui kaksikud armastuse aias.

Oli öid, mida ei või värinata meelde tuletada.

Magasin ta süles. Ta käed palmisid mu piha ümber, peitsin pea ta lõhnavaisse juustesse, nägu surutud vastu ta kuumniisket rinda.

Olin ta kaisutuses kui laps.

Tundsin veres ainult üht tungi: lähemale temale, lähe-

male! Ainult üht suurt valu: sulada ühte, saada üheks, hukkuda ühes! Ei midagi muud.

Nõnda lamasime tundide kaupa liikumata pilkases kojas. Keegi maailmas ei teadnud meist midagi ja meie ei teadnud maailmast midagi.

Kuid kui päikese kiir hommikul meid äratas, tundsin imelikku väsimust. Lamasin ta käsivarrel roidunult, haige kirglikust ööst.

Tema aga vaatles mind naeratades. Ta suudles mu väsinud huuli, silmi, kõrvu, hambaid. Ta tikkis suudlusi mu kaela, kuklasse, õlgadele, rinnale, selga.

Siis sundis ta mind silmi avama, ja vaatles neid kaua.

Ta oli nõndaviisi ilus, armas ja kohutav: riidetu, patjades ja loorides, hommiku värisevas valguses, suured silmad mu üle kummardatud.

Ta ümmarad rinnad õhkusid mu kohal, must juus oli segi paisatud, rippus raskelt alla, selle varjus värises ta huulte joon imelikuna ja kaugena.

Vahel ei näinud talle mu mõtted meeldivat. Ta sai kurvaks. Ma pidin kogu jõudu pingutama, et oma mõtteid muuta. Kuid ta sai sellestki aru, ning naeratas veelgi kurvemalt, — kuni meid uus kire söõst üllatas.

Hakkasin armastama öid: siis ei mõistnud ta mu mõtteid, vaid tegusid.

Olin lakkamatus palavikus. Mu palged lõkendasid, silmad valutasid, süda lõi tormiselt. Ma ei suutnud end enam valitseda.

Põgenesin metsa, põgenesin öösse. Hiilisin läbi kuusikute, — oli kuum, läbi männikute, — hõõgusin.

Kuid ta oli seal, ta oli igal pool. Mustade tüvede vahel nägin teda loivivat, puhmastes ta silmi säravat, sammalpadjul ta keha valendavat.

Ta oli kõikjal, kuhu pöördusin: puis, järvis, niitudel. Taevas ja maa oli teda täis. Teda ei olnud üks, teda oli loetlematult palju, teda oli kõik.

Lopsakas rohi oli kui tema juuksed, jäin udujoomedesse kui ta palmikusse, vabisesin õõtsuvail soil kui ta rinnal.

Öine pimedus oli tema kaisutus, pälkude välge ta verelöök, latvade kuulmatu kohin ta õrn ohkamine.

Ta saavutas mind kasesaludes, loidapuude, küüvitsate keskel, paelus mind silmiga, võrus kätega, laskus mu üle kummuli, imes tühjaks.

See oli hirmus. Naise kirg on hirmus.

Miski ei kaitsenud mind. Me kukkusime kummuli kojas, langesime õues lammaste keskel; jalgrajal, poolel teel kodu ja mere vahel, oli meie voodi.

Kuumal ööl, taevarannal kerkiva punase kuu valgel armastas ta mind segivisatud patjadel ning käristatud looridel.

Ta oli himune nagu loodus ja täitmatu nagu maa.

Tema kaisutused olid piinav-valusad, ta suudlused salvavad kui ussi omad.

Ta lõhnas kui põõsas. Ta kirg tõusis kui udu. Ta keha kuum niiskus põletas mu liikmeid.

Aga kuu nõrgal valgusel nägin ta nägu. Ta suu oli suur ja mustjas-punane kui veres. Ta silmad olid pool-kinni kui kassil, nende säras oli lõkendavat verejanu.

Ja selle lõkendusega hukkas ta minu, hukkas iseenese.

Tegin meeletuid põgenemiskatseid.

Hiilisin metsa, ruttasin lammaste rada mööda kahe kaljuseina vahel. Olin teel kogu öö. Jõin allikaist, vaatlesin siravaid tähti kaljude kohal ja rõõmustasin vabaduse üle.

Kuid siis oli ta jälle seal. Nägin teda äkki kalju najal seisvat, kahvatu nägu mu poole pöördud, silmis etteheide.

Leidsin siis neeme ninas vene, lükkasin lainetele ja katsusin põgeneda.

Kuid ta saavutas mu ujudes, lükkas ümber vene, haaras mu sülle, mängis minuga keset lainete lendu. Me mattusime vahu pilvedesse, ta juuksed ujusid vees kui meriheinad. Ja nagu part Ilmatari põlvel, nii puhkasin viimaks ta rinnal.

Ah, milliseid hetki elasin üle noil ajul!

Ärkasin vahel pärast suuri palanguid mere liivasel rannal lainete loksest või nõmmel kõrgete kadakate vahel kõledal päeval. Taevas oli tühi. Tühjem oli mu süda.

Ärkasin vahel õhtu veerul soo rannal samblas. Päike veretas madalas kidurate pedajate vahel, karusambla nupud punasid. Kurb õhtu! Veelgi kurvem mu süda!

Lamasin uimaselt kaua aega.

Siis nägin vana hiiglast puude vahel tasakesi minevat, enese ette vaadates, kuid näol pilkeline naeratus. Ja see, et tema naeris, täitis mu kohutava aimusega!

9

Tuikusin üksi vahusel rannal kõrgete kivide vahel. Valus õhtupäike veretas pilvis.

Kui palju päevi oli kulunud, ma ei tea. Tundsin ainult, kuis elujõud minus tilk tilga järel vähenes.

Mu pea oli tinaraske. Juuksed läksid halliks ja hakkasid langema. Iga pihutäiega võtsin neid kuklast kui harjaseid. Vaatlesin oma luisi käsi kui korjuse omi.

Ma ei mõtelnud enam midagi. Otsekui läbi udu kajastus mulle viimne mõttekuma:

Oled ainult inimene. Inimene võib armastada ainult inimest. Hiiglase armastus on inimese surm.

Kõik ümber aitas vaid tõsta mu rasket meeleolu: loksuv meri, madarpunased ja kinnaveri värvi kiviseinad ning must-lopsakad põõsakuhilad.

Siis järgnesid neljanurgelised kivitiigid, mille surnud vesi oli paaruse-karva kui mürk. Mööda seina igritses laisalt imajas ojanire.

Mustad kivid ulatusid üle mu pea. Nende sakilised jooned muutusid salapärasteks ja kohutavateks. Pöördusin aralt ümber — ning kivinesin jahmatusest.

Otse mu ees, keset verisule-värvi kõrrestikku seisis hiiglaneitsi.

Kuis oli ta nüüd teissugune kui ikka!

Ta näonahk oli hall, otsaesine kortsus, silmad külmad. Ta seisis liikumatult, pea taha painutatud ja pilk mu poole pööratud.

Ta kandis täna tumepunast loomanahka, mille pikast karvast ta käsivarred ja reied heledalt esile tungisid. Ta juuksed voolasid kui õhetavad väädid igale poole. Ja tema sandaalininadel olid tundmatu kiskja küüned nagu õudse looma varbad.

Tundsin sõnul seletamatut hirmu ta ees.

Kuid siis nägin, kuis veri ta põsile hakkas valguma. Ta silmis süttisid kire tunglad. Ja ta huulenurgis tuksatasid himutõmbed.

Ah, oleksin karjunud ta ees!

Ta lähenes mulle liigutustega, mis varjasid himu, häbelikkust ja vägivalda. Haarasin mõlema käega hiigellilledest kinni. Kuid ta tõstis mu õhku, lillesid juurtega ühes tõmmates.

Väänasin käsivarsi, visklesin kehaga, kuid ta ei päästnud.

Nõnda mind kuumas süles hoides hakkas ta jooksujalga

randa mööda edasi ruttama. Ta sandaaliküüned rabisesid rihvakivides tuld lüües.

Maltsrand kord laienes, kord kitsenes. Kord tõusid me ümber ääretu kõrged punased sambad, siis jälle majakõrgused kivid, millel kasvasid hiigelpuud kui hiied, ning siis lähenes maa merele ja kaljumüür tõusis püstjoones lainetest.

Pilgukski peatumata astus hiiglaneitsi vette ja sammus läbi vahu ümber mustava müüri nurga.

Avanes maltsrand, mida piiras ühelt poolt laias kaares ülespääsmatu sein, teiselt vahutav meri. Kogu ala oli kaetud segipaisatud kaljurahnude, seinalt langenud tüvede ning taimestikuga.

Kuid see oli kohutav-õudne taimestik.

Maa pakatas, puserdas, läkastas enesest haljust. Rohu ja lillede lopsakus oli muinasjutuline. Mahlakusest murduvate sõnajalgade rägastikus hõõgusid hiigeltulikad ja võhumõõgad.

Kuid siis muutus vaatlus veelgi õudsemaks.

Ilmusid tülgastav-rõvedad taimed.

Maas, murtud puudel ja kaljudel kasvasid läilakujulised taelad.

Terved alad olid kaetud lilledega, mille hiigelõiekarikad olid inimese naha värvi. Nad murdusid jala all ja paljastasid sisu, mis oli verine kui toores liha ning lõhnas raipe järele. Nende räpakaspunased kausid piirasid meid kõikjalt.

Siis tõusid meie ees seened, mil pole nime inimlikus keeles: läilad ja ropud, otsekui inimeste kehaosad.

Kuid hiiglaneitsi ruttas edasi, taimi metslooma küüntega veristades kui elavaid olevusi.

Ta lõõtsutas, ta käed värisesid ja silmad lõkendasid.

Kaljusein hargus sammaste reaks, mida katsid lopsakad

väädid, ja nende taga avanes hiiglakoobas, mille kohal kõrgenes hall mägi põlismetsaga.

Laest rippusid rusked ja punased rahnud. Rohelised ja sinised sambad kandsid võlvi. Seinad keerlesid tuhandes käärus, hämarusse kadudes.

Kõige taga kõrgenes aga nelinurkne kaljusäng maani lokkavate sammalpatjadega.

Ning kõik see õhtuse mere virvendavas valguses: veripunane, lilla ja tumeroheline!

See oli himu kohutav tempel, naudingute hiiglavoodi veripunaste ning süsimustade vaipade all.

Nägin hiiglaneitsi silmi otse mu palge ees.

Neis polnud enam mingit armastust. Oli ainult emase armuheitmatus ja piinamishimu.

Ta suunurgad värisesid. Ta huuled täitusid hõõguva verega. Ta silmad olid süsimustad.

Nõnda võttis ta mu siin, valusalt ja armuheitmatult. Ma ei pannud enam vastu. Andusin lootuseta.

Ah, surra oleksin tahtnud ta armatsemises kui udusulis! Sulada temaga ühte, kaduda lõplikult, kustutada viimses kaisutuses kõik kannatused, sulgeda viimsesse õhkesse kõik armastuse ning valu!

Sest armastasin teda ikkagi veel. Igatsesin ta järele, tundsin kustumatut kirge ta poole.

Ainult inimlikum, inimlikum oleks pidanud kõik olema!

Ta jäi lamama, pea taha vajunud, huuled lahti, silmad kinni. Ta rinnapead õhkusid ehas kuumalt ning valusalt.

Istusin ta aseme ees samblas hulga aega. Siis tuikusin läbi koobast täitva sõnajalastiku.

Mu meeleolu oli vaikne. Aeg kohiseb minust üle, mõtlesin, las ta kohiseb. Mina olen siin, mina kaon siin, pea pole mind enam.

Mu jalad olid väsinud. Tundus, nagu poleks mul kandu olemaski, nagu oleksin kõndinud ümmarail keradel. Ühtsoodu langesin aga tahapoole, ikka tahapoole, kätega seintest kinni hoides.

Eha lõõmas kord külmemalt, kord kuumemalt. Koobas oli kaetud otsekui puna-lillade pidulooridega. Läbi võlvide, kaudu seinte ja maa voolasid alalõpmata õhkuvate viinade joobnustavad lained. Süngel ja kohutaval valguseallikal ei näinud algust ega lõppu.

Siis nägin ses helenduses äkki iseennast: lamasin sammalvoodis, pea vastu seina püsti, lõug rinnale vajutatud. Must liblik lendles mu hapra korjuse kohal edasi-tagasi. Mina aga lamasin, — lamasin, — hooramarjad sõrmi vahel, surmakollad kaenla all.

10

Päeval pärast seda põgenesin metsa.

Ruttasin kui tapja, üle õla piiludes. Läksin kaua sammaldunud kivide vahel, tõusin ühelt kaljuriiulilt teisele, kuni jälle avarale nõmmele jõudsin.

Kogu saar oli mu ees: ruske, lilla ja roheline. Rannad valendasid kui angervaksa-väljad.

Seisin kaua seal.

Tuul ajas pilvi lõunasse, — pöörasin silmad lõuna poole, — ah, pilved ujusid eemale kui laevad pingul purjedes!

Pilvede varjud sõudsid üle õhtupunase mere. See lamas nagu klaasine tee taevarannast saare valge rannani.

All mäe külge mööda tõusid metsad. Nad ülenesid kui puude sõjaväed. Nad olid kui pead sulgedes, kui käed lillevihkudes.

Oi metsalatvade kurbust!

Istusin maha ja kummardasin pea kätele. Istusin nõnda kaua liikumata.

Siis kuulsin linnu laulu.

Laulis väikene lind lehestikus. Kust oli see lind, kes esimesena sel tummade saarel laulis? Oli ta niisama siia eksinud kui mina, ääretu pimeduse taha? Kuulasin teda hinge pidades.

Viis algas aralt keset hääletust, laulukeermed kerkisid, katkesid vaikuseks, algasid uuesti, — viis värises kui niit.

Peitsin pea kätesse ja nutsin.

Ah, see oli hääl mu kodurannalt! Sealt, kus neitsid lauldes üle kaste lähevad, kus õhtu ehas kostab poiste vilepill. Sealt, kus mehed rõõmsalt valgmale lasevad, kus pirruvalgel taat vestab endisist ajust.

Ah, ta tuletas mulle meelde kõik! Mu kodukoha, lapsepõlve, seltsimehed, mu kasuõe, kes valgmal seisis, pale linikusse peidetud.

Tardusin valusais mälestusis. Kui viimaks pea tõstsin, oli lind vaikinud, päike madalale vajunud ja värvid muutunud.

Vankusin minema kui unes.

Mälestused ja olevik segunesid mu mõttes. Iga samm mäelt alla lähendas mind jälle kohutavale tõele: hiiglaneitsile.

Nägin teda magamas mere rannal, murtud lilledes, õhetav ja õnnelik.

Ta juuksed olid taha heidetud kui hobuse lakk. Ta põu oli lahti, ja ta rinnad olid liival kui elavad talled, suured ning kuumad. Lained puudutasid ta jalgu.

Siis mõistsin lõplikult: See on sinu surm. See on naine.

See on meestesööjate maa. Tee midagi, või muidu sured sa siia!

Ja ma haarasin mõõga. Tõstsin selle kahe käega üles ja surusin hirmust suletud silmil kuni vanguni sinna kohta, kus ta süda tuksus, kus olin loetlematud korrad oma huuli hoidnud. Ma ei suutnud enam mõõka välja tõmmata.

Ta ärkas kiljatades. Ta tõusis põlvili, ta haaras kinni kätega mõõgapärast, veri purskas ta käte alt.

Siis mõistis ta kõik.

Ta hakkas nutma valju häälega, ta pisarad segunesid verega. Ta langes kummuli kaeveldes, tõusis uuesti üles, katsus põlvili mu poole roomata, käsi murdes. Ta veri voolas lilledele, neid kaks korda punasemaks muutes.

See oli hirmus. Naise surm on hirmus.

Jooksin vene juurde, see libises lainetele, hüppasin venesse ja hakkasin kõigest jõust sõudma.

Nägin teda liival värisevat, kuulsin ta kaebusi. Ma usun, oleksin ümber pöördunud ja teda ometi püüdnud veel aidata, kui mitte ööge poleks mu venet eemale kannud.

Ta veri voolas liivale, voolas merre, nägin, kuis vesi punaseks muutus.

Mina aga sõudsin, sõudsin.

Päike vajus, meri oli vaikne, ainult kõrged hääletud ummikud käisid, tasa mu venet tõstes ja lastes. Saar kaugenes, ma ei näinud teda enam.

Kuid nägin veel hiiglaneitsi verd ning kuulsin ta nuttu.

Võis kesköö olla. Olin surmani väsinud, mu käed vajusid sülle ja silmad langesid kinni. Tundsin läbi suike, kuis vene hiigel-ummikuil tõusis ja langes.

Siis kuulsin, kuis õhku täitis vaikne häälitsus, kaebus, nagu oleks loodus ise kurtnud.

Haarasin uuesti mõlad ja sõudsin kui nõdrameelne. Ikka edasi, ainult edasi, ainult eemale saarest! —

Pean ma kõik jutustama, mis minuga hiljem juhtus? Uitsin kaua võõrastel meredel. Kannatasin nälga, janu, tormi ja päikest. Leidsin palju säärast, mida olin tulles näinud, kuid ka palju uut.

Nägin vahel laevu, kuid laevnikud olid võõrad, õudsed, ei olnud inimesed. Leidsin saari, kuhu ei usaldanud minna, ja randu, kuhu ainult öösel lähenesin.

Merimadu ajas mind taga ja kolm päeva kandis mind merihobu, kes hänna jõhvidest oli mu venesangasse jäänud. Nägin vesihiiglaste võitlust ning kuulsin näkineitside laulu.

Kuid miski ei pannud mind enam imestama.

Rändasin siis kaua võõrail mail, kuni koju jõudsin. Leidsin üles lapsepõlve nurmed ja salud.

Kuid keegi ei tunnud mind siin, ja mina ei tunnud enam kedagi. Samad inimesed, kuid kõik on mulle ometi võõrad. Näen ainult tühje nägusid, ainult varje veel.

Kas meie oleme inimesed? Ei, me oleme ainult lapsed, rumalad, pahurad lapsed. Tõelised inimesed elavad kuskil mujal, noil kaugeil saaril.

Mina olen neid näinud. Võib olla, olid nemadki veel kõige vähemad, teistest eemal, äärmisel saarel. Kuid juba nemad olid nii suured, et me neid välja ei kannata.

Igavene igatsus jäi minu rinda. Mu süda oli kaheks kärisenud, ja miski ei teinud seda enam terveks. Teadsin, kui nõrk olin hiiglaste keskel; kuid miski ei lohutanud mind ka inimeste hulgas.

Inimlik, liiga inimlik oli kõik mu ümber! Liiga piiratud, liiga mõistuslik, liiga väike sellele, kes on elanud hiiglaste hulgas keset ääretust!

Ma ei võinud jääda oma kodukülla. Mul polnud enam kaasvanuseid, ei noormehi ega neide. Olin noor, kuid mu juuksed olid lumivalged ja mu samm raske kui tina.

Mis olid mulle veel inimese mõtted ja ettevõtted! Mis oli mulle veel inimtütre armastus!

Võtsin kätte rändamissaua. Palju aastaid on kulunud. Mul ei ole kodu.

Kuid suvisel õhtul, kui päike kaugel põhja-läänes looja läheb ja künkad punaga katab, peatun saua najal, ning ääretu igatsus täidab mu rinna.

Tahaksin heita kummuli maha, tahaksin palvetada päikese poole:

Oi maailmade valgus, võta mu valu oma kiiresse, vii mu igatsus merede taha!

Olen väike ja võimetu, kuid kui ma ei suuda seal elada, lase mul surra vähemalt seal!

Võta mu valu oma kiiresse, vii mu kurbus merele nimetule, nimetule saarele — kaugemale kui uni!

1915.

JUMALA SAAR

TORGLA SOO MUINASJUTT

1

Mets mühises.

Madalad ja tumedad, saladuslikud ja kohutavad hääled jooksid mööda puid ning kadusid metsa mustavas sügavuses. Rohe-punased männiladvad kummardusid ses lõpmatus mühas nagu kõrkjad lagedal mererannal, kui suured lained laialt merelt tulles neid kohinal üle ujutavad.

Mets kohiseb lõpmata, igavesti.

Taevasse tõusevad mustad pilved, õhk on raske kui hõõguvas sepapajas. Ja siis puhuvad tohutud taevased lõõtsad. Rasked vasarad raiuvad pilvemägedel, sädemed sähvavad üle kõmiseva taeva. Männid painduvad maani, oigavad ja kaebavad, kuid sügavas metsa südames käib endine ähvardav koha. Veel vehivad vasarad ja lendlevad säravad sädemed ning läigivad taevaste seppade higipisarad. Aga juba viskavad pedajad pead selga ja läbi metsa käib rahulik põliskohin. Nii on see olnud aegadest aegadeni — sumedail suveöil ja tormiseil sügispäevil.

Mets mühas — tumedalt, aeglaselt, igavesti.

Esä istus urmise lävel ja kuulas.

Õhk säras loojeneva päikese paistel. Kuskilt tulid kiilirongid. Nende tiivad kõlisesid ja liikmed läiklesid kustuva päikese kiirtes. Sääsed surusid kuusekoorest katuse ümber.

Punakollased pedajad tukkusid kasvavas õhtus ruske söödi serval. Päeval valgunud vaigupisarad tardusid kollases tules. Mäenõlval onni ees sinas kadarik.

Kadariku taga algas aga Torgla soo, madalate, kidurate mändidega. Kaugel silmapiiril särasid soos päikesepaistel hõbelindid. Need olid umbveed — kinnikasvavad soojärved. Nende kallastel elasid hallid kured, ja kuni onnini kostis kurgede laul.

Need on saladuslikud linnud. Kaugeil soomättail on nende pesad. Seal seisavad nad põlvini vees ja laulavad oma laulu — isane ning emane.

Esä istus lävel ja kuulas. Ta hall särk oli rinna eest lahti. Valged juuksed rippusid poolpaljalt pealt kondistele õlgadele. Sinikollased silmalaud olid peagu kinni. Mullakarva näol paistsid üksikud hallid habemekarvad. Peened viisunööridega ristatud põlved puudutasid värisevat lõuga.

Ta kuulas ja mõtles.

Ikka madalamale ja madalamale vajus rauga väsinud pea. Särgikuklast paistis hall nahk nagu muld. Ta jäi kahekorramurtuna lävele tukkuma. Läbi une virvenduse kostis ta kõrvu hallide kurgede laul ja mändide igavene müha.

Tõsiselt, suurepäraselt rauges päike. Kääbusmändide ladvad veretasid. Varjud venisid pikaks, roomasid mööda mäenõlva, mustasid onni pehkinud seinul. Ülalt hallid ja alt tumepunased pilvelindid rippusid nahkhiire tiibadena veereva päikese kohal. Teispool aga kahvatas taevas, ähmatas, hämardus, ja läbi rõõsa udu vilkusid üksikud tähed ning kitsas kuusirp.

Kurgede laul kustus kaugel umbvete taga.

Kui Esä pea tõstis, lõõmas Jumala saare hiie latv teispool umbjärve purpuriliselt. Mets kohas suveõhtu hämaras.

Vanamees langetas jälle pea ja õhkas tasa, sügavalt, õhkas ja noogutas pead.

Sääsed jäid äkki vait. Ainult pisikesed mustad putukad vibutasid veel väikeste tiibadega mustava maja ümber.

Siis ärkasid metsas esimesed öised hääled. Kulli naer veeres kerana soole, rõkkas metsas vastu ja kadus kaugel. Ja siis haugatas hunt, neelas hääle ja haugatas selle uuesti veerema puude alla, soole, kaugele umbvete poole. Ning siis sulpsas ojas iherus, terasene veekõlin vaikis äkki nõrepuude all kui kandle keel, millele langeb käsi. Kes teab, kust tulid ja kuhu kadusid hääled . . .

Vanamees noogutas peaga ja sosistas:

„Isa . . . pojuke . . . vaimuke . . ."

Kuid kaugemale ta mõte ei ulatunud. Jälle oli sajaaastases peas tühi ja pime kui maa-aluses keldris. Pea kõikus üles ja alla.

. . . Üle laugassoo tuli mustav hiiglapilv. Männid murdusid, kui ta neist üle veeres. Mühinal vajus ta onnile kokku, nii et tohikune katus ragises ja sarikad raksusid. Esä tundis otsaesist kui tangide vahel, ta sooned tõmblesid krampides, ta keha vappus palavikus. Ümber aga kees, kahises, sumas ja põles nagu kõuepilves.

Esä sirutas värisevaid käsi ja sosistas, pilve paitades, suletud silmil, siniseil huulil:

„Jumalake . . . jumalake . . . halasta!"

Ta langes rinnuli päikesest põlenud rohule. Ta oigas ja viskles nagu haavatud elajas. Ta kondised sõrmed tungisid kuiva mulda. Viimne keraline mõte kukkus ta peast ja purunes. Kuid ümber loivis kõrvetuulena sünge Torgla vaim.

Mets mühas tumedalt, tasa.

*

Öö hõlmas tuli noormees metsateel ja nuuksus. Ta rusikas käed pühkisid külmi pisaraid koltunud palgelt ja sügavast rinnast kostis tume hääl.

Öö hõlmas tuli teopoiss metsateel ja värises vihast ning hirmust. Kui mõisaloss hakkas hämaras hävima, pöördus ta, tõstis rusikad taevasse ja kähistas läbi hammaste:

„Hundid!"

Siis aga ehmus ta ise oma häälest. Ta vajus kössi, tõmbus küüru ja ruttas pimedas piiludes kodu poole.

Hundid — ta kuulis neid Torglas ulguvat. Nad jagasid saaki — isane ja emane. Uu — uu — uu . . . kostis nende ulung kaudu metsa. Ja teopoiss jahmus ning tuline hoog käis läbi ta vitsavermelise selja.

Tühi leivakott kõlkus Marguse õlal. Ta hirmuhigis madal laup oli raskeis voldes. Higist pulstunud juuksed rippusid kaabu alt. Küürus, pea õlgade vahel, astus ta mäerinnakust alla. Siis ümbritses teda ainult pilkane öö. Ei paistnud üleval tähti. Ei näinud, kus lõppesid ladvad ja algas taevas. Ainult öö, ääretu öö.

Uu — uu — uu . . . ulgusid hundid Torgla sool.

Nad tulid igalt poolt pimedast. Nende silmad põlesid ja lõuad lõksusid. Nad peatusid Marguse ümber, nende põlevate silmade sõõr näis kui nõiatulukeste ring pilkases öös. Nad tõstsid koonud taevasse, otsekui nuusutades ristitud vere lõhna. Nad ulgusid pikkamisi, koledalt.

Marguse peas peatusid mõtted. Viimne veretilk valgus ta palgelt. Siis kisendas ta kähinal:

„Appi! Appi!"

Kuid polnud siin abi. Polnud pääsemist kogu maailmas. Ja Margus hakkas jooksma.

Läbi metsa käis madal, salajane kohin. Siis hakkas õhk jooksja kõrvus vihisema. Hääl kõvenes, ja mees mõistis,

et see ta järele kihutas. Ning siis mõistis ta ka, mis hääl see oli.

Nõnda vihiseb kasevits, langedes kramplikult tuksuvale ihule. Esimesel hoobil roosatab nahk, teisel veretab. Igal järgmisel viskleb keha kõvemalt, — kuni kaseoksad on punased.

Mõisa hundid — härra, opman, kubjas, kilter! Marguse veri-vermelisse selga lõid valukrambid. Ta tundis vitsu juba selja taga vihisevat ning kartis esimest hoopi.

Kuid ta ei jõudnud enam joosta.

Saagu, mis saab! oigas mees hingeldades. Tulgu, mis tuleb!

Ta ees mustas põhjatu hauana Torgla. Ja soo rannal piksest purustatud männi varjus oli nende onn.

Soo saladuslikku riiki vankus Margus. Torgla sünged jõud keerlesid kuusetohikust katuse kohal. Suurte metsade piires oli nende priius. Tumedate viirudena lainetasid nad põlissoist üle maailma. Ning valitsesid kohutavad seadused ses riigis . . .

. . . Meenusid Margusele lapsepõlve päevad, mil ta esmakordselt mõistatas metsa mõistmatust.

Ta jooksis vanaisa juurde:

„Esä, Esä, mis on seal mändide ladvul?"

„Päike läheb ju looja."

„Jaa-jah, aga mis see on, s e e ? . . ." küsis poisike hirmul värisedes. „S e e — vaata ometi, kui punane, verine!"

. . . Või kohutav sügismaru põlismetsas . . . Pedajas painduh, vihaselt vingub tuul ja viib tuisuna üle söödi okkaid ning oksi . . . Sügavas metsas aga oigab, kaebab keegi.

„Esä, Esä, kes on seal?"

„Tuul on ju."

„Ei, aga see, kes seal nõnda oigab?"

„Ah see . . . see on ju mets . . . must, must mets . . ."

Kuid poisike ei mõistnud ometi, mis oli s e e seal, s e e . . .

. . . Margus komistas üle Esä, kes lävel lamas. Ta aitas rauga sisse. Siis vajus ta ise lavitsale kui jalust murtud.

Lõukas ereles tuli. Söed hõõgusid, sädemed hüplesid pimedas. Rauk lõõtsus tule lõkkele. Ja varsti pragises pird pilakus ning valgustas suitsunud taret.

Ja siis sõid nad pirru valgel aganaleiba ning jõid vett peale. Teomehe kurgus oli valus, nagu oleks ta nõelkeri neelanud. Väsinud liikmed liikusid vaevalt.

„Oh seda ilma ja elu!" õhkas vanamees.

„Vaeva ja valu!" vastas teopoiss lee ees selga soojendades.

„Jumalat oleme pahandanud!" kordas Esä. „Jumalat ja Maarjat ning Jeesust . . . Oh, oh!" Ta hääl värises. „Neli nädalat on põud. Jaan pani taeva kinni. Piiska pole tulnud. Tuul puhub — kui tuli põletab . . ."

„Aga mõisas pekstakse," lausus poiss mõttes.

„Maa lõhkeb kuumuses. Puud ajavad vaiku kui mahla. Linnud istuvad põõsa vilus samblal, nokad lahti, lõõtsutavad . . ."

„Aga mõisas pekstakse!" kordas Margus.

„Pekstakse, lapsukene, pekstakse! Või kunas pole seal pekstud. Alati on, alati."

Mõlemad vaikisid. Pird põles praginal.

„Maailm on varsti otsas," sosistas Esä. „Hundid uluvad kui suure katku ajal, uluvad päisel päeval. Ja Kõrgesaarel olla öösiti surnuid nähtud . . . hulka, hulka . . . Kõik valgeis rõivais . . . tulnud üle jõe ja kadunud metsa . . . valged ning hulka . . ."

„Ja kõneldakse," algas jälle Margus väriseval häälel, „kui nüüd noor tüdruk upuks, tuleks vihma . . ."

Seinad mustasid, söed hõõgusid, pird põles võbinal. Vanaisa ja pojapoeg värisesid hirmust ning õudusest. Mõis oli vihane ja jumal julm. Ning inimene ei leidnud laial Torgla sool kuskilt abi.

Kui aga kesköö lähenes ja Margus magas, hiilis Esä onnist ning kadus Jumala saare tammehiie poole. Pälgud vehkisid taevas, maa jalge all oigas lõpmatus janus ja öö oli must ning lämmatav.

*

Kui oleksid need umbveed kuivanud, oleksid järvede asemel põhjatud sügavused, mis haigutaksid vastu kui teise maailma väravad.

Kord oli Torgla soo asemel üksainus suur järv. Ta kaldail seisid vaimajad, ta pinnal liikusid tugitaladega paadid. Ümber mühas rannatu põlismets. Siis rändas rahvas järve kaldail, metsaurgastes peeti kirveste ja viskeodadega vihaseid võitlusi ning kütiti metssigu ja tarvaid. Sügaval turbasoos lamavad nüüd pealuud ja süngete järvede põhjas puhkavad toorahaamrid.

Mets kohises ja selles igaveses kohas tärkasid sood ning rabalaukad. Ja aastatuhandete pärast seisid hallid kured vete kaldal ning laulsid kooris oma laulu. Ja pistrikud tulid, istusid veest kerkivaile kändudele ning vaatlesid end edevalt tõmmus vesipeeglis.

Torgla elab sügavat ja sünget elu, niisama saladuslikku nagu ta minevik. Ja veelgi jatkub temas igavene võitlus, sünd ning surm.

Üksi mustab mannermaast lahutatud Jumala saar keset põlislaant ja mädasood. Kaldale sinavad ta tammede lad-

vad, aga teed tema juurde ei ole. Ainult mustad postid seisavad sügavas soos kääbusmändide vahel, ja neid mööda läheb rada Jumala saarele. Aga ei ole neid, kes seda rada tunnevad. Nemad puhkavad mullas. Mõnede pealuud valendavad Torgla laugaste ääres, teiste kondid on hundid laiali kannud.

Kunas tõusis su päike, Jumala saar, ja millal veereb ta loodesse?

On olemas maailmu, kus ei tõuse ega veere päikene. Need ilmad on päikeste peal. Jumala saar on üks suur päike, kus pole ööd ega päeva, tõusu ega loodet igavesest ajast igavesti. Vaikne ja saladuslik on maailma süda, igavene Jumala saar.

Torgla männid kohisevad sünget salajuttu, pälgud kumavad taeva all ja kahvatud inimmõtted otsivad sammasrada, et tungida jumalahiite põue ning kustuda siis jõuetult muinasjuttude hämaras.

*

Esä läks.

Ta pea oli norgus, kõhetud sääred nõtkusid ja käed värisesid. Kui eksinud kodukäija astus ta ühelt rohtukasvanud sambaotsalt teisele. Ümber aga seisis soo ja surm.

Öö oli raske ja rusuv, nagu oleks tuhandest nähtamatust ahjust temasse kuumus voolanud. Õhk tardus. Ei liikunud mustavas taevas pilveriba, ei säranud seal kartlikult värisevat tähte. Kogu maailm tukkus raskes ja rusuvas põuaudus.

Peatselt pidi otsas olema maailm. Taevas põles ja maa all müdises, aga uimastavas öös oigas keegi ning kutsus kedagi appi. Ei olnud see hunt ega häälitsenud see öökull kuusetihnikus.

. . . Tüdruk, kus viibid sa? Tule ja kukuta end öö pimedas järve lainetesse, siis tuleb taevast vett. Vaimudele on urja vaja, eluohvrit on tarvis, siis alles nad halastavad.

Tule ju kiiresti! Kas sa ei tea, kuis maailm su järele igatseb nagu murumuld urikivi ümber, mis janub ohvriverd? Kas sa ei tea, kuis ihkavad põlenud põllud sahisevat vihma, kuis närbuvad õied nagu nutupunased silmad, vaadates hõõguvasse taevasse? Tule ju kiiresti, tule ju ometi!

On öö. Põlispuud vaikivad tõmmuvoolisil rannul. Sa tuled kui vaim, ja mustavas taevas ning järvede pinnal paistab su valgete riiete vastuhelk. Kiirates ja valendades tuksuvad ringlained üle järve ning kaovad kaugel öö hämaras. Veel veidi väriseb vete virve kõrgete puude all. Õhtukaarel kerkivad siis pilved taeva ja varsti vihiseb vesi janunevaile põldudele.

Tüdruk, kus viibid sa veel nii kaua? Mis maksab sinu elu nälga sureva maailma elu kõrval? Tule ju kiiresti, tule ju ometi!

. . . Esä tuikus üle soolaugaste. Juba mustas Jumala saar ta ees. Ta ei näinud ega kuulnud enam midagi. Ta tundis ainult meelipimestavat püha-hirmu.

2

Kuus nädalat ei tulnud vihma.

Päike tõusis, põletas ja läks looja. Inimeste silmad vaatasid taevakaartele ja ootasid pilve. Kuid päike tõusis ja päike läks looja, aga pilv ei tulnud. Paks, kuiv udu rippus maa kohal. Kui päike tõusis, oli ta punane kui veretükk, ja tuli alles kella kuue ajal nähtavale ning veeres õhtul samal ajal. Ei olnud varju, kui ta paistis, ei säranud hom-

mikuti kastepisaraid rohuvartel. Mudaloikude põhjad lõhkesid kuumuse keetel ning konnad surid jannu.

„Nälg — nälg!" lõid kirikute kellad, ja nende hääl kostis oigena üle põlenud maa.

Hommikust õhtuni seisid jumalakoja uksed lahti, inimesed lamasid põrandal kummuli ja kisendasid:

„Issand, halasta! Kristus, halasta! Issand, halasta!"

Õpetajad seisid põllupeenrail ja sirutasid käsi taeva poole ning hüüdsid:

„Jehoova Issand saadab surmast välja! Halleluuja!"

Aga põletav lõunatuul lõõtsus nende paljaste peade ümber ja kuivatas higitilgad nende otsaesistel. Nende keeled kuivasid kinni, et nad ei saanud koos oma rahvaga jumala poole hüüda. Ning kollaseks kõrbenud maa kisendas endises janus taeva poole:

„Nälg, nälg!"

Ja juba ta hiilis põldude ääres, et sügisel koju tulla — luitunud, punaste silmiga nälg. Ning ta paremal käel seisis taud ja vaatas isuneval pilgul küla poole.

. . . Teomees kündis härgadega mõisa väljal. Parmud ja sääsed pirisesid määratu karjana ta ümber ning nurusid verd, mida oli töölisel eneselgi vähe. Musttuhat sündis neid iga päev sois ja rabus ning pikis ronges venisid nad heledaksköetud õhus, põristades metalltiibu hõõguva maa kohal. Aga mees käis paljaste viiskudega mööda põlevat põldu ja ajas pudenevasse mulda vagusid kui tuhavälja.

Kui päike hõõgsöena keset taevast kõige kõrgemal lõõmas, juhtis teomees loomad lepikusse Neitsi allikale, võttis rõivad seljast, laskus kuivuva allika äärde kividele, kummardus ja jõi.

Nagu vahe nuga lõikas külm vesi ta sisikonda. Mees sulges silmad, ta higised juuksed langesid vette, aga ta jõi, jõi

ja jäi allikaäärsetele kividele — surnult lamama. Härjad raputasid redelrangid kaelast ja läksid tõsiselt, aeglaselt, otsekui mõtiskelles mõisa poole.

Teomees ei orjanud enam ja tal polnud enam janu.

Aga nurm jäi seekord kündmata. Kui kuum tuul õõtsus, siis tõusis tuhasarnane tuline muld õhku ja tuiskas kui kuiv lumi talvel.

*

Kord, kui õhtuvarjud juba üle majade ulatusid, aga maa päevasest soojusest alles hõõgus, istus Margus kirikumõisa aias murul ja kõneles endise õpetajaga. Videvik kattis tumeda vaibana närbunud lehestikku. Kannatavast maapinnast tõusid vaiksed mõtted igavesest rahunurmest, kus kõnnivad hallpäised raugad, rääkides rõõmust ja rahust ning armastusest. Ja need koduse mulla hääled ulatusid vaikse leinana südameni, mis otsis ning igatses rahu.

Margus istus murul vana niinepuu all ja kuulas mõttes, mis kõneles valgejuukseline rauk.

Ja vaikselt kostsid vanakese sõnad üle maa, nii rahulikult, nii hellalt kui ema kätkilaul. Sume pimedus pehmendas nad mahedaks muusikaks, mis ei lähe kõrvadesse, vaid südamesse. Ja vanakese kustunud silmad said uue läike, üle ta lauba läksid äraseletusjooned, pehmelt kumasid ta juuksed hämaras. Ei tal eneselgi olnud muidu see nii selge, mis ta nüüd rääkis. Rannatu jõud voolas ta rõhuta sõnadest.

Ja see piinatud ja tuimunud inimene, kes teda kuulas, mõistis neil silmapilgel elu sügavusi ning kõrgete südame koskede kohinat. Ta nägi äkki sünged seinad enese ümbert langevat — ja põhjatud sügavused ning piiritud riigid vaatasid talle vastu.

Ja nii rääkis rauk keset suvist ööd:

*

„ . . . On nagu tuuled me vaeste mõtted: nad tõusevad, õõtsuvad, kaovad. On nagu ussid me kiusavad mõtted: nad roomates hingesse vaovad. Kes teab nende mõtete suurust, ehk ise me nemad küll sünnitand? Kes teab nende mõtete sündi ja jatku, või millal nad kustuvad? Nad noortel võimsad ja tormised on kui põletav marutuul, ja vaiksed ning hallid vanadel on kui taevas talvisel kuul. Nad noortel otsivad kangelastegu ja suurt ning vägevat tööd, nad vanadel veerevad vaikselt ning tasa kesk suvist hämarat ööd. Siis otsivad elu ja õiguse põhja ning jumala vaimu me sees, siis uurivad tundmata taevaste elu, mis ootavad alles meid ees.

„ . . . Sa õnnelik-õnnetu noormees oled, sest noorena tunned ju sa, et jumal on selge kui päike, et jumal on tume ja tundmatu. Ei ole muud miskit, mis eest nii palju on kannatand inime kui tumeda usu pärast me tundmata jumalasse.

„ . . . Mu väsind hing on nii vaikne kui lehestik öine me ees, mu mõte puudutab vaimu, kes asub me ümber ja sees. Ei ole usku, ei kuiva kirja, ei põrgut, ei paradiisi, ei ole tarvis palvet, ei urja, ei jumalakoda ning hiisi. On olemas üks, kes elu on annud, kes sureb ja suretab, kustub ja keeb, kes lilled on õitsema pannud ning tühjusest ilmasid teeb. Ta lõõmab põlevas päikeses ja ragiseb pirru tules, ta kohiseb mässavail meredel ning suliseb allika vees. Kui sureb me liha, vaim lahkub ja kaob, siis jumalaga end ta ühendab. Sest oleme isegi jumalad, — me osadest uuesti inime saab. Ei ole sel jumalal usku, ei kirja, ei preestrit, ei palvet, ei suitsevat urja.

„ . . . Oh mõtted, oh mõtted, nii valged kui lumi, nii vaiksed kui raugenud meri, nii otsivad, hüüdvad, kisendavad, kuni veel mässamas veri! Nad otsivad elu ja ilmade algust ning jumalaid elusaid, nad kobavad ümber kesk ääretut

valgust ja eksivad teeta kesk teid. Oh tühine usk, oh tühine teadus — kus on teie tõde ja jumal? Nii kaua uskusin teid mina alles, kuni mina olin veel rumal! Nüüd aga usun ma jumalasse, keda mull' kuulutab taevas ja salu, kes on teadmatu, tundmatu võim, jätmatult jatkuv elu. Kes on siis jumal, kui mitte ma ise, mis on siis elu, kui mitte mu vaim? Selles on varjul me maine olu ja igisurematuse aim.

„. . . Kui ragudes rauda ja radasid rajades me elame ilmas, me — jumalad; piiname, rusume, vaevame, tapame, usume õigust, me — viletsad rumalad! — Kuid vaiki, mu süda, ja vaikige, mõtted! Kas usun ma üksinda valu ja verd, kas usun ma üksinda põlevat tuska ning mõõtmatut tuimuse, tühjuse merd? — Mu jumal on arm, mu jumal on elu, mu jumal on tõde, mu jumal on tee, mu jumal on vaikne, kannatav valu, mis särab läbi silmade vee. See jumal ei ole muinasjutt, ei oota meid pilkane öö, kus ahastaks ohe ja valitseks nutt ning piiraks meid piinade vöö.

„. . . Öö sumedas süles nii kumiseb sala, kui kostaks kaugete kellade hääl, ja tasa mängivad õhtused õhud kollaste lehtede peal. Ja üksinda oigab ja leinab ta siin, see hõõguv, põlenud maa, ning kuula, kas ei näita see nii, kui laulaks nüüd vastu sull' ta? Nii tasa, nii vaikselt, nii hellasti kostab see värisev hääl, kui ujuks ohete laine sügava umbjärve peal:

„ „Jää rahule, sõber, jää rahule, vend! Kord tõusevad paremad päevad, mil sinu väsinud silmad jumalat eluna näevad.

„ „Oh kannata, sõber, oh kannata, veli! Kord õitsevad lilled ja heliseb maa! Siis kustuvad tumedad öised varjud ja punavad koidud ning rahu saad sa.

„ „Ei ole siis ohtu, ei ole siis hirmu, ei ole halba, ei head, ei ole hirmudes ohkavat ohvrit, ei ole ootustes õhkavat

maad. Ei ole siis taevast, ei ole siis põrgut, ei tumene hädades taevane kaar. Ilm ise on enese looja, kõik maa on üks Jumala saar."

„... Nii vaikselt ja tasa kumiseb maa, kui heliseks kauguses kellad, ja piiravad hinge mul aimused nii imearmsad ning -hellad. On lahkunud minust kõik ahastused, on võidul üksainus aimus: mu hing on ju Torglasse rännanud ja kummardab jumalat vaimus. Ei ole mul usku, ei ole mul kirja, ei ole mul palvet, ei tunne ma urja!

„... On nagu tuuled me vaeste mõtted: nad tõusevad, õõtsuvad, kaovad, nad heljuvad, tormavad, otsivad, kuni kord mullasse vaovad ..."

*

Margus kuulas, ja talle oli korraga kõik selge. Olid kadunud mustavad seinad ta ümbert, kadunud kütked, mis ta pimedat mõtet aheldasid. Kui ta oma muidu nii tuima näo vaevalt väriseva lehestiku poole tõstis, siis oli see valge nagu õpetaja juuksed. Vaevatud teomees nägi äkki, et teispool mõisa loomatarasid ja viinakodasid oli maailm — suur ning lai. Ja ses maailmas elas vaim, keda kutsuti kord jumalaks, kord inimeseks. Ning seda vaimu kummardati nii kirikus kui nõiatule ääres Torgla taga.

Vanake rääkis. Imelikud olid ta mõtted. Nad voolasid kui lained põhjatust allikast—ühtsoodu, järelejätmata. Ja rauk tundis end seisvat määratu koguduse ees ja jutlustavat igavesti vanast ning kuulmata uuest usust, mida kõik mõistsid.

Margus kuulas ja ütles:

„Õpetaja, inimesed on rumalad ega tea seda veel mitte. Nad ei saa arugi neist suurist asjust, kuigi need on nii lihtsad."

Ta tänas, jättis jumalaga ja läks mõttes minema. Ja sammudes keset sumedat suveööd näis talle kõik nii hele ja selge, olgugi et taevas ei kumanud kuu ega tuiganud tähed. Sest mõte, mis kord vabanenud hirmude ikkest ja pääsenud salavaimude paelust — see rajab päikesed tuiskavas tormis ja paneb särama südamed pilkases öös. Ei vajata siis tähti ja päikesi taevas, kui hinges on hoovamas elu ja soojus. Ollakse ise siis tähed ja päikesed lõpmatus ruumis, ollakse ise siis elu ja maailm, loodu ning looja!

Ei kesta kaua suvine, soe ja sume öö, peagi kerkivad pilvedel tulised viirud, kustuvad varsti öised varjud, — peagi põlemas taevas ja lõõmamas koit.

Julgelt ja rõõmsalt läks Margus mööda pimeda metsa ussina keerlevat teed. Ei kartnud ta ulguvat huntide hulka, ei peljanud pahuraid pedajavaime: nüüd punetas koit, nii võimas ja tore, nüüd tõusemas päike, ilm heliseb, särab!

Uued päevad on alanud maailmas — uued maailmad, uued päikesed, uus maa, uus rahvas ja uus jumal!

*

Ja ometi — põletav põud kestis edasi . . .

Ja ta kestis terveni seitse nädalat: jaanipäevast rukkimaarjani. Inimesed käisid kui varjud ja uskusid viimsepäeva tulevat. Ja miks ei pidanudki ta tulema? Jumal oli vihane ja Maarja rahva maha jätnud. Kust pidi siis veel abi tulema?

. . . Kui Karupalu peremees oli päev otsa palja päi tulise päikese paistel piirikivil istunud, siis tõusis ta kähku, nagu oleks otsusele jõudnud. Ta ruttas koju, võttis sealt kapa ja hakkas sellega paari versta kauguselt pool-kuivanud ojast kaerapõllule vett kandma. Ise aga rääkis sealjuures:

„Olgu sa olemast, tulgu sa tulemast! Ei ole sind hea annud, kust saab sind siis kuri võtta?"

Kui ta mõisa viidi, vaatas ta opmanile teravalt silma ja ütles:

„Mis võin siis mina seal parata, kui palgid on kõverad? Käisin küll vanajumalale peale, aga kuri käänas nad siiski looka. Ja marju pole ka mitte mina ära söönud; seda on puha kured teinud..."

Ja krahvi-härrale ütles ta suu sisse:

„Härrad võiksid Riiast järele pärida, kas sealt on säärane paber välja antud, et nii kaua taevast vett ei tuleks? Minu arvates on see haavik ikka jäneste näritud küll..."

... Aga põud kestis edasi. Kuum liiv kõrvetas paljaid jalgu. Loomad liikusid, keeled hammaste vahel rippu. Kirikute kellad oigasid üle põlenud maa:

„Nälg — nälg —!"

3

Kuigi Margus uue ajastu algust uskus, oli Torgla endiselt kohutav ja inimesed endiselt hirmsad. Nagu unes jatkusid päevad. Päike põletas endiselt, endiselt rippus põldude kohal kuiv põuaudu, tuline veri tungis ajju ning pea huugas.

Kas ei kumanud siis koit ja tõusnud uue maailma päike sel hommikul?

Koit kumas ja päike tõusis, kuid tõusis selleks, et armutult kõrbenud välju põletada!

Mõisa härjatalli aurus kaalus Marguse uimane pea elu põlisküsimusi. Kui teomehed lõunatunnil viinaköögi taga põõsais suikusid või marukoerist rääkisid, kes karjadena ringi käisid, lamas Margus eemal rohus ja vahtis segaseil

silmil läbi närbinud lehestiku taevasse, kus tukkusid põuapilved. Suur mõte loivis ta karvases peas, väsinud silmad vajusid aga kinni ja varsti norskas mees. Kuid ärgates ilmus mõte uuesti ja küsis ja nõudis ja puuris.

Kutsusid teised teopoisid teda „papipojaks", ainult naersid ja pilkasid teda.

Esä istus päevade kaupa onni lävel ja vahtis soole, õhtuti lamas ta kurtes ja kaevates õlgedel, aga öösiti tõusis ta ning kadus vabisedes soomändide taha.

Margus teadis, kuhu vana läks, kuid ta ei teadnud, kus see oli ja mis seal sündis. Kord katsus ta isegi Esä järele sinna hiilida. Kuid kui ta hirmust meeletuil silmil poolelt teelt tagasi tuli ja onnis õlgedel lamas, lõi ta oiates mõlemad kondised käed pea ümber. Ta keha viskles krampides ja ta suu hõõgus kui nõelte otsas.

Siis langes ta imelikku unne. Ta magas ja ta silmad olid lahti ning vaatasid läbi pärani ukse soole. Seal mustasid käharad kääbusmännid ja valendas pimedas põdrasammal. Ja siis nägi ta Torglas teda liikuvat. Ta kerkis sügavalt sammaldest, hõljus musta sambana õhus ja vajus siis onni poole. Vaikselt vaarus ta üle künnise, kummardus mehe kohale ja küsis süngelt ning sügavalt:

„Kes oled sina? Kes oled, et ei tunnusta mind?"

Margus ajas enese vabisedes küünarpäile ja vastas läbi une:

„Inimene, suur inimene olen."

„Aga sina oigad ometi ja vingerdad valus?"

See oli trotsimislaine, mis voolas nüüd mehe huulilt:

„Jah, mina oigan ometi ja vingerdan valus, aga siiski olen mina jumal, keda suu minul eile veel palus! — Jah, mina oigan ometi ja närtsin kui väeti taim, aga mina olen ka ometi mõõtmatu, võitmatu vaim! — Jah, mina oigan

ometi ja pisarais kustub mu silm, aga mina olen ometi armastus, elu ning ilm!"

„Ha ha haa!" naeris tema, ja ta naer rõkkas üle maailma laiali.

„Ha ha haa!" naersid maja mustavad seinad, naersid metsad ja Torgla, naersid väljad ning taevas.

Siis hüppas Margus üles. Ta silmad keerlesid, hambad olid risti ja käed rusikas. Kuid must kiusaja pilv oli kadunud. Peas huugas ja mühises ainult.

Margus ründas läbi metsade mõisa väljale. Seal sirutas ta kondised käed kaugelt mustava kiriku torni poole ja tardus nii. Suur igatsus, suur palve mässas ta hõõguvas rinnas:

„Suur oled sina, oh maailmade looja! Ja ei peaks sinul siis veel rahu olema! Kõik inimeste mõtlused ja tarkused on tuhk ja põrm! Anna aga meile rahu! Päästa meid neist mõtteist ja sest tarkusest, et rahu saaks! Suur oled sina, oh maailmade looja! Ja ei peaks sinul siis jõudu olema meid päästa tarkusest?!

„Kõik, kõik see on kurjast — see must kiusaja pilv, see viimsepäeva kartus ja isegi sinu kõne, oh vana õpetaja, oli kurjast! Küllap oled juba liiga vana ja juba rumalalt räägid. Üksainus on jumal, üksainus!

„Andku tema meile aga rahu! Rahu!"

Margus istus orjakivile, pööras palge kiriku poole ja jäi magama ning puhkas järgmise päevani.

Ja kui ta hommikul isaga laua taga istus ja aganaleiba soolaga sõi, siis hakkas ta sellest rääkima, millest oli nii kaua mõtelnud ja mida nii kaua enese taga hoidnud. Kuid mõne sõna järel vaikis ta, mõtted ujusid peas laiali ja kohmetult pühkis ta vatmalist varrukaga suuri higitilku otsaesiselt.

Esä vaatas imestades talle otsa ja ütles pahaselt:

„Mis sina, poisike, ka jumalast tead! Ooh, ooh! Vihane on jumal meie peale, vihane! Maarja on meid maha jätnud. Nälg tuleb! Ilm läheb hukka! Ooh, ooh!"

Mõlemad vaikisid kohmetult. Siis küsis Margus sosinal, vanale teraselt otsa vaadates:

„Esä, kus käid sa öösel?"

Vanake pööras pea kõrvale ja pomises:

„Mina? ... Kus ma käin? ... Niisama ... Jumalat käin palumas, Jeesukest, Maarjat ... Oh halastaja taevas! Kunas tuleb ots vaese inimese vaevale? ... Orja ja vaevle ning tunne nälga ... ja ei tea, kui kaua, ei tea ... Mõis on siin ja siin põud ning siin nälg ... Mõisas pekstakse ... jooksed metsa ... seal sured nälga ... Sel aastal uhab vihm vilja päri mäge orgu ... teisel põleb ta väljal põua käes ... Jumalake, jumalake! ... Ei tea, mistarvis see kõik on ... Aga nii see on ... ja lõppu ei ole ... Ja mine kas või tuhat versta: ikka on mõis, on põud, on nälg ... Mine kas või maailma otsa: ikka on mõis ning häda ... Kuskil pole teed välja, mitte kuskil! ..."

Siis tõusid nad, panid krobedad käed kokku ja Esä luges kõva häälega:

„Issa meie, kes sa oled taevas ..."

*

Esä ja Margus rühkisid raiesmaal. Nad raiusid võsa, kaalusid kändusid, vedasid puid ja hagu kokku. Tulgu, mis tuleb, kuid inimestel polnud elulootus veel lõppenud. Pärast kaebusi ja oigusi asusid nad uuesti tööle, nii et higi ojana laubalt langes.

Elada, jah, elada, ainult elada! Igaveses orjuses, kustumatus kannatuses, aga ometi veel elada, ikka veel elada!

Raske sõõrusuits ujus aeglaselt õhus. Tuli põles igavalt ja uniselt, pikkamööda muutusid kännukuhjad halliks tuhaks. Mehed liikusid hõõguvate nägude ja punetavate silmadega paksus suitsus, kohendades tuld ning lisades sütist. Kogu mets oli täis sinist suitsu, mis kuhugi ei liikunud, vaid tüvede ümber tukkus. Asjad näisid tas virvendavat kui läbi klaasi.

Päikese veerengul oli välituli kustunud. Üksikud tukid loitsid veel vaevalt. Hallide tuhasõõride all hõõgusid nähtamatud söed.

Siis läks Esä onni puhkama, aga Margus viskus kütise äärde haokoole tuld valvama.

Ta ei teadnud, millal ta silmad sulgusid. Võis olla koidu lähedal, kui ta ärkas, sirutas ja mõistis, kus oli. Sõõrutuled olid kustunud. Suur maalapp mustas pimeda järvena. Kuid kui Margus soole vaatas, nägi ta, kuis väikesed tulukesed sambla ladvas jooksid, kustusid ja jälle tärkasid. See oli, kui oleks väikesi küünlaid kähku käest kätte antud. Saladuslikult liikusid nad pimeduse ääretus kuristikus.

Margus tormas onni ja äratas Esä.

„Soo põleb!"

See jooksis ehmunult välja. Kui jaaniussikesed särasid pimedas tulukesed. Hommikuks olid needki kadunud. Kuid midagi heljus õhus, mis jutustas suurest sündmusest. See oli õrn, peen, õieti pehme turbasuitsu lõhn.

*

Torgla soo — suur Torgla põles.

Kunas elad sina, tukkuv Torgla? Kunas ärkavad sinus jõud, mis kord maailma uuendavad? Sest sinu kallastel oli

elu algus ja sina saad kord jälle elu keskuseks. Sinu äärest vaimajadest läksid esimesed mõttelained üle maailma ning siia peavad nad jällegi tagasi tulema.

Alles siis ärkad sa, magav Torgla, kui sinusse langeb tulesäde ja sa leekides lõõmama lööd!

On tarvis sädemeid kõigisse suurisse unesoodesse! Siis sünnib leek, siis tõuseb elu, siis ärkab uinuv soo!

Siis tõusevad sammasmajadest uuesti leekide lained üle maailma, siis — suure kütise algul. Siis raiuvad ja murravad õhkuvate nägudega mehed sõõrusuitsus ning kaugele Torglate taha kostavad nende kirveste hoobid ja julge sõõrumeeste laul!

... Peagi oli välituli soo pinnalt kadunud. Endiselt tukkusid kääbusmännid ja ainult siin ning seal süttis kadakas raginal põlema. Kuid all oli liikumine, elu, lõkendava turba sulatav kuumus. Peened suitsulindid tõusid siit-sealt samblast, levisid aeglaselt maapinnal ja sulasid õhku. Ikka kõvemaks ja kõvemaks läks ümbruse metsades põleva turba lõhn, ulatudes verstade taha.

Torgla põles niisama saladuslikult ja sügavalt, nagu oli isegi saladuslik ning sügav. Torgla põles!

*

Aga põud ... aga põud ...

Jumal, kus sina oled? Kas sa ei näe, et su rahvas näljasurmale vastu läheb? Kas sa ei tea, et see rahvas juba tunde loeb ja kui hingeõnnistust ootab, mil päike pilve alla läheb? Ei tea sa siis seda, jumal?

Sa istud troonil ja inglid laulavad sulle kiituslaule. Aga mis on rahval kasu, et tal on säärane jumal, kes ta eest ei hoolitse?

Jumal, anna vihma, anna leiba! Või sa pole enam meie jumal!

. . . Margus tuikus. Margus mõtles. Ta pea kumises ja veri kees. Kellega ta ka kokku puutus, — kõik rääkisid põuast ning viimsestpäevast. Pühapäeval lamas ta kuusetihnikus ja vahtis mõttes enese ette.

. . . Õpetaja, küllap sa eksisid. Ei tule säärast aega, nagu sina ootad. Ei või mõistagi, mis sa õieti mõtled.

. . . Jumal — on ta siis tõesti olemas? Või on see paljalt üks unistus? Õpetaja ütles: see jumal ei ole muinasjutt. Kuid miks me teda siis iial ei näe, kui ta tõesti on olemas?

. . . Jumal, kui sa oled, siis peaks sul ka jõudu olema, sest jõuetu ei või ju jumal mitte olla. Eks tee siis midagi, et mina usuksin! Et mina näeksin, et sa olemas oled! Meie isad ja isaisad on sinust rääkinud, kuid näinud pole sind keegi. Ja kuis võin ma sind niiviisi uskuda?

. . . Tee, et tuleks praegu vihmapilv üles! Ja hakkaks äkki plaginal sadama! Kui suur rõõm oleks siis! Siis, jah siis mina usuksin, et on üks jumal, keda ei näe, kuid kes siiski on!

. . . Aga . . . eilne päev on tänase sarnane. Taevas lõõmab päike ja põletab maad, mis on kui ääsitulel. Inimeste pead huugavad, veri keeb, vaim on pimedusega löödud, ja nemad nurisevad. Ei tule uut maailma, uusi inimesi ega uusi aegu!

. . . Jumal — kas tead — sind ei olegi! Ja kui sa ise arvad, et sa oled ja et sul jõudu on, siis on see ainult vana muinasjutt. Ja kui inimesed sind paluvad, armastavad ja kardavad, siis nad unistavad! Sest nad on selleks liiga arad ja jõuetud, et julgeksid endale tunnistada: vaata, jumalat ei ole!

Mees tõusis ja läks mõttes läbi rägastiku. Viimaks jõudis ta Torgla äärde. Põleva soo taga sinas Jumala saare mets.

... Aga mis on siis seal? Miks kutsutakse seda kõrget soosaart Jumala saareks? Miks on Torgla ümber kõik saladuslik, mõistmatu, kohutav?

Margus peatus küsivalt soo ääres. Kuid miski ei vastanud. Turvas suitses. Ja mees arvas jällegi nägevat, nagu tõuseks soo samblast saladuslik pilv ning heljuks ähvardavalt randa.

Mees läks kiiresti mõisa poole. Saladuslik Torgla jäi talle aga mõistmatuks ja kohutavaks.

Ta ees oli mõis ja selle taga taeva serval paistis punane kirikutorn ning vaatas uhkelt teomeeste onnidele alla.

... Hei, tulipunase kardkatusega torn, mis vaatad sa üle põlenud maa ja naerad? Mis üle naerad ja mida pilkad sa?

Ah selle üle, et me näljas oleme?

Või selle üle, et me sinu all jumalat teenime, kes meid hävitab?

Kas ei ole sel jumalal meile leiba? Kas pole tal jõudu imetähte teha?

Pooge risti säärane jumal, pooge risti!

4

Tüdruk jooksis koleda hirmuga. Valged juuksed lendlesid ussidena ta pea ümber, ta silmad laiusid ja vahtisid nagu kohutavat nägemust kaugel puiestee otsas kerkivat kollast täiskuud. Mustad puude varjud langesid kuivale rohule. Hetketi varjasid oksad kuud, ja kui ta siis jällegi ilmus, näis ta otsekui tantsivat.

Maia peatus pilguks niine varjus ja kuulatas lõõtsutades.

Kuid talle näis, nagu oleks puiestee hämaruses keegi ähkides ta poole joosnud ning kurjasti kirunud.

Tüdruk jõudis lepikuni, pöördus siis teelt kõrvale ja vajus mättale. Ta liikmed värisesid ja tulised ringid käisid ta silme ees. Kuid ümber oli vaikne. Ja Maia sai tagasi osa oma julgusest.

Kogu sündmus tärkas uuesti ta meelde. Ta mäletas, kuis rahulikust unest jahmatas ja musta kogu voodi ees nägi. Ta tahtis üles hüpata, kuid kogu kahmas tast kinni. Ta rabeles vastu, ta tahtis kisendada, kuid meeletu hirm mattis ta hääle. Siis kukkus opman põrandale ja Maia jooksis majast särgiväel välja. Ta kuulis ähkivaid samme enese järele ruttavat, kuid siis kaugenevat ja kaduvat.

Tüdruk värises. Ta tõmbas kareda särgijatku üle jalgade, laskis pea põlvedele ja puhkes kibedalt nutma. Ja kõik ta valu, hirm ning meeleheide sulas üheksainsaks nuuksumiseks. Ta õlad kerkisid kramplikult, külmad pisarad langesid vihmana ta särgi rüppe.

Kui ta viimaks tõusis, seisis ainult üks küsimus ta ees: mis nüüd?

Tõesti, mis nüüd? Mõisa minna ta ei võinud, seal ootas teda opman. Ja pääses ta täna ning pääseb ta homme, kas aga ülehomme veel? Kuhu viimaks ikkagi minna? Margus on ta pärast poolsurnuks pekstud. Margusel teda võtta ei lubata, — soldatiks tahetakse meest ta pärast saata!

Jumal, miks on ta ometi maailma sündinud! Eks võinud ema teda viia vesile, kanda kalajärvile, kivi mähkmete külge köita ja vette visata! Miks kasvatas orjanaine üles oma lapse — orjusele, murele ning häbile! Ei tapnud nälg ega taud, — suur mure ja meeleheide peavad ta tapma!

Mõisa — ei, mõisa ta ei lähe, kas murdku hundid ta metsas või surgu ta nälga! Ennem kord surra, kui eluaeg vae-

vas vaakuda! Ei saa ta Margusele, ei pea siis keegi teda saama!

Ta astus ikka sügavamale ja sügavamale metsa ja heietas äkki julgeks ning vihaseks muutunud mõtteid.

Kaugele siit ära! Kas maailm siis kitsas on! Kas on vähe rabu ja suuri metsi! Ja ei peaks siis temale paika leiduma! Mõlemad põgenevad nad. Küllap Margus teid teab — kas Poola või Soome. Kuskil need maad ju olema peavad, ja olgu nad kas või maailma otsas, mis sellest siis! Suvel sööksid soos marju ja talvel näriksid kas või puu pealt koort, kuid oleksid vabad, ei oleks orjad!

Vihaselt ja julgelt pead seljas hoides astus ta pilkases pimeduses edasi.

Elaks oma Margusega! Ehitaksid laande onni, puunotiga ajaksid maad kohevile, teeksid vilja maha. Elaksid — ja keegi ei teaks ja keegi ei näeks neid ja keegi ei saaks peksa, piinata ega soldatiks saata!

Maia nägu lõi lõkendama, ta silmad põlesid ja käed kuumasid.

Ta peatus viimaks ja märkas alles nüüd, et oli särgiväel. Kuid tagasi riiete järele minna ei võinud või võis alles hommiku eel. Kuid ta ei läbenudki enam minna, vaid tahtis sedamaid Marguse juurde.

Ja kaugel polnudki Esä onn. See mets oli vist Soevarik ja siit pidi teerada viima pärimäge alla Torgla soole.

Maia leidis tee ja hakkas minema. Kogu aeg ujusid ta peas rõõmsad mõtted ja rinda täitis laiatiivaline lootus. Siis, jah siis, Margusega kahekesi! Kuidas nad elavad, kuidas nad onvad! Miks pole nad varem sellele mõttele tulnud, alles pöörane opman pidi nende nõuandja olema. Palju on enne neid juba inimesi Läti ja Poola rabadesse põgenenud ning enamasti ikka paarina.

Kaua läks ta ja tuli viimaks soo äärde. Kuid väikest metsamaja seal polnud. Ei olnud põldu, aeda ega kaevu.

Jahmudes seisatas tüdruk: ta oli teist teed mööda tulnud! Paks mets mustas taga, Torgla ees. Nii mõnigi kord oli Maia Torgla marjarannal käinud, tundis mõndki teed ja rada, kuid ei mõistnud, kus seisis praegu. Kõik oli pimedas võigas ja õudne.

Tüdruk vaatas mõttes. Öö oli lämmatav-soe. Metsa kohal õhetas kuu. Kaugel sool valendas sammal. Soo ääres metsa varjus oli aga pime.

Kartlikult ja kaheldes sammus tüdruk puude all edasi. Tulid söödid, kadakased nõmmed, märjad sookäärud. Midagi säärast polnud ta kunagi varem näinud. Kaugel soos ulgus hunt — pikkamööda, haledalt . . . Ta hääl lailas õhus ja kadus. Maia jahmatas ning astus kiiremalt edasi.

Jälle kuu kollane helk, jälle kottpime põliste puude all, jälle hundi hale ulung soos . . . Maia süda peatus rinnas, veri valgus ta näolt.

Ta pöördus kohkunult ja katsus tagasi minna, kuid eksis metsa ning jõudis jällegi soo äärde. Nõrkenult vajus ta pehmele samblale ja purskas nutma.

Eksinud nõiasoo Torgla äärde! Ümber sügavad metsad, metsades hundid ja haldjad, metsade taga mõisade väljad ning sakste lossid! On sügav, sügav põuaöö ja kuu kollane kuma väriseb kääbusmändide oksil . . .

Ta nuttis kibedalt ja kaua. Soosamblast kerkis niiskus ja pani ta värisema. Ta tõusis uuesti ja astus uimaselt sooserva mööda edasi. Ta vankus mõttetult siia-sinna. Ning suurimal meeleheite hetkel nägi ta kaugel, kaugel taevaranna mustas müüris tulukese helkivat.

Tuli Torgla ääres! Jälle oli Maia elav. Pisarad kustusid ta nutetud silmis. Tuli — kus mujal võis see olla, kui

mitte Marguse kodus! Ei olnud muud elutist Torgla lähedal.

Joostes ruttas Maia tule poole. Vahel see värises, kustus ja kadus, kuid helkis siis veel heledamalt. Soo aur ja turba ving pööritasid pead, põõsad rebisid särgijatku, oksad kriimustasid jalgu. Kuid mis hoolis orjatüdruk sellest, rutates vastu oma vabadusele. Talle helkis kaugelt sihituli silma ja süütas sealgi tule särama!

Kuid siis pöördus soorand äkki pahemale, tuli aga välkus paremal — teispool raba.

Tüdruk jahmatas jälle: kaugel oli veel ta igatsetud koht! Kes teab, kummalt poolt sood oli tee lühem. Üle soo ei kannud aga julgus.

Olgugi et põud oli kõik lohud ja lombid kuivatanud, Torgla oli ikkagi kinnikasvava järve pind. Allpool mättaid, männi ja soojala juuri oli põhjatu sügavus, kuhu ei paista iial päike, kuma kuu ega veere vahust valendav laine. Süsimust silmitu surm on seal.

Aga Maia läks üle Torgla!

Mättalt mättale hüppas ta, kukkus, tõusis ja jooksis uuesti edasi. Täiskuu heledas helgis lehvis ta hame valkjaskollaselt. Eemal tõusis hall suits müürina, kalda puud kerkisid teisal sammastena, peites tule oma hõlma.

Viimaks, viimaks oli Maia üle soo! Ta oleks peagu meeletult maha langenud. Kuid ei, lõpuni tahtis ta kõik kanda! On küllalt aega puhata Marguse juures. Ta tõusis lõõtsutades mööda järsku kallast.

Oli lõpmatu vaikne, otsekui oleks maailm surnud. Maia tundis äkki mõistmatut hirmu südames tuksatavat. Ehmunult piilusid ta silmad ringi, otsides maja, aeda või kaevu.

Kuid puudesalk pühalikus vaikuses oli igilopsakas. Ei küll Marguse kodu lähedal selliseid puid kasvanud . . . ÜIal

pea kohal sulas lehestik mustavaks katuseks, mille läbi siit-sealt kuu kuma valgus alamaile oksile. Ei küll Marguse kodu lähedal sääraseid tammi kasvanud . . .

Korraga vilksatas tüvede vahel tuli. See põles maas murul. Ja ei olnud maja ega põldusid, ei kallakat sooserva. Kivisambana tardus äkki tüdruk keset ümbritsevat vaikust, kuna ta silmis peegeldus piiritu püha-saladuse-hirm, mis täitis kogu ta väriseva olevuse.

Maas tamme juurte vahel põles tuli, kuid nii vaikselt, nagu polekski ta põlenud. Tule ümber seisid tuhandeaastased hiigeltammed nagu igavesed taeva toed. Nende võimsad oksad olid kõrgel tule ehas üksteisest läbi põimunud, otsekui kaitsedes pühatuld taevaste tuulte eest. Ainult ühest kohast paistis kuu läbi oksade kui kõrge kiriku hämarasse võlvialusesse. Kuu kumas valendasid oksil rohelise samblaga kaetud loomade ja inimeste pealuud, mille hambad kurikavalalt alla naersid.

Pühatuli loitis igavese taeva poole, ja sügavad ning kohutavad on pühatule varjud, mis hämara hiie all värisevad ning inimese hingesse langevad!

Värises pühatule leek, ja sügav ning saladuslik on pühatule kuma, mis välgub vihase jumala raudsel palgel ning verd täisnõrgunud silmis!

Põlise tamme mustavas õõnsuses istus inimesesuurune puuslik. Ta pale ja keha olid mustad nagu põlenud puu. Ta põlvil seisis vaskne kauss hõberahaga ja inimese pealuu. Kollane kuma mängis ta klaasist silmis ja vere ning rasvaga võitud huulil.

Suure jumala palge ees põles tulikahi ja auras musta kuke vereohver. Suurel jumalal on hea meel ja ta ninasõõrmed haistsid seda urja ning ta mustale kivipalgele ilmus rahulolu kuma.

Püha ohvritule ees põlvitas paljaspäine rauk ja hoidis värisevate sõrmede vahel arbuvitsa, mida ei julgenud lõigata. Ta raugenud silmad olid suletud, kuid ta tundis oma murekortsulisel otsmikul jumala raudrasket vaadet.

Tuli värises ja värises vari puusliku palgel ja kahvatas kuma vanakese näol. Värises tuli, värises, ja jumala lahtised hobusehambad läiklesid...

Eemal hämaras seisis valges riides naine puu najal, käed ette sirutatud, ja vahtis üle ohvritule jumala palgesse. Ikka laiemaks ja laiemaks läksid vaataja silmad, nad muutusid sügavaiks, põhjatuiks ning neis kajastus lõppeks rannatu hirm, nõdrameelsuse otsatus.

Pühatuli värises, värises punane valguse kuma ja värises orjatüdruku süda...

Korraga kostis kõrgel tammeladval lehtede kahin ja oksade ragin ning vana öökull tõusis tiibade vihinal kõrgele lendu.

Rauk langes värinal rinnuli tule ette ja oigas:

„Olen ma süüdlane, siis lennaku mu hing ihust kui nool vibult; olen ma süütu, siis viibigu hing minu sees!"

Tüdruk aga kiljatas läbilõikavalt ja tormas hiiealusel edasi. Kui kodukäijal valendas ta hame, juuksed keerlesid ussidena pea ümber, paljad käsivarred olid kaugele ette sirutatud.

Vaikselt kumas kuuhelk tumedas umbjärves; täht üksi värises veepinnal.

Kollane kuu, igavesti vaikne Jumala saar, punane kuma puuladvul ja tardunud umbjärv...

Vaikne on järv, vaikne... Vaikselt januneb tõmmu sügavus elu järele...

Korraga hele naisekiljatus, tume lainetesulin! Kuu kuma purunes, läiklevad ringlained veeresid rõngasussidena üle

umbvee. Robin käis läbi ranna roo, must hundikurikas kõngutas ägedalt pead. Siis vaikis kõik. Vaevalt tuksusid veel lained ja liikumine tardus Torgla vete sügavuses.

Vanake lõikas põlvedel tule ees seistes arbupuult koore ja laskis selle langeda. Valge pool kukkus peale! Esimest korda kogu seitsmenädalase põua järel! Ja kolm korda järgemööda tuli valge pool peale!

Jumalal oli meelehea oma sulase ohvrist!

Esä langes kustuvas kumas rinnuli pühatule ette. Piiritu rõõm ja piiritu palve värisesid ta südames:

„. . . Suur, ilmlõpmatu jumal, oh anna, et tuleks meile vihma ja saaksime leiba! Et läheksid pead täis raskeid teri ja saaksime palju vihkusid ja parmaid, palju hakkisid ja kuhjasid ning suur oleks õnnistus leivaga! Et ei oleks katku ja ei oleks nälga, ei sõda ega uputust!"

Punane kuma värises jumala vere ja rasvaga võitud naeratavail huulil. Aga üleval Torgla metsade kohal taevas õitses juba koidu puna. Piiritu palve värises Esä südames:

„. . . Nii kui päike tõuseb, kuu kasvab, meri äärte tasa täidetakse, — nii rõõmusta sina meid, suur looja, ja anna palju leiba ning vala meie üle välja kõiksugu andide rikkust! Nii kui pääsuke päärib, nii kui siid venib — nii pikenda meie päevi! Nii kui mets mängib ja mäekesed hõiskavad, — nii olgu meie elu! . . ."

*

Päike tõusis endiselt. Endiselt põletas ta maad ja oli lämmatavam kui kunagi varem. Endiselt käisid inimesed punetavate silmiga ringi ning nurisesid jumala peale.

Aga siis ometi . . . Ämblik istus keset pesa ega joosnud

enam võrkusid mööda. Pääsukesed päärisid järve kohal ning puudutasid tiibadega vett.

Ja siis ta tuli, see kauaigatsetud pilv! Must ja kohutav oli ta kui hiigelnahkhiire tiib. Tulised jooned sähvisid ta südames, nagu oleksid seal tunglad tuules keerelnud.

„Issand, sina oled armuline!“ hüüdis õpetaja ja pani käed kokku.

Ja siis saatis ta kellamehe torni ning käskis helistada nagu siis, kui sünnib õnnistegija.

Ilus oli altar põllukivil. Selle taga seisis õpetaja ning ta ees põlvitas kokkutulnud rahvas. Pühalikult lõid kellad, ja kui esimesed tilgad kangel pikse mürinal maa peale langesid, kostis rahva laul üle välja:

Au, kiitus olgu igavest
Kolmainu jumalale!

Ja siis rõkkas taeva poole:

Kõrged uksed lahti minge,
Siionisse laske mind:
Rõõm siis täidab minu hinge —
Issand, siit ma leian sind!
Siin näen sinu palet ka
Paistvat vaimu tulega.

Ja lõpmatute välkude valgel ja vihmavalingul tõstis õpetaja käed ja õnnistas rahvast ning põldusid nagu Noa pärast veeuputust.

Aga vihma sadas ja sadas, kuid inimesed ei tunnud, kuis nad läbimärjaks said.

Sel ajal seisis Esä onni ees ja vaatas kaugele üle Torgla, kus sinas Jumala saare püha hiis. Põlev soo auras voolava vihma all kui hiiglakütis.

5

Jälle helendas päike. Taevas ujusid juba valged sügispilved, kuid maa lõi alles haljendama, nagu oleks uuesti kevad tulnud. Põuauni oli möödas. Inimesed ei tahtnud veel uskudagi, et olid pääsenud surmast ning hukatusest.

Aga siiski — tühjadel põldudel kõndis luitunud, punaste silmadega nälg ja vaatas küla poole . . .

Margusegi peast auras raske põuaudu. Kuid midagi jäi sinna, mis ei hääbunud ega surnud, mida polnud võimalik millegagi tappa. See oli igatsev, otsiv mõte. Ainult hetkeks koormas teda tume mure Maia pärast, kes oli jäljetult ja jäädavalt ei tea kunas ning kuhu kadunud. Kuid siis kustus seegi ja varsti polnud orja armastusest enam muud kui udune mälestus. Otsiv ja igatsev mõte aga pöörles ja rabeles silmitu kutsikana, langes maha ning tõusis uuesti üles.

Kui nädala teopäevad olid mõisas tehtud, asusid Esä ja Margus jällegi oma põllu kallale. Kuid suurt polnud siin teha. Sest vilja asemel kõlkusid nurmel kasteheina kulukad ja kahisesid tuules tasa ning haledalt. Vaikselt ja roidunult tegid mehed tööd, teades, et nälg ikkagi tuleb.

Kui nad aga õhtuti lävel istusid ja piipu popsisid ning hämarduvale Torglale vaatasid, mille taga taevas veel loodes kumendas ning roosad udupilved ujusid, siis tärkasid kummagi peas salajased mõtted. Aeglaselt liikusid nad neis madalais pealuis, ilmusid alguseta ja kadusid lõputa nagu roosad aurupilved Torgla kohal.

Kaugel järvede kallastel laulsid hallid kured lõpmatut laulu. Hämaruse lained kerkisid metsade kohal. Jumala saare hiie latv mustas ehapunalises sügistaevas.

Mehed istusid onni lävel mõtteid mõlgutades. Pilt pildi järel tõusis Marguse peas.

. . . Taevas ujuvad valged ja hallid sügispilved. Nende taga sinab põhjatu sügavus. Pilved aga ruttavad ikka kiiremini ja kiiremini ning võtavad ikka imelikuma ja imelikuma kuju.

Maa peal lainetavad viljaväljad, läigivad veteavarused, mühavad metsad ja kohavad linnad. Inimesed seisavad väljadel reas ja lasevad kõrsi langeda. Aga higi voolab . . . voolab igavesti . . .

Siin on külad ja kirikud, see siin maa ja too seal üleval taevas. Kõik on nii selge ja nii arusaadav.

Kuid — mis see pöörleb seal kumisevas peas ja mis see nutab nii haledalt, haledalt rinnas, kui silmad kõrgel taevas lendavate sügispilvede poole vaatavad?

. . . Selgel talveööl siravad tähed taevas ja üle lumeväljade lainetab kuu rohekas valgus. Kaugel küngaste taga heliseb aisakell ja laulab killamees jumalalaulu haleda, peene häälega. Kõrgel säravad Sõelatähed, Härjad, Vanker, värisevad pea kohal Linnutee tulukesed kui helkiv helmeste rida. Kuu näib suurenevat ja vähenevat, taganevat ja lähenevat; vahel on ta kollane, siis kahvatu-valge, siis uuesti rohekas-udune.

Jah, seal on tähed ja seal on kumav kuu, kuid mis on nende taga, teispool tähti, teispool kuud? Seal olla taevas, olla õndsate riik ja igavene paradiis. Ja kui ka need on, — mis on siis teispool neid? Mis on kõigest sest eemal, mida me tunneme ja mille nime me teame? Kui seal midagi pole, mis on siis „ei midagi"? Me pole seda iial näinud, mille nimi oleks „ei midagi". Mis on sealpool otsatust?

Sellepärast vaatavad silmad kõrgesse taeva sinasse, aga rinnas väriseb midagi valusalt, valusalt, ning tahaks lennata isegi ühes ruttavate sügispilvedega kuhugi kaugele, kaugele, — sinna, mille nimegi ei tea . . .

. . . Kui Margus oli alles poisike ja mõisa härjakarjasena käis Turmavere söödil, siis istus ta sagedasti lumivalge Karja-Otiga tuhande-aastase tamme all. Vana karjus vestis endisist vaenuajust ja sõdadest. Siis sõitis kuningas Kaarel üle sellesama Turmavere söödi, aga all soos jäi rappa kinni ja kaotas saapa mudasse. Oti isa oli kuningas Kaarlile oma saapa annud. Pärast aga kinkis suur kuningas saapatäie kuldtukateid karjase isale.

Margus nägi veel nüüdki lävel unistades, kuis suur kuningas Kaarel kõrge valge hobusega läbi soo kihutas, nii et saapad kaotas. See oli ammune, muinaslooline, ja ometi veel nii imelikult lähedal.

Jah, kord oli Margus tosina-aastane poisikene ja kuulas Karja-Oti lugusid. Seegi oli kord noor olnud ja selle isa oli kord kuningas Kaarlilt saapatäie tukateid saanud. Oli kord kuningas Kaarel, pidas pikka sõda, aga enne teda oli juba palju kuningaid ja palju sõdu olnud. Ta isegi saab vanaks, sureb kord, aga pärast teda sünnivad uued inimesed ja surevad jälle ning ep ole mingit muudatust igavesest ajast igavesti. Jah, kord tuleb küll viimnepäev, maailm saab otsa. Aga mis tuleb siis pärast viimsetpäeva ja mis tuleb pärast seda, mis pärast viimsetpäeva tuleb? Kunas on igaviku algus ja kunas ta lõpp?

Oi, kuis me kardame otsatust ja igavikku, sest et see me mõistusest üle käib!

Sellest on sinistes silmades, mis lendavate sügispilvede poole vaatavad, nii palju leina ja haledust, igatsust ning hirmu . . .

Tuhanded pildid kerkisid Marguse ees, millele ta ei leidnud seletust, ja tuhanded küsimused, millele polnud vastust. Ta oli kui liivaterake mererannal luite taga: kuulis elumere võimsat mühinat ja aulide kisa teispool künkaid,

kuid ei näinud merd ega aule. Suure sügistormi lained käivad mürinal üle käprade ja nasvade, aga luite taga lamab liivatera ja kuulab lõpmatut mühinat...

Kui muinasjutt on inimese elu: Kuskil metsa sügavuses ärkavad imelikud lilled. Heledalt õilmitsevad nad nagu tähed taevas, kuid koiduni on nad ammugi kustunud. Kes teab, et nad kord on õitsenud? Kustunud ja kadunud ... aga ometi lõkendasid nad nii heledalt kui tähed taevas ... kustunud ja kadunud...

Marguse kõrval künnisel istus kössivajunud halli näoga vanamees ja vaatas tuhmel silmil jalgade ette. Mida mõtles ta? Võib-olla oma noorusest, vaesest elust või inimest ümbritsevaist saladusist. Kuid võib ka olla, et ta millestki ei mõtelnud, vaid ta saja-aastases kolbas liikusid ainult värvitud ja vormitud mälestused nagu nahkhiired mahajäetud templi võlvide all. On nii vaikne ja pime, ning keset seda pimedust ja vaikust kuuldub korraga, kuis võlvikaarel puhkav sääsk haledalt kisendab: nahkhiir on ta tabanud. Nii on ka vanaduses unistava inimese peas pime ja vaikne. Kuid äkki tunneb ta, kuis rinnas miski haledalt torkab. See on mineviku valuhaav, mida nahkhiireline mõte lenneldes puudutas.

Meeste silmad vaatasid liikumatult Jumala saare poole, mille taga eha veel vaevalt punetas. Püha hiie ladva piirjoon veretas.

... Vihmust hoolimata põles Torgla kuivanud külg edasi. Siin ja seal tõusid samblast suitsusambad ja heljusid pahaendeliselt üle soo. Siin ja seal jooksid tulejooned üle laugaste, ilvesheina valged nupud põlesid puuvilla kombel ning kadakaoksad ragisesid käredalt. Miski ei takistanud tuld. Sügavas pinna sügavuses hävis saladuslikult see, mis oli aastatuhandete jooksul niisama saladuslikult sündinud.

*

Ühel sügisõhtul istusid Esä ja Margus jälle onni lävel mõtteis. Kui vanamees silmad üles lõi, nägi ta Jumala saare kohal imelikku valgust. Puude oksil keerlesid väledad tuleleegid, sädemed pudenesid ja tuli kustus. Kuid varsti tõusis ta teises kohas uue jõuga ning lõi lainena kõrgele. Mustav suitsupilv pahvas tumeneva taeva poole.

„Isa, pojake, vaimuke! . . ." karjatas Esä, kuna ta käed ja jalad hakkasid värisema. „Jumala saar põleb! . . ."

Ja siis ruttas ta tuigerdades kallakut mööda alla ning kadus tõusvas hämaruses.

„Esä, kuhu sa lähed, kuhu?" hüüdis Margus.

Kuid ta hääl kustus vastuseta ja ümber jäi vait.

Saar aga põles. Üle laugaste oli tuli kulu mööda sinna läinud ja nüüd ta põles. Poole tunni pärast seisis saare kohal määratu valgussammas kui tuldpurskava mäe leek. Öö oli sügisene, pilkaspime. Punased varjud jooksid üle soo, taevasse tõusis eha ja aegamööda ilmus sinna ka valkjaspunane rist, mis ulatus ühest taevaservast teiseni . . .

Margus jooksis meeletuna sool edasi-tagasi, langes laugastesse, ringutas käsi ja kisendas appi.

Aga saar lõkendas, sädemed tuiskasid taevasse, tuhapilved tõusid õhku ja tõusev tuul kandis nad kaugele lõuna poole. Soo ümber seisvate metsade ladvad kumasid veripunaselt. Ikka suuremaks kasvas eha taevas. Neli heledat sammast ülenesid saare kohal ja nendel kangastus uus saar, otsekui endise vastuhelk.

Kured keerlesid kisaga õhus. Hundid seisid salkadena hõõguva soo kaldal ja vaatasid saare poole, hambad irvi ning silmad leekides. Ja üleval suitsu ning sädemete meres

keerlesid kisavad linnud, tiivad tulikahju kumast punased.

Esä, kas jõudsid sa appi oma hävinevaile jumalaile või langesid sammasteelt mustavaisse laukaisse?

Kõrgel taevas kumas rist. Tõesti, keegi oli jumalate juurde jõudnud...

Kui päike tõusis, oli maailma süda — Jumala saar — kadunud. Inimesed olid oma Jumala saare pilvedele tõstnud, kus nad vaimus kummardasid. Aga... vahest seisid need nähtamatud valgussambad endise saare kohal...

Ja kui päike tõusis, leegitses kogu mets Torgla soo ümber. Kümned verstad olid lainetava tule all. Üks hoog tuli teise järel. Suured suitsupilved kohisesid tormava tuule ees.

Hundid rändasid põhja poole. Aga mõne päeva pärast venisid suured kurgede, neppide ja pistrikkude parved lõunakaarele...

6

„Kluk, kluk!" langesid veepiisad niiskelt võlvilt. „Kluk, kluk!"

Ühetooniliselt kõlisesid rauad vastuseks. Lossi keldris oli pilkane pime. Ja keset seda pimedust kõndis Margus kivisamba ümber. Rauad kõlisesid ta jalus, aga ülevalt võlvilt langesid pisarad.

Viha pärast härra varanduse põletaja, nõiduja, jumalasalgaja ning libahunt oli vangis ja ootas kohut. Kaua polnud see kelder enam kuulnud raudade kõlinat. Möödas olid rüütlite ajad, mil vaenlasi maa all kivikeldreis nälga suretati. Möödas olid vägimeeste ajad ja väikesteks olid rüüt-

lite vaenlased jäänud: teopoissi nuheldi tallis vitsadega, ei teopoisil olnud aega keldris kinni olla.

Tunnist tundi ja päevast päeva kõndis jumalasalgaja, ei oodanud midagi ega kartnud kedagi. Isegi mõtlemise oli ta unustanud. Kuid kui ta maha istus, siis hakkas vaikus ta ümber metsikult kihama ja keema, kostsid ohked ja oiged ning koledad pildid kerkisid ta palavikuliste silmade ees. Siis hüppas vang üles, jooksis oma kivipuuris ühest teise, kisendas appi ja peksis raudadega vastu müüre. Siis ütles vangivaht, et nõiale kuri peale käib, ja luges värisedes issameiet.

Ja tõesti, ühel päeval tuli kuri tema juurde, istus ta ette, ja nad hakkasid juttu ajama.

„He he hee!" naeris kuri, ja ta naer oli nii, nagu oleks rida pisikesi kerakesi mööda siledat lauda veerenud. „Inimene?! Sina oled siis inimene?! Rumalus, midagi ei ole: ei jumalat ega kuradit, ei head ega halba, ei algust ega otsa, inimest ega maailma! Midagi ei ole. Kõik on ainult unistus. Olematu loom näeb olematut und olematuist asjust!"

Ja nad naersid, ning nende naer oli nii, nagu oleks kuskil pilkases pimedas ilmotsatut lauda mööda pisikesed kerakesed veerenud. Ja neil mõlemail oli hea meel, et neid olemas polnud.

„He he hee!" naeris kuri.

„Ha ha haa!" vastas vang, ja nende naer rõkkas keereldes ja tantsides nende pea kohal ning kadus võlvialuste sügavuses. Aga kuri sosistas Marguse kõrva:

„Inimesed vannuvad ja paluvad, naeravad ja nutavad ning hammustavad üksteisel kõrid ristteil läbi ... Aga vaata, mina istun kirikutorni kuke seljas ja naeran iga ilmakaare poole: he-he-hee! Ja mis võib olla suurepärasem kui naerda! Ja mis on ehitamine tulikahju vastu! Mis on

otsimine, igatsemine, töö — kõige eitamise, hävitamise, erapooletuse täiuse vastu! Las minna, nagu läheb! Ei ole see suur, kes mõndagi võib, vaid see, kes suudab mitte midagi teha. Oo, süüa oskab igaüks, aga milline jõud peab sel olema, kes roogade juures istudes nälga sureb, maja ukse ees ära külmub, kõrge puu otsast langeb ega püüa okstest kinni võtta! Mis võib suurepärasem olla kui naermine, kui su elu ja surma üle otsust tehakse! Milline jõud on ühes langevas kivis, kui ta mõtlemata ja aset otsimata läbi õhu lendab! Ei oleks maakera, kuud, tähti ega päikest ees — ta lendaks igavesti, i—ga—ves—ti! Niisama võimas oleks inimene, kes oleks täieliselt erapooletu enese ja teiste vastu ... Tõesti, suur ja sügav on ühe rõõmsa kuradi mõttetarkus, kes kirikutorni kuke otsas istudes väiklase ja rumala jumala peale alla naerab!"

Kuri ja inimene — see on inimene ajas enesega juttu, ja ta mõtted liuglesid kui mustad vaeraslinnud, kes noodapulladena reastikku sügavail mere voogudel ujuvad.

Margus kõndis, ja ta silme ees kerkisid mälestused läinud ajust: Kuskil Torgla soo ääres elas teopoiss pool-hullu vanamehega, orjas, tahtis naist võtta ... oleks ise vanaks läinud lõpmatus orjuses ja viletsuses ... ja oleks kord surnud ja maha maetud ... ning siis oleks kõik otsas olnud. Kui vilets on ühe inimlooma elu! Mis võib olla rumalam kui enese-alalhoiutung, tung elada ja mitte kaduda! Ja jõuaks ta niiviisi tahta, et iganes ei kaoks, ei sureks, siis maksaks tahta! Kuid ära kaob ta viimaks ometi! Kuradil on õigus: küll peab see üks vilets loom olema, kes tahab, mida ei jõua, ja ei taha, mida jõuaks!

Aga ühel päeval tuli Marguse juurde t e m a, kuradi vastand. Musta sambana seisis ta vangi ees ja hüüdis:

„Inimeselaps!"

Vang hüppas üles, sirutas rusikad välja ja kisendas:

„Ah sina see oled! Ah sina! Sina, kellest ma ei tea, kas sa olemaski oled, kuid kes sa kogu mu rumala elu oled purustanud, mind sest unenäost äratades! Ära karda mind, ma ei vihka ju sind. Sest mis on üks jumal, et inimene teda peaks vihkama, inimene, kes ta ise vahest loonudki on! Ja ometi — kui sind ka olemaski pole — ikkagi oled sina ses süüdi, et inimene end alles hoiab. Sina oled see, kes enesehoiutungi kinnitad ja enesehävitamist keelad. Ja see on see kõige suurem vaenlane inimesel! Sina olla inimese elama pannud ja üksnes sinul olla õigus teda kaotada! Sinul! Ära neetud olgu sa, ära neetud!"

Aga t e m a naeratas, sest ta tahtis näha, mis teeb üks mässav inimene ometi ilma temata, temata, kes on maailma sünnitav energia, loov ja edasikandev! Ta naeratas ja ütles:

„Armas inimeselaps . . !"

„Ah sina naerad! Sina naerad veel!"

Ja vang tormas tiigrina edasi. Ta käed olid kui raudhaagid, ta hambad risti ja ta silmis ääretu vihaleek. Ta hüppas t e m a kõrri kinni, surus ta enese alla ja kägistas ära! Oi, kuis t a rabeles, vastu peksis, palus, kisendas ja heitles! Aga mis hoolib vihane inimene jumala palvest! Vähe halastavad jumalad, inimesed — ei iialgi! Tühjused tormasid heitlejate pea kohal kokku, pealpoolpilvine pikne mürises ja raksus, ja just kui Siinai mäel, nii oli siin uus arvetegemine. Aga inimese raudsed sõrmed tungisid t e m a kaela ning kägistasid ta ära . . .

Siis oli inimene surnud. Sest ta oli oma jumala eneses kägistanud.

Ta surnukeha kohal sumises igavene vaikus, aga ümber venis tühjus — nii suur ja lai kui ainult igavik, nii pime, mõõtmatu, ja siiski nii kui ainus silmapilk.

Inimese pärani silmad vaatasid mustavasse tühjusse ja näisid veel pärast surmagi valusalt igatsevat ning küsivat:

„Aga mis siis, kui seal üleval ja seal all . . . ometi midagi on? Mis siis . . . jah, mis siis . . ."

„Kluk, kluk!" langesid pisarad külmalt võlvilt. „Kluk, kluk!"

1905.

VABADUS JA SURM

1

Kuu tõusis müüride tagant. Teravad mustad varjud lõikasid neljanurgelise kivise õue kaheks. Ümmarguste kivide vahel tärkas noor kevadine haljus. Õrnad haiglased varred küünitusid üle päevapalavusest hõõguvate kivide ühte — otsekui ulatades tervitavaid sõrmi sõpradele.

Rannus lamas kõrgel lae all kitsa akna ees ja vaatas välja. Täiskuu piimane valgus paistis ta näole. See oli kõhn mees, harva punase habemega, hallides vangirõivastes. Ta hingas pikalt maakivi külma lõhna ja vaatas, kuis taevas mustaks muutus ning roosa kuu kerkis.

Ta oli juba kogu õhtupooliku siin lamanud, keha peidetud kasehalgude all ja pale pöördunud õue poole, mis paistis talle kitsast aknast kui pilust. Ta oli näinud end otsitavat kõigil pool, ta kuulis vanglaülemat vanduvat ja nägi vahtisid süüdlastena kuklaid hõõruvat.

Nad olid kuni pimedani askeldanud ja riielnud. Nad avasid ka puukeldri ja otsisid teda siit. Ta kuulis neid all halge pilduvat ja temast rääkivat. Ta süda oli hirmust lõhkemas. Ta surus rusika suu ette, et mitte kisendada. Ta kartis oma südametukset kogu puupinu raputavat.

Kuid nad ei leidnud teda! Kolinal lõid nad ukse jälle lukku. Ta nägi neid õhtuvidevikus nõutult keset õue seisvat: karata õuest, mida neli müüri kui kaevuseinad piira-

sid ja millest viis välja ainult üks igavesti valvatud kangialune, see pidi ime olema!

Kõik oli ta kaalule pannud, isegi oma elu. Täna või mitte iialgi enam! Homme ei lamaks ta siin enam vabade liikmetega. Sest õhtu eel nägi ta seppi raudadega õues käivat. Homme taotakse raudu ning needitakse ahelaid. Ja ülehomme algaks Siberi tee.

Sest vald oli ta ära annud. Oh, kuidas ta tudisev emake sõrmi läbi trellvõrkude ta poole sirutades sosistas, kuis ta vallamajas kogu ees oli neid palunud, kuis ta kohtumehe hobuse kõrval oli joosnud — vanad juuksed lahti ja käsivarred välja sirutatud! Kuid nad lubasid ta ära.

Rannus lamas, rusikad vastu hambaid vajutatud. Ära tahtis ta siit minna ja kätte neile tasuda, viimasele kui ühele! Nende karjal tahtis ta maod maha lasta, nende hoonetele tule nurga alla pista ja nende paremate hobustega Pihkva poole kihutada!

Iial polnud ta nuhtluse üle nurisenud. Ta oli kurja teinud ja nad olid teda karistanud, — ta mõistis seda. Kuid nüüd oli see ülekohus. Kas oli ta midagi võlgu jäänud, et nüüd ülemäärast anti? Kuhjaga oli ta kõik kätte saanud! Küllalt ja enam ja üleliiagi veel!

Hukka tahtis ta ennem saada kui igaveseks kõik lootuse kaotada ja sinna hauda langeda, kuhu nemad tõukasid. Selle mehe jälgedes tahtis ta käia, kelle teod sosinana ühest vangide põlvest teise ulatusid, otsekui mälestused suuremaist aegadest.

Mis oli tema võrreldes tolle mehega! Kõrgele paerannale oli ta tuletorni ehitanud. Sealt oli ta tormiseil sügisöil veripunast valgust vahutavaile laineile langetanud ja laevu nagu ämblik oma võrku meelitanud. Mõõk verises käes ja

süsimust habe tuules lehvimas, — nii oli ta lõõtsuva mere rannal seisnud.

Ses vangikongis, nüüdses halukeldris, oli ta siis istunud, raudvõru kaelas ja jalad ahelas. Kaua oli ta istunud ja siis põgenenud. Nagu Simson oli ta ahelad murdnud ja raudsed rusikad seinasse löönud. Õhukese paekorra alt oli ta muistse salakäigu leidnud. Ta oli selle murdnud ja läinud.

Õhtuti plekklambi kollases tuikes naridel lamades arvasid vangid ta jalgade raudset mürtsumist alt keldrist kostvat. Sügistuul lõi rabisedes ta pikka habet vastu trelle, ja ta näis neid väljas hüüdvat julgetele tegudele, aastasajad surematu nagu Igavene Juut.

Ja selle mehe kombel tahtis Rannus õnne katsuda! See mälestus hirmutas ja lohutas teda. Ta oleks tahtnud jalad ta jälgedesse panna ja sõrmedega samu kive müüris kobada, mida oli puutunud kord meriröövel. See oleks talle õnne toonud — viletsale ja vigasele.

Palaviku-uduste silmadega vaatas ta tühja õue. Ta mõtted jooksid noberuttu, ta unistused leekisid. Kuu tõusis ikka kõrgemale ja kõrgemale, — näis, nagu oleks keegi läinud ähmase laternaga üle sinimusta öise taeva.

Kui unes luges Rannus tunnikella kaugeid hääli. Kuid siis jahmatas ta: juba kesköö, ja tema oli alles siin, teekonna algul, kõik muu kui vaba! Kas polnud see ükskõik, kas lamada oma kambris naridel või siin halgudel, et homme uuesti nende kätte langeda?

Ta tõusis istukile, ettevaatlikult halge enese pealt veeretades. Pinu ulatus nii kõrgele vastu võlvi, et püsti ei võinud tõusta. Ta vaatas enese ümber: Kelder oli kottpime. Vaevalt nägi ta akna suus kasetohikut valendavat. Ümber oli hauavaikus.

Ta hakkas kätel edasi roomama, igal minutil peatudes ja

kuulatades. Ta kuulis ainult puru rabinat, mis halgude vahel allapoole rappus. Siis korraga tabasid ta sõrmed tühjust. Ta pööras enese ümber ja istus riida servale, jalad üle ääre alla.

Ta kuulatas jälle silmapilgu, aga kõik oli vait. Siis hakkas ta riida servast sõrmedega kinni hoides alla laskuma, jalgadega teed kombates. Ta varbad puutusid alumise riida halge. Ta hakkas neid nagu treppi mööda alla astuma. Riit nagises ning õõtsus ta all.

Korraga komistas ta ja haaras hirmunult kätega kõrgemast riidast kinni. Samal hetkel libises jalg tema alt, veeres riita mööda ühelt halult teisele mürtsudes alla ning langes kolinal kivipõrandale. Rannus kükitas nagu jalust rabatud maha ja pistis käe, mille oli vastu riita veriseks löönud, suhu.

Nii istus ta tüki aega pöialt imedes ja pärani silmil pilkasse pimedusse vahtides. Ta vabises üleni hirmu pärast. Ta ei usaldanud oimugi liigutada: Kuhu ei võinud see kolin küll kosta! Vahid pidid seda läbi lahtise õhuakna koridoris kuulma, ja nad võisid isegi vahikambris sellest mürtsust ärgata.

Ta ootas kaua liikumata. Aga kõik jäi vait. Siis tõusis ta ja hakkas värisevail põlvil üle lõhutud haluhunnikute, redelite ja laudade kobama. Ta liikus nagu kodukäija kottpimedas salakäigu ukse poole, mille põõnad ta oli kord halulõhkumise ajal üksi jäädes läbi raiunud.

Ta tungis lapiti seina ja riida vahele. Ta jakk rabises veidi vastu krohvi ja halge. Ta kobas kätega ringi ukse ümber, leidis põrandal puruhunniku ja kaapis selle sõrmedega eemale. Siis kangutas ta tammise ukse poikvile. End kokku tõmmates surus ta oma luise keha praost sisse.

Ta peatus ukse taga, tabatud ääretust pimedusest ja jäisest külmusest. Ta kobas särgipõuest küünlakännu ja süü-

tas põlema: ta seisis kitsa käigu alguses, mille lakke pea ulatus. Otse jalge ees algas telliskivi-trepp, — selle varisenud astmed kadusid hämaruses nagu maaaluse jõe hallides lainetes.

2

Küünalt peos hoides hakkas Rannus treppi mööda alla laskuma. Ta käsi värises ja põlved vabisesid ärevusest, nii et raske oli käia. Õhk hallitanud müüride vahel muutus ikka jahedamaks. Mõnekümne astme järel lõppes äkki trepp ja algas lüngi allapoole minev käik.

Rannus sammus kähku pärimäge alla, nagu inimene, keda seljast lükatakse. Ta vigane jalg võttis suuremaid samme kui terve. Ta pöial hakkas jälle verd tilkuma, ja ta pistis selle suhu. Nii loopas ta ühtsoodu edasi, üks käsi suus ning teises küünal.

Aja jooksul muutus käik. Laskus jäi vähemaks, mudane põrand jatkus peagu tasaloodis. Seinad, mis alguses olid krohvitud, muutusid nüüd konarlikuks. Käik oli lihtsalt läbi paekorra murtud, ilma seinu silumata. Siin-seal riivasid teravad kivinurgad Rannuse õlgu ja ta pidi ettevaatlik olema, et konarlikul põrandal mitte langeda.

Ta läks kaua ja ta hoog vähenes. Siin-seal tegi käik käänakuid ja ta pidi ümber teravate nurkade pöörduma. Ta peatus vahetevahel minnes ja vaatas üle õla taha, kuid ta ei näinud midagi: kaks-kolm nõrka küünla kiirt tungisid tema ja seina vahelt läbi ning valgustasid hämaralt müüri konarusi.

Siis hakkas käik äkki laienema. Mõne sammuga oli Rannus ruumis, mis oli pisikese toa suurune, ja otse ta vastas mustasid kaks käigu suud. Ta jäi jahmatades seisma: mil-

list käiku mööda pidi ta minema? kumb oli lühem? ja kuhu viivad nad välja?

Ta seisis minuti mõttes. Tõusis kahklus ja sellega ühes jälle ärevus. Ometi ei võinud ta kaua kahevahel olla. Ta valis parempoolse käigu, mis näis avaram, ja hakkas seda mööda edasi minema. Kuid ta endine rõõm vabaduse üle oli rikutud.

Ta suutis ainult mõnikümmend sammu minna, kui äkki laest varisenud kivihunnikul komistas. Ta ronis sellest üle ja ruttas edasi. Kuid ikka ebakorralikumaks muutus käik. Ja äkki lõppes see risti-rästi paisatud paetahvlite seguna, mis olid teravate servadega nagu hulk saharaudu Rannuse vastu pööratud.

Ta seisatas silmapilgu selle kivirasu ees, mis täitis käiku, ja pöördus siis kurvalt tagasi. Nii lõppes see teekond! Ta oleks pidanud teist käiku mööda minema! Ta tundis äkki väsimust, ta särk muutus märjaks, hoolimata keldri jahedusest, ning ta langes suurde ruumi jõudes väsinult kivihunnikule.

Ta pühkis tolmuse varrukaga üle rõugearmise näo. Ta polnud harjunud jõudu pingutama ja väsis nii ruttu! Ta vaatas enese ümber: kõverad mustad seinad, võlv, millest olid kivid otsekui küüntega välja kistud, ning tolmune põrand, mille üle heitis küünla kõhn leek oma nõrku kiiri.

Siis langesid ta silmad küünlale. Kui ruttu oli see põlenud! Vaevalt pool oli veel järel. Ja ometi oli tal vahest paljugi minna. Ta ei suutnud aga praegu teekonda alata, pisut puhata tahtis ta enne minekut. Ta lähendas küünla huultele ja kustutas tule.

Pilkane pime piiras teda äkki. Ta jäi paigale liikumatuna, ilma et oleks usaldanud isegi kätt küünlaga lange-

tada. Ja ühes pimedusega tundis ta äkki midagi muud, mida polnud varemalt tähele pannud, nimelt vaikust. See oli peadpööritav hääletus, mida võis kehaliselt tajuda, mille all nahk torkavat valu tundis.

Ta sulges silmad ja katsus kujutleda, kus oli. Kuid ta oli otsekui ajast ja ruumist välja libisenud ja pimeduse ning vaikuse maa-alusesse riiki jõudnud. Ta oli äkki eemal kõigest, mis harilik, igapäevane ja inimlik, ning talle tundus, nagu oleks ta alanud teekonna juba mitme päeva eest.

Veri mühas ta kõrvus ja õudsed mõtted sündisid ajudes. Ta tundis äkki seda kivimüüri, mis teda piiras: ümber, üleval ja all. Ta tundis võigast kivisuse, maa-alluse ja pääsematuse tunnet. See lasus üle ta olevuse, ta tundis seda enam keha kui mõttega, ja ta hakkas lõõtsutama selle koorma all.

Siis äkki salvas hirmus mõte läbi ta aju: mis siis, kui ta enam teed välja ei leiagi, ei uut ega vana? Kui ta on määratud siia eksima? Kui ta peab päevade kaupa siin ümber uitma ja siis kord nõrkema kivisel põrandal, keel kuivas kurgulaes?

Sest kas polnud meriröövlistki olemas üks teine lugu: ta ei pääsenud nimelt mitte ära. Ta eksis keldrisse ja on veel praegugi seal. Ta kõnnib mööda salakäike, pomiseb eneseette ja otsib teed välja. Ta must habe on nii pikaks kasvanud, et lohiseb mööda maad, ja ta silmad leegitsevad jõhvises habemes nagu kassil.

Võib-olla ootab ta Rannust käigu järgmise käänaku taga, et korraga ta ette ilmuda, hirmsana ja üleinimlikuna? Võib-olla paneb ta selja tagant äkki oma raudse käe ta õlale, surub jõhvkange habeme vastu ta põske ja sosistab kähiseva häälega ta kõrva arusaamatuid sõnu arusaamatul keelel?

Äraräägimatu hirm täitis Rannuse südame. Ta kahmas küünla järele, aga ta käed vabisesid nõnda, et ta mõne silmapilgu jooksul tuld põlema ei saanud. Talle tundus, nagu oleks iga hetk ta elu ja surma otsustanud, — hirmsamat surma, kui võib inimlik mõte iial kujutleda, — maaaluse kivikeldri igaveses öös.

Ta toibus alles siis, kui napp küünlaleek uuesti halli ruumi valgustas. Talle tundus jälle, nagu oleks ta mitme päeva eest siia pimedasse istunud. Nüüd oleks ta peaaegu juba endist teed tagasi läinud, et end uuesti vahtide kätte anda. See näis aga niisama kohutav olevat kui põgenemine.

Ta valis nüüd pahempoolse käigu. See oli palju madalam ja ebakohasem kõndimiseks kui endised. Ta ei võinud peagu sugugi sirgena astuda. Käik tegi loetlematuid käänakuid, sünnitades musti soppe ja seinakappe. Rannus põikles nende müüride vahel, roomates põlvili üle kivivirnade, toetudes kätega paasriiulitele, väriseva küünlakännu tuikes.

Lootuseta katsus ta arvata, kus kohal oli. Võib-olla lossi all; aga võib-olla ka juba linna kohal. Kui need aimaksid, kes mitmed süllad tast kõrgemal soojades voodites rahulikult magavad! Ta oli nagu söekaevur maa sügavuses, roomates nende unenägude õitsvate maastikkude all oma urkas.

Ikka ahtamaks muutus käik. Rannus pidi põlvedel roomama. Õhk oli läpatanud, otsekui oleks see olnud mingi truup, ega mitte lossi muistne salatee. Läilad, pööritavad, nimetud lõhnad tungisid ninna. Ta pihud olid paksu niiske tolmukorraga kaetud ja ta kotad libastasid märgadel paetahvlitel.

Ah, kui nad aimaksid! Ei oleks halastust neil tema vastu! Mitte kellelgi, mitte ühelgi! Jahikoertega algaksid nad jahti ta peale. Verekoerad päästaksid nad ta peale lahti. Veri-

seks lõhutuna, meeletuna rebiksid nad ta välja, kinninööritud liikmetega viskaksid nad ta kivikongi, et ise uuesti sooja voodisse heita.

Nende kõige hirmsamad uned, mis näitavad ääretuid halle labürinte ja lõputuid keerdtreppe õudseis tornides, pole midagi võrreldes tõelusega. Kõige kaugemad kõrvekoopad on lähemad kui tema üksik õõs, mis läheb vahest ainult mõned süllad altpoolt nende pehmeid kodusid.

Rannuse vigane puus hakkas valutama. Ta vana luuvalu ärkas jälle külmas niiskuses. Valunaasklid torkasid läbi liikmete, ja ta pidi jala kokku tõmbama, olgugi et oli juba nii kitsas, et ta täiesti roomas. Pale virilana valust, laup külmas higis — nii roomas ta.

Ja talle hakkas selguma: mitte seda teed mööda polnud röövel põgenenud. See pidi olema teissugune käik; võib-olla see, mille ta leidis sisselangenuna. Kuid siis tundus kogu meriröövli lugu võõrana. Kas oli ta üldse põgenenud? Jah, kas oli teda üldse olnudki? Võib-olla oli kõik ainult paljas muinasjutt; ja tema, vaene, tema oli esimene, kes põgenes neid teid mööda!

Äkki tundis ta kibedat valu sõrmis, mis küünalt hoidsid: tuli puudutas küüsi. Hirmunult pani ta küünlakännu peo peale. See põles ainult veel mõne silmapilgu. Tuline rasv jooksis pihku, kuid ta ei tunnud valu. Siis vajus tahi ots äkki lüngi ja kustus sularasvalombis.

Pilkane pimedus piiras Rannust. Ta katsus veel roomata, aga käik muutus nii kitsaks, et küünarpäid ei võinud liigutada. Ta ei pääsenud enam edasi ega tagasi. Ta liikmed hakkasid vabisema. Ta langes kummuli põrandale, ja kuum higi voolas üle kogu ta keha.

Oh, kui oleks veel vangikotta tagasi pääsenud! Aga teda lahutas sest kottpime käigustik, läila ja tuletu, kus võib

päevade kaupa ümber uita, kuhugi jõudmata. Ta oli kui muumia kivikirstus; ei, ta oli kui ebakoolnu, kes maa all ärkab ja peaga vastu kirstulaudu lööb ning mõistuse kaotab, enne kui tuleb tõeline surm!

Nii lamas ta kaua. Siis aga märkas ta äkki tuulehingust, mis truubis tõmbas. Talle näis, nagu oleks see käigu lõppu kuulutanud. Ta võttis viimse jõu kokku ja roomas mõned süllad. Käik läks avaramaks, ja äkki paistis väikese käänaku taga läbi paksude raudade lapp kahvatut linna eha.

Rannus ei liigutanud end pikal ajal. Ta vaatas ainult silmi pööramata heledat lappi käigu lõpus. See oli taevas, täpp udupilve, mida elektrieha roosatas, punkt ääretut avarust pärast kivise keldri kottpimedust maa-aluste hirmsate viirastustega!

Siis lähenes ta raudadele ja katsus neid kätega. Need olid kõhna käsivarre paksused läbineeditud raudlatid. Ta vaatas välja. Käik näis umbes süld ülalpool maad poollüngi müüris avanevat. Vaevalt seletasid silmad all mullavallil vahikongi ja tukkuvat vahti selle kõrval.

3

Koitis hommik. Rohelises taevas ujus õrn udu suurtes kangastes ja siin ning seal hakkasid pilvedel sulama roosad ja punased värvid. Jahedas videvikus seisid puude kroonid tumerohelistena, otsekui hangunud hommiku sinerdavas udus.

Taevas õhetas ikka enam ja enam. Ja äkki langesid päikese tulised terad pilvedele. Kerged hõredad pilved seisid tornidena liikumatu tumesinise merekääru kohal, millest tõusis udu pikkade niitidena nagu veejuus.

Siis kerkisid vabrikute korstnaist rõõsa taeva poole mustad suitsujoad, ja üksteise järel huugasid viled, pikad ja madalad, otsekui esimesed rasked poognatõmbed päeva kumiseval viiulil, visates õhku vesihalle auruspiraale.

Ärkas jälle päev, uus päev inimeste, hobuste ja vankritega kõigil tänavail, siia ning sinna minevate vooride, rongide ja laevadega. Uus päev üle tehaste, vaksalite ja sadamate, üle lõõmavate korstnate, kumisevate rööbaste ning veriruskete tõstekraanade söetolmustes sadamates.

Kuis oli Rannus seda päeva oodanud! Kuis oli ta enese vabanemist kujutlenud! Ta oli mõtelnud maa alt välja tulevat kuski linna taga niidul, keset kastes hullavat hobusekarja. Või mererannal, kus pehmed lained kalameeste venede vahel üle liiva rulluvad. Või jälle metsapimedikus, kus külmad tähed mustade latvade vahelt vilguvad.

Kõige selle asemel oli ta alles vangla piirkonnas. Mitu tundi oli ta ainult vangikoja keldris ringi rännanud. Ja rauad olid akna ees, ja vaht kõndis all vallil, — ta oli peagu endiselt vangis. Oli vangis, võis siia jääda ja surra siia — silmade ees piiritu vabadus!

Ta istus käigu avauses, pidas ühe käega rauast kinni ja viilis teisega, iga suuremat tänavaraginat enese kasuks tarvitades. Tal oli väike kolmetahuline saeviil. Rauad olid aga paksud, ja ta pidi neist vähemalt neli läbi viilima. Nii kergelt ei pidanud ta siit pääsema, päevadeks jatkus tal tööd!

Ta viilis ja pidas ühtlasi silmas kõike, mis väljas toimus. Ta valvas vahi samme all vallil. Ta tundis seda vahti, tema number oli 13. Ta aimas tema asendi järgi ta meeleolu. Ta jälgis tema mõttekäiku ja tundis kaasa ta igavusele, kui ta laia kätt suu ette pannes pikalt haigutas.

Kui ta viilimast väsis või seda millegi pärast ei võinud teha, siis istus ta kui türklane jalgadel liikumata käigu suus ja vaatles elu, mis ees avanes. Nii kaua polnud ta kõike seda näinud: neid inimesi, sõidukeid ja puid bulvari ääres.

Temale, kes oli igavuse ja liikumatusega harjunud, tundus just tänava-askeldus äraarvamata pikana ning väsitavana. Nädalad ja kuud nelja seina vahel samade toimetuste ning samade inimestega möödusid märkamatult. Kui pikad tundusid aga siinsed tunnid!

Ta pani tähele kõige väiksemaidki asju ja tegi kavatsusi nagu nuuskur, kes luusib. Ta aimas inimeste iseloomu ja ametit. Ta jatkas oma luuramisi ka siis nende järele, kui nad juba ammu silmapiirist kadusid. Ta saatis nad ametisse, seltsimeeste, naiste ja laste juurde. Ja ta istus nendega ühes kaetud lauda lõuna tulles.

Tähelepanematult pööras ta silmad jälle tänavale. Ta nägi loetlematuid hobuseid mööda ajavat: raudjaid, hiirukaid ja paate. Sõitsid voorimehed, õllevedajad nahkpõllede ja korvi-tornidega ning kogu voor veovankreid, millel verirusked raudlatid kõrvulukustavalt põrisesid.

Siis aga nägi ta maameest peatuvat. See oli hallis vammuses, põlenud habemes näoga ja säärsaabastes. Ta peatas oma redelvankri poe ees, mille uksele oli läikiv vikat lapiti löödud. Ta raputas tolmu ja läks sisse ning jäi sinna kauaks.

Hobune kaapis kärsitult tänavakivistikku, suust vahtu tilgutades. Rumal mees, mõtles Rannus, läheb sisse ja jätab hobuse järelevaatuseta. Kas linna paigas vähe kelme! Aga hea hobune, mõtles ta jälle. Mees ise on mats, sõidab sõnnikuvankriga, aga hobune ees sajarublane. Jumal tänatud, Rannus tundis hobuste hindu!

Hobune ootas ikka, ja mees ei tulnud. Imelik, mõtles Rannus, siis näed, kui ei või võtta. Kui palju inimesi läheb mööda, aga keegi ei puutu. Kuid kui lihtne: tulla, võtta ohjad, hüpata peale ja sõita. Võtta õigel hetkel või jätta üldse võtmata, — kõik kunst on selles.

Ta käed hakkasid värisema. Ta piilus ühe silmaga vahi ja teisega maamehe hobuse poole. Ta varastas jälle hobuseid, kaubitses ja vahetas neid nendesamade hobustega, kes tänaval tast mööda jooksid. Ja ta süda lõi ägedalt, otsekui oleks ta tõepoolest hädaohtlikke asju ajanud.

Siis aga tuli maamees välja, istus vankrile ja sõitis minema. Sõitis minema! Ja ometi oli nii hea juhus! Kuid keegi ei kasutanud seda, ei tema ega keegi muu. Rannus muutus äkki kurvaks ja ta ärevus kustus silmapilgu jooksul.

Ei, see polnud õieti see, millele ta mõtles. Alati oli ta vanglast lahkunud nõuga ennem surra kui varastada; kuid oli ikka jälle varastanud, sest see oli kergem kui surra. Nüüd oli tal kavatsus kätte maksta kõigile vaenlastele; kuid kui ta seda lähemalt kujutles, tundus seegi tühisena.

See on kõik sellepärast, mõtles ta otsekui ärgates, et ta polnud vang ega vaba. Ja ta hakkas jälle uue hooga viilima. Kuid ta mõtted kihisesid segaseina ja rahutuina sinnatänna. Nähtavus purunes, nagu puruneb kuu laines, ja ta nägi ühe maailma asemel mitut.

Ta vaatles tänavapilte kui unes. Salk kasakaid sõitis aeglaselt mööda, hobuste rauad kolisesid kivistikul, hall odade mets kõikus. Siis nägi ta santi karkude vahel üle valli komberdavat. Ja siis nägi ta vastasmaja harjal pigimusta meest nõgise nööripuntraga taeva heledal põhjal koogutavat kui viirastuse tont.

Ning siis kuulis ta laulu, pikka ja ühetoonilist. Laulsid müürimehed uue ehitise seinal kive pannes. Ta nägi, kuis

kollasest telliskivivirnast heideti kive käest kätte. Kivi tõusis kui õõtsuva laine kantuna ikka kõrgemale ja kõrgemale, kuni jõudis meistri kätte, kes ta müürisse pani, lisaks tuhandetele teistele.

See oli kui sipelgapesa, kui mesilaspere, kes loob tarus ühe kärje teise järel. Kivi lendas käest kätte, tuhanded kivid, kuni neist kõrged müürid tõusid, kõrged harjad kerkisid, mille kõrval inimene ise oli väike ja üürike. Kõiki kandis ühine hoog, nagu igatsus soojemale maale, kuhu linnuparv sügisel tiivutab.

Ja üksnes tema siin, teispool raudu, teispool mõõgameest vallikraavis, — üksnes tema ja temataolised ei tunnud seda hoogu. Nad olid võõrad neile ehitajaile, neile müürimeestele, kes tõstsid seal kive kivide peale, kes tagusid ahelaid ja ehitasid müüre, et — kaitsta end tema ning temataoliste eest.

Oh, need sipelgad seal all on armuheitmatud! Nad hävitavad kõik, kes nendega ühes ei ehita. Õnnetu see, kes nende vastu mässu tõstab! Nad pigistavad selle eneste keskelt välja, nagu pigistatakse mäda veri tervest liikmest. Nad pistavad selle puuri, panevad trellide taha ning toidavad oda otsast.

Rannus läks veel kurvemaks. Mille eest oli ta põgenenud? Nuhtluse, vangipõlve ja Siberi eest? Kuid kas polnud vangipõlv ja Siber ainus lootus temale ja temataolistele? Sest inimene peab olema inimestega. Üksijäetuna rõõmustab ta isegi vangivahi üle.

Üksijäetuna —, mõtles Rannus ja vaatas õhtupäikest üle majade. Õhk oli pehme ja sinine. Päikesekiired tulid kui kuldsed lõngad üle mere. Kaugel kajasid kirikute kellad, hüüdes pühapäevarahule. Üksijäetuna —, ah, suur igatsus valdas Rannuse.

Kui ilus oli ometi maailm. Oli see sama maailm, kus ta juba nii kaua oli elanud? Kevade hingus tundus igal pool. Puud lõhnasid ja maa lõhnas teisiti kui enne. Kevad oli oma helded käed avanud, oma ilusaid ande näitas ta Rannusele läbi raudade.

Ah, Rannus ei tahtnud enam kellelegi kätte maksa! Ta tahtis ainult vaba olla, et maitsta kõike seda õnne, mida pakkus elu. Ta tahtis olla nagu need roidunud inimesed, kes seal all mööda läksid, kuued õlgadel ja kompsud kaenlas. Ta tahtis olla nagu need sipelgad ning mesilased.

Ah, põgeneda, minna kaugele ära, ühes oma vana emaga! Minna kaugele enesestki ja oma minevikust ning alata uut elu. Minna võõraste inimeste keskele, kes teda ei tunne. Olla üks neist, kes paneb kive müürisse või viskab seemet kevadel kohedasse mulda.

Kõike seda polnud ta varemalt iialgi mõtelnud. Tal oli nälg, ta oli haiglane, ja palavik lõõtsus mõtteid otsekui võõraid. Nagu kangad kerisid need end lahti üle ta pea. Esimest korda näitas elu talle oma salakirju, kellade kajades ja õhu pimenedes.

Ta istus kaua liikumata, ja loetlematud tuled süttisid ta ees, alt tänavalaternaist ja majalampidest kuni tulukesteni kaljastel merelahes, kuni ähmaselt loitvate taevaleekideni silmapiiri ilmmõõtmatuses. See oli nagu tähtede surnuaed Rannuse jalge ees.

4

Uuesti lõi taevakaar idas punama, uuesti avanesid pilveväravad kalliskivise päikese ees. Ärkas jälle päev, uus päev suure linna kui klaasise tuuleveski kohal, mille viker-

kaarsed tiivad süüvisid päikese sädemmemerre. Uus päev, karusselline, leierkastine päev!

Kirikute kellad kajasid. Mustas riides eided läksid aeglasel sammul üle vallide, hoides käes musti raamatuid. Läksid lasteaia vanapiigad lasterongiga: see kõikus kui süütu hanekari valgeis vaeseis rõivais läbi tänavate. Sõitsid vaimulikud mustis mantleis ja sametmütsides.

Rannus aga istus endises kohas. Ta oli lootnud täna palju viilida ja vabaks pääseda. Aga just pühapäeval näis viilimine kardetav olevat. Ja ta oli väsinud ja nälg kaevas ta sisikonda, ta suu jooksis vett ning ta kehajõud oli imenõrk.

Keskpäeval hakkas vallidel sinise tiigi rannal muusika mängima. Ümmaral laval seisid mehed ümmarate kübaratega, kuldseis tressides. Vasksed pasunad ja nikkelpillid särasid päikesetules. Trummid ja taldrikud külvasid metalset põrinat.

Keskpäeval hakkas inimesi kogunema tiigi randa. Tulid noored mehed kõrgete kraede, keppide ja valgete suvikübaratega. Tulid noored tüdrukud kitsaste samet-seelikute ja punaste varjudega. Tulid auväärt kodanikud naiste ja lastega, pikis mustis kuubedes.

Ja bulvaril puhkenud puude all vooris lõpmatu rong sõiduriistu: punaseid autosid, hoitud hobuseid tõldade ja kalessidega. Neis istusid taha toetudes ohvitserid säravais mundreis ja härrased silinderkübaratega noorte naiste seltsis, maetud lillede, looride ja õhetavate varjude alla.

Ning kõik see sumb vallidel ja bulvaril sumises, kihises, naeris ja naljatas muusika magusais laineis ning kevadpäikese tules. See oli kui kevade ja nooruse võidukäik, mis külvas lillesid ja naeratusi, uhke ja muretu, kaitstud vaevade ning hoolte eest.

Rannus vaatles kõike seda suuril silmil, hoides kätega kinni raudadest. See oli ka elu, — ah, ta oli selle unustanud, — see oli ka elu! See kirju karneval, see keerlev karussell, — see oli nende inimeste elu. Tema aga lamas siin, teispool raudu, teispool mõõgameest vallikraavis, abituna, pääsmatuna!

Miks pidid need teised seal söönutena, vabadena, austatavatena liikuma — ja tema siin lamama, keel suulakke kuivanud ning sisikond näljatules? Miks pidid need seal omama maju, hobuseid ja naisi — ja tema siin lamama, igavesti koduta, armastuseta, õnneta?

Ta käänas pea kibedalt kõrvale. Ei, tühja kõhuga ei tohi mõtelda. Korralikud mõtted tulevad ainult täis kõhust. Kõigil, kel kõhud täis, on korralikud mõtted. Kõigil, kel korralikud mõtted, on kõhud täis. Ah, täis kõhtu ja korralikke mõtteid oli temagi igatsenud!

Kuid ta ei pääsenud mõtetest. Mõned asjad tulid meelde nii selgelt, nagu sellel, kes oma otsale läheneb. Otsekui tiisiku nina surmale lähenedes ikka teravamaks ja teravamaks muutub, nii hakkas ka tema paljusid asju ning olemist selgemalt mõistma, — ta nina otsekui tundis headuse, õigluse ja vooruse lõhna. Need kõik on aga väga sandid lõhnad.

Kes oli tema? Kas oli ta inimese verd valanud või kerge südamega vargile läinud? Väike, kartlik varas oli ta olnud. Kas polnud ta kätt võõra vara järele sirutades rohkem vaeva näinud kui need, kes päevapalga eest nurme niidavad? Mis on töö võrreldes selle vaevaga, mida tema on tunnud!

Õndsad on need, kes on kõrgel. Õndsad on rikkad, uhked ja auväärsed. Õndsad on need, kes midagi ei tee ja ometi maitsevad; kes elavad võõrast vaevast ja keda ometi kum-

mardatakse. Õndsad on need, kes elavad vägivallast, jumalasõnast ja rumalusest!

Õndsad on needki, kes on kõige sügavamal. Õndsad on küürseljad ja vaeslapsed. Mis on sandil viga! Ta sirutab käe välja — ja keegi ei löö käe peale. Õnnis on see, kel on silmad peast pistetud, kelle jalad on alt aetud, kelle kondid on katki murtud, — tal on õigus kätt välja sirutada!

Kuid verist ülekohut tehakse maailmas nendele, kes ei saa, kes ei või end kaitsta, — varastele, hukkaläinuile, pordunaisile, — neile, kes on paradiisist välja läinud ega leia enam teed tagasi. Verist ülekohut tehakse kurjele, langenuile, paheseile!

Rannus kuulatas mõrus valus: õrn muusika lehvitas otsekui tiibu sinises õhus. Tantsivat unistust ja naeratavat leina lööfsus ta hetkeks üle piduliku rahva. Ja korraga kajasid Rannuse kõrvu meeleheite ning ahastuse mustlõikavad pillikeeled: hirmus on elu, meeletu on inimese elu!

Oi ema, ema, sina, kes väsinult üle mõisa kartulivagude komberdasid, ihu rase ja meel häbidest ning valudest tuim, miks ei uputanud sa end linaligude tõrvasesse põhja, alla linavihkude, alla kiviste parvede! Miks sünnitasid mu võõra saunalava õlgedel, väeti ja õnnetu!

Häbi, patt ja kuritöö — ei ole andestust häbil, patul ja kuritööl igavese ajani! Sest ebauskliku ja äratapja, pordu ja pordulesundija, lausuja ja varga jaoks on teissugune paik, — kus see põrgu tuli ning põrgu väävel põleb. Lihapüretus, ilmatallus ja meelevallatus, — oi, vanemate patud makstakse laste kätte kolmanda ning neljanda põlveni väga rängalt!

Rannuse meelde tuli ta peakool ja esimene ning viimne patalkäik. See oli vangimajas, — oi, see oli väga, väga

ammu! Jumala ihu meenus talle, see otse põletas ta suud. Ja see mälestus äratas jälle ta nälja, suu hakkas kangesti vett jooksma, ja ta oleks jumalat söönud ainult oma sisikonna nälja pärast.

Ei ole kadunust ümberpöördujat. Ei ole temale mingit lohutust. Taevaski ei ütle talle midagi. Isegi sinna pääsedes püretaks mineviku patt ning häbi kõik rõõmud. Ta ei julgeks seal kellegi silmi vaadata. Igaüks osutaks sõrmega: Vaata, seal läheb hobusevaras! Mis otsib hobusevaras taevas!

Ja Rannusel tuli suur himu: oh saaks ta põrgusse! Seal ei näeks teda keegi, keegi ei paneks teda teiste selja taga tähelegi, ta jääks ukse kõrval varju. Seal oleks palju suuremaid vargaid ja kelme, tema oleks väetim väetite hulgas. Keegi ei teaks seal ta nime, ja kurat astuks tast üle ilma vihata otsekui väikesest vaglast.

Kelle muu poole peaks ta palvetama, kui mitte kuradi poole! Tal polnud muud lootust kui kuri. Heasse uskudes oleks ta juba ammu surnud. Heida armu, sina must! Aita, kaitse õigluse, headuse ja vooruse vastu! Aita oma last! Kaitse oma last!

Ta jäi lamama, tinahall nägu kivi poole pööratud. Ta ei liigutanud pikal ajal end enam. Ta ei mõtelnud midagi. Ainult elajalik hirm täitis teda. Ta nälg kasvas. Ta liigutas tasakesi hambaid, nagu loom, kes unes sööb. — Trummid ja pasunad kajasid helesinise taeva all!

5

Õhtu langes üle linna. Sinised varjud hiilisid üle vallide ja majade. Must pimeduse meri lähenes. Elekter süttis

põlema. Udupilv lõi roosalt õhetama nagu värvitud naine, bulvari puud läikisid kui mustast paberist lilled.

Valli käänakul musta tiigi rannal valendasid videvikus laada telgid. Mustad inimesed askeldasid telkide vahel. Süttisid tulukesed telkides. Süttisid karusselli lambid. Hakkas käima karussell nagu tuleahi, tulepesa, tuleratas, — tulekarussell hakkas möirates käima.

Loetlematud rahvaparved saalisid vallidel: tehaste töömehed, lõbunaised ja vargad, soldatid, kerjused ning merimehed. Kõik sihises, kihises ja kees, ning rahvas lõi kokku palaganide ja karussellide ümber rõkates, ulgudes ning lällutades, levitades läilat elaja leitsakut.

Parvis liikusid naised, tulipunased ja kirjud sallid pea ümber. Ja nende järel voorisid mehed lõõtspillide, kuklas kübarate ning taaruvate madrusesammudega. Kriiskasid ja saalisid rahvamurrus taskuvargad, nuuskurid ning kelmid. Ja üle kogu selle purjus summa huugas karusselli leierkast ning lällutas narr palagani trepil.

Keerles karussell. Pikad kirjud serpentiinipaelad lendasid õhus. Keerlesid põlevad laternad ja peeglid. Keerlesid lakeeritud hobused, lehmad ja sead, visates üle musta rahvamurru koledaid varje. Keerles kõik, lendas, kihutas kõik!

Ja roosade, ihuvärviliste sigade seljas istusid maalitud mamslid kummitud rindadega. Ning nende taga kihutasid himurad mehed punaseil härgadel ja püstikargavail hobuseil, käed välja sirutatud, tulede ja peeglite kriiskavas kirmeses.

Rannus vaatles, silmad pärani ja ninasõõrmed suurenenud. See oli ka elu, — ah, ta oli selle unustanud, — see oli ka elu! Tulised lapid peitsid ta luisi põski. Ta näljased silmad saatsid karusselli naisi, kui need sigade seljas lenda-

sid. See oli meeletu ringjooks: paast ja saamine, nälg ning täitumine.

Ikka pöörasemalt lendas karussell. Peeglid jooksid mööda, näidates põgenevaid hõõguvate nägudega rahvahulki. Ikka edasi, ikka edasi! Ikka pöörasemalt, ikka pöörasemalt! Ning korraga näis kogu keerlev karussell õhku tõusvat, hobused sigadele järele jõudvat ja kõik hirmsas pöörus uperpalli kukkuvat.

Rannus hüppas üles. Ta tahtis välja, sinna möllu, või tagasi vangikotta! Ta ei kartnud nüüd enam midagi. Ta pistis pea välja raudade vahelt ja kisendas. Keegi ei kuulnud teda! Ta haaras luiste kätega kinni raudadest ja rabeles kui kiskja puuris. Keegi ei pannud teda tähele!

Siis haaras ääretu valu tast kinni kui tuleleek. Leierkast lõõtsus tuld, karussell külvas leeke, suuri nagu kangaid. Üle pea, üle pea lõid nad! Ah, hing mattub, hing mattub! H i n g m a t t u b ! — Ta langes, nagu langeb surnu.

*

Ta mäletas:

Nad jooksid küürus, tema ja hall vanamees, üle kadakase nõmme. Neil mõlemail olid õlal jalust ühteseotud elusad lambad, kelle loiud pead lõid vastu nende selgi. Kaugel kostis koerte kõle haukumine ja inimeste kähedad hääled. — Oli pime sügisöö.

Koerad lähenesid. Nende hauge kuuldus mõlemalt poolt, inimeste ässitus kostis otse selja tagant. Neil oli nõu neid ümber piirata. Nad jooksid pärimäge alla soole. Koerad saatsid neid hädaldava kärinaga, ja nad kuulsid pimedas peaaegu inimeste jalgade tüminat. — Vihma hakkas sadama.

Nad eksisid soos mätaste ja kidurate mändide vahele. Nad hüplesid üle mätaste, nad sumpasid märjas soos, hääletult hädaldavaid lambaid järel lohistades. Nad kuulsid, kuis tagaajajad kottpimedaid randu mööda käisid ja üksteisele huigates märku andsid. — Külma vihma tuli kohinal.

Nad peatusid keset sood, mõlemad vabisedes hirmu ja külma käes. Ta kuulis, kuis vanamees palvetas. Ta enese noored pihad valutasid. Ta langes kummuli üle väriseva lamba ja nuttis ühes sellega nagu väeti laps. — Läbi vihma otsatu kahina kuuldusid rannult kui haldja hääled.

*

Ta mäletas:

Tuline suvepäev leegitses laada telkide, palaganide ja karussellide, püstitõstetud vankriaisade ja sumiseva ning lainetava rahvamere kohal. Hobused hirnusid, lojused ammusid, ja päike näis läbi tiheda tolmupilve nagu hangunud veri. — Siis said nad ta kätte.

„Varas, varas!" käis hüüd läbi rahva. „Taskuvaras on kinni saadud!" Ja kümned käed kahmasid ta järele. Raudsed sõrmed hoidsid teda rinnusest ja kaelusest, sajad õhetavad näod olid ta ümber, tuhanded veripunased silmad piirasid teda, nii kaugele kui ta iial nägi. — Päike lõõmas läbi punase tolmu.

Ta lükati minema, ja keegi ei teadnud, kuhu. Teda tõugati, vajutati, visati ühtsoodu ühest teise, kümnete käte kinnihoitavana. Ta oli nagu võll, mille ümber see ääretu rahvaring keerles. Maha jäi laadaturg, kaugele maakivist kõrts, nemad aga läksid, — ja kahel pool rahvasumba jooksid jahuste nägudega palaganitolad, keeled suust väljas.

Siis komistas rahvalaine üle kivivare, ja ühel neist tuli mõte: „Lööge ta sõrmed kivide vahele, et ta enam ei varastaks!" Nad painutasid ta põlvili, nad venitasid ta sõrmed välja suurele kivile. Kuuldus kivide langemine ja luude rudin. Ta kukkus hirmsast valust meeletuna maha. — Kaugelt kuuldus hobuse hirnumine ning huulepilli hele hääl!

*

Ja ta mäletas:

Suurte lumeräitsakate saju keskel keerlesid nad külmunud välja mööda. — Taevas oli hall. — Ta tõusis ratastel püsti ja plaanis ohjapäradega hobust. Vankrid hüplesid külmunud künnimullal. Hobune ei läinud enam. Hobune tõusis kahele tagumisele jalale püsti ja vaatas inimese silmadega taha tema otsa. — Jõudis juba õhtu.

Lagedal väljal said nad ta kätte. Nad sidusid ta kaht kätt pidi hobuse asemele aisade külge ning kihutasid üle külmunud põllu. Rattad hüplesid konarlikul mullal. Hulk käsi seisis härjakaradega ta selja taga püsti otsekui sõjameeste käed sõjavankris hulkade odadega. — Langes lumi laiade räitsakatena. Jõudis juba õhtu.

Nad juhtisid ta vastumäge üles. Ta läks peaaegu rinnuli maas, varbad vastu külmunud mättaid toetatud. Ta käed tahtsid õlgadest katkeda, veri tilkus ta küünte alt. Ta ei jõudnud enam. Ta langes lumeräitsakaile maha. — Jõudis juba õhtu.

„Vennad, mul on janu," ütles ta surevate huultega. „Ah, sul on janu," ütlesid nemad, ja üks neist laskis oma vett labakindale ning ulatas selle kara otsas ta huultele. — Üksikud suured lumeräitsakad langesid väga pikkamisi, taevas oli hall nagu tina. Jõudis juba õhtu, — oi, õhtu —!

*

Hilja öösel ärkas Rannus. Üksik joobnu vehkis vallil kätega, mõõtis maad jalgadega, ajas enesega juttu. — Ääretu valu täitis Rannuse rinna: Ah, kõik on tühi! Kõik on ainult kannatus! Vabaduski on orjapõli! — Joobnu harutas kuuvalgel nagu lõngu, — kuu ämblikuvõrku harutas tema.

6

Kõrvulukustav ragin täitis kuuma õhku. Uue ehitise tõstemasinad vinnasid üles veriruskeid raudrööpaid. Graniidimurdmise haamrid langesid raskel raginal. Ja üle kõige, üle tellingute, müüride ja kivivirnade, üle lubjatõrte ning betoonivormide tõusis hõõguva päikese poole tulipunane telliskivitolmu pilv.

Rannus viilis meeleheitliku hooga. Ta käed käisid kui masina osad, kuid ta ise ei mõistnud enam midagi. Ta oli peagu kõik unustanud, — unustanud selle, kuidas oli siia saanud ja kui kaua siin olnud. Ah, sellest on kulunud äraarvamatu aeg! Nälg, palavik ja viirastuslikkus olid jõudnud tipule.

Ta oli juba rohkem loom kui inimene. Ta ei tahtnud enam head ega kurja. Elada, olla tahtis ta ainult. Elada — saada enesele üks servakenegi sest suurest vaibast, mida eluks kutsutakse, end selle all kerra tõmmata ja lamada õnnelikuna, silmad kinni ning suu täis leiba!

Palavikust õhetavail silmil nägi ta veel ainiti läbi mingi punase pilve ehitist enda ees: Kivikandjad naised tõusid aeglaselt treppi mööda, põlved savised. Nõrgad poisikesed tammusid üles lubjasälitistega, pead norgus kui väsi-

nud hobustel. Müürimehed panid tuimalt ühe kivi teise peale.

Kas need olid loojad? Kas need olid maailma isandad? Oh ei, need olid masinad, need olid orjad, keda sama elujanu taga kihutas, nälg müüridele piitsutas. Olla, elada tahtsid nad ainult. Ei olnud mingit ühist tungi, mis neid nagu linde sunniks ühiselt soojele maile tiivutama. Ei olnud mingit loovat aadet kogu olemises.

Kes teab, mistarvis kannatatakse, võideldakse, surrakse? Kes juhib suurt maailma müüritööd? Kas see seal üleval, see teadmatu, tundmatu ja võib-olla olematu? Või see seal all, see kohutav, must ja võib-olla niisama olematu? Kuid kas ei lenda nad lõpus, maailma suurel ehitusõnnetusel, kõigi tellingute murdumisel kõik üheskoos surma pimedasse kurku?

Rannus aga saagis ristikut. Kõik jõu võttis ta kokku ja viilis kogu ragina aja. Ning viimaks, viimaks ometi oli neljaski hiiglakang läbi viilitud. Juuksekarva võrra rauda ühendas teda veel müüriga. Rannus oli vaba, kuid ta ei võinud siit enne õhtut, enne pimedat liikuda. See oli ta kõige raskem ootus. Ta jäi hirmsas näljavalus liikumatuks.

Ta langes vahetevahel meelemärkusetusse ja ärkas jälle võpatades ning leidis enese istuvat. Ta aju põles kui miilihaud. Ta nägi unesid ja nägemusi, katkendlikke ja mõttetuid. Mingid rusked pilved sõudsid ta ümber. Mingid sinkjad kerad kubisesid, paisusid ja õhetasid ning lõhkesid hirmsal valul. Ta ajusäsi kees mullides.

Ta ärkas jälle äkki ja imestas surmavaikust enese ümber. Ta ei teadnud, kui kaua oli mõistuseta olnud. Talle näis see ainult silmapilk olevat. Töölised olid lõunal. Nad olid söönud ja magasid nüüd vallidel seliti ja kummuli. Nende kehad olid kui kotid tulise päikese all. Ääretu vaikus

lamas üle magava orjakarja, mille liikmed olid nagu maasse juurdunud.

Vaht nr. 13 seisis jälle kongi kõrval. Tal oli punane põskhabe. Päike paistis ta liikumatusse näkku. Tal olid kõrbenud-hall munder ja suur müts. Ta oli kange ja kõva nagu karrast, hoolimata põletavast kuumusest. Ta oli liikumatu kui keisrimonument.

Korraga ilmus kustki kõrvalt mööda valli kerjus karkudel. Ta hüppas nagu must ritsikas kahe puujala vahel. Ta istus vallile, võttis põuest ümmariku leiva nagu ratta ja hakkas purema, kahe käega sellest kinni hoides. Kogu ta keha näis söövat ühes ta tühjade igemetega.

See pilt kihutas Rannuse üles. Ta ei teadnud enam, mida tegi. Ta oli nagu metsloom. Ta haaras mõlema käega lahtiviilitud ristiku ja virutas selle kõrvale. Siis jooksis ta tuigerdades sandi poole alla. Vaht nr. 13 vaatas pärani silmil tema nagu viirastuse otsa, ja et ta nii teraselt vaatas, siis ei näinud ta teda mitte.

Rannus haaras kinni leivast, kuid sant pidas seda mõlema käega. Ta vaatas meeletute silmadega Rannusele otsa, pärani suu täis kuiva leiba, võimetu kisendama. Nad tõmbasid paar korda kannikat nagu vedrudega edasi-tagasi kumbki enese poole. Siis haaras Rannus telliskivi ja lõi sandi paljale lagipeale. See murdus sisse nagu savipott.

Rannus tõmbas leiva ja jooksis peadpidi kahe kollase telliskivi-virna vahele, ühtsoodu leiba suhu toppides. Ta neelas tolmkuiva leivapuru, silmad pungis, neelas ning langes maha surnuna — tulipunases telliskivi-tolmus.

1914.

INIMESE VARI

1

Mareti uni oli nii põgus, et ta kuulis toonesepa tiksutust sängisambas.

Peagu kunagi ei langenud ta nii raskesse unne, et poleks tunnud oma keha. Ta kohendas liikmeid, mis väsisid, ja kuulis läbi uinaku vaikuse suminat enese ümber. Ta liigutas suud, ja sest vaevalt kuuldavast häälest pelgusid otsekui pimeduse sõjaväed, mis seisid valvel ta kohal. Siis aga süüvis ta pilguks jälle une pimedasse riiki.

Ikka sama uni, sama une vari viirastus ta ajudes neil pikil öil.

See oli peaaegu paljas mõte pojast, kes oli kaugel. Tal polnud õiget aimust kaugusest, mis teda pojast eraldas, ja ta ei võinud kujutleda maid ning kohti, kus see liikus.

Nagu üle tühjuskuristiku kandus ta mõte. See algas oma teekonna siitsamast onni eest, jatkusid sama jõgi ja samad künkad. Ta sammus kord üles, kord alla jõe kallast mööda — sajad ja tuhanded verstad. Ja mida kaugemale ta sai, seda ebatõelisemaks muutus maailm. Ümbrused sulasid udupilviks, puud seisid kui sinisambad, jõgi kumas kui kullajoom, taevas viirles kui udukoonaldes. Kuid üks oli tõeline keset neid muinasjutulisi maid — ta poeg.

Ta teadis ta olevat lihtsõduri, kuid ometi paistis kõik,

mis teda ümbritses, üleloomulikult suur. Ta nägi teda sõitvat sammu läbi ääretute väesalkade kui muistse sõjapealiku. Siis nägi ta teda käe sirutavat, ning leegionid liikusid ta märgi järgi kui merelained. Ja siis astus ta võitjana võõrastesse linnadesse, mis olid kui päikeses säravad kristallmetsad.

Ikka suurem ja suurem näis poeg Maretile, otsekui oleks ta kõik sõja-aastad ühtsoodu edasi kasvanud. Kuid mida suuremaks sai poeg, seda väiksemaks tundus Maret iseenesele jäävat. Ta tõmbus kokku kui koonal, tal polnud raskust rohkem kui nukul. Ta oli otsekui alandlik kääbus, maad ligi küürus, täis armastust.

Kuid hoolimata poja suurusest ja jõust ning ta enese väiksusest ja jõuetusest hakkas Maret teda peagi jälle haletsema. Ta oli nii kaugel ja ta ei näinud teda enam hästi. Maailm oli ta ees lahti, kuid ometi kannatas ta nälga ja janu. Ta oli rikas kui kuningas, ja siiski magas ta paljal maal. Päike kõrvetas teda, vihm kallas talle kaela ja jäised tuuled panid ta vabisema. Siis oleks Maret tuhande versta tagant tulnud, läbi tule ja vee, et kummuli ta üle heita ja teda oma vana kehaga varjata kui lapsukest kätkis.

Oli aga veel suuremaid muresid, mis Mareti südant valul täitsid.

Ta nägi poega haavatuna, haigena ja suremas. Ta nägi teda võõraile väljele unustatuna verest tühjaks nõrguvat ja kähiseval häälel abi paluvat. Ja Maret tahtis ta poole rutata, kuid ta jalad ei pääsenud paigast, ta rabeles ja viskles, kuni karjatades ärkas.

Ja ärgates ei mõistnud ta, kelle häält oli kuulnud: poja Jakobi, iseenese või hilise teekäija oma, kes teispool jõge läbi sügistuule venet karjus.

Ta ruttas välja ja leidis jõe kaldalt kojutuleva laadalise, rändava leierkasti-juudi või hilise külamehe. Kuid ta aukunutetud silmad ei näinud seda, keda ootasid.

Ja ometi läks nüüd ikka sagedamini soldateid üle jõe, vahel mitugi päeva jooksul. Uhed tulid siit- ja teised sealtpoolt jõge. Enamasti liikusid nad üksikult, aga vahel ka mitmekesi. Nad tulid kõik sõjaväljalt, habemes ja toored. Mõned kirusid ja hooplesid, teised olid vait ning rõhutud. Kolmandad kandsid seljas pampusid või talutasid käe kõrval väsinud hobuseid, kelle märsid olid topitud täis siidriideid, nahku ja väärtasju. Aga oli ka neid, kes vaevaliselt edasi komberdasid või külamehe vankri päras istusid, kargud kõrval ning kiiver põdemisest teravale ninale põrunud.

Maret vahtis neid kõiki ahne pilguga, otsekui püüdes nende näolt lugeda mingit sõnul seletamatut saladust. Siis hakkas ta neilt pärima sõja kohta üht ja teist, sõudes neid üle tinaselt lainetava jõe.

Ometi ei kuulnud ta iial midagi, mis oleks puutunud ta pojasse. Sest sõda ulatus ühest maapiirist teiseni ja sellest osavõtjaid oli äraarvamata, nagu liiva mere ääres.

Uhed teadsid jutustada ainult vettimisest ääretuis sois ja metsis, teised jälle meeletuist marssidest metsikuis mägedes. Ainult üks oli kõigile ühine: viha, ärritus ning neede.

Ja ühteviisi olid nad kõik lõppeks sõjaliinilt lahkunud. Uhed tulid sõjariistuga, teised viskasid need sinnapaika, ühed hiilisid põgenedes, teised liikusid rüüstates ning vägivallaga.

Nad ei tahtnud aga enam sõda näha, neile oli sellest küllalt! Mingu need sõtta, kes seni on kodus istunud, mingu, tapelgu, nemad ei tahtnud aga enam! Ja nad sülitasid ning rääkisid õudseist kannatusist.

Maret kuulas seda kõike hirmust vabiseva südamega.

Ta ei mõistnud pooli asju, mida räägiti, ega saanud aru sõja keerdkäikudest. Kõik peitus talle julma möllu. Ainult ühte mõistis ta: aastaid kestnud sõda lähenes lõpule. Ja ta hakkas ootama, et tema poeg tuleb niisama äkki, võõrana ja kohutavana, kuid niisama armsana, nagu olid kõik need verevalajad oma emadele.

Ta luges aastaid ja kuid ning päevi: sellest oli palju aega, kui poeg nekrutiks läks. See oli ammu enne sõda ja sõda isegi oli aastaid kestnud. Ja ta arvutas uuesti ning luges sõrmil: sellest oli seitse aastat. Seitse aastat! Ta ohkas, ja pisarad tulid ta silmi, jatkuks musttuhandeile varem valatuile.

Siis sõudis Maret ühel päeval kõrbenud kätega soldati üle jõe. See needis ja manas ning küsis lõppeks jõe ja parve ning Mareti nime. Kui ta seda kuulis, tõmbas ta oma neegrikäega põuest nahkkukru, ulatas Maretile ja lausus:

„Säh, su poeg saatis!"

Mareti põlved hakkasid värisema.

„Poeg — poeg —?" pomises ta.

„Jah, ta juhatas mulle teed siitkaudu."

„Elab ta — on ta terve —?" lõõtsutas Maret lämbudes.

„Elab, mis elab, aga halvasti läks tal," sülitas sõjamees. „Mürgine pomm põletas ta näo."

Maret haaras mõlema käega võõra käisest kinni.

„Kus ta on? Kuhu ta jäi? Tuleb ta koju?" Ja küsimusi tuli hädaldades ta suust.

„Küllap ta nüüd juba teel on," rahustas võõras. „Oli mu haigemaja-naaber, aga jäi maha. Pole tal viga ühti, nägu pisut must, suitsu söödud. Pea aga sina kukkur alles, — seal on raha sees."

Ja võõras pani jala kaldale.

„Ära mine veel, oota, ütle, kuhu ta jäi!" hädaldas Maret.

„Pole mul aega. Ootavad mulgi omaksed. Ja tee on kauge."

Maret seisis rannas kui joobnud, hoidis kukrut käes ja vahtis võõra järele, kes mäerinnakut mööda tõusis ja kadus. Siis avas ta värisevail sõrmil kukru. Selles olid mõned omamaa ja mõned võõrad rahad. Omad olid paberist, võõrad kullast. Kuid Maret polnud nii üht kui teist varem näinud ega tunnud nende õiget hinda.

Ta tuli tuppa kui unes, kogu aeg kukrut käes hoides. Ta pani raha lauale ja vaatles nii kuldtükke kui kotti. Kukkur oli peen töö, seda mõistis temagi. Ta katsus seda värisevate sõrmedega ja lähendas silmile, mis nii vähe veel seletasid.

Ja siis mõistis ta äkki: ta pojal pidi palju raha olema, kui juba niisuguse varanduse esimese ettejuhtuva kojutulija kätte usaldas. Ta pidi rikas ning suur härra olema, ja seda oli ta juba ammugi arvanud!

Sest päevast peale sai rahakukkur vana Mareti imestluse ja jumalduse esemeks. Ta ei kulutanud selle sisust midagi. Ustavana tahtis ta kõik poja tulekuni alles hoida. Sest kas oli ta teda raha pärast oodanud ja kas võis mingi rahaga iial tasuda ta armastust!

Aeg-ajalt võttis ta kukru peidupaigast, vaatles seda ja silitas käega ta sametist pinda. See oli kui osa ta pojast, ta vägevuse ning rikkuse võrdkuju.

Nüüd oli ta ootus muutunud kirglikuks. See oli kui põletav janu. Ta mõtles sellele ööd-päeva, see piiras teda, see oli ta ümber ja tas eneses. Tal polnud enam muud mõtet kui poeg, ta liikus ümber veel kui haige ja teda ei huvitanud enam miski muu. Ta vahtis maa ja vee poolt ainult ühte nägu, ja see oli ta poja oma.

Ning ta uned muutusid imelikuks. Ta nägi ainult veel musti nägusid, otsekui oleks elanud neegrite riigis. Ta nägi oma poega rändavat võõrail mail kui hommikumaa kuningaid, kellest oli kuulnud. Ta nägi poja järel käivat saatkonda Neegri- ja Indiamaa meestest. Maad vaheldusid, kaamelid tuisutasid kõrveliiva ja kahistasid arude heinikuis. Siis lõi virama jõejoom ja madalad kõrkjarannad alanesid tulija ees. Tema aga kasvas kui hiiglane, mattes endaga poole taevast; ta oli kohutav ja vali, ainult silmad ta süsimustas näos loitsid pehmelt ja armsalt . . .

Ning Maret nuttis läbi une.

2

Sel ööl ärkas Maret kaks korda, kuuldes otsekui kauget appihüüdu. Ta võpatas ja kuulatas, kuid kõik jäi vait ning uuesti vajus ta unne. Kui ta aga kolmas kord üles jahmus, kuulis ta ärkvelgi kauget, nõrka hüüdu. See oli nii imelik, nagu polekski see olnud inimese hääl.

Kuuvööt paistis pärapajast sisse, ja nii kuuvalgus kui see imelik hüüd olid jatkuks Mareti unele.

Selle mõtte juures hüppas Maret äkki jalule, sest väljast, jõelt kostis tõesti nõrk ja katkeline hüüd. Rõivastega, nagu ta nüüd alati magas, jooksis ta välja.

Kuu hele valgus kattis maastikku. Mõned hõbedased pilvekoonlad liikusid ruttu taevas, musti varje üle lagendiku kihutades. Keset päevast heledust jooksis jõgi süsimustana kui tõrvajoom. Ja oli imelikult vaikne.

Otse vastas, teispool jõge istus kaldakünkal heledas valguses inimene, põlved püsti, pea kuuvalguses läikiva kiivri

all ettepoole kummaras. Ja ta suust kostis imelik hääl, mis oli kui koera ulgumine.

Maret jooksis randa ja haalas üleinimliku jõuga vene. Ta hüppas venesse ja hakkas sõudma. Aga mõne mõlatõmbe järel pööras ta vene ümber ja hakkas hoobama, et rannal-olijat näha.

See polnud asendit muutnud. Kuid ta pea oli pisut üles tõstetud, kuu loitis ta näkku, ja see paistis süsimust kui neegril. Ta vari langes kastes rohule mustana otsekui ta enese jatk.

Maret hakkas vabisema kogu kehast. Ta oli veel mõni sõud rannast eemal, kui nõrkeva häälega kisendas:

„Jakob, Jakob, kas sina oled?"

Vooras ei vastanud kohe, siis mõmises ta:

„Mi — na — aita — mind — üle —"

Vene jooksis randa, kuid võõras ei liigutanud end. Maret ruttas ta juurde, haaras ta õlast ja käest kinni.

„Oi — mul on valus!" oigas võõras äkki karjatades. Ja ta osutas peaga jalarätikutega mässitud peentele säärtele. Maret laskus sõjamehe ette põlvili ja kummardas palge ta põlvede lähedale: neist immitsesid verenired. Nende ümber oli kaks rätikut sõlme tõmmatud, otsad kui lillekimbu lindid rippu.

„Pojakene, pojakene —" pomises Maret segasena, ilma et tal isegi pisaraid oleks silmi tulnud. „Kas sul väga valus on? Kuidas sa siia said? Kas sa liikuda võid?"

Kuid mees ei vastanud midagi, vaid ainult oigas ägades.

Maret pani käed ta kaenla alla, aitas ta aegamööda üles, kätega haige piha ümbert hoides, isegi kogu aeg oiates. Nad astusid taarudes vene poole, ja mees vajus selili selle pärasse, kolisedes kui luukere. Siis hakkas ta äkki jälle käsi liigutama ja kähistas:

„Kus mu pamp? Too mu pamp venesse!"

Maret ruttas uuesti kaldale ja leidis rohust raske sõduri-ranitsa. Ta viis selle venesse, ühele poole lookas kui vee-ämbrit kandes. Siis hakkas ta koju sõudma.

Kogu tee üle jõe ei rääkinud ta sõnagi. Ta vahtis pead pööramata, silmadega otsekui süües poega, kuni need täitusid pisaratega ja ta ei näinud enam midagi.

Jakob lamas seliti, nagu oli langenud, põlved püsti ja pea vastu vene pära. Ta silmad olid kinni ja must nägu otsekui surnud kuu heledas valguses. Ta näis nõnda nagu pooleks murtud hiiglane.

Kuid niipea kui Maret käed ta külge pani, et teda püsti aidata, käis jälle valuraputus läbi ta keha. See andus edasi Maretile, ja nüüd pääses tulvama vana naise hädalduste ahastav oja.

Ta rääkis kogu aeg, mil nad teineteise ümbert hoides kalda rinnakule tõusid. Ses kõnes polnud kindlat mõtet, kuid see oli algusest lõpuni üksainus hädaldav küsitlus. Haige vastas aga ainult silpide kaupa, verekaotusest nõrk ning uimane.

Kui nad onni ukseni jõudsid, tahtis Jakob edasi minna. Ta püsis vaevalt jalul, kuid sihtis visalt lagedale maanteele. Maret hoidis ta ümbert meeleheitlikult kinni ja häälitses ahastuses:

„Pojakene, pojakene, kas sa ei mäleta? Me elame ju siin. Kuhu sa lähed? Siin on meie kodu, pojakene."

Ja peagu kätel talutas ta tuikuva sõjamehe tuppa. See ei rabelnud enam vastu, vaid vajus hääletult voodisse, kael kahekorra vastu seina.

Siis süütas Maret lambi ja ruttas jälle haige juurde.

See lamas liikumata, nägu põsega vastu seina pööratud, silmad kinni, käed rippu kõrval. Maret hakkas rabelevail

käsil ta rõivaid ja jalarätte päästma. Ta ei pannud vastu, ei liigutanud end ega vastanud küsimustele. Siis asetas Maret ta selili voodisse.

Ta lamas pool-alasti, verised põlved paljad, pea jälle imelikult taha murtud ja kõrbenud habemekonts püsti. Ta polnud meelemärkuseta ega maganud, kuid ainult oigav hingamine andis tunnistust ta elust.

Maret jooksis tuba mööda, tulise rutuga haavamähkmeid käristades. Käsivartega mööda palgeid ojavaid pisaraid pühkides sidus ta haavad kinni ja peitis haige vaibaga.

See lamas mõned silmapilgud, hingas paar korda sügavalt, vaikis. Siis käis äkiline võpatus läbi ta keha, ta avas silmad ning hüppas istuli.

„Kus mu pamp on?" hüüdis ta, hirmunult silmi pööritades.

Maret haaras ehmatades ta piha ümbert kinni.

„Pojakene, see on siin. Ära liiguta end. Ole rahul. Pamp on siin."

„Pane ta mu päitsi," vastas haige süngelt, silmi sulgedes. „Pane mu kõrvale." Ja ta vajus jälle selili.

Maret ei teadnud, mida veel teha. Ta liikus abitult siiasinna üle toa, iga silmapilk uuesti poja juurde joostes. See aga ei liigutanud end ega vastanud küsimustele. Siis jäi ta hoopis rahulikuks, hingas mõned korrad sügavalt ning vajus unne.

Maret asetas järi voodi ette ja istus sellele.

Ta ei mõtelnud veel tükil ajal midagi järjekindlat, kuid ta segased mõtted kogunesid juba rühmadesse. Ning nende mõtete ainus sisu oli — ahastus.

Kõik, mis oli sündinud tänasel ööl, oli tulnud äkki kui hoop magaja pähe. Ta oleks võinud pidada seda oma ahas-

tava une jatkuks, kui see poleks olnud ometi nii kohutavalt tõeline.

Ta ees verisel palakal lamas ta poeg, keda ta oli oodanud nii palju öid ja päevi. Nüüd oli ta viimaks tulnud. Kuid ta oli tulnud teisiti, kui ta iial oli mõtelnud.

Rikkana ja uhkena kujutles ta tema tulevat, vähemalt tervena ning eluröömsana, nagu oli läinud. Kuid ta tuli vigasena ja vaesena, kelle ees käis õudusevabin ning taga armetu viletsus.

Maret ise oli vana, vaene ja rumal, ta polnud enam midagi. Kuid ta elu oli kandunud üle pojasse, ja selles oli veel ta ainus olemasolu mõte. Sellesse oli keskendunud kõik, siin algas ja lõppes kõik. Nähes ta õnnelikku tagasitulekut oleks ta võinud surra, ilma kahetsuseta, et oli kannatanud ja muretsenud tema pärast kogu elu.

Kuid ta tuli tagasi vaevasemana kui laps ja õnnetumana kui surnukeha.

Ja Maret vaatles oma poega.

See oli suur, ta näis veelgi olevat kasvanud sestsaadik, kui kodunt lahkus. Ta lamas raskena, kaela sooned ja käsivarte lihased pingul. Ta kõrbenud näol mustasid siin-seal veel habemelapid kui taimestiku jäänused põlenud metsa kohal. Ta huuled olid sinised ja ripsmetud silmalaud sügavas augus.

Ta oli kohutav ning hirmus!

Ja õudsed uned ning painajad näisid teda vaevavat. Ta viskles sinna-tänna, siis avanes ta suu, pikad hambad tulid kõrbenud habeme alt nähtavale, ta ajas kaela õieli kui heideldes, ja ta rinnust kostis üksainus oie, üksainus hädaldus:

„Ooo — hhh —!“ mis kustus kahinana.

Maret langes põlvili voodi ette, viskas käed üle sonija ja peitis pea ta korisevale rinnale. See kõik oli nii hirmus ning õudne. Ja pisarad voolasid ojana Mareti silmist.

Väike plekklamp hõõgus laual. Lambi huuled olid nõest mustad ja nende vahel värises punane tulekeel, värises lakkamata ja kustumata kui ema-armastus.

3

Hommik koitis, kuid Maret ei maganud. Ta valvas poja juures, ainult aeg-ajalt silmapilguks istuli tukkuma jäädes, et siis jälle üles ehmuda.

Kui valgeks läks, hakkas ta arutama, kuis mingit abi muretseda. Missugune see pidi olema, seda ei teadnud ta isegi.

Tal polnud siin luhtadel muud naabrit kui metsavaht eemal salus. Ta elas üksi, vahel hommikust õhtuni killavoore üle laia jõe parvetades, siis aga päevade kaupa kedagi nägemata. Ja metsavahi naisega oli ta riius.

Kui ta parajasti riidu ja kõike unustades tahtis metsavahi poole rutata, nägi ta seda ennast teispool jõge tulevat, koer ning püss kaasas.

Ta sõudis metsavahi üle, kogu aeg poja õnnetut kojutulekut nuttes. Vanamees urises vihaselt:

„Eks ma öelnud: seni tapavad, kuni on kadunud viimne inimene maa pealt. Siis jäävad järele ainult hundid, rebased ja hirved. Ja siis pean mina sõda edasi!" Ning ta naeris karmilt: „Ho ho hoo!"

Ta tuli sisse, vaatas silmapilgu vaikides haiget. Märg koer lähenes sellele, nuusutas ja hakkas urisema. Siis lahkusid nad jälle mõlemad.

Nii ei saanud Maret metsavahilt mingit lohutust. Ta pidi üksi kandma oma muret.

Kui päeva jooksul inimesi üle jõe sõitis, kes vähegi kuulata tahtsid, siis kaebas ta laialt juhtumuse üle ja palus nõu. Kuid mis võisid öelda külamehed peale õhkamise või nurina valitsuse üle. Toodi muid näiteid sõjaohvreist ja mindi edasi. Kõigil olid omad hooled.

Ja päev jõudis õhtule. Taevas oli hall ja madal. Sügistuul kahistas rannakõrkjais ja üksikus nõrepajus onni akna all. Lai mudarannaline jõgi loksus tinaraskelt.

Maret oli jäänud lõplikult üksi pojaga. See vaikis valvates ja sonis magades. Ja Maret valvas ta voodi ees.

Teisel päeval ärkas Jakob juba varakult. Ta oli rahutu ja palavikus, viskles sinna-tänna ning rääkis palju. Kuid ta kõnel polnud selget sisu ja teda oli raske mõista. Ta langes ajuti vaikusse, et seda ärevamalt ärgata.

„Kus on mu raha?" kähistas ta äkki silmi lahti lüües.

„Siin on su raha, pojakene," hädaldas Maret ja ulatas kukru, mille oli saanud teekäija kaudu.

Kuid Jakob vaatas seda tömbilt, otsekui tundmata. Siis algas ta uuesti:

„Kus on mu rõivad?"

„Siin, siin, pojakene, su jalutsis."

„Anna nad siia!" kähistas haige.

„Pojakene, pojakene, mis sa teed nendega?"

„Ma tahan selga ajada. Ma tahan ära minna."

Ja ta liigutas end. Maret puhkes nutma.

„Sa oled ju haige, pojakene," vigises ta, käsi murdes. „Sa ei saa kuhugi minna. Ole rahul, pojakene. Sa ei tohi end liigutada."

Kuid Jakob nihutas ülemist kehaosa rahutult edasitagasi. See tegi talle äraräägimata valu. Ta kaotas silma-

pilguks meelemärkuse. Kuid ärgates vaatas ta hirmunult ümber.

„Kas ma ütlesin midagi?" küsis ta jahmudes.

„Mida sa pidid siis ütlema, pojakene?" ruttas Maret ta juurde.

„Ei midagi." Ta vaikis hetke, mõtteid kogudes. „Ma vahest sonin. Näen nii hirmsaid asju unes. Ikka ainult sõda, nii ööd kui päeva, aina tapmised. Prrr!" Ta väristas pead. „Sa ära kuula mind, kui juhtun neist kõnelema."

Kuid Maret ei võinud lasta ühtegi sõna kaduma. Kogu ta elu oli nüüd ainult veel poja voodi juures. Ta ei tahtnud sealt hetkekski lahkuda. Kui ta inimesi pidi üle parvetama, siis kiirustas ta sellega, niipalju kui jõud kandis, et aga rutemini tagasi saada. Teda ei huvitanud nüüd enam ühedki muud kõned kui ainult veel pojast.

Ja möödasõitjad lohutasid teda, et kõik sõdijad veel niigi õnnelikult koju ei jõudnud. Kes kuulist oli pääsenud, neid hukkus kui sääski teekonnal koju. Nad tulid kerjates, neid külmus lumistes mägedes, suri nälga, neid tapsid talupoegade salgad. Ja nende korjuseid olid täis võõrad teed ning metsad, kuhu ükski omane ei ulatu nende silmi sulgema.

Ja teekäijad jutustasid tundmatust sõdurist, kelle surnukeha oli alles äsja teispool jõge metsast leitud. Ta oli alasti ja ta nägu tundmatuseni purustatud. Oli näha, et ta oma elu eest oli viimseni võidelnud. Kuid iial ei saanud omaksed teada ta saatust ning ta ema ei võinud valada viimset pisarat ta mälestuseks.

Ja Mareti südant täitis kõike seda kuuldes ometi salajane rõõmutunne. Tema poeg oli kodu, ta saab terveks ja algab uut elu. Minevik on kui uni, kuhu ta enam iial ei lange!

Ning ta rõõmustas vaikselt, et poeg oli teda meeles hoidnud. Ta vaatles poja asju ja leidis nende hulgas veel neidki, mis ta lahkudes oli kaasa annud. Poja kaelas oli rätik, mille ta oli sõtta järele saatnud. See oli otsekui meelitus talle enesele.

Kuid kui ta poja voodi juurde tuli, tungis ahastus uuesti ta südamesse. Ta nägi teda valust keras, silmad kinni, liikumatuna. Kuid ta ei maganud. Maret teadis seda. Ja ta istus poja voodi ette ning vaikis tundide kaupa, usaldamata kõnet alata.

Sest mingi õudusetunne oli poja ümber, mingi neede ta otsaesisel. Ta vaikis, ja ometi ei teadnud iial, oli see valust või mõtetest.

Kuid veel õudsem oli ta siis, kui oma unenäolisest elust tähelepanematult tõelisse unne süüvis. Siis mustas ta nägu kui haud, mille põhja ei ulatunud vaatama. Ta mustad huuled liikusid, ja läbi kaetud laugude näis tungivat aegu ning avarusi piirav pilk.

Siis kartis Maret oma poega, põlvitas ta voodi ees ja palvetas tasa.

Ta aimas, et poeg oli neil hirmsail aastail midagi läbi elanud, milleni ta emamõistus ei suutnud iial tungida.

Ja ta ei püüdnudki kõike mõista. Ta mähkis ta haavu, valades kuivamatuid pisaraid. Ta nägi, et seal kohal, kus kuues oli kuuliauk, polnud ihus haava, ja et haavade kohalt olid rõivad terved. Ta ei mõistnud seda, kuid ei pärinud ka.

Talle oli küllalt armastusest, mis võis pojale ohverdada. Kõik muu oli ükskõik. Midagi muud polnud talle vaja.

Vahel, kui Jakob arvas, et ema tähele ei pane, avas ta oma pambu. Ta võttis välja oma varanduse, luges paberrahasid ja kallas kiivri kõlinal täis kulda. See oli õudne,

kui ta nii istus, õlaga vastu seina toetudes, valust vaevalt meelemärkusel, käed poolest küünarpeast kullas, silmad leegitsemas. See polnud enam inimene, see oli koletis, kes tulnud altmaailmast, murdes munakoore oma musta peaga.

Ta olemasolu loorus ikka suurema õudusega. Ta hakkas ikka enam ja enam inimesi kartma. Ta laskis akna kinni peita ja elas päevalgi vabiseva tulukese valgel.

„Kes on seal väljas?" karjus ta, istuli karates. „Kes läks akna alt mööda?"

„Kes võis see olla, pojakene?" hädaldas Maret, lävele rutates. „Mõni teekäija ehk?" Ta vaatas välja. „Ei kedagi." Ta tuli jälle Jakobi juurde. „Ei ole kedagi, pojakene, kedagi ei ole. Ja kui ka oleks, mis sellest siis? Eks inimesi ikka käi."

„Ma ei või neid näha," oigas Jakob, nägu seina vastu pöörates. „Nad ärritavad mind. Ma ei taha neid näha!"

Kuid peagi unustas ta selle asja, et teisest sonida.

Ta oli ühtsoodu palavikus ja jampsis. Ta haavadesse oli löönud põletik. Ta kõdunes kui tõugu söödud puu.

Siis kuulis Maret möödasõitjalt, et arst oli kirikumõisa tulnud. Ja ta jooksis sinna. Ta käis maa, mida oli edasi-tagasi poolteistkümmend versta, kahe tunniga ära. Ta tahtis kogu aeg poja juures olla ja ometi ka arstiga kokku saada. Ta polnud enam neli ööd-päeva maganud. Kuid ta kõndis nii ruttu, et näis otsekui ettepoole kummaras jooksvat.

Ta sai tohtriga kokku ja see lubas tulla. Ning ta sõitiski õhtul sedakaudu koju.

See oli noor mees, mustis kindais. Sisse astudes pühkis ta prille ega leidnud, kuhu kübarat panna. Siis vaatles ta mõne silmapilgu haiget.

See sonis. Ta haavad lõõmasid.

Tohter vaatas Maretile otsa. Ta tahtis midagi öelda ja midagi ütlemata jätta. Vana naine vaatas ta poole üles kui palvetades. Ja noor arst ei osanud nende silmade ees midagi öelda.

„Teie poeg —" alustas ta viivitades, „on väga haige." Ta viivitas ja mõtles jälle. „Te ütlesite, et ta sõjas oli?" küsis ta siis.

„Jah, härra."

„Kuid ta haavu pole ravitsetud. See on arusaamatu, kuis ta nendega suutis koju tulla." Ta peatus ja pühkis prille. Siin toas oli nii umbne! „Jah, ta on haige. Kuid hoidke teda, siis saab ta terveks," lisas ta pisut muutunud häälega ja astus ukse juurde.

Maret seisis silmapilgu liikumata. Siis ruttas ta tohtri järele, kes juba vankrile istus.

„Kas te rohtu ei kirjutagi, tohtri-härra?" küsis ta.

„Ah jaa," tuletas see meelde. „Tõsi küll." Ta võttis taskuraamatu välja ja kirjutas tähe põlvel valmis. Siis sõitis ta minema.

Maret seisatas silmapilguks läve ees, temale järele vaadates. Oli läinud hämaraks. Kõle tuul kõhistas pujudes seina ääres ning väike paberileht lipendas vana naise käes.

4

Järgmise päeva õhtul — ja see oli neljapäeval — heitis Jakob hinge.

Ta otsekui sulas oma palavikku, muutudes üheksainsaks lõkendavaks haavaks. Ta keha lillatas ja läks mustaks. Ta mürgine veri ulatus südameni. Ja siis kummus ta elu äkki

surma musta ruumi nagu hõõguv raud, mis heidetakse karastamisvette.

Öösi tuli metsavahi naine surnut pesema. See oli tige vanamoor pika harva habemega lõua otsas. Kuid nüüd tuli ta ometi naabrile appi ta õnnetuses.

Nad soojendasid vett ja asetasid surnu lauale. See lamas seliti, ulatudes nii peast kui jalust üle laua. Ta paistis kui metallteos, mida hallitus ja rooste on purnud. Ta põlved roosatasid, reied rohetasid, ta keha oli sinikollane ja nägu must. Ta oli uhke ning hirmus.

Ja metsavahi naine tundis ta pesemisest tiirast lõbu. Ta küüris ta keha sooniste kätega, silmis tuli ning huuled vabisemas. Maret aga oli uppumas pisarate paljusse.

Siis asetasid nad korjuse laudsile ja laulsid kahekesi paar kirikulaulu, üks kõrge ja teine madala häälega. Metsavaht seisis jalutsis ja mõtles surma, hundijahi ning viina peale.

Siis läks metsavahi-paar koju ja Maret jäi üksi oma pojaga.

Ta istus madalale pingile surnukeha kõrvale, vaatas selle näkku ja jäi nõnda liikumata kauaks ajaks. Tuli põles vaevalt vabisedes ja kõik oli vait. Mareti silmad olid kui verised haavad ja neist ei tulnud enam pisaraid. Ta vahtis aina poja nägu, sellesse süvenedes, otsekui püüdes ta jooni igaveseks ajaks meelde koguda ning südamesse kätkeda. See oli ta armastuse viimne jumalateenistus, sügavam ja kohutavam kui miski seni. See ulatus üle inimliku piiri.

Nõnda valvas ta kogu öö. Kuid koidu eel sulgusid ta silmad ääretust väsimusest. Ja ta nägi und. Kuid see uni oli nii lühike ja kohutav, et ta hirmunult ärgates ainult üht silmapilkset pilti sest mäletas.

See oli pilkeline naeratus surnu süsimustal näol —!

Ja Maret hüppas üles ning hakkas palvetama kui oma hingeõnnistuse eest. Ta palus kõiki taeva jõudusid, palus lakkamata ja kaua, värisedes kivipõrandal.

Järgmisel päeval võttis metsavaht surnust mõõdu ja tegi puusärgi. Ja veel päev hiljem — pühapäeval — sõudsid nad kõik ühes surnuga kiriku juurde, et lahkunut viimsele puhkusele sängitada.

Kui see oli tehtud ja metsavahi-paar lahkunud, langes Maret kummuli üle värske kääpa. Ta ei nutnud enam ega õhanud. Ta vanad sõrmed ainult tungisid pikkamööda kohedasse liiva ja ta nägu, ta suu ning silmad puudutasid niisket mulda. Ta hingas sisse selle lõhna, mis näis tulevat maa sügavusest. Ta muutus otsekui isegi mullaks, kivines kääpaks, lamades selle kohal põrmus oma musta suurräti all.

See oli ema mure, suurem kui kõik mured maailmas. Seda hoovas ema süda, tulisem kui miski laotuse all. Selle väljenduseks polnud enam sõnu ega pisaraidki.

Kui ta viimaks pea tõstis, nägi ta lähedal pingil meest soldatisinelis, mustad käed jõuetult süles. Ta nägu oli kollane ja rind sisse vajunud. Maret ei tunnud meest, kuid see hakkas temaga rääkima, vaikse ning kahiseva häälega:

„Ma kuulsin, et ta on surnud. Ma tulin teda veel vaatama." Rääkija peatus vähe ja köhis. „Kui lahkusime, lootsime mõlemad terveks saada. Tahtsime veel kord elu algusest alata. Kõik oli alles ees." Ta peatus jälle, ilma et oleks ometi mingit vastust oodanud. Siis jatkas: „Kuid nüüd on kõik möödas. Ta jõudis minust ette. Mind sööb tundmatu tõbi kui mürk. Aga mis viga oli temal?"

„Ta oli haavatud," vastas Maret, ja veel kord nõrgusid pisarad ta silmi.

„Haavatud?" imestas võõras. „Ta haavad olid ammu ter-

ved. Need ei võinud iial enam kurja teha. Ainult üle pahema põse läks veel põletushaav, kuid seegi oli kerge."

Nüüd tundis Maret rääkija. See oli sama mees, kes tõi talle Jakobi rahakukru. Ta ajas enese püsti ja küsis imestades:

„Ta polnud siis haigemajas põlvist haavatud?"

„Ei, ei kunagi."

„Ja ta nägu polnud üleni must?"

„Ei, ainult ta meelekoht ja põsk oli lilla."

„Issand jumal," õhkas Maret imelikult langenud häälega. „Mis peab see siis tähendama?" sosistas ta. „Haavad põlvis ja põlenud nägu — kust sai ta need pärast? Kes haavas teda?"

Kuid võõras ei vastanud. Ta istus imelikult kössis. Ta luised käed ei liikunud. Siis ütles ta, otsekui enese-ette:

„Nüüd oleks võinud elu alata, kuid kõik on hilja. Ma tahtsin naist võtta, kuid mul pole enam elurõõmu. Ma tahtsin lapsi sünnitada, kuid mul pole enam jõudu. Kõik on juba hilja."

Ta peatus jälle. Oli läinud juba hämaraks. Raagus puud tõusid taeva poole kui vitsakimbud. Oli surmvaikne. Siis algas jälle võõras:

„Vahel näen ma surnuid, ääretud karjad. Nad ei liigu enam, nad ei mõtle enam, nad ei kannata enam. Kõik on vait, kõik on pime, kõigel on lõpp. Ja ma ei tea siis, misjaoks olen mina liikunud, kannatanud, võidelnud."

Ja silmapilgu pärast lisas ta, vaevalt kuuldavalt:

„Sest öö tuleb ikkagi, suur, rannatu, ärkamatu surmaöö . . ."

Ta hääl kustus sosinana ja vaikis.

Maret tuikus surnuaia väravast välja, nii kummaras, et teda õhtuvidevikus võis vaevalt märgata. Ta läks alla jõe

randa, lükkas vene vette ja istus sisse, kuid ise sõuda ta enam ei jaksanud. Ta ramm oli korraga kadunud, ta käsivarred, mis nii kaua olid tõmmanud mõlasid, olid äkki jõuetud. Ta tundis ainult, kuis vene pärivoolu kandus, kuid ta ei suutnud käsi enam aerupäradelt tõsta, kuhu oli kummuli vajunud.

Ta mõte oli peatunud. See oli nagu kivi, raske, külm ja liikumatu. Selle vaatlusse võisid kuluda ääretud ajad kui silmapilgud. See oli tuim ning mõttetu mõte:

„Keda, keda olen ma armastanud, keda matnud, keda leinanud?“

Kuid Maret ei saanud vastust.

Ta nägi oma onni minevat mööda ja kaduvat pikkamisi, kuid ta ei liigutanud end. Vene ja vesi näisid liikumatud, ning oli, kui oleks maja oma raagus puuga pärapaja all aeglaselt mööda ujunud. Ikka ainult edasi, ainult edasi, tarretuse jäises virus . . .

Kuusirp tõusis taevasse, valades külma kuma üle udutsevate luhtade. Ta valus valgus tilkus mustale veele ja maale, kust tõusid põõsaste skeletid. Taevas rohetas ja sinas selle hõbedase küünla valgel terasheledalt.

Aga vene liikus pärivoolu peatumata. Ta läbis kuuvalgel tõusvaid udukoonlaid, põõsaste kontuurid kandusid tast mööda, pilved vahetusid tema kohal taevas. Ja lõppeks näis, nagu oleks ainult vene seisnud ja kõik muu tast mööda voolanud. Voolasid taevas ja maa, voolasid rannad ning puud, voolasid jõe sünged lained lakkamata ning peatumata — otsekui ema armupisarate ilmlõpmatus.

1919.

POPI JA HUHUU

1

Sel hommikul tõusis Isand väga vara.

Ümmarguste ähmaste ruutude kaudu voolas natuke rohekashalli valgust. Tuba oli veel pime, ja Isand süütas küünla vasksel jalal.

Ta ajas punase pihiku selga ja sinised püksid jalga, kõik see aeg kangesti köhides. Siis kängitses ta jalad ja tõmbas musta, maani ulatuva kuue selga. Kui ta kingapandlaid sidus, tuli tal kõva läkastus.

Ta ohkas, võttis paela ümmarguste mustade helmestega ja hakkas neid näppude vahel veeretama, ise tasakesi huuli liigutades.

Popi oma asemel valvas ta toimetusi ruskete, niiskete silmadega. Ta tundis nende helmeste lõhna. Neis oli midagi imalkanget ja nad ei meeldinud talle. Isanda nägu oli siis ikka igav ja kurb, kui ta helmeid veeretas.

Isand jäi vait ja vaatas liikumata küünla leeki. Ta lumivalge pea oli ette kummardunud ja värisevad sõrmed veel koos. Küünla taht põles pikaks, hakkas suitsema, kuid Isand ei pannud seda tähele.

Ta oli viimasel ajal üldse imelik. Ta tuli hilja öösi koju, istus küünla juures, murdis leiba, kuid unustas söömata, pidas palukest käes ja rääkis iseenesega.

Öösiti kuulis Popi Isandat läbi une raskelt ohkavat. Siis tõusis ta ja lähenes Isandale. Ta liputas hända, lakkus Isanda käsi ja katsus teda kõigiti lohutada. Kuid Isand ei tunnud seda.

Ta näis hirmsaid unesid nägevat, nagu Popigi, kui talle viirastusid tundmatud tänavad, täis võõraid vihaseid koeri.

Isand ohkas veel kord, tõusis üles, pani pähe karvamütsi suure nööbiga keset pealage, puhus küünla, kükitas Popi ette ja patsutas teda selga.

„No — no — no!" häälitses ta armastavalt ja silitas koera sametpehmet pead. Popi sirutas ta käe all, liputas hända, haigutas ja ulatas rulluva keele kaugele välja.

Kui hea oli ometi Isand, kui seal tema ees istus, must kuub põrandal voltis! Ta nägi vaevalt ta pehmet naeratust hommiku videvikus.

Siis tõusis Isand ja läks nurka, kus seisis Huhuu suur puur. Miks peaks ta ometi tema juurde minema! mõtles Popi kadedalt ja jooksis Isanda kõrval, kõik aeg hända liputades.

Kuid Isand ei annud Huhuule midagi, nagu Popi oli kartnud. Ta ainult ähvardas teda sõrmega ja ütles noomivalt: „No — no, sina seal!"

Huhuu oli alles praegu ärganud. Ta oli unine ja tal näis olevat külm. Ta hõõrus õlgu vastu puuri ja pidas käega kuklast kinni. Isanda ähvardusele ta ainult urises kurguhäälega.

Siis pöördus Isand ümber. Popi jooksis ta ees turukorvi juurde, mis seinal rippus, kuid Isand ei pannud seda tähelegi. Norgus päi astus ta ukse juurde.

Väljas oli valgemaks läinud. Lahtise ukse kaudu paistis müür ja peen torn ning selle taga roheline taevas.

Otse Popi nina ees lükkas Isand ukse kinni. Ta kuulis, kuis Isand aeglaselt üle õue läks, värava lukust lahti keeras ja jälle lukku pani. Siis jäi kõik vait.

Popi seisis mõne silmapilgu kinnise ukse taga, pea viltu, üks kõrv pahupidi, ja kuulatas. Kuid ta ei kuulnud enam midagi. Siis pöördus ta tagasi.

Ta ei too täna liha, mõtles ta pettunult. Juba mitu päeva pole ta toonud. Kuid miks ta ei too? Tal oleks see nii kerge.

Ta tegi paar ringi ilma mingi otstarbeta toas. Ta küüned käisid kripa-krõpa ruudulisel põrandal. Ta pikk händ ja terav nina jooksid peagu maad mööda.

Oli veel nii pime, et ta komistas ja oma kõveraid põlvi vastu asju lõi. Tundus vana naha ja mööbli lõhna. Aga peale selle tundus veel kõikjal Isanda sõbralik mälestus.

Oli alles liiga pime, jahe ja igav, et valvata. Popi pöördus tagasi oma madratsile ja tõmbus kerra. Oli nii hea lamada, iseennast soojendada, tukkuda ja unistada.

Nüüd läheb Isand mööda tänavaid, mõtles ta. Palju tänavaid, palju maju ja isandaid. Kuid ükski pole nii hea kui see maja ja see isand.

Ta avas teise silma ja vaatas üles. Väljas oli veelgi valgemaks läinud. Kaks rida ähmaseid ruutusid õhkus roosalt. Põrandal näisid varjud.

See on parem isand kui ükski teine, mõtles Popi ja sulges silma. Tema tarkusel pole piire. Ta läheb välja tühja korviga ja tuleb tagasi, korv täis liha. Kes võib seda teha peale Isanda!

Popi avas jälle silma. Oli veelgi valgemaks läinud. Toas oli nii valge, et täistopitud krokodilli nahk oli laes selgelt näha. Seal ta mustas, jalad laiali ja lõuad lahti. Kuid Popi teadis, et see oli surnud. Ja rahulikuna sulges ta jälle silma.

Või kas polnud ta näinud teisi isandaid! mõtles ta. Oma isand võttis ta vahel kaasa. Seal oli neid äraarvamata palju tänavail ja turgudel. Aga nad kõik olid nii tigedad, et Isand ta nende pärast pidi ahelas hoidma.

Kuis oli ta nii hea Isanda saanud? mõtles ta. Ta oli ise hea, sellepärast oli tal nii hea Isand. Ta oli selle teeninud. Tigedail tänavakoertel on ka tigedad tänavaisandad.

Kuis oli ta siia juhtunud? Ta ei teadnud oma minevikust midagi. Talle näis, nagu oleks ta alati olnud. Ainult ta olemine lõppes äkki nagu mingi musta müüri ees.

Oma kasvamist polnud ta tähele pannud. Vaevalt mäletas ta, et kord ta käpad olid olnud pehmemad ja selgroog painduvam.

See oli siis, kui maailm oli veel nii naljakas, kui ta asju ei suutnud elusaist olevusist eraldada ja mööblilegi hända liputas. Kauge aeg, äraarvamata kauge aeg!

Oli nii hea mõtelda ja unistada. See oli peagu niisama hea kui elada või veel paremgi. Sest unistusis oli Isand talle alati hea ja Huhuule kuri, ning söögist ei tulnud iial puudu.

Ta ärkas äkki sellest, et kirp teda keset selga puri. Ta lõi hambad vihaselt selja karvadesse. Siis sirutas ta ja haigutas.

Ta oli kaua maganud. Tuba oli täis heledat kullakarva valgust. Ülemine aken, milles oli kuus ruutu tinases raamis, oli lahti. Väljast kuuldus varblaste sirin.

Popi käis paar ringi toas, nuusutas põrandat ja õhku, lähenes siis uksele ja tuli otsusele, et Isand polnud veel tagasi tulnud. Ta oli kauaks ära jäänud.

Popi kõndis edasi, kogu aeg terav nina põrandal. Näis, nagu poleks jalad pead kannud, vaid pea jalgu vedanud. Ta riivas astjakirstu, lõuka ja raamaturiiuli lõhnade piirkonda.

Vanad lõhnad, kuid igal hommikul ometi uued ja õpetlikud. Oli imelik, et väliselt samasugused asjad olid loomult siiski nii mitmesugused.

Läbi kirstu lõhnasid vanad tinataldrikud ja kannud. Lõuka juures lõhnas torupilli magu, pihid, nahklõõts ja kaks suurt õllekruusi, kumbki omal viisil. Raamatuis oli naha, koi ja juudi lõhn.

Kuid kõige paremad lõhnad tulid ometi köögist. Ja Popi jooksis oma nina taga ajades sinna. Ainult ta pikk händ vilksatas poikvile jäänud ukse vahel nagu siug.

See oli kõrge ja kitsas hoone, mille keskel oli neljakandiline lõugas, millest alt lai ja ülal ikka kitsamaks ja kitsamaks minev korsten otsejoones üles tõusis. Lõukas mustasid raudkolmjalad, pannid ja nõgised orad.

Popi tõstis koonu ja liigutas märgi sõõrmeid. Lõhnas nõgi. Läbi korstna lõõri kuuldus siingi varblaste sirin.

Ka siin oli palju kasutuid lõhnu, mis ei tähendanud rooga ega üldse midagi. Ka siin oli Isand tina ja vaske sulatanud ning kõrte keetnud, mida ta ise ei söönud ega teistelegi pakkunud.

Ka siin oli rohelisi retorte, lähkreid, toope, tinapudeleid, kruuse, pika varrega pisukesi panne ja palju muud raudkraami.

Kuid siin-seal imbus õrn juustu, rasva ja liha lõhn poti kaane vahelt. Köögi laud hoovas lõhnu, mis panid Popi sõõrmed ägedalt liikuma ja südame kloppima.

Siis tundis ta äkki jälle maa, rohu ja vee lõhna: nurgas suures vitskorvis olid segamini kõrvitsad, melonid, lillkapsad, artišokid, porgandid ja tomatid.

Popi süda läks vesiseks ja ta lahkus köögist. Ta jäi keset tuba seisma, nagu oleks katsunud midagi meenutada, mis oli ununud.

Äkki liigutas end Huhuu, ja nüüd tuli Popil meelde, mis ta oli unustanud: Isand polnud kodus.

Huhuu liigutas end jälle, ning Popil tuli kohe teine mõte: Vahest on Isand tagatoas, magab või istub laua juures ja on vait? Ning ta läks sinna.

Selles toas olid hoopis teissugused aknad kui eelmises. Need olid laiad piidad, mida täitsid lugematu-värvilised, mitmesuurused ja mitmekujulised pisukesed ruudud tinastes raamides.

Kui päike heledalt paistis, siis langes valgus põrandale, seintele ja mööblile sinilillade, oliivroheliste ja košenillpunaste lappidena. Ja neis lappides võis näha inimeste päid, voonakesi, lillesid ning tähti.

Õhtupoolikuil tuli Popi siia end soojendama. Iga värvilapp andis isesugust sooja. Popi tõstis koonu ja vaatas pilusilmil klaase. Talle näis, nagu oleks iga värv iseviisi lõhnanudki.

Toa ühes nurgas punase baldahhiini all, millest rippusid tolmused tupsudega nöörid, oli Isanda voodi. Muu osa tuba oli peagu ääreni täis mööblit.

Siin oli kõike hunnikusse kuhjatud, nii et sammu ei saanud astuda: mosaiik-ustega kappe, nahktoole ja vanu kellasid, mis näitasid tunde, päevi ja kuid, maa- ja taevakaartidega.

Siin oli spinette, kitarre ja noodipulte, raudkaantega muistseid raamatuid, kiivreid ja mõõku, klaasist ja metallist peegleid, vaipu, patju ja kuld- ning purpurkuubi.

Ja laest rippus kullatud laevamudel: Mehed istusid kahes reas laevalael ja mastikorvis seisis mees punases fessis ning näitas kaugele. Meeste keskel keset lage istus kuningas troonil, kroon peas, õun ja valitsuskepp käes.

Seda mudelit vaatles Popi tihti, nina üleval ja kõht peagu

vastu maad. See oli igatahes midagi tõelist, midagi olevat, millel oli olemusekohane lõhn.

Aga selles toas oli ka palju pettust ja valet. Võiks öelda, siin oli otse viirastusi ning unenägusid.

Siin oli isandaid, kes ometi polnud isandad. Oli võõraid koeri, hobuseid ja linde, kes ainult näisid olevat. Ja siin oli roogi, mis ei äratanud kellegi isu. Nende olemus oli niisama tühine ja petlik kui unenägudes.

Nad olid nimelt seintel, lõuendil, varisenud kuldraames.

Siin olid pildid, mis esitasid seinu, täis roogitud loomi, sisikondi, kopse, keeli, päid ja nahku.

Siin olid lauad tallede, hanede, luikede, kalkunite, haugide, forellide, lutsude, angerjate ja merivähkide virna all.

Ja siin olid korvid nagu küllussarved, täis tomateid, peterselli, küüslauku, spargleid, artišokke, kõrvitsaid ja lillkapsast.

Kuid siin olid veel pildid viinakobarate, kabjuliste faunide ning põgenevate nümfidega.

Ja seinavaip esitas jahti: noormehed mandoliinide ja neitsid tuilindudega, õhus paabulinnud ning papagoid.

Ja siin oli pilt kirikute, tuulikute, saemeeste ja raagus metsaga jäise soo rannal, mida peitis õhuke lumi.

Ning seal pimedas nurgas mustunud kobrus kangas, mis esitas väävellendu nahkhiirte, põislendajate, muikude, tiibangerjate ja ninajalgsetega.

Kõik viirastused olid oma paigul, kõik unenäolised isandad naeratasid seintel, aga tõeline Isand polnud siin.

Popi lähenes voodile. Ta nuusutas Isanda argikuube ja ta öömütsi ning liputas neile hända. Nad meenutasid talle nõnda Isandat, et ta silmi sulgedes teda lõhna järgi nägi.

Kuid see oli ometi paljas kujutlus ja pettus. Ja Popi tuli jälle kurvalt eestuppa.

Päike paistis läbi pudelipõhja-taoliste ruutude. Huhuu puuri ümber värises kuldne tolm. Oli vaikne.

Varblased ei siristanud enam. Ja — korraga tundus Popil õudne.

Ta hakkas kärsitult tuba mööda edasi-tagasi jooksma, ühtsoodu nuuksudes, nagu üksijäetud laps.

Miks ei tule Isand? küsis ta. Miks ei tule Isand? Kuhu on ta jäänud? Ta pole iial nii kaua ära olnud. Kus ta on? Kus ta on?

Siis istus ta madratsile, tõmbas hänna enese ümber, kuulatas, nuuksus vahetevahel tasakesi ja väristas nahka piha ümber, nagu oleks tal külm olnud.

2

Isand aga ei tulnud. Aeg kulus, juba oli keskpäev möödas, kuid ta ei tulnud. Päike pöördus teisele poole, ainult lüngi riivasid ta kiired veel ähmaseid aknaid, kuid Isand ei tulnud ikkagi veel.

Huhuu kõndis ägedalt puuris edasi-tagasi. Nähtavasti piinas teda nälg. Ta lõgistas puuri pulkade kallal, ulatas siis käe küünarpeani välja, korjas salatilehti ja pistis aplalt suhu.

Kui imelik ta oli, kui seal kükitas: nägu vastu puuri pulki ja kaks kõhna kätt välja sirutatud, nagu vana naine, kes kangast seab.

Popi vaatas pilusilmil oma seltsilise poole, pea maha painutatud. Ta silmad käisid Huhuu käte järel. Kes on Huhuu? küsis ta eneselt mitmendat korda.

Ta tundis ennast — ta oli Ise. Ta teadis ja tundis ka Isandat. Ta teadis ka teisi võõraid koeri ja võõraid isandaid. Aga kes oli Huhuu?

Seal ta istus, salatileheke käes. Ta sõrmed olid kõhnad, õrnad ja süsimustad, nagu oleksid tal peened nahkkindad käes olnud.

Kõrbhallid karvad katsid kogu ta keha. Ta juuksed kuklas olid püsti, sest ta hoidis tihti sealt käega kinni, nagu oleks tal peavalu.

Isegi ta nägu oli karvane, ja sellepärast ei saanud iial aru, mida ta mõtles, kas ta rõõmus või kurb oli. Liikumata võis ta tundide kaupa kurbade silmadega vaadata.

Ta oli kahtlemata halb. Mitte muidu poleks Isand teda puuris pidanud. Iial ei võetud teda kaasa, ja ta ei teadnud tänavaist, turgudest ning teisist isandaist vist mitte midagi.

Ta polnud seda väärt, otsustas Popi. See oli talle paras, et ta puuris oli. Roogagi anti talle palju halvemat kui Popile: salatit, õunu ja muud mittesöödavat.

Kuid ometi oli Huhuu nii Isanda sarnane: ta kõndis kahel jalal ja tal olid sõrmed. Kes ta oli? Kas mõni teine isand? Üks kuri ja tige isand, keda peab kinni pidama?

Nälg vaevas Popit. Ta tõusis, läks oma saviastja juurde ja võttis sealt kondi. Sellel polnud liha, kuid närida võis seda ajaviiteks ometi.

Ta näris mõne silmapilgu põrandal kõhuli lamades ja esimeste käppadega konti hoides. Aga sellest tuli ainult vesi suhu.

Siis jättis ta kondi sinna paika, tõstis koonu ja vaatles aknaid. Ta südant pigistas valu ja mingi hirmus aimus.

Korraga läks päike pilve alla. Tuba muutus esmalt kollaseks ja siis tuhakarvaliseks. Kuuldus, kuis tuul paar korda korstna lõõris tõmbas, ja siis rabises kaks-kolm suurt piiska aknaruudule.

Popi nuuksus kõvemini ja kergitas vaheldumisi esimesi käppi, neid konksu tõmmates, nagu oleks ta jääl istunud.

Mõni silmapilk jatkus seda igavat ja jahedat vaikust. Kuuldus ainult Popi peen ning õrn vingumine.

Huhuu istus ja kuulatas. Siis äkki turtsatas ta, hüppas kaks korda neljal küünarnukil, peatus, kuulatas, prahvatas kõledalt naerma ja hüppas jälle, nii et luud kolksusid.

Hirmunult tõmbas Popi laiad taksikõrvad ligi pead. Kui õudne, kui õudne oli! Kus oli Isand?

Siis hakkas Huhuu püstijalu puuris edasi-tagasi jooksma, kätega kord ühest, kord teisest pulgast kinni haarates ja neid võngutades.

Hõredad kollased pilvetordid ruttasid päikesest mööda, toa valgustus muutus igal hetkel. Popi nägi ses tuhkses videvikus ainult, kuis Huhuud nagu musta varju edasi-tagasi heideti.

Siis raksatas äkki puuri uksepeel. Huhuu peatus silmapilgu — ja kuuldus, kuis tuul vastu aknaid lõõtsus. Siis tõukas Huhuu ust, — see läks tasakesi pärani lahti.

Huhuu oli ehmunud, ta polnud seda oodanud ega teadnud, mida teha. Siis lähenes ta avausele, istus lävele, väga ettevaatlikult ja tagasihoidlikult, käega piidast kinni pidades.

Popi vaatas oma madratsilt hirmunult tema poole, poolistuli, tagasääred konksus, küür seljas ja karvad püsti.

Huhuu istus ainult hetke seal imestades. Siis ajas ta rinna ette, vajutas lõua vastu rinda, tõmbas hänna kõveraks ja astus puusast kinni hoides kaks väikest sammu Popi poole.

Ja siis korraga turtsatas ta ja näugus ning hüppas!

Popi vajus ulguva kerana astjakirstu alla. Sinna jäi ta lömitama, sest kirstualune oli madal. Ta süda lõi nõnda, et küüned põrandakivil rabisesid, kuigi ta ise oli liikumatu.

Esmalt oli mõni silmapilk vaikust. Siis kuulis ta, kuis Huhuu pehmeil kätel põrandal kõndis, siis peatus ja vait jäi.

Popi roomas tasakesi kirstu ääreni, nii et ta silmad ulatusid nägema.

Väljas oli õhtu jõudnud, toas oli videvik.

Keset hämarat tuba kükitas Huhuu ja sõi salatilehte, mõlema käega sellest kinni hoides. See lõppes otsa. Siis vaatas ta ümber ja nägi suurt purpurist vaipa, mis oli visatud üle tagatuppa viiva ukse.

Ta lähenes vaibale, katsus sõrmedega narmaid ja rapsas siis käega. Vaip langes alla ja peitis enesega Huhuu. Ta vassis selles mõne silmapilgu hirmunult, pääses siis vabaks ja taganes, kogu aeg umbusklikult vaiba poole piiludes.

Ta hakkas jälle toitu otsima. Ta leidis laualt mõne lill-oa ja sõi need. Siis juhtus ta köögi lävele, ja kohe oli ta aedvilja-korvi kallal.

Popi kuulis, kuis ta porgandeid puri. Siis aga näis talle teine nõu tulevat. Ta sikutas korvi vangupidi tuppa ja lükkas ümber. Kõrvitsad, melonid ja tomatid veeresid põrandal laiali.

Ta istus nende keskel ja sõi vaheldumisi õuna ning lillkapsast. Popi oli tast ainult mõne sammu eemal, lõug vastu külma põrandat vajutatud ja teine esimene käpp teisel pool lõuga.

Ta mõtted olid hirmu pärast segi. Ta vaatas Huhuu poole violetsete silmadega, karvad kuklas püsti.

Varsti jättis Huhuu söömise pooleli ja hakkas suurt kõrvitsat põrandat mööda veeretama.. Hämaras toas kuuldus ainult kõrvitsa nagin ning Huhuu paljaste jalgade müdin.

Siis veeres kõrvits laua alla pimedasse ja Huhuu kaotas ta. Ta peatus. Tuba oli hämar, ja ta näis seda kartvat.

Tagatoa aknast hõõgus õhtukuma läbi punase klaasi. See tuba oli õhtuti valgem ja sealt voolas lahtise ukse kaudu eestuppagi kahvatu valgusjoon.

Huhuu jäi umbusklikult lävele seisma. Siis astus ta mõne sammu ja Popi nägi, kuis ta peen karvatu händ ukse piida taha kadus. Siis kuuldus riiete kahin ning Huhuu üksik naerukatse, ja siis ei kuuldunud enam midagi.

Popi ootas kaua hirmust põksuva südamega, kuid kõik jäi vait. Siis roomas ta tasakesi kirstu alt välja ja lähenes kartlikult tagatoa lävele.

Läbi kirju akna imbus kitsas joon tumepunast ja tumevioletset ehapuna. Purpurist baldahhiini all Isanda voodil istus Huhuu, Isanda öökuub seljas ja öömüts peas, kuue kaelus üle kõrvade tõmmatud, ning magas.

Popi vaatas teda mõne silmapilgu liikumata, koon voodi poole tõstetud. Siis taganes ta tasakesi jälle kirstu alla ja roomas värisedes kaugemasse nurka.

Tema väikesed ajud olid segi minemas. Mingi uni, mingi jamps toimus ta ümber, tema aga lömitas kirstu all, koledusest värisedes.

Mis oli juhtunud? Ta ei teadnud seda isegi. Kuid midagi õudset, midagi arusaamatut oli liikvel.

Kunas ja kuidas oli see juhtunud? Popi katsus meelde tuletada: Isand oli kodust ära läinud, ta oli istunud ja Isandat oodanud. Siis läks päike ära, tuul tõusis, tuba oli kollane. Huhuu hüppas puuris —.

Kuid mis oli s i i s sündinud? Mis oli sündinud kollases hämaruses? Kes oli rullinud purpurist vaipa, kes oli veeretanud kõrvitsat põrandal?

Kus oli Huhuu? Oli see Huhuu, kes istus baldahhiini all, kollane kuub seljas ja punane müts peas?

Toas oli kottpime, väljas niisama. Tuul lõõtsus vastu

aknaid ja seinu. Siis hakkas vihma rabisema, esiti harva ja siis tihedalt, mitu tundi.

Kus oli Isand nüüd? mõtles Popi. Kuhu on ta läinud? Kuhu on ta jäänud? Kas ta tuleb?

Ja kogu öö läbi valvas Popi külma seina ääres, vabisedes külma ja hirmu pärast. Ta kuulas vihma kurba rabinat ning ootas Isandat. Isand aga ei tulnud, ei tulnud iialgi enam.

Alles hommiku koidikul suikus Popi silmapilguks. Ja ta nägi und:

Oli õhtu, ja tema oli ühes Isandaga teel koju. Taevas oli tuhkhallides madalates pilvedes. Tänavad olid hämarad ja läksid silmanähtavalt hämaramaks.

Popi ei teadnud, kust nad tulid. Nad olid juba väga kaua teel. Tänavale järgnes turg ja turule tänav, kuid kodu ei tulnud ikkagi veel.

Popi vantsis väsinult, ühelt kõveralt jalalt teisele vaarudes, neid lõputuid mudaseid tänavaid. Oli nii imelik, et kõik nii hall ja tühi oli.

Isand läks ta ees, pea kummaras ja küür seljas. Ta astus väsinud sammul, Popit nööri otsas talutades, taha vaatamata ja peatumata.

Kui väikeseks ja kõhnaks oli Isand jäänud! Ta must kuub lohises maad mööda ja ta pead polnud nahkmütsi all nähagi.

Popi väsis ikka enam ja enam. Ta jäi Isandast ikka kaugemale. Ta nöör tõmbus sirgeks ja Isanda käsi paindus kaugele taha. Isand ise aga sammus peatumata ja taha vaatamata.

Popi vaatles õhtuhämaruses Isanda kätt. See oli väike ja karvane. Ta sõrmed olid süsimustad ning pikkade küüntega. Ja korraga tundus Popil nii õudne.

Kust nad tulid? Kuhu nad läksid? Ja kes talutas teda nööri otsas? Oli see Isand?

Nimetu hirm haaras äkki Popi südame keset halli hingetut tänavat. Ta vabises üleni ja ei jõudnud enam minna. Kuid eesmineja sikutas teda kaasa, taha vaatamata ja peatumata.

Nii läksid nad veel mõne sülla. Popi nõrkes ikka enam ja enam, nii et ta peagu järel lohises. Ta kaelus surus kurku ja nahk otsmikul läks volti, nii et tal raske oli silmi lahti hoida.

Siis äkki mõistis ta koledas hirmus: ei, see polnud Isand! Ja ta lõi käpad vastu ning ta küüned kriiksatasid kivil. Nöör pidi ta pea otsast kaksama.

Siis käänas eesmineja esimest korda pead ja vaatas taha, ning Popi nägi tema nägu —.

Hädaldava kisaga kargas Popi astjakirstu alt keset tuba, üleni vabisedes. Ja samal silmapilgul nägi ta Isandat seisvat tagatoa lävel, käega uksepiidast kinni hoides, argikuub seljas ja öömüts peas.

Mõne lühikese hetke vaatas Popi teda uimaselt, minutise rõõmu riivatud. Siis aga tõusid karvad ta kuklas äkki ja ta silmis kujunes ääretu hirm.

See oli seesama, keda ta oli näinud unes!

3

Sellest päevast algas nende ühine elu. See oli tõde, viirastuslikum kui uni, ja uni, hirmsam kui tõde.

Popi ei teadnud, kus lõppesid elu piirid ja kus algas unenägu. Ta ei usaldanud enam kedagi, ja elas päevast päeva, vabisedes kahe äärmuse vahel.

Hommikutel ärgates, kui päike tuppa paistis ja ta eneses uut elujõudu tundis, oli tal veel lootust ärgata sellest jampsist.

Endine Isand tuleb koju, mõtles ta, võidab Huhuu, paneb uuesti puuri, ja õnnelik elu algab jälle.

Kuid see oli paljas unistus.

Varsti kuulis ta Huhuu räuskamist teisest toast, ja peatselt ilmus see isegi lävele.

Tal oli peagu iga päev ise ülikond. Ta avas kapid ja pööras kirstud pahupidi ning ajas enesele selga, mis meeldis.

Tundide kaupa ehtis ta end peegli ees nagu laps mängides. Ta asetas kolm peeglit nurka, servad koos, ja vaatles edvistades end kord eest, kord tagant.

Ta kallas enesele juukseõli selga ja hõõrus oma põski kui naine, kes mingib. Siis käänas ta selja peeglile ja püüdis oma kukalt näha, silmad pahupidi.

Ta oli õnnelik ja rõõmus kui laps. Neil hetkil oli ta leplik, ja Popi võis kartmatult põrandal söögijäänuseid nuuskida. Huhuu ei lasknud siis end millestki segada.

Ta maitse rõivaste valikus oli kõige imelikum. Ta ajas vahel kolm ülikonda pealiti, või ta pani kasuka alla ja särgi peale, või siis ilmus ta jälle täiesti alasti, ainult kübar peas ja pitskrae kaelas.

Ta tuli vahel rüütli mustas sametkuues, kroogitud käiste, tressitud kaeluse ja suurte läikivate nööpidega, põueoda vööl.

Või ta oli vahel kui kometinäitleja, tumepunases kuues, millele suur kõht ette õmmeldud, ning helepunases kolmeharulises kübaras, mille harudes kuljused kõlisesid.

Või ta tuli, ehitud kui kuningas laevamudelil: purpurmantlis, piibrinahkse voodri ja lohiseva hännaga, keed kaelas.

Siis jälle ilmus ta äkki kui tõusnud surnu, kolletanud linarüüs, must rist rinna kohal ja peakott otsaesisele tõmmatud.

Kuid ometi oli ta rõivaste kandmises korratu. Ta käristas rõivad lõhki, rebis nad tunni pärast seljast ja unustas põrandale.

Ta leidis muid asju, mis teda huvitasid.

Kõigepealt ta sõi. Ta avas köögikapid ja võttis esile söögikirstudest, mis kätte sai. Ta krõbistas karaskeid ja biskviite. Mis üle jäi, pillas ta põrandale. Ja neist toitis end õnnetu Popi pimedail öil tasakesi seinaääril liikudes.

Peamiselt sõi Huhuu aga aedvilja. Siis toppis ta põse täis lehttubakat ja muid vürtse. Need meeldisid talle. Ta suu hakkas vett jooksma, ja ta sülitas kui meremees.

Ta päev kulus mängudes. Ta kogus purpurist vaibale heledaid pallikesi, kunstasju, lauariistu ja helmeid. Neid võis ta tundide kaupa pihus veeretada kui laps nipkikive.

Ta istus vahel ka laua taha tööle. Aga tal polnud endise Isanda püsivust. Ta lõi katki prilliklaasid, murdis jala pealt gloobuse ning rebis raamatud lõhki.

Ta istus põrandal ja rullis pärgamendi lahti, aga selle asemel, et silmadega uurida, katsus ta seda hambaga. Ja ta viskas rulli kõlbmatuna eemale.

Siis kangutas ta lahti suure seinakella. Ta murdis ära tunninäitajad ja rebis masinavärgi välja. Käsi silme ees hoides uuris ta pisukesi rattaid ning kistavarsi.

Ta lõhkus ja hävitas. Ta rikkus pildid, aknad ja peeglid. Ta kiskus seintelt alla ja laegastest välja, mis aga suutis, kuid ei pannud enam midagi tagasi.

Ta meenutas kõigiti Isandat, ja ometi oli ta midagi hoopis muud. Ta oleks võinud olla hea ja tark, kuid ei tahtnud seda. Sest ta oli juba kord tige ning halb.

Kõige hirmsam oli ta aga õhtupoolikuil, kui mängust väsis. Siis hakkas ta Popit piinama, ja tema tigedusel polnud piiri.

Ta kihutas teda tuba mööda taga, pildus köögiriistadega ning torkis mööbli alt raudoradega välja.

Ta lõi talle kepiga pähe, kallas vedelikke kaela ja pistis ta kõrvad täis aukusid. Popi ainult vingus ta käes hirmust ning valust.

Ta katsus vahel küll vastu panna. Ta klähvis kirstu all vihaselt haukuda ja lõi hambad larinal orasse, millega Huhuu teda torkis. Kuid kõik oli asjata.

Tema ainus päästepaik oli astjakirstu alune. Kuid see oli liiga madal, nii et ta jalad seal all veelgi kõveramaks kasvasid. Et ta tihti liiga ruttu pidi sinna põgenema, siis kulusid karvad ta kuklast ja seljast, ning tema nahk oli kopras.

Ta sai viletsalt süüa ja kannatas päevade kaupa hirmsat janu. Ta magamine oli rahutu ning täis hirmu, sest et uni tõelust täiendas.

Ja tema aju pimenes. Ta mälu jäi väga nõrgaks, ja ta ei suutnud enam vahet teha mineviku ja oleviku, tõe ning viirastuse vahel.

Ta kaotas sideme endisega. Tal oli veel hämar mälestus mineviku õnnelikust elust, Heast Isandast ja kaugest Kuldsest Ajast. Aga see oli viirastuslik, oli niisama kui uni ning pildid.

Millal oli ta näinud Head Isandat? Sellest oli ääretu aeg, kui ta läks. Oli see täna, eile, kuude või aastate eest?

Ta unustas ikka enam ja enam Hea Isanda hääle ja näo. See muutus uduseks ning kadus kui kauguses.

Üksnes unes nägi ta teda veel selgemalt. Ta nägi tema lumivalgeid juukseid ja pehmet naeratust. Ta ärkas, ja talle näis, nagu oleks Hea Isand teda hüüdnud.

Aga kui ta täiesti virgus, siis nägi ta ainult tõelust: Kurja Isandat ja rüüstatud tuba.

Ta ootas vahel veel kedagi tulevat. Ta ei teadnud, kas Isandat või keda. Ta kuulis mõnikord koguni hääli üle müüri ja puukottade klobinat tänaval. Kuid keegi ei tulnud.

Ja ta leppis uue Isandaga. Ta oli harjunud kedagi kartma ja austama. Ta oli vana, haige ning ogar. Temale sai sellestki Isandast.

Ta teadis küll, et see oli õigupoolest Huhuu. Kui ta seda enam muust poleks tunnud, siis vähemalt lõhnast.

Kuid ta kaotas usu lõhnadesse, nagu oli kaotanud selle muusse. Ta haistemeel läks sandiks, ja ta eksis lõhnades. Kõik oli petlik maailmas, isegi lõhnad!

Ta vahetas ära mõlemad Isandad. Õieti sulasid nende olemused ühte. Need olid ainult sama isiku kaks poolt.

Ja nagu ta oli imetlenud kord endise Isanda tarkust, headust ja ilu, nii imetles ta nüüd uue Isanda kurjust, tujukust ning inetust.

Peagu kõik tegi uus Isand vastuoksa, võrreldes endisega, kuid ometi peitus selleski salatud tarkus ning saavutamatu osavus.

Kui endine Isand oli ukse kaudu käinud, tegi nüüdne Isand seda akna kaudu. Ta hüppas lauale, lükkas akna lahti ja kadus. Popi jäi imestledes keset tuba ootama.

Ta võis vahel tundide kaupa õues olla. Mida ta seal tegi, seda ei teadnud Popi. Igatahes näis talle see niisama saladuslik ja tähtis olevat kui endise Isanda äraolek kodust.

Huhuu tassis vahel riideid, raamatuid ja patju õue. Asemele tõi ta õuest halge, tühje ankruid ja telliskive.

Ta täitis kirstud õlgedega ning ammutas aknast kapaga vett sisse.

Tal näis olevat teissugune arusaamine asjade väärtusest. Ja ta muutis tubade lõhnad põhjalikult.

Ta jäi vahel kauaks ära, ja toas oli hääletu. Siis hakkas Popil ta järele igav. Ta oli rahutu, ta jooksis ühest toast teise ja nuuksus nagu endise Isanda järele.

Ta oleks tahtnud, et ta oleks tulnud ja teda kas või löönud, kui ta aga ainult ei oleks pidanud üksi olema.

Mis aga kõige imelikum: ka uus Isand näis Popi eest hoolitsevat. Ta tegi seda küll oma kalgil ja tujukal kombel, kuid Popi oskas seda hinnata.

Nimelt tõi ta kord liha.

Ta oli kaua ära, ja kui tagasi tuli, oli tal võõras turukorv kaasas. Selles oli aedvilja ja leiva all päntsakas verist liha.

Huhuu kummutas korvi põrandale, ehmus verest ja läks eemale. Popi aga haaras liha, puges kirstu alla ja näsis seda mitu päeva.

Sellest päevast peale tõusis Huhuu väärtus Popi silmis, ja ta mõistis, et see oli tõesti Isand.

Peagi pärast seda ronis Isand veel kord üle müüri. Aga ta tuli varsti tagasi, ja tänavakoerte käre haukumine saatis teda.

Ta kuub oli narmastes, nahk lõhki ja ta käpad jätsid veriseid jälgi, kuhu nad puutusid.

Ta ronis kõige üksildasemasse nurka. Seal ravitses ta kaeblikult urisedes oma haavu ja oli kaua haige.

Siis tundis Popi, kui lähedal ta temale õieti oli. Ta läheneb talle öösiti ja hommikuti nagu endiselegi Isandale, et oma haletsust ja kaastunnet avaldada.

Isanda sinihallid karvatud silmalaud olid kinni, kuid ta hingas nii tasa, et ta uni näis põgus ja erk. Ta näol oli sügav tõsidus ja ta lohkus põsed olid imekurvad.

Ja Popil hakkas temast hale. Ta muretses nagu vana teener oma jälle lapseks saanud härra eest. Kui vanad ja vaevalised olid nad mõlemad! Kui üksikud ja mahajäetud!

Nende elu muutus veelgi kurvemaks. Päevad olid lühikesed ja päikesekehvad. Hommikust õhtuni sadas külma vihma.

Popi värises madratsil. Huhuu oli enese vaipadesse mässinud, oli kohmetu ja kange mängima, istus lõdisedes ning tuimalt enese ette vahtides.

Ühel päeval leidis ta köögist väikese ankru ja veeretas tuppa.

Ta pani kõrva veereva ankru vastu ja kuulatas, — sees sulises. Ta nuusutas tapiauku, — oli imeraske, magus ja uimastav lõhn. Siis kangutas ta tapi eest.

Sellest päevast peale hakkas ta jooma.

Tal polnud enam muud muret ega muud rõõmu, kui aga pea täis saada.

Ta ärkas hommikuti, pea pohmelusest raske, karvad kõhnal näol püsti ja silmad punased. Siis tõstis ta ankru suu juurde ja võttis tihedate sõõmudega, kuni tuju heaks muutus.

Varsti hakkas ta tantsima ja tralli lööma. Ta kargles ja kepsutas, kuni väsis. Siis istus ta jälle põrandale, tõstis ankru ja jõi, nii et punane viin kahes joas põski mööda jooksis.

Ja joobnuna jäi ta magama, ankur süles, käed ankru ümber ning nägu naerul.

Nii meeldis ta Popile. Säärasena meenutas ta kedagi teist, kes oli samuti õhtuti tule juures istunud, kannu tõstnud, muhelnud ja enesega rääkinud.

Nüüd ei kartnud Popi enam Huhuud. Nad magasid ühes ja soojendasid teineteist. Purjus Huhuu otsis Popi pead ja Popi lakkus ta käsi.

Nad joobusid mõlemad, Huhuu joomisest ja Popi peamiselt viina lõhnast, mis täitis kogu maja. Ja nad ei mäletanud enam midagi.

Kui üks ankur tühi oli, otsis Huhuu teise. Nüüd oli tal selleks eriline anne. Ta aimas lõhna järgi seda, mis tuju tõstis. Ta avas pudeleid ja tõmbas tapid eest — ning jõi.

Ühel päeval hakkas lund sadama, laia kui villa. Kahvatu kuma langes lakke, ja värvid muutusid. Läbi katkise akna hõõgus lume jahedus ja vaikne tuulehingus kandis räitsakaid rüüstatud mööblile.

Kaks vana joodikut tõstsid pead, — kõik oli nii valge!

Kuid kõigepealt: viin oli otsas. Vaevalt oli Huhuu pärast uinakut saanud alata, kui juba lõpp tuli. Ja ta tuigerdas kööki uut otsima.

Ta otsis kaua, kuid ei leidnud enam midagi. Ta pildus vana koli ümber ja pööras kõik pahupidi. Viimaks leidis ta mürgiselt lõhnavate kruuside ja kannude hulgast, kuhu endine Isand oli oma keediseid valanud, ühe nõu.

See oli nelinurkne karrast kast, igast servast kinni joodetud. Kuid Huhuu arvates pidi siin viin olema. Ta arvas isegi selle lõhna tundvat. Ja ta tuli kastiga tuppa tagasi.

Sel päeval oli Huhuu seljas punane vateeritud vammus. Popi istus ta ees, koon üleval ja pikk händ vastu põrandat.

Huhuu püüdis kasti avada. Ta urgitses küünega ja katsus hambaga. Siis tõstis ta kasti üles ja viskas vastu põrandat.

Kuuldus hirmus plahvatus ja leek tõusis laeni. Huhuu lendas vastu üht ja Popi vastu teist seina. Ning maja vajus mürinal pooleks.

1914.

KULDNE RÕNGAS

1

Jürgens astus surnuaia väravast välja. Ta peatus värava ees, nagu kaheldes, kuhu minna.

Õhtune tänav oli tühi. Kedagi ei liikunud. Kõik oli hääletu. Ainult vaevalt kuuldus peene vihma kahin kidura puiestee lehis. Oli läinud hämaraks.

Värava ees istus kaks santi: Ühel pool pime naine, suurrätt sidrunkollase näo ümber ning silme asemel sügavad lohud. Ja teisel pool täiesti jalutu vanamees mollitaolises madalas kastis, millel pisukesed puurattad all. Vanamehe maaniulatuvate käte otsas olid nahkpandlaga puusõõrid, mille abil ta end maad mööda pidi lükkama.

Jürgens pistis käe tasku, nagu oleks tal nõu olnud santidele midagi anda. Kuid ta leidis taskust sõrmikud ja hakkas neid kätte tõmbama. Kindad olid niisked. Ta lähendas ühel ajal mõlemad käed näole: kinnastes tundus karbooli lõhna.

Igal pool tundus see. Apteek oli ta läbi mürgitanud. Kui tal oleks olnud hing, seegi oleks rohulao järele lõhnanud.

Suure vaevaga sai ta kõhnad sõrmed kinnastesse. Siis tõstis ta palitu kaeluse ja hakkas minema. Maa oli märg ja pehme. Vihma näis tihedamalt sihisevat kui enne.

Kahel pool puiesteed olid ühe- ja kahekordsed majad. Oli juba õieti hämar, kuid üheski aknas polnud veel tuld.

Siin-seal tuli mõni surnukirstu- või hauakiviäri. Akendel valendasid pisukesed lastekirstud, mõni hõbetups, traadist pärg või ingel palmioksaga.

Kaupluste uksed olid veel lahti, kuid neis oli pime ega näinud ühtki inimest.

Tänava käänakul vaatas Jürgens taha: mõlemad sandid istusid liikumata keset vihma. Vanamees oli veel enam kätele vajunud. Ta oli kui istuv koer.

Kõnniteed olid suurte ümmarate kividega sillutatud, ja Jürgens komistas peagu igal sammul. See ainult tõstis ta pahurat tuju.

Temale tundus, nagu oleks talle ülekohut tehtud, teda täiesti asjata siia viletsasse soppi meelitades, kus tal enam midagi polnud peale hakata.

Muidugi, ema surm oli tedagi põrutanud. Ta oli küll kahekümne aasta eest kodust läinud, ja seitsme viimase aasta jooksul polnud ta ema enam näinud. Vähe oli tal mahti olnud temale mõeldagi. Kuid ometi oli see tema ema.

Nüüd oli seegi möödas. Nagu musta joone tõmbas surm üle mineviku.

Liiga hilja sai ta teate haigusest. Ta leidis eest õe lühikese kirja, tühja maja ja ema haua. Ta saatis õele postkaardi, ostis ema hauale pärja ning kavatses nii kauaks siia jääda, kuni maja müüdud või vähemalt hästi üüritud.

See mõte sai ta tundmused jälle tasakaalu. Surm — see oli paratamatus, kuid ometi tegi see ta rahutuks. Ta polnud harjunud sääraste mõtetega ega tahtnudki harjuda. Elu oli ometi midagi hoopis muud.

Ta pöördus tänavale, mis viis alla linna. Väike must mees ristles ühelt kõnniteelt teisele ja süütas pika kepiga gaasilaternaid. Kaugelt kostis vankri põrin. Ja see põrin äratas lõplikult Jürgensi.

Talle meenus ta enese ning õe saatus: üks kakskümmend aastat hommikust õhtuni apteegi leti taga või rohulao läkastavas õhus, ja teine niisama kaua sisemaa linnakeses joodiku mehe kõrval ühtsoodu kasvava lastekarja keskel, — niisugune oli nende elu.

Aastas kord või paar olid nad emale ja teineteisele kirjutanud. Tema teatas, et talle palka oli lisatud; õde, et tal jälle laps oli; ja ema, et kõik oli endistviisi.

Võib olla, olid neilgi kord teised lootused elu suhtes olnud. Kuid elu polnud hoolinud neist lootusist. Ja Jürgens oli lõplikult nõus eluga.

Oh ei, elu polnud mingi mänguasi. Ka tema oli rumalalt alanud. Oli tulnud suurlinna kui provintsiaal kunagi, oli rõõmustunud ilusast ülikonnast, oli hullanud naistega.

Kuid tänu taevale, see oli varsti möödunud. Tal polnud üldse kirgi, vähemalt mitte pahe jaoks.

Naised, — need nõudsid raha, tervist ja aega. Temal polnud midagi liiga.

Ta märkas varsti raha ja aja väärtust. Ja tema kollakas tiisikushaige nägu ei rääkinud igatahes naisteküti tervisest.

Siis mõistis ta, mis tema rahule tarvis läks. Inimesel on kohustused ja kohustused toovad raha. Kõik, mis üle selle, on tuuletallus.

Ta mattus rohukaupluse tolmusse.

Iga kuu lõpul läks ta kord õhtul ühes teise selliga õllepoodi, tellis ühe pudeli ja kõneles asjust, mida kumbki tundis. Ning kord aastas sõitis ta patrooni perekonnaga pühapäeva õhtupoolikuks saartele.

Nad istusid siis restorani laua ümber, sõid võileibu ja rüüpasid õlut. Patroon armastas rääkida oma õpiaastaist. Ta naine tukkus kevadpäikese paistel.

Jürgens vaatles siis patrooni tütart. See oli kõhn ja kalkide näojoontega. Ta oli juba üle kolmekümne ning ilutu. Kuid Jürgensile oli see ükskõik.

Ta ise polnud ses suhtes parem. Ta nägu oli kollane, lühikeseks aetud juuksed meelekohal hallid ja käed luukõhnad. Kuid ta lootis, et see patrooni tütrele oli niisama ükskõik.

Sest mitte tundmustest polnud nende vahel kõnet. Ainult korraldada tahtsid nad oma elu, — see oli kõik, — iga päev ikka enam ja enam korraldada. Selles ongi inimese eesmärk.

Nüüd arvas Jürgens ühe sammu elu korraldusele jälle lähemal olevat.

Ta teadis: Amalie Karlovna ootas teda ja unistas ehk oma kuivi, kuid ometi nii häbelikke unistusi kitsas neitsikambris papagoi puuri ja kõhna fortepiaano vahel. Niisama teadis ta: äiapapa ootas teda arveraamatute, kümmelikarafi ning sõbralike nõuannetega.

Saatus oli ta eest hoolitsenud. Ta polnud tänamatu.

Ta astus üle puust silla. Üleval- ja allpool jõe rannal vilkusid mõned üksikud tulukesed. Teispool käsipuid mustas jõe voog. Eemalt aga kuuldus jonnakalt vankri põrin.

Selles põrinas tundis ta jälle oma kodulinna.

Jah, kõik oli siin endistviisi: seesama jõgi, needsamad tänavad ja kivimüürid aedade ümber ning pimedas mustavad puude ladvad üle müüride. Kõik oli endistviisi!

Laternad õhkusid sajus nagu ähmased valguskerad. Kaupluste akendes kumas tuli. Vesi tilkus kõhnu silte mööda. Mõni üksik käija ruttas riietesse mässitult tast mööda. Kuid miski ei seganud suurt elutust.

Nii olid nad siin kodus, mõtles Jürgens, üks maailmast

maha jäänud, õnnetu ja mannetu rahvas. Raha, ainust tõelist väärtust maailmas, seda ei osatud siin luua.

Mis olid väärt kõik nende aated ja unistused ilma selleta! Mis oli kasu ühest või teisest rahvusest, kui rahvas on ometi rumal, räpane ja vaene!

Oh ei, teda ei võidud säärase lapsemänguga petta. Adolf Ivanovitš Jürgens teadis, mida tegi. Ta oli küllalt tark, et sest kaugemale näha.

Mis oli tal tegemist rahvustega! Venelasega oli ta venelane, juudiga juut, kodus aga rääkis saksa keelt. Sest patroon oli sakslane.

Kui ta midagi tundis, siis oli see haledus, et temagi oli siin sündinud. See oli talle elu algel nii palju takistusi teinud. See oli nagu tõbi, mis aastaid võttis, enne kui lahkus.

Kuid nüüd oli viimnegi side langenud. Nüüd tahtis ta oma asjad siin lõpetada, nii et neid ei tarvitse enam mälestadagi.

Mujal oli tema tee ja mitte neil mudaseil tänavail pehkivate plankide ääril, mille lõpus petrooleumilamp kurvalt tuikas.

Ta peatus kitsas põiktänavas ja astus läbi mustava jalgvärava õue. Vihma kahises ühtsoodu. Ta läks hääletult üle rohtukasvanud kivide.

Õue lõpus mustas madal puumaja. Üheski aknas ei näinud tulekuma.

Maja otsas viirastas raagus puu. Pesunööril valendasid pimedas mõned palakad.

Siin oli Jürgens lapsepõlves mänginud: All õitsesid peenrad. Ülal laotusid lopsakad oksad. Kirju lind laulis lehe all.

Nüüd oli aed ammugi murtud, peenrad tallatud, puud raiutud. Vana õunapuu üksi veel laotas oma pehkinud õlgu. Kollane rohi ta ümber tõusis kui räsitud harjas.

Jürgens seisis silmapilgu maja ees. Kuid siis kehitas ta pahaselt õlgu.

Ei olnud tema süda kinni neis kändudes ja kivides. Ka see puruhunnik oli ainult abinõu elu korraldamisel, mitte rohkem.

Ta astus lahtisest uksest sisse ja jõudis suurde, madalasse kööki. Tumedalt kostsid ta sammud telliskivi-põrandal. Käsikaudu kobades katsus ta edasi minna.

Korraga kuulis ta pimedas peagu oma kõrva juures õudset pominat, ja keegi taotles ta käsi külmade sõrmedega.

Jürgens tardus hetke ehmatusest, ja juuksed liikusid ta peas. Kuid siis mõistis ta: see oli vana teenija Malle, kes oli juba ta sündimisel majas olnud. Nüüd katsus ta teda oma hambutu mõmina ja luiste kätega lohutada.

Vastikusest vabisedes astus Jürgens teise tuppa.

Ta süütas küünla ja heitis märjad pealisrõivad. Tuba oli kütmatu, nii et hingeauru nägi. Ta tõstis küünla üles. Kõik oli koristamata ja pehkinud.

Oli näha, vana Malle ei suutnud enam midagi teha. Nagu ritsikas truubis, nii elas ta veel tühja maja köögis!

Jürgens käis pahaselt paar korda risti üle põranda.

Ta vaatles seinu, mida katsid pleekinud tapetid; mööbleid, mida koi oli puurinud; ta heitis pilgu mustavasse söögituppa, kus ainult ümmar laud kui kilp valendas. Kõik see äratas temas võikaid tundmusi.

Siis võttis ta rõivad seljast.

Ta heitis voodisse ja sulges silmad. Ta sile pea lamas raskelt kui keegel padjas, kõhnad luised käed olid valgel linal välja sirutatud. Küünal põles vabinata.

Siis tundis Jürgens äkki voodipesu niiskust.

Ta avas silmad, tõusis istuli ja võttis kuue taskust märkmiku. Ta tuletas meelde päevaseid kulusid ja arvas kokku.

Ta huuled liikusid, vahetevahel kirjutas ta küünarpeale toetudes mõne numbri.

Siis laskis ta käe raamatuga alla ja jäi mõttesse.

Ta oli liiga väsinud ja oleks pidanud õieti magama. Äkiline teade, sõit, siinsed hooled, — kõik see oli teda väsitanud. Kolmel ööl polnud ta maganud. Ta tundis liikmeis väsimuse palavikku. Ah, kui raske, kui raske oli ta pea!

Ta avas jälle silmad.

Ta poleks pidanud õieti siia sõitmagi, mõtles ta. Elu nõudis talt sel hetkel niikuinii palju. Liiatigi tuli ta liiga hilja ega võinud enam midagi parata.

Ta jäi vahel silmapilguks tukkuma, kuid võpatas kohe üles. Ta suutis koguni unesidki näha, kuid nii ebamääraseid, et ärgates midagi ei mäletanud.

Mõni asi meenus talle nii äkki, et ta otse ehmus. Kuid siis rahustus ta jälle: ta oli selle õiendanud.

Ta hakkas uuesti maja väärtust arvutama, ja ta palavik kasvas. Palju ei maksnud see puruhunnik, rohkem juba krunt. Ja ta tegi kavatsusi selle hinna kohta.

Siis tuli tal äkki meelde, et ta kõiki tube polnud veel näinudki. Jah, siin oli söögisaal, elutuba ja köök. Kuid ta mäletas ju nii selgesti, et oli veel väike tuba, mille kaks kitsast akent ja pisuke uks viisid aeda. Selles toas oli ta lapsena elanud.

Ta tõusis voodis istuli ja vaatas vastupoolset seina. Seal oli uks olnud, ta mäletas seda. Kuid nüüd oli sein sile ja tapetiga kaetud.

Ta hüppas kähku üles, haaras küünlajala ja jooksis seina juurde. Ta mõõtis põrandat sammudega ja katsus seina kätega ning mõistis: uks oli tapetiga üle kleebitud.

Nüüd meenus talle aastate tagant kui läbi une: ema oli kirjutanud, kui raske on läbi saada; ta olla nende lastetoa

muust korterist eraldanud, et seda üürida; kuid keegi ei hoolivat sest niiskuse pärast.

Veel täna tahtis ta seda tuba näha, — imelik palavik valdas Jürgensi, — otse praegu!

Ta rabeles nõutult siia-sinna, siis tuli Malle ta meelde. Ta astus köögi uksele ja nõudis võtit.

Mõni aeg kuuldus sealt arusaamatut mõminat. Siis pistis pimedast vabisev käsi esile. Kui Jürgens võtme võttis, püüdis jääkülm käsi jälle ta kätt paitada. Siis jäi ta tühja õhku rippuma.

Võti oli suur ja roostene.

Sõrmil kobades leidis Jürgens luku ja pistis võtme robinal läbi tapeti. Lukk krigises, tapet kärises pikkade lintidena ning uks avanes.

2

Imelikul kombel nägi Jürgens kohe tuppa astudes, et see oli valgustatud: hele päike paistis aknast ja avatud uksest. Ta pani küünla tagakätt teise toa lauale ja vaatas ümber.

Tuba oli pikk ja kitsas. Seinu peitsid pleekinud tapetid. Akendel rippusid vanad tüllid. Valgete pisukeste lapsevoodite kohal oli mõni pilt murenenud raamis.

Kuid silmipimestav päikese helendus, mis tungis läbi oksade ja tüllisilmade kui sõelast, muutis kõik nooreks ning sätendavaks.

Õde Anna istus lävel, jalad aeda, nukk süles. Ta heledad juuksed olid seotud kahte õhukesse palmikusse ja nende otsa sõlmitud punased paelakesed.

Nad vaatasid hääletult nukku, mis lamas tütarlapse rüpes. Selle sinised silmad olid pärani ja roosad käed laiali.

Siis läksid nad aeda.

Õunapuu oli üleni õites. Sõstrapõõsad olid must-lopsakad. Kohedad peenrad aurasid hommikupäikese all. Siiasinna sadas õunapuu õisi kui lund.

Nad istusid puu alla ja hakkasid mängima:

Nukk oli just praegu ärganud. Ta pesi palge, kammis juuksed ja võttis võõraid vastu. Esiti tuli sipelgas, siis lepatriinu, viimaks tigu.

Nukk istus võilill-sohval, jõi hommikukohvi õunapuuõilme-tassist ja ajas võõrastega juttu.

Siis läksid külalised koju: esiti jooksis sipelgas, siis lepatriinu, viimaks roomas tigu, sarved püsti kui pisukesed rusikad.

Nad väsisid mängust ja istusid hääletult.

Mõni lind vaevalt vidistas lehe varjus. Muld lõhnas. Oli nii liikumatu, et isegi päikese kiired paistsid lehe vahelt, — nagu hõbedane ämblik kudus kuldniite.

Siis äkki kuulsid nad imelikku häält: tänavat mööda läheneb hele kõlin, nagu oleks rändav mängumees pilli löönud.

Nad kuulsid seda peagu ühel ajal, tõstsid pead ja kuulatasid. Hääl läheneb, vahel vaikis ta silmapilguks, kuid siis kostis jälle õrn tilin, lähemal ja selgemalt.

Ühel ajal hüppasid nad üles ja jooksid värava juurde, kuid kõlin oli neist juba mööda läinud. Nad jooksid tänavale, kuid nägid veel, kuis miski hele päikese paistel välgatas: suur kuldne ratas, mis läks hüpeldes üle kivide. Siis kadus ta aia nurga taha.

Sõna lausumata hakkasid lapsed talle järele jooksma.

Nad jooksid mööda vaikseid puiesteid suurte aedade vahel. Lõppesid rohtunud tänavad, algasid põllud, — lapsed aga jooksid.

Nad hoidsid teineteise käest kinni. Anna oli unustanud nuku enese kätte, selle juuksed hargusid lahti, nagu peotäis linu lehvisid nad ta taga.

Nad ruttasid kuldse rõnga hääle järele. Vahel kaotasid nad selle kõrvust, siis peatusid nad hetkeks ja kuulatasid lõõtsutades.

See kostis vahel kui moosekandi triangli hääl, mida see õuest õue käies teraskepiga tilistab, — ja nad ootasid, kus ta peatub ning laseb leierkasti serval punast ahvi tantsida.

Vahel jälle näis see nii, nagu oleks keegi sõitnud kaugel kuljustega, — ja nad ootasid, mil vankritäis laulvaid mehi nende kohale jõuab — kuljuste, lehvivate rätikute ning pilliga.

Mõnikord arvasid nad koguni õhetava palgega poisikest nägevat, kes hõbedase kepiga seda kuldrõngast ajas. Ta lehvivail juustel oli kullatud kübar ja jalgade küljes pisukesed tiivad, nii et ta nagu lennates läks.

Tee tegi käänakuid, tõusis mäkke ja laskus orgu. Nurmed rohetasid. Siin-seal sinas noor kaasik. Lumivalge pilv jooksis ühes nendega üle lillelise luha.

Siis jõudsid nad maanteel suurde rahvaparve. Tolm tõusis jalgade tüminast. Päike lõõmas punasena. Kõik kihutasid ühes nendega kuldse rõnga järel.

Nad püüdsid rahvamurrus teineteisest kinni hoida. Kuid lõõtsutavad inimesed tungisid nende vahele, higised käed viskasid nad lahku. Nad ei näinud enam teineteist, kuid jooksid vahetpidamata.

Mida kauem jooks kestis, seda vihasemalt pingutas igaüks jõudu. Nende visadus hakkas ühest teise, nad rususid peale, kukkusid kummuli ja tugevamad jooksid taha vaatamata edasi.

Tolmupilvis viirastus poisikesele rõnga välge ja läbi jalgade müdina selle kõlin. Talle näis, nagu oleks ta elu selle kaugel heliseva rõngaga ühes veerenud.

Ta eraldus mõnikord muist, lõikas risti üle niidu nurga, ronis äkilisi kallakuid mööda üles. Siis eksis ta metsa, kõik oli vait, kõlinat ei kuulnud, päike paistis läbi latvade.

Kuid siis kihutas ta jälle edasi.

Ta tallas üle lillepuhmaste, kuid tal polnud aega neid noppida. Ta hüppas janusena üle allikate, kuid tal polnud mahti juua.

Siin-seal viirastus ta lähedal kuldne rõngas. Ta kahmas seda põõsaist, kuid haavas käsi. Ta kuulis selle tilinat raiesmaa kännustikus, kuid ei näinud teda. Metsameeste tuleasemeil nägi ta tuhas selle jälgi, kuid ei tabanud.

Ta jättis jälle metsapimedikud, leidis teid ja inimesi. Tee tolmas kõrgel rannal. All sinas järv. Kolmenurgelised purjed valendasid päikesepaistel. Tema aga jooksis.

Vahel tuli tal veel nagu läbi une meelde kodu, ema ja õde. Talle näis, nagu oleks ta ääretu kaua teel-olnud. Kui uneks näis muutuvat elu.

Kuid siis äratas teda jälle kuldse ratta kõlin. See näis talle lähenevat, ootavat teda esimese teekäänaku taga. See näis niisama väsivat ja puhkavat teeäärsel kivil nagu temagi. Ainult viimne pingutus, ja ta saavutab selle.

Ta jalad olid haavus, kuid ta ei hoolinud sellest. Ta oli nõrkemiseni väsinud, kuid jooksis!

Päev kulus alla. Ta oli teinud hiigelringe. Nurmed läksid sinisteks. Ta pöördus jälle linna poole. Selle aknad põlesid.

Ta kuulis veel vaevalt rõnga helinat kui läbi udu. Ta ümber polnud enam kedagi. Ta lonkis pool-joostes kõrgete puude all. Tänav oli täis nagu sinist udu. Kuskil lõi kell.

Ta tundis suurt väsimust, otsekui oleks juba palju aastaid joosnud.

Siis äkki tundis ta jälle tuttaval tänaval olevat. Jah, siin oli ta vanemate maja.

Ta jõudis väravate kohale ja kuulatas: kuskil kaugel tilises veel rõngas, kuid see tilin jäi ikka nõrgemaks ja nõrgemaks, kostis otsekui ta pea kohal üleval, värises ja kustus siis nagu õhku sulades.

Ta astus aeda.

Läbi teispool tänavat kasvava kõrge puurühma heitis madal päike laia valguslaine. Kogu aed oli täis seda kollast kuma.

Ta peatus keset aeda ja vaatas enese ümber.

Talle näis, nagu oleks siin päeva jooksul midagi muutunud:

Rohi oli pikaks kasvanud, maha pannud ja mädanes paiguti. Puud, mis hommikul õites, olid nüüd õunu täis, need langesid aeg-ajalt iseenesest, põrusid lõhki ja mädanesid lopsakas rohus. Kogu aeda täitis pehkinud puu ning kopitanud rohu lõhn.

Kõik oli nii imelik!

Toa uks oli endiselt pärani. Ta astus sisse. Tuba oli tühi. Kuid läbi eesriide pitside voolas siiagi kurb valguslaine. Kõik oli kollane, liiga kollane!

Ja selles kollases valguses tundus kõiges midagi kurba ja mahajäetut. Lihtne mööbel oli iganud, näopildid seintel vanemaks läinud, otsekui elavad inimesed.

Ta peatus toas mõne silmapilgu. Kõik oli vait. Kõik oli nii õudne! Ja hirmunult paiskas ta teise toa ukse lahti ning hüppas sisse.

3

Tuba oli pilkaspime. Tundus jäine külmus nagu hauas.

Jürgens jäi põrutatult seisma. Siis meenus talle: ta oli ju küünla lauale jätnud. Käsikaudu kobades leidis ta küünlajala, kuid küünal oli alla põlenud ja rasv ammugi hangunud.

Ta hüüdis Malle järele, kuid keegi ei vastanud. Ta hüüdis teine kord, kolmas kord, kuid kõik oli vait.

Pahaselt pomisedes hakkas ta siis köögi poole komberdama. Paar korda riivas ta nägu ämblikuvõrku, huupi kätega õhku vehkides katsus ta seda kõrvale heita.

Ta jõudis kööki, kuid ka siin oli külm, nagu poleks kaua aega enam lõukasse tuld süüdatud. Tundus jahtunud ahju savilõhna. Vaevalt õhkus pimedas madala akna kitsas nelinurk.

Jürgens kuulatas. Kõik oli vait.

Käsikaudu kobades lähenes ta voodile. Ta põlved põrkasid vastu lavitsat, ta sirutas käed ja kobas hunnikusse heidetud räbalaid.

Ta sõrmed puutusid inimese kaela, kuid see oli jääkülm. Ta tõstis riided üles ja pani pihu eide rinnale, kuid see ei liikunud.

Eit oli surnud. Tundus juba märgatavalt korjuse lõhna.

Ilma et enam oleks peatunud või millelegi mõelnud, tuikus Jürgens tagasi oma tuppa.

Ainult mingi hämar mõtte vari liikus ta peas: alles mõne silmapilgu eest olin ma ju siin toas, eit andis mulle võtme, astusin hetkeks välja, — ja nüüd tagasi tulles on küünal lõpuni põlenud ning eit ammugi surnud —.

Kuid ta ei mõtelnud seda mõtet lõpuni, vaid istus voodi servale.

Ja jälle liikus mingi mõtte kuma ta ajudes: kus käisin ma hiljuti, — õunapuud olid õites, õde mängis, — kuldne rõngas tilises, maantee tolmas, päike leegitses, — õunad langesid puist ja lõhkesid, tuba oli täis kollast kuma, — kus käisin ma hiljuti —?

Kuid enne kui oleks sedagi mõtet lõpuni mõistnud, langes ta kummuli voodisse, poolriides nagu oli.

Une hall loor vajus üle ta pea.

Kuid ta unigi oli nagu mingi viirastus, mis ta kohal häältult huljus ja aeg-ajalt pelgus. Ähmast pimedust lõikasid hallid kiired, veeresid kaharad kerad, langesid kuulmatult kahused sulgpadjad. Ta mässis enese unne kui palakasse.

Kuid läbi selle unede loori valdas teda ääretu kurbus. Ta süda oli lõhkemas põhjatust valust. Ta peitis silmad kätesse, ja pisarad valgusid ta sõrmi vahelt.

Kidur päev koitis madalas aknas. See oli peagu niisama pime kui öö.

Pehkinud mööbel viirastus läbi hämara. Kõikjal oli riideid, oli seljast kistud ülikondi, lahtirullitud kangaid, voltipaisatud vaipu, — riided magasid kui kerratõmbunud õudsed olevused vahariidesel põrandal.

Jürgens istus riidehunnikul, pea käte najal.

Kõik kohad olid täis varje. Neid tuli ühtsoodu üle õue. Varjud liigutasid päid, tõmbasid kätega. Varje tuli alla kui redelit mööda taevast.

Jürgens kuulis nende kutset. Ta pani selga palitu, tõmbas kaabu silmile ja läks välja.

Oli jälle õhtu. Vihma sadas.

Ta uitis siia-sinna mööda tänavaid. Ta eksis kaua keset puid ja maju, tulesid ning varje. Linn näis olevat tundmatu. Vahest unes oli ta kord näinud neid tänavaid ja aedu. Siis leidis ta enese jälle õues laastatud õunapuu all.

Ta seisis kaua mõttes.

Ta oli kõik unustanud. Oli unustanud suurlinna ja ootava mõrsja. Oli unustanud, miks oli siia tulnud. Oli unustanud, et pidi siit ära minema.

Midagi muud püüdis ta meenutada. Midagi, mis teda veel praegu oli ümbritsenud, mis oli kui lõhn, kui paljas hääl —. Nagu unenäos taotles ta teise unenäo uduseid ning kaugeid jooni.

Ei olnud enam vahet öö ega päeva vahel. Valgustus püsis ühesugusena, varjud ei muutunud, vihm vihises läbi hämara, — ka seda ilma oli ta ainult unes näinud.

Kõik oli veel ainult unes. Midagi polnud enam tõeluses. Tõelus oli ammu üle elatud.

Elu võttis õudse, viirastusliku kuju.

Vahel hommikuti eksis Jürgens turule. Ta uitis ilma midagi nägemata inimeste ja loomade vahel. Äkki kuulis ta läbi rahva sumina kellukese häält ja ruttas selle poole. Kuid siis nägi ta kurinaid hobuse kaelas ning läks nukralt eemale.

Siis juhtus ta linnast välja. Kahel pool tee ääres olid lagedad nurmed. Vares istus rõugu harjal. Tuul lõõtsus õrnalt raagus puis kui pill. Ta kuulatas.

Siis äkki nägi ta puude taga midagi vilkuvat. Ta hakkas jooksma, huupi üle nurme. Kõrrestik oli märg, ta jäi nätskesse maasse jalgupidi kinni.

Korraga seisis ta tuuliku ees. See pööras raskelt keset sadu oma tiibu. Ta silmad saatsid mõne aja märgi purjesid. Siis läks ta jälle oma teed.

Ta eksis puiestikku. Selle raagunud oksad olid täis imelikke ootamatusi. See oli üllatavate võimaluste mets. Ta kõndis varvastel ja kuulatas. Kuid ainult vihm rabises varisenud lehil.

Ta pöördus linna poole. Taha vaadates nägi ta, kuis läikiva kaelusega must koer ta jälgi mööda tuli. Ta jooksis koera poole, kuid see hüppas õhku ja kadus puulatvade taha.

Õhtupoolikul viis tee ta jõe kaldale. Juba kaugelt kuulis ta kõlinat ja ruttas jooksujalu. Kuid sadamasse jõudes nägi ta, kuis lodjamehed ahelat vinnasid. Mastide odav värv jooksis vihma käes puud mööda alla.

Jõe ranna madalas linnajaos käis ta õuedes. Ühel trepil mängis kaks juudipoissi kuljusega. Neil olid käharad pead, mustad silmad ja tumepunased huuled.

Jürgens haaras kuljuse järele. Kuid siis heitis laps selle õhku ja hüppas ise järele. Teine poiss haaras õhus kellukese. Ja Jürgens nägi, kuis nad kuljust käest kätte heites üle maja katuse kadusid.

Ta ruttas teise õue, et neile vastu jõuda. Kuid võõrastades leidis ta siin keset õue laua ja laual verise sea. Selle kõrval seisis mees kääritud käistega, nuga käes.

Kuid kõige rohkem üllatusi pakkus õhtu.

Jürgens vankus plankide ääril, oksad raputasid puiesteil vett ta kaela. Ta eksis majade rägastikku.

Kell lõi tornis, latern valgustas punast müüri, mööda silti jooksis vesi, apteegi aknal paistsid tuled läbi klaaskuulide punaste, siniste ja roheliste hiigelsilmadena.

Näokattes inimesi tuli vastu: pajats, arlekiin, kolombiin, moorlane, korstnapühkija ning leierkastimees.

Ta kuulis tamburiini häält ja läks sinnapoole.

Kuid põiktänavas tuli vastu hall vanamees ja viskas näkku konfetipuru. Siis jooksis ta suurt kotti raputades eemale. Vesi leotas konfetit. Jürgens seisis mõttes.

Mitte see! õhkas ta ja hakkas edasi minema. Mitte see!

Siis hakkasid varjud kasvama. Punaste mantlitega mehed mängisid jalgpalli. Mingid võrud jooksid läbi õhu. Jürgens rabeles nende järele, ja ta pea oli lõhkemas valust.

Milliseid asju nägi ta siis tänaval!

Tundmatu riigi sõjamehed marssisid voolavas vihmas. Vanker jooksis ühele ja hobune teisele poole. Inimesed kasvasid silmapilgu jooksul hiiglasteks ja vähenesid siis jälle pisukesteks kui putukad.

Palju varje oli neil ajul õhus. Kliima oli küllastatud viirastustega.

Vahel nägi ta väljudes, kuis kari lapsi hakkas ta järel käima. Nad näitasid mudaste kätega ta poole ja karjusid. Siis hakkasid nad teda kivide ja mudaga loopima. Ta pistis jooksu, lapsed järel.

Kuid sealsamas tundis ta, et tema ja lapsed paigal seisid, nende ümbrus aga jooksis mööda. Jooksid puud, majad, vankrid ja kirikud. Punane torn jooksis mööda ning heljutas rohelist katust!

Ja ta hakkas naerma, naeris nii, et pisarad silmi tulid. Lapsed peatusid imestades ja läksid eemale. Ta jäi üksi keset tänavat.

Siis tundis ta äkki kurbust südames. Ta läks allakummardatud peaga ja nuttis. Ta süda oli lõhkemas valust.

Mitte see! pomises ta silmi pühkides. Mitte see!

Ta püüdis ärgata, kuid ei võinud.

Hämaralt mäletas ta veel valgustatud lastetuba, mängu aias ja jooksu kuldse rõnga järel.

Sinna tuppa oleks ta tagasi tahtnud! Sinna õnnemaale! Sinna õitsva õunapuu alla!

Ta tegi katseid, kuid ei leidnud enam ust. Ta teadis, et see oli peidetud mööbli ja tapeti taha. Sellepärast kangutas ta kapid ja voodi keset tuba, kuid ei leidnud ometi.

Siis hakkas ta tapetit seintelt rebima. Siin-seal oli sein niiskuse söödud ja paber langes suurte lahmakatena. Kuid siis oli see jälle sitkelt seinas kinni, ja ta pidi väga peent ning hoolikat tööd tegema.

Kulus palju aega, enne kui seinad olid täiesti alasti. Ja ometi, uks ei tulnud nähtavale!

Ta vaatles uimaselt rüüstatud seinu. Mõnes kohas olid need hallitusest rohelised, mõnes koppest mustad. Mõnes kohas oli tapeti alla krohvile vanu ajalehti kliisterdatud. Need olid ajast kollased ja trükitud moestläinud kirjaga. Ta katsus neid endamisi veerida, küünalt kõrgel hoides, neid muistseid asju ja ammusi juhtumusi.

Siis hakkas ta käsi küünlaga värisema.

Ta nägi musta risti ja selle all enese nime. Ta oli surnud. Tundmatu leheneeger jutustas veeru serval väikese kirjaga ta elu.

Kui palju lootusi oli ta noorena annud! Kuid need kaunid õied ei kannud iialgi vilja. See oli ebaõnnestunud, tühjakulunud elu.

Ta oli enesele teised sihid ja teise ümbruse valinud, kui oli oodatud. Surnud oli ta kõigele loovale ja tegevale. Ta oli ainult enesele elanud, — ning see oli niisama palju, nagu poleks ta elanudki!

Ja kui kohutav oli ta elu lõpp olnud!

Ema surma järel oli ta jälle pika vaheaja pärast kodulinna tulnud. Üksi ja kõigile võõrana oli ta siis elanud, kuni jäljetult kadus. Palju hiljem leiti ta korjus linna taga turbahauast.

Rahu tema põrmule!

Jürgens istus põrandale ja pani küünla enese kõrvale. Ta vari langes suurena ja mustana seinale ning lakke. Nii istus ta kaua, nägu üles tõstetud.

Jah, võib olla, mõtles ta. Võib olla, oli selle vana lehe sõnum õige ja tema oli ekslik. Seal oli tõde, tema oli paljas uni.

Kas peab und tingimata keegi nägema? Kas ei või uni iseenesest olemas olla, nagu on mõte raamatus olemas, kuna selle mõtleja juba ammu on põrmuks varisenud? Kas ei ela viirastused omaette elu, ilma et neid keegi näeks ja nende olemasolu aimaks?

Kõik sai talle äkki selgeks.

Paljas uni, paljas viirastus oli temagi!

Ta oli ainult veel enese mälestus, ainult mõte iseenesest. Ta oli hiljaksjäänud unistus, kuna unistaja juba ammu kadunud. Ta kannatus oli ainult õhkujäänud ohkus, nagu lehe värin, kui tuul juba ammu oli vaikinud.

Ta tundis enese õhukeseks muutuvat kui vari ja kergeks kui kuma. Tal polnud enam muud tarvis kui ainult tahta, et oma seisukohta ning kuju muuta. Ta oli ainult veel mingi aimus, mingi idee.

Sel ööl oli taevas imelikult valgustatud. Märjad pilved õhkusid kollakalt nagu mingi nägematu kuma paistel. Maa oli ähmase looriga kaetud.

Jürgens liikus hääletult mööda tänavaid. Ta läks jälle läbi linna, tuli alla jõe äärde, peatus sillal. Ta vaatles kaua voogu.

Järele jätmata vajus vesi hämaras. Nagu kõige liikuva ja kaduva võrdkuju oli see kujutu ollus seal all: veepiiskade müriaadid pilvede kollases valguses.

Miski tundmatu jõud kandis Jürgensi läbi pimedate tänavate. Ta leidis enese jälle ülal surnuaia juures.

Suured raudväravad olid kinni, kuid kaks santi istus värava ees: silmitu naine ja jalutu mees mollis. Nad istusid liikumata, pead alla kummardatud, nagu surnud.

Kuid kui Jürgens neist möödus, laskus jalutu kätele, kummardus pimeda kõrva juurde ja sosistas õudse häälega:

„Too mees on surnud!"

Tõesti, ta oli selle unustanud. Ta oli seda lugenud ja kõik muugi tunnistas selle poolt. Selles ei võinud enam mingit kahtlust olla, kui juba kõrvalisedki seda tähele panid.

Ta läks ja püüdis oma elulugu meenutada. Võib-olla talle oli liiga tehtud, ta elu sisemiselt ei võinud keegi kõrvaline mõista. Kuid selle välised sündmused olid igatahes õieti märgitud.

Nii elavalt mäletas ta veel oma surma:

Oli olnud nihke öö, kollased pilved rippusid madalas, lombid õhkusid kui fosforist.

Ta oli niisama nagu nüüdki imelikke meeleolusid üle elanud. Hulk sügavaid tõdesid oli talle äkki paljastunud. Ja ta oli niisama väsinud kui nüüdki.

Seda aega meenutades oli ta jõe äärde turbahaudade juurde jõudnud. Pilvede valgusel nägi ta siin-seal enese ümber suuri neljanurgelisi haudu mustavat. Nende vahel tõusid lõigatud turba mustad püramiidid.

Ta läks kahe haua vahel kitsast maariba mööda. See muutus ikka ahtamaks ja ahtamaks. See vabises ta all kui pinguletõmmatud nöör, nii et ta pidi kahele poole väljasirutatud kätega kõndima.

Ah, kõike seda mäletas ta veel nii hästi!

Ka tookord oli niisama. Niisama vabises maariba ja niisama uimastavalt tundus soogaaside ning turba lõhn. Kuis kõik on korduv!

Äkki murdus maa ta jalge all.

Ta rabas kätega õhku, ta sõrmed said kinni järsust kaldast, kuid see pudenes käte vahel. Ta kahmas veel paar

korda, kuid niisama õnnetult. Siis kadus ta pea vee alla. Kõhnad käsivarred rabelesid veel mõne silmapilgu nagu puu raagus oksad, kuid siis kadusid needki.

Pilved lõid lahku. Üle kõleda maastiku kerkis helekollane täiskuu. Kuu valgel tõusis kaks hõbedast mulli tõrvmustale veepinnale.

1916.

ÜHE ELU MÕISTATUS

Teie ütlete, et juhus, niisama kogemata. Aga mina ei usu. Ja ei usu sellepärast, et olen seda oma naha peal ära katsunud ning tunda saanud. Mis me siis õieti muud teamegi kui seda, mida just ise oleme näinud. Kõik muu on niisama, paljas meelekujutus, nagu pilt seinal või jutt raamatus. — —

Nojaa, Ameerika on ju vist olemas, kui seda kõik kinnitavad. Aga kust ma seda siiski täpselt tean. Ja nii on lugu ka kõige muuga: mida oled ise proovinud, seda tead; aga mida teistelt kuulnud, see jääb ka niisama. Nagu ka selle Ameerikaga: mulle ükskõik, kas teda on või ei ole; ei tee sooja ega külma. — —

Ega see teistele pikk lugu ole, võiks paari sõnaga ära öelda, et vaata, jah, tapsin kord kogemata inimese. Aga minule on see küll pikk, sest olen sellele aastate kaupa iga päev mõtelnud. See on nagu okas mu hinge torkinud. Näete, mu meelekohad on sellest juba halliks läinud ja naist pole ma siiamaale võtnud ega võtagi vist enam. Mitte, et ma enesele kesteab mis etteheiteid peaksin tegema või kuidagi kahetsema. Tunnen enese tõesti süütu olevat. Aga ma ei saa sest lahti. See on ikka veel värske, nagu oleks olnud eile. — —

Noh, kust te peaksitegi seda teadma. Näete ainult, et

kohmitseb inimene omaette elada ja mõtteid mõlgutada, aga miks nõnda — kes see teise sisse näeb. Pole ma sellest veel kellelegi hinganud. Olen hoopis teise kohtagi asunud, ja ega sealgi vist enam keegi mäleta. Vana asi, ammu ununud, kuigi tookord oli palju juttu. Ainult mulle pole see vana ega ununud. — —

Ma ju ütlesin, et pole seal suuremat rääkida. Ja vist narr olen, kui seda nüüdki teen. Aga kui juhtus nõnda jutu peale. Et teie ikka: juhus ja muud midagi, olgu see hea või halb; et ära pane tähele ning ela muudkui edasi. Noh, edasi peab ju elama, ega sa kuhugi pääse. Aga ei pääse ka kuhugi küsimuse eest: m i k s just nii, miks mitte teisiti ja miks pidin just m i n a seal kaasas olema? — —

No kui tahate, siis olgu pealegi. Aga ma juba ütlesin, et ega seal teistele kesteab mis ole. Ja kõige lisaks pean alustama päris kaugelt, mis teile veel hoopis igav. — —

Vaadake, minu elu pole juba lapsepõlvest peale jumal teab mis asi olnud. Kui te nüüd näete, et on inimesel oma töökojakene, oma elamine ja olemine, nii et ei peaks vigagi olema, — siis on see kõik väga aegamööda tulnud. Oma kodust ei saanud ma aga peale ihu- ja hingenatukese küll midagi kaasa. Mõistate isegi, kui ütlen, et see oli moonaka kodu, nagu nad siis olid. Vanemad isegi pimedad, verivaesed, orjuse all, — mis sealt veel lastele. Pisut hilpe ihule, natuke körti kõhtu ja paar talve katekismust külakoolis — see oli kõik. Aga niisama elasid ju teisedki ja see poleks midagi, kui mul ei oleks veel muid hädasid olnud. Kuid ema oli mul surnud, kui olin alles paariaastane, nii et temast midagi ei mäleta. Nagu tühi auk õhus, hoopis tundmatu asi on mulle see, mida kutsutakse emaarmastuseks. Kuid mida pole tunnud, ega seda oska õieti ka taga igatseda. Halvem

oli see, et ma hoopis vastupidist tunda sain. Mis pidi moonakast isa väikese lapse, seapõrsa ja pesemata jalanartsudega muud peale hakkama, kui varsti uue naise võtma. Seda tuleb ette ja see on loomulik. Aga loomulik polnud see, missuguse naise ta sai. Eks nad lähe ajapikka vist kõik halvemaks, kuid see oli tulihark juba algusest peale. Ja ime, et ta mulle üldse elu jättis, nii et võin nüüd siin teiega vesteldes istuda. Mis see minutaolise maimukese surm oleks talle tähendanud! Igatahes, sellest peale, kui mäletama hakkan, oli mu elu üksainus põrgu. Ja kui võõrasemal veel enesel lapsed tulid, siis seda kibedamaks muutus minu põlv. Ning isa? Mis nüüd tema märkas, või kui märkaski, siis ainult nohises pahaselt, aga vastu ei hakanud. Arvas vist: vaeste inimeste asi, tühja kah! Juba kaheksa-aastasena pandi mind võõraste juurde karja — ükskõik kelle tõugata või tõmmata. Aga nii sai vähemalt suveks silma alt ära. Ja need paar talve külakoolis — näljasena ja närusena sealgi, kõigi põlata ning pilgata. Aga mis ajast kodu jaoks üle jäi, seda olin võõrasema saagida ja süüa, peksa ning piinata. Oleksin ma vähemalt vastugi suutnud hakata! Aga olin veel nii võimetu ja kasvultki kõhetu. Ainult viha südamesse peita ja hambad puseriti purra — see oli kõik, mis mulle üle jäi.

Jah, oleksin võinud kasvada inimesevihkajaks eluajaks. Sest kõik, mis ma lapsena nägin ja tundsin, oli ainult tigedus ja kurjus. Aga siin nüüd peangi ka millestki hoopis muust rääkima.

Oli seal mõisas tol ajal valitseja — noh, saks nagu saks, saksa moodi elas ja rahvast kohtles. Ja oli neil niisama mitu last, kõik ikka härrasvõsud. Käisid kõrgilt, kõnelesid upsakalt. Ega ma seda neile praegugi ette heida, veel vähem oskasin siis heita. Ju nad olid nii kasvatatud, kuna

meid üldse polnud kasvatatud (kes meil seda sõnagi tarvitas!). Neile nagu oleks väärislatv otsa poogitud, meid aga jäetud mõruks ja hapuks metsuibuks. Ja eks nad siis selle teadmisega ka ennast üles pidanud. Noh, aga oli valitseja laste hulgas ometi üks tütar, kes vähemalt mind hoopis teisiti kohtles. Ama oli ta nimi, mis paistis mulle siis ja paistab veel nüüdki veidrana. Hiljem olen küll välja uurinud, mis see umbes võiks tähendada. Ama oli ligikaudu minu vanune, aga minust näljarotist igapidi priskem. Ja mis viga ollagi, kui mõelda, missugune oli elu valitsejamajas ja missugune moonatares. Mäletan nagu eilset päeva, kuidas temaga esimest korda kokku puutusin. Olin siis ainult pisut üle kümne aasta vana. Oli hiline sügispäev ja mina kükitasin mõisa õunaaia taga kraavis ning närisin porist loomapeeti. Tegin seda lihtsalt nälja pärast. Siis kuulsin äkki enese kõrval häält: „Ega see ju süüa kõlba." Ma ei pääsenud ehmatuse pärast paigastki. Mõisavargus! — see oli mu ainus mõte, — ega ta kaebamata ei jäta! Ma vaikisin, tema pirtsutas suud ja kordas jälle: „See ei kõlba ju süüa." Ja lõpuks ei leidnud mina muud vastata kui: „Kõlbab küll." Ta vaatles jälle mõne aja mind ja ütles siis: „Miks su nina märg on? Pühi ära!" Ja ma tõmbasingi varrukaga üle ninaotsa. Ning selle järel läksime kumbki omale poole.

Muidugi, päris lapsikud mälestused. Aga kui elu on nii vaene olnud, siis püsivad needki meeles. Ootasin ja võbisesin tookord mitu päeva, et saan nüüd mõisavarguse pärast keretäie — ja seekord juba isa käest. Kuid asjatu kartus. Amale polnud meeldegi tulnud kaevata, võib-olla ta ei mõistnudki, et see vargus oli. Ja palju meil ka hiljem kokkupuutumist ei olnud. Kui aga oli, siis ikka teisiti kui harilikult lapsed kokku puutuvad. Me enamasti vaikisime

ja ainult vaatasime teineteist. Ei olnud midagi öelda ja nagu hale oli, vist kummalgi. Jah, nüüd tagantjärele tean, et see oli haledus.

Aga siis juhtus veel midagi hoopis haledamat mu elus. Võõrasema tahtis mind kodust lõplikult välja süüa. Ta näris ja saagis niikaua isa kallal, kuni ka see järele andis. Olin alles kaheteistkümne-aastane, ja kuhu seesugust panna? Aga siis oli isa laadal ühe aguliklempneriga tutvunud ja jutu peale saanud, et sellele õpipoissi tarvis. Noh, ja sinna mind siis viidigi. Mäletan, kuidas ühel pühapäevahommikul isaga moonamaja ees seisime, et linnamarssi alustada. Mul polnud niipalju hale isamajast lahkuda kui hirm tundmatu linna ees. Olime just minemas, kui võõrasema veel välja jooksis ja mul mütsi peast tõmbas: „See ju temale väike, aga Kustile päris paras!" Ja just samal silmapilgul nägin, et Ama moonamaja otsa juures puu all seisis ning kõike seda pealt vaatas. Kas oli ta mu lahkumisest kuulnud või siia juhuslikult sattunud, ma ei tea. Kui aga tast möödusin, siis nägin, et tal pisarad mööda palgeid veeresid. Ja näen teda ikka veel niisama puu all seismas: juuksekobarad kahel pool kitsa näo ümber, silmad pisarais, käed valuliselt kokku pigistatud. Tal oli hale minu lahkumise pärast ja minul temast samuti hale!

Nii pidin isamajast isegi palja peaga ellu astuma. Sellest näete, et mu võõrasema polnud tõesti mitte inimene, vaid metsaline. Ja ega ma sinna isamajja enam tagasi saanudki. Isa kolis varsti teise mõisa, käis mind paar korda linna juhtudes veel vaatamas ja suri siis. Mis mu võõrasemast ja ta perekonnast hiljem on saanud, seda ma ei tea ega, tõtt öelda, tahagi teada. Kui aga õiglane olla, siis peaksin võõrasema küll selle kodunt väljasöömise eest tagantjärele tänama. Ega ma nüüdki kesteab kui kaugele ole jõudnud,

aga ikka teine asi kui moonaka põli. Kuid midas muud oleks minust seal kodus saanud.

Noh, aga enne seda tuli mul väga raske elukool läbi teha. Ega too plekissepp mingit õpipoissi vajanud, rohkem küll igasuguse mustatöö rühmajat. Õppida ei võinud ma seal peale viletsuse midagi. Juhtus juba nii, et ma kogu oma noorpõlve pidin halastuseta ja südameta inimestega kokku puutuma. Peksu, nälga, mõnitust — seda kõike on olnud enam kui tarvis. Aga seda ma mõistsin ka varsti, et mul kellegi teise peale pole loota kui ainult enese peale. Ja siis hakkasin juba omapead ringi vaatama. Läksin klempneri juurest lukussepa juurde, kus võisin juba midagi õppida, ja sealt viimaks päris mehhaaniku juurde. Õppisin ise ega pannud võõrale õpetusele vastu. Ja nii on see edasi läinud, kuni tänase päevani.

Aga kõik see on ses loos õieti kõrvaline asi. Tähtis on ainult see, mille pärast ma jutustama hakkasingi. Kui mind miski aitas neis viletsusis püsti püsida, siis oli see nimelt Ama või õieti ainult tema mälestus. Sest teda ennast ei näinud ma enam kunagi — vähemalt mitte elusana... Kuulsin, et temagi isa oli sealt mõisast varsti lahkunud, ja siis kadusid juba viimsedki jäljed. Ja nii jäi Ama mu mälestusse ikka seesugusena, nagu olin teda viimast korda näinud. Mõistus ütles mulle küll, et ta pidi olema juba täisealine ja hoopis teine välja nägema kui see mu mälestuspilt. Aga ma ei suutnud ega tahtnudki teda teissugusena näha. Nii oli ta mulle hoopis lähedasem, arusaadavam ja armsam. Ainus inimolend, kes on kunagi oma lapsehaleduses minu pärast pisaraid valanud! Jah, nii kujutlesin teda, kui mul väga raske oli, ja see kujutlus lohutas ning toetas mind. Ja sealt läks mõte veel edasigi. Tema on nüüd küll juba haritud preili, aga ega minagi enam just see ole,

mis kord olin. Ja maailm on pikapeale ka juba muutunud ning seisuste vaheseinu ei peeta enam nii ülepääsmatuiks. Kui temaga veel kord elus kokku puutuksin! ... Nojaa, seda võib vist ka armastuseks kutsuda, kuigi armastuseks inimese vastu, keda ei näe ja keda vahest enam olemaski pole. Ma ei oska ju neid sõnu just nii seada, et asi teile täitsa selge oleks. Ja ega ta vist mulle eneselegi ole alati päris selge olnud. Aga teisi naisinimesi ma igatahes ei vaadanud, nagu pole vaadanud neid hiljemgi.

Olin tol ajal, millest nüüd pean rääkima, juba kahekümnekahe-aastane. Teenisin siis vana Strömbergi juures, — juba õppinud poiss ja hea palgaga. Ei ma olnud kaugeltki enam teiste tõugata, vaid igas asjas mees enese eest väljas. Paistis, et nüüd võiks see õige elu alles alatagi!

Mäletan ka hästi toda kevadet, kui see kõik juhtus. Töökoda oli hoovipoolses küljes, tänava ääres aga kauplus. Meie akende all on tükk õue mõne pesunööriga, siis harv pistand, selle taga võõras õunaaed ja eemal puude vahel paar maja. Aed õitses nõnda kirssidest, et paistis nagu üle äärte ajav seebivahu nõu. Muidugi, töö tahab ju teha, aga eks ole töömehelgi hea vahel pead tõsta ja lasta silmil millegi ilusa peal puhata. Hoopis teine asi, kui ilmast ilma ees ainult tükk halli seina või porist õue.

Ja vaat — ühel säärasel imeilusal päeval tuligi doktor Kanarik oma püssiga. Ta oli vist küll suurem loomatapja kui inimestearstija — kirglik kütt! Nüüd oli ta oma laskeriista väikese rikke pärast parandada toonud. Sihukesed tööd ei kuulunudki õieti mulle, vaid vanemale sellile. Aga pidi ka just nii juhtuma, et ta sel päeval jälle oma igavesti valutavat pead parandas. Ja niisiis võtsin mina püssi, vaatlesin seda, rauaots lahtise akna poole, ega mäletagi, mis just tegin, kui äkki käis ootamatu pauk. „Kas sa hull oled!"

hüüdis vana Strömberg üles hüpates. Ja olin minagi jahmunud. Kes pagan siis laetud püssi parandada toob! Vaatasin ringi, aga muud häda peale paugu polnud midagi. Ainult Strömbergi madami laudlinas akna taga nööril paistis väike auk. Niisiis koguni kuuliga laetud! See auk tegi aga mulle naljagi: las madam pärast uurib ja imestleb! Nii kulus minut või paar ja tahtsin juba uuesti tööle asuda, kui äkki kuskilt eemalt kostis vana naise hääle meeleheitlik kisa: „Appi! Appi!" Vaatasime üles ega osanud seda kisa enam sidudagi äsjase pauguga. Et aga karjumine ikka kestis, siis jooksime välja. Nüüd oli selge, et hääl tuli õitsva aia tagant. Kas tulikahju või? Katsusime siit ja sealt appi pääseda, kuid kui muud teed ei leidnud, siis murdsime tüki pistandit maha. Ma jooksin õitsvate puude all — ja äkki torkas kohutav aimus südamesse: siin on midagi sinuga tegemist! Kohe väikese aia taga oli madal puumaja ning selle ees lahtine rõdu. Õitsvad oksad ulatusid isegi rõdule. Ja seal nende õite all nägin põrutavat pilti: laias korvtoolis istus noor naisterahvas, pisut küljeli vajunud, üks käsi leenil ja teine raamatuga rüpes, rinna kohalt aga nõrgus punane riba alla . . .

Ega ma teda oleks veel kohe ära tunnud, kui mitte vana naisteenija ta juures poleks appikarjumiste vahel ühtsoodu hädaldanud: „Ama, Ama, — oh sa mu jumal!" Jah, see ta oli, ja õieti samasugune, nagu teda mäletasin. Oli muidugi küll kasvanud ja täisealise ilme saanud, kuid muidu ikka seesama. Isegi need kobaras lokid, millest üks oli näole vajunud ja teine rippus nii haledalt alla . . .

Olin tapnud ainsa inimese, kes mind elus oli haletsenud ja keda imeliku hellusega armastasin . . .

Mis kõik sellele järgnes, seda võite isegi arvata. Ega keegi esiotsa osanud just mind kahtlustada, ja vana hea

Strömbergki tõmbas mu kohe kõrvale ning ütles: ole vait; õnnetus on kord juhtunud, ega seda enam miski heaks tee; sina pole süüdi, see oli lausa kogemata; kes seda pauku tähele pani, kui ainult meie töökojas vaikime; liiatigi et need ehitajad seal kõrval kogu hommikupoole paugutasid; ära ainult ise kipu... Kuid ma ei võinud salata, kuigi ka kellelegi oma varasemat tutvust Amaga ei paljastanud. Keegi ei mõistnud mu käitumist ja ma ei seletanud ka. — Muidugi, kurb lugu, öeldi, väga kurb, kuid säärast õnnetut juhust ei tarvitse ometi nõnda südamesse võtta. Otse kahju noorest mehest! — Ja sedasama näisid ka uurijad ning kohtunikud arvavat. Pidasid küll mõne kuu kinni, aga siis mõistsid ka just nii kauaks vangi, kui olin juba ära istunud. Ja nii sain kohe kohtupäeval lahti. Oh, ma oleksin hea meelega veel hoopis kauem istunud, kui see vaid mu südamevalu oleks vähendanud!

See oli õieti kõik, mis ma jutustada tahtsin.

Pange nüüd tähele asjaolude imelikku ühtesattumist. Nagu hiljem kuulsin, oli ka Ama isa mõne aja eest surnud, perekond kitsikusse sattunud ja linna kolinud. Ama oli kooliõpetajaks ja elas juba paar aastat seal majas üle aia, teise tänava ääres, nii et mul temast aimugi polnud. Tol ilusal kevadpäeval oli ta umbes kell kaks lõuna ajal rõdule õitsva oksa alla istunud ja lugema hakanud. Kuidas minu elu tollesama kellaajani oli kulunud ja kuidas ma siis püssi kätte võtsin, seda teate. See kõik on nii täpselt arvestatud, et minu lastud kuul läbi avatud akna, kuivava pesu ja õitsvate kirsside võis ilmeksimata meie saatused ühendada. Kriipsukene ajas ja ruumis siia- või sinnapoole — ning kõik oleks teisiti olnud. Kuid ei, otse südamesse, võiks öelda, kummagi südamesse. Kas oligi kogu meie senine elu just nõnda korraldatud, et kumbki meist enam kui

kahekümne aasta jooksul ei tohtinud kuhugi minutikski hiljaks jääda või varem jõuda, nii et me lõplikul kohtamisel võisime täpselt kohal olla?

Teie ütlete: kogemata, juhuslikult... Aga kuidas võib säärane asi kogemata juhtuda? Või jälle: saatus... Aga mida seegi seletab? Seegi on vaid paljas sõna. Või on siis tõesti mingi nähtamatu ja vääramatu jõud, mis seda saatust juhib? Kuid see teeb asja veel hoopis kohutavaks. Ja ma ei taha sellele mõtelda.

1941.

VIIKINGITE VERI

Väike saarestikuaurik lähenes mütsudes sadamale. Seal polnud muud kui ajast luitunud laidur pehkinud postidel ja selle taga rannal punakas kuuritaoline ehitis. Viimase otsa juurest algas rohtunud tee, tegi käänaku ümber ruske kaljukühmu ja kadus siis metsa, mis näis katvat kogu saart.

Laiduril, nagu kogu rannal, polnud ühtki elulist peale hallivatilise vanamehe, tohikpaun seljas. Ta seisis alistunult, vesihallid silmad sihitud lähenevale laevale. Tea, kas ta nägi laeva või mitte, või nägi seal veel midagi hoopis muud kui laeva. Pidi temas voolama viikingite veri ja kõnelema esivanemate hääl vähemalt viiekümnest põlvest. Tõeliselt kostsid ta hoiakust ja näost ainult sisesaare ning karjakopli vastukajad. Ja nüüd pidi äkki veel ühes oma tohikpaunaga kuhugi minema, — köh, köh, — just nagu reisile . . .

Auriku välisserval rippus pika saarmakehaga ja lühikeste jalgadega mees, hoides ühe käega laeva kardkatusest ning keerutades teisega kulunud köieotsa. „Ahoi!" hüüdis ta ja viskas köie laidurile. Tõusilmus hüppas maha põntsatades veel kord õhku, pööras teise külje ning jäi siis lamama. „Ahoi!" kordas saarmaselg. Ja nüüd alles ärkas ning hädaldus ka tohikpaun. Ta kahmas mõlema käega köie ja sikutas silmuse puuposti ümber. Ohkis ja ähkis selle

juures nagu karu. Kuid tundis ühtlasi, et oli temagi tarvilik selle merisõidu õnnelikuks kordaminekuks. Kõh, köh! . . .

Punaka nina ja prillidega kapten kummardus oma kohalt ning jälgis laeva randumist. Nüüd see müksas vastu laidurit, nii et piimakarrad tekil tärisesid, kapten kisendas midagi alla kütjale, ja siis kostis ahtrist ägedat vee mulinat. Saarmanäoline sikutas astmelaua esile ja heitis otsapidi laidurile. Harilikult ta seda ei teinud, — las ronivad niisama, ega seda ole piletile märgitud, et peab veel maale aitama. Aga kui oli daame või lehmi maha minemas, siis küll. Ega need oma kõrgete kandade või libedate sõrgadega kergesti saa. Pidi ikka ka peenemaid kombeid olema — hohoo!

Seekord lehmi polnud, küll aga daame. Jah, seal nad juba ootasid kolmekesi reas oma kompsudega. Ja nüüd tõstis esimene, kõige pikem, oma lakkpunase kinga porisele astmelauale, kuid kohe ka komistas, taarus ning kiljatas. Saarmanägu sai veel parajal ajal oma aitava käega jaole. Daam ulatas talle peenelt üheainsa sõrme ja astus siis tippivail sammel laidurile. Seal pöördus ta, tegi väikese niksu ja lausus daamiliku naeratusega: „Thank you!" Saarmanägu lükkas tubakarulli galantselt ühest põsest teise ja aitas teisedki daamid kaldale. Samal ajal vinnas ka tohikpaun enese kohmakalt üle auriku serva sisse. Sest ta polnud ikkagi kindel, et astmelaua kulu just temagi piletihinnasse on arvatud. Selle järel lohistas saarmas ka kolm-neli tühja piimamannergut plärinal laidurile.

Kapten oma kohal jälgis kõike seda raudraamilise prilli pahase pilguga. Siis sirutas ta käe ja andis esimese vile. Auruse röögatuse vastukaja tegi tiiru saarte vahel ning kadus siis metsa. Kapten heitis pilgu kellale, — ikka veel paar minutit vara. Tea, kes sealt mändide tagant küll

peaks veel tulema, aga kui juhtud enneaegu ära sõitma, siis on jällegi kisa. Liiatigi, et selle aurikuloksi osanikke leidub siin metsaküladeski. Ja seda pahem.

Ei olnud kapten hommikust peale heas tujus. Pea huugas eilsest napsitamisest ja tänaseist sekeldusist. Ja isegi see ilm oli sihuke vindunud, mossis, ei päikesepaistet ega vihma — isegi vihastuda ei saa ta peale õieti. Kõik just nagu kiusu pärast!

Aurik ootas, tasa laiduri kõrval mulistades, ja samuti ootasid kolm daami. Oli selge: nad tahtsid näha laeva lahkumist, et sellele siis järele lehvitada. Just nagu mõne suure reisijateauriku lahkumisel, — see on nii ilus ja peen! Jah, seal nad seisid reas, nagu kolm Seeba kuningaemandat, kõik ühteviisi rõivais ja ühesuguste planknägudega. Peas olid neil lakkmustad kübarad, millel želatiiniläikega puuviljakoormad, seljas litritest läikivad mustad kleidid ja jalas kriiskav-punased kingad. Päris reisiülikonnad need ju polnud, aga kui end kord näidata, siis juba täies hiilguses! Just nagu Hollywoodi peenem seltskond, — nii olid nad hommikul saarestikulinnakeses otsustanud. Nende üleolev, kuid ühtlasi ka andestav pilk aurikule, laidurile ja kogu ümbrusele osutas, et nad olid kõigest täitsa teadlikud. Oh, nad on laias maailmas hoopis muuga harjunud, kuid mida võibki neilt mahajäänuilt siin kodus nõuda!

Ja nii nad seisid, ühel käe otsas kollane papagoipuur, teisel grammofon pika toruga, kolmandal aga tohutu käekott, mille punasele põsele tikitud tantsiv Micky-hiir. Nad seisid uhke peahoiakuga, nägu tardunud ülevasse naeratusse, poetades aeg-ajalt omavahel mõne sõna, millest aurikule muud ei kostnud, kui et see pidi olema inglise keel. Papagoi näis külmetavat, oli enese õrrel kössi tõmmanud ja vaikis.

Kogu see vaatlus ärritas ja vihastas kaptenit. Ta sirutas

jälle käe ja tõmbas ägedalt vilet. Ning vee kohal tiirlev tume röögatus meenutas talle midagi muud, kui oli ümbritsev tõelisus.

Oi jah, oleks võinud temagi olla suure ookeaniauriku kapten, seista praegu selle juhisillal ja heita kotkapilgu üle mastide metsa. New York ja Liverpool, Hamburg ja Marseille... Pressitud püksid, viski ning havanna sigarid... Päriskodu ja perekond siin põhjas, armuseiklusi aga igas maailmajaos... Jah, midagi selletaolist oli temagi kord kujutelnud. Ja kõik see oleks võinudki olla. Tõeliselt aga tongis eluaeg selle künaga nende neetud saarte vahel, vedades külaeitesid, piimamannerguid ja põrsaid. Ning meeskonnaks vaid see saarmanägu ja teine samasugune kahejalgne masinaruumis. Seal su esimene ja teine tüürimees, su ohvitseridekabiin ning suitsetamissalong. Ptüi!

Ja nüüd veel need Seeba kuningaemandad! Juba laevale tulles laiutasid, ajasid endid kohevile, kiskusid oma planknäod suurilmadaamide naeratusele ja püüdsid kapteniga ainult inglise keelt rääkida. Oli ta ju sedagi omal ajal pisut õppinud, kuid kellele kuramusele seda siin vaja! Ja ära ununes, palju muud ei jäänudki järele kui „yes — no". Ning tundis ta ju ka neid daame ja nende inglise keelt. Olid vaid Ameerikast kodu külastama tulnud köögitüdrukud. Nüüd tahavad seda metsatagust üllatada oma grammofoni, papagoi ja peente kommetega. Jah, et vaadake, nii elatakse seal uhkel ning rikkal Ameerikamaal!

Kapten tõmbas viimse ägedusega kolmat korda vilepidet. Saarmanahk sikutas astmelaua sisse ja hüüdis siis laidurile: „Ahoi!" Kuid et seal polnud nüüd kedagi peale nende diivade, siis polnud sellel ka soovitud mõju. Nad liigutasid end küll, kuid tulemuseks oli vaid hädaldav „yes — no". Tohikpaun, kes tundis enese olevat seotud tõusilmuse sat-

tumisega posti otsa, hädaldas samuti ja oli peagu valmis uuesti välja ronima. Kuid siis hüppas saarmanägu laidurile, vabastas köie ja viskas laevale ning ronis ise järele.

Nüüd asetusid Seeba emandad jälle oma majesteetlikku poosi, ninarätikud pihus, ja, kui arvasid õige lahkumishetke olevat, tõstsid käed ning hüüdsid kooris:

„Good-bye!"

Kapten puri vihaselt lõuapärasid. Saatan söögu, kui siin käib vaid see merede valitsejate keel, siis käigu temagi poolest! Ta pilk langes läigatavale grammofonitorule ja see meenutas talle midagi. Ta ajas rinna ette ning karjus kütjale römedal häälel:

„His masters voice!"

Kes teab, mis see mees seal all sest arvas, aga masina pani ta käima igatahes. Aurik eemaldus laidurist, tegi käänaku ja müdises siis edasi, üks külg ees nagu koeral. Laiduril, mille postide vahel loksus äratatud lainetus, seisid Uue Maailma imed ja vehkisid kätega. Ning papagoi ärkas, soputas tiibu ja kisendas neile kaasa:

„Good-bye! Good-bye!"

Äkki tõusis kaptenis silmitu viha: kui laseks õieti sel laevaloksil minna, nagu ta ise läheb! Ei hakkaks enam nende neetud neemede ümber kaarlema, vaid kihutaks täie auru all otse edasi! Ründaks nagu maruiil üle karide, püsti kaljudele, nii et tulejuga taga! Kui on kogu elu olnud üksainus tongimine ja keerlemine, külaeitede ja põrsaste vedamine, saarmanägude ning tohikpaunade kamandamine, siis olgu vähemalt lõpuks üks uhke maailmkärakas!

Kuid see viikingivere mäss kestis ainult hetke. Aurik pöördus vasakule ja kadus neeme varju. Ning üle vesise näitelava laius endine hall elutus.

1942.

TEADMISJANU

Monte Pincio lehestik on nii tihe, et selle all tundub hämarana. Kuid ometi avaneb linna pool küljes puude vahelt taeva avarus. Selle tagapõhjal tõusevad alt sügavusest Igavese Linna pleekinud katused ja tornid. Kõige nähtava piirina kummub Peetri kiriku rahulik kuppel. See piirjoonestub sinerdavas udus ainult veel opaalse siluetina.

Puiestiku vaikust segab vaid purskkaevu sulin. Loid veejuga tõuseb paari meetri kõrgusele, peatub seal hetkeks ja vajub siis alla. Vaevalt kunagi kõrgemale, vaevalt madalamale, mingit märgatavalt uut variatsiooni otsimata. Ikka üks ja sama, vee raskuse ning surve tasakaalust sõltuv mäng. Nagu oleks juba täiuslik vorm saavutatud ega maksagi midagi uut taotleda. Ei mingit rabelemist ega katsetamist enam, lõplik rahulolu enesega. Nõnda kas või viimsepäevani — kui seda on Igavesel Linnal.

Siis kostab puude vilust ometi rabinat ja käätsatamist. Seal on meie onupojad-ahvid oma harilikus seltskondlikus tegevuses. Nad tukuvad, tuimalt enese ette vahtides, ärkavad siis äkki, üks paiskab teisele käsitamatu sõimusõna karvasesse näkku, teine sikutab kolmandat karvuta hännast, ja siis on kära enam kui küllalt. Turtsuva ja kräunuva karjana kihutavad nad ühest puuri otsast teise, et lõpuks

väsinult peatuda, jälle oma õrrele istuda ning tuimalt enese ette vahtida.

Täna on neil ometi erakordne päev olnud. Keegi on neile peegli annud, ja nad on selle kallal kiselnud, kuni see kildudeks lendas. Nüüd on lahing läbi ja selle tulemused on nagu ikka sõdade puhul: ühed naudivad võiduvilja, teised aga lakuvad lahinguhaavu. Need, kellel õnnestus saada tükk peeglit, on põgenenud ülemistele õrtele ja andunud eneseimestlusele. Üks lähendab saladusliku klaasi otse ninale ega suuda oma õilsast silmnäost küllalt vaimustust tunda. Mis on kõik maailma pärdikud temaga võrreldes! Milline vormitäius ja ilmeõrnus teiste kirvenägude kõrval! Mõni teine tahab tingimata ka oma kukalt näha, nagu edev daam oma soengut. Küll ta siis käänab kaela ja pööritab silmi, nii et need peagu pahupidi lähevad, klaasikild veriste näppude vahel. Oi jaa, seda ta oli juba ammugi arvanud, nüüd aga näeb oma silmaga: selles nupus on ilu ja oidu, ega mitte nii nagu mõne ligimese karvases kolus! See on pärdiklik rahulolu enesega — või ka inimlik. Ainult peeglitükist osatuks jäänud istuvad mornilt, meel kibe, süda täis ühiskondliku alamuse tunnet ja revolutsioonivimma.

Nende mõnulejate ja sapitsejate kõrval on aga siiski üks hoopis eri tüüp. See on noor määrkass madalas puuris, mis ehitatud purskkaevust voolava ojakese kohale. Teda tuleks õieti alamal arenemisastmel olijaks pidada, kuid ometi avaldub just temas enese isikust kaugemale ulatuvaid huvisid. Ta ei roni, kuid ei karda ka teiste kombel vett. Ta sulistab vapralt oma ojakeses, ainult kahust kassihända kõrgel hoides. Päevade kaupa on ta veest valgeid kivikesi tõstnud, neid vaadelnud ja kaldale reastanud. Väike, kuid ikkagi omaette algatus. Siis on see aga tüüdanud, ja nüüd istub ta teiste kombel igavust tundes ühel kohal. Ta silmad

käivad ringi: puurimaailm on nii kitsas, ta tunneb kõik, mida see sisaldab. Ei ole uut päikese all!

Kuid siis avastab määrkass äkki midagi, mida pole kunagi varem märganud: laudpõrandas, mis peidab poolt ta puurialust, mustab oksaauk. Kus on ta silmad seni olnud? Ta läheneb ettevaatlikult augule, peatub selle ees ja esialgu ainult vaatab. Mis see on? Nii imestleb ta tükk aega. Siis lähendab ta pea põrandale ja hoiab musta silmanööbi otse augu ees. Kuid ainult pimedus vaatab talle vastu! See peagu kohutab, nii et määrkass isegi paar sammu taganeb. Nii kõhkleb ta jälle tükk aega. Kuid see asi ei anna talle enam rahu. Mis see ometi on? Ta läheneb uuesti augule, esiotsa veel mingi erilise kavata. Kuid põrandat käega kobades pistab ta sõrme nagu kogemata auku. Ja suur üllatus peegeldub ta näol: pole mingit põhja! Jälle mõni aeg liikumatust, kuni tärkab ta uurivas peas idee. Ta hakkab sõrmi üksteise järel auku pistma, esiti ühe, siis teise käe omad kordamööda. Ta muutub seejuures ärevaks, satub palavikku, otsekui leidur katsete juures. Kuid ülim ime: ükski sõrm ei ulatu põhja! See on ühel hoobil abituse tunne, kuid ka mingi saladuse aimus, mis teda nüüd valdab. See probleem ei anna ennast lahendada tema kasutada olevate vahenditega. Ja ta jääb augu äärde kükitama, enam mingit nõu leidmata.

Ma olen juba poole ajalehte läbi lugenud, kui teda jälle liikuvat kuulen. Ta on parajasti lombis ja täidab seal oma kardkopsikut. Olen teda vahelgi näinud sellega vett rannale kandvat ja niisama naljaviluks maha valavat. Kuid nüüd on tal uus idee! Ta astub põrandale ja valab kopsiku sisu oksaauku. Ta jälgib teraselt vee voolamist. Nüüd on kopsik tühi, — kuid samuti ka auk. Kust võib määrkass teada, et vesi põranda alt jälle tagasi ojja voolab! See on

pettumus, millest ta niipea ei toibu. Pikk mõtisklus: mis see ometi tähendab? Kuid siis virgub ta veel kord, on uuesti oja ääres, täidab kopsiku ja tühjendab auku. Ning seda veel mitu ja mitu korda. Kõigel peab ometi mõõt olema! Miski ei või lõplikult täitmatu olla! Kuid auk on ikka tühi. Ja määrkass on oma katsetega läbi. Ta vajub augu äärde kössi, pettumusest lõplikult löödud. Ta ei suuda enam midagi leiutada, tema uurimishimu on tühja joosnud. See on suur melanhoolia, mis teda valdab, kui ta liikumatult mustavat mulku vahib.

Maailmas on salapäraseid asju! Auk täitmatusse ääretusse! Müstilise otsatuse algus! Mis kõik võib selle taga peituda? Kuhu võib see lõpuks välja juhtida? Võib-olla algab siit igaviku tee? Võib-olla on seal taga ahvide Hades, kelle juurde nende hinged kord viimsel tunnil suubuvad? Ja selles tunnetuses toimub vahest uue määrkasside filosoofia ja usundi sünd, millest need kergemeelsed suguvennad naaberpuuris veel midagi ei tea. Nad arvavad maailma olevat probleemideta ja lõplikult valmis, nagu on Igavene Linn nende ümber. Ei, see on täis suuri saladusi, sünged sügavusi, üle ahvliku aju käivaid küsimusi!

Nii näen seda määrkassi seal müstilises harduses ikka veel kükitavat.

Rooma, 1910.

VÄIKEPALAD

VÄIKEPALAD

1. Unelmate maale.

Rong läbib kevadist maastikku. Kõik pakatab esmavärskuses. Toomingad, kullerkupud, pääsusilmad. Varsakabjus ojaäär on kui kollane pael.

Valitseb lämmastav kuumus. Ees lillatab must äikesepilv. Me tormame ses lõõsas nagu vastu õhetav-musta müüri. Siis paiskub äkki vastu aknaid suuri, sooje piisku. Katusel rabin, trummeldus; äikese kume korin läbi rongi mürina. Hämarus, voolav vesi, välgu sinine valgus.

Ja siis helenemine, värskendus. Rohi kahel pool läigib nagu pestud.

Maantee vingerdab raudtee kõrval. Seal sõidab mees redelvankriga. Äkki hirmub hobune pikse põrinast ja rongi mürinast. Ta kargab püsti ja pistab helendavas vihmas lõhkuma. Nii kihutab ta võistu rongiga. Väike beež varss hüpleb abitult ta kõrval.

Aga nüüd avardub kaugus. Vikerkaare look viskub ühest taeva äärest teiseni. Ja rong kihutab selle nagu värvilise värava poole — ometi seda saavutamata, nagu ei saavutata Unelmate Maa väravat.

1936.

2. Hommik.

Mu voodi ümber seisavad kased. Ma olen nagu metsa kadunud. Hommikul silmi avades näen okste vahelt orava ümmargust pead. Siis kaob ta tapetisse. Kuid tema asemele ilmub sealtsamast sisalik ja jookseb mööda voodi otslauda. Ning siis tilksutab mingi lind mu pea kohal: „Peo-pii, peo-pii! Ärka üles, sa unimüts!" Kuid ma olen laisk ja laman poolsuletud silmi. Siis aga piilub laua alt rebane ja mäger möriseb avatud ahjusuust. Oh ei, seda loomaaeda tahaksin ma näha! Kuid mida rohkem ma teadvusele lähenen, seda kaugemale taganevad need sõbrad. Ja siis seisavad voodi ümber jälle vaid närbuvad kased.

3. Varakevad.

Maa on kõntsane, kulune. Sügeleb nagu haav kärna kohalt, kuid all pole veel uut elavat nahka. Nokitseb vana vares, siblib tohlakas kana, aga varbad alles külmetavad keltsasel pinnal. Ja taevaski on mossis, pisarais, vihane. Ning vihane on kogu universum, habe turris.

See on maailma agulipilt, luitunud raamide vahel, kopra-kiskunud taeva tagaseinal.

Tead, et ta kord oma kulu maha ajab, nagu rebane vanad karvad. Kuid nüüd alles nühib end vastu udupõõsaid, sügeleb ja aurab. Silmad ähmased nagu sõgeda omad. Ja jälle laskub vana vares raagus puult, koputab keltsale, käänab pead, pööritab silmi:

„Korraat, põle kedagist veart!"

See on ootamispessimism, tõlgitsetud vana varese noka kaudu. Ja meie teised ühineme temaga.

IV 1942.

4. Draama algus.

Väike talu kõrgel mäel. Ühel pool kollased väljad, teisel sügav org. Tee läheb oru järsku äärt mööda. Üle oru ümmarad künkad sileda muruga. Mõni üksik kadakas, mõned maasapiõie heledad laigud. Üle kõige põudne taevas mõne pilvekoonlaga — nagu näitelaval.

Ühel pool õue elumaja, teisel tall ja laut. Õue murus mõned suured hallid kivid. Põiki üle õue, elumaja otsast kuni aidani, tõmmatud roostetanud traat. Traadilt laskub kett, ots kinni koera kaelarihmas.

Koer liigub edasi-tagasi üle õue ja kett jookseb kõrinal mööda traati. Koer on räpakas-kollane, ta pulstunud kulmude alt paistavad tigedad, punased silmad, nagu oleks ta nutnud.

On kuum. Ei talus ega ümbruses liigu ühtki inimest. Kõik on surnud.

Ainult kärbsed lendlevad koera ümber. Puutäi on imenud ta kõrvasse — pingul täis, lillakas, sõrmeotsa-suurune. Koer rabab täid käpaga, lõmpsib kärbseid lõugadega. Kuid miski ei aita. Ja viha paisub ta tigedais silmades.

Nagu draama algus.

1936.

5. Ajalugu.

Sajab kolmandat päeva. Aina rabin katusel ja solin torudes. Aina halli maastiku igavus silmade ees. Olen sest lõplikult väsinud. Olen katnud aknad ja süüdanud tule. Ning lugenud juba tülgastuseni.

Kas see on mingi elu? Ei, ainult aseaine.

Aga nii tusklesid ka kauged esivanemad. Hallis minevi-

kus, vihmasel sügispäeval, kuskil koopakurus. Vanamees kergitas luuvalulist külge, urises vihaselt: „Muudkui sajab ja sajab! Pole otsa ega äärt! Maailma lõpp või?" Ja teine vanamees naaberkoopast komberdas läbi saju ta poole külla. Istusid, vaikisid, nurisesid koos sandi ilma üle: „No ma ütlen! Kas see mõni ilm? Mäletad, kui olime noored? Hoopis teine lugu!"

Rabin katusel ei lakka. Ma ei tea enam, millisel ajaloojärgul ma elan. Ajalugu on läbi ligunud. Ja minu mõtted ühes temaga.

6. Surm lilledes.

Uni, kui ma veel väga noor olin:

Nurm oli täis tulipunaseid lillesid. Kuni palgeni ulatusid nad mulle. Ma läksin, väikeste kätega läbi punase lillemetsa enesele teed tehes, kõrgeid varsi paremale ja pahemale poole painutades.

Korraga seisis mu ees noor naine mustas looris. Mu silmad jäid kinni ta silmadesse, ma seisatasin ja unustasin painutada kõrgeid varsi paremale ning pahemale poole.

Oi, kui kaunid olid ta silmad: siidised, meelitavad, magusad! Nagu õrna tuld valasid nad minusse, hääletut igatsust ja sõnatut kutset, paitades mu pead ning võttes kinni mu lapsekätest.

Ma tundsin, nagu oleks mind hetkeks maa pealt üles tõstetud, ja mu süda sai täis kirglikku joovastust, pääsmise, õhunemise, hääbumise põletavat meeletust.

Ma ärkasin ja nägin kuu hõbedast valgust toas. Siis tõusin ma põlvile ning sosistasin: „Tule, kauniste silmadega naine, tule, tule!"

1903.

7. Ääretuse hääl.

Puud seisavad ringi nagu paljukäelised india jumalad. Nende keskel põleb lõke ja tuli sööb himuralt puud. Ees avaneb meri laskuva päikesega. Mõni delfiiniselg viirutab purpurset vetevälja.

Siis tuhmub kõik ja vajub hämarusse. Pikkamisi tõusevad nagu udupuud, ududžunglid, laevad udupurjedega. Ning keegi nagu õhkab mu kõrva juures.

1920.

8. Vete rannal.

All punase kalju, ääres vaikiva vee olen istunud palju päevi. Hommikuil, mil roosad pilved üle metsa pelgusid kui looriparved. Päevil, mil päike põudses taevas rändas, põletav palg pööratud maa ning vee poole. Ja õhtuti, mil mets vaikis, mil taevas õhkus hõbedana ning kuu kerkis kuldsena läbi mu nukruse pimeda laine. Palju päevi olen istunud nõnda su rannal, tuhandesilmine, tuhandehuuline vesi.

Ah, kõik sa nägid, kõik sa sosistasid mulle, ainsale kuulajale. Peegeldasid helepilvi ja sinisügavust, kajastasid kõrkja koha ning põudse kõue kauget kõma. Ja pannes palge su lähedale, sulgedes silmad su sära ees, kuulsin kuma otsekui kaugeilt meretaguseilt mailt, suurte saabumiste sadamaist, suurte lahkumiste valgmailt. Kõik sa jutustasid mulle — peegline pind, põhjatu ja salapärane nagu su õde avarus seal üleval.

Istudes nõnda hakkas viirastuma mulle üksiku mõlamehe kauge sõud. Päevad olen istunud, päevad teda ooda-

nud. Seal kaljude, saarte ja salude taga ta läheneb. Kuulen, kuis venesangad nagisevad ja võimsad aerud vett löövad. Pannes kõrva vastu rannakaljut kuulen vahu kobrutust vene keulas, vee sulinat päras, kuulen lainete lokset, mis piirab saarte randu.

Kes lõikab seal nõnda su pinda, kiretu ning vaikiv vesi? Kes sihib seal edasi, visalt kui vana kalur ulguvetele, vastu tuultele ja öödele? Kas on see mustamantline ja luukäeline kalastaja, liivakellaga keulas ja jõhvvõrguga päras? Jah, kas on see tema, armuheitmatu ning taganematu Viimne Mõlamees?

1917.

9. Päevad.

Eile ja üleeile punusin pärgi, kauneid pärgi, õitsvaid pärgi. Oma erakumaja ukse piirasin kauniste pärgadega. Omad aknad matsin lillelooriga. — Kuid näe, kuis närbuvad pärjad, kuis longutavad päid kõik lilled.

Ah, tunnen jälle: aeg ruttab, aeg ruttab. Aeg ruttab üle su pärgade.

Ühe peegli, — kaks peeglit, — kolm peeglit heitsin täna allikasse. Hukkasin hulga maailmu, hämmendasin paljude palgete puna, kustutasin loetlematute silmade tule allika vees. Hulga maailmu hukkasin ühes peeglitega allikais.

Ah, aeg ruttab, aeg ruttab. Aeg ruttab üle peeglite ja allikate.

Õhtu jõuab, eha toob pilvi, öö siravaid tähti. Õhtusse, pilvisse ja tähisse tahaksin minna siit ära. Sinna tahaksin peita oma igatsuse, nukruse ja üksinduse — õhtusse, pilvisse ning tähisse.

Ah, aeg ruttab, aeg ruttab. Aeg ruttab läbi õhtu, pilvede ja tähtede. Aeg ruttab üle su enese.

1917.

10. Haab.

Sina armas, kuis väristad sa ikka oma hõbedasi lehti! Kas palistagu koit pilvi või õhkugu valus eha, — ikka sa värised. Kas lõõmaku kõik taeva päikesed või matku must surmaöö maad, — ikka värised sa. Sina armas, kui palju nukrust on peidetud su otsatusse värinasse!

Ütle, kas kardad sa sügisöil? Kas on sul hirm südames nagu minul, kui sügistuul lõõtsub ja talvine maru lööb? Kas tunned sa siis kõige kaduvuse ahastust nagu mina, kui vaskne kuu kumab üle jäise välja ning kõrgel laiub avaruse teras?

Näe, õitsenud on kevad ja närtsimas suvi. Läinud on linnud, lähen minagi. Võib-olla ei näe ma sind iialgi enam.

Kas pead sa midagi meeles? Ons sul mälestusi?

Ma ei palu sinult palju: mõtle vahel minule natukene. Ära unusta seda, kes enam iial sinu kombel ei või alata uut elu.

Tuleta mind meelde, kui on varane kevad, kui sul on jälle noored lehed ja maa su ümber uuest' haljendab ning taevas on jälle sinine.

Tuleta meelde seda, kes kord sind armastas enam kui inimesi. Kes pani tähele su lehti õrna värinat hommikuti ja õhtuti. Kes mõistis loodust, võib-olla paremini kui iseennastki.

Mul oleks siis kergem minna ja musta mulla all magada.

1917.

11. Notturno.

Valge on öö. Nagu piim tõuseb udu saarestiku väinadest, nagu loor ripub ta niiskete kaljude kohal.

Valge on Kastelholmi loss. Nagu härmatis katab teda kivistunud lubja kord. Ta trepiastmeil tõuseb noor murulauk, ta seinad juurduvad magava maa sügavuses.

Nii seisab Kastelholmi loss kaugel saarestiku südames. Unustus tukub ta seinte vahel, vaikus vaatab ta torniluugest ja tema roostetunud tuulelipp näitab mineviku poole.

Valgel ööl istun ma Kastelholmi lossi trepil. Kivised konarlikud astmed viivad alla rohtutallatud teerajani. Mu selja taga tõusevad seinad raskete raudustega.

Valge on öö. Udune videvik tardub mustade vete ja magavate küngaste kohal. Õitsva ristikheina lõhn tuleb üle pedajate ja metskirsipuude.

Vaikus ja unustus tukuvad lossi aknaavades. Mälestused ja unistused liiguvad kive mööda üles ning alla.

*

Hall vanamees tuleb kadakasele kepile toetudes valendavat maanteed mööda Saltviki poolt. Oheliku otsas astuvad ta järel hiigelhärjad, üks lumivalge ja teine süsimust, vaiksed ning mõttesse-vajunud. Ja pisike punase mütsiga poisikene sunnib neid härgi tagant.

Nad seisatavad lossi ees, ja mina küsin:

„Vanaisa, mistarvis see loss on?"

„Siin on kuningas Eerik vangis!" vastab vanamees pühalikult.

„Miks ta siis vangis on? Kas tal pole venda, kas tal pole poega, kes ta vabaks võitleks?"

„Vend on. Aga see ta siia kinni panigi!"

„Vanaisa!" hüüab poisikene. „Sa oled unustanud: kuningas Eerik on juba ammu surnud ja ta vend on surnud ja kõik need kuningad on juba surnud! Ning lossis elavad ainult nahkhiired, suured mustad nahkhiired!"

„Poiss, poiss!" õhkab vanakene murelikult pead kõngutades. „Ma panen su Lemböte kloostris kümnekordseid palveid lugema!"

„Vanaisa!" naerab poisikene. „Kadunud on Lemböte klooster! Eks sa mäleta, kui me viimast korda seal käisime, siis soojendas kivil altari kohal suur sisalik end päikese paistel. Ainult varemed seisavad seal, ja varemete taga magab meri!"

Aga vanake laseb pea murelikult alla ja õhkab:

„Mis on sisalikud, mis on varemed! Miski ei muutu, ei kao, ei tule midagi uut. Ei ole algust, ei ole otsa. Mis tead sina, mis teavad sisalik ja nahkhiir! Aga te tulete ja arvate, et vana on ära läinud, et vana teid on kartnud, et te vana olete võitnud. Vana ei sure iialgi, ei lähe, ei kao! Vana on, kes võidab, mitte noor. Sest kes on iial kuulnud, et vana oleks nooreks saanud, aga kõik noor saab kord vanaks. Iga tee ääres, kust noor mööda läheb, istub vana, et teda vastu võtta, iga risttee ääres istub ta. Aga mis tead sina sellest, mis teab sisalik või nahkhiir sellest — kõik, kes te t u l e t e !"

Ja madalale on vanakese pea kummardunud ja maha vaatavad unistavad härjad. Üksnes poisike vaatab pärani silmil üle härgade ja vanamehe udusse.

Ja siis lähevad nad vaikselt Bomarsundi poole edasi. Hetkeks mustavad mäeharjal hiigelhärgade küürud rohekas taevas ja siis kustuvad nemadki udu ning kauguse taga viirastustena.

*

Vaikus ja unustus tukuvad lossi aknaavades. Kahe magava kivi vahel õitseb hall lill. See on mälestuste lill.

Valge on öö. Nagu piim tõuseb udu Lumpari merelt, nagu loor kõigub ta niiskete kaljude kohal.

1907.

12. Õnnetund.

Kuusirp tõuseb metsa kohal, konnad krooksuvad udus, semafor õhkub ähmaselt, noor naine istub vaksali ees pingil . . . On vaikne, vaikne õnnetund.

Kuid miks igatsed sina?

Ah, sa näed, kuis kaugel mööda roopaid kihutavad rongid inimlike hädade ja pahedega, tuhanded rongid maailma kõigil ääril. Ja sa kujutled, milline hiigelrong see küll oleks, kui nad ühte oleksid haagitud. Ikka edasi, ikka edasi kihutavad rongid, linnade ja sadamate poole. Ning sa näed ühel hoobil kõiki neid sadamaid ja linnu enese ees nagu laual ning kuuled nende kõrvulukustavat oiet uputusena taevaste poole tõusvat!

Ei, ära vaata neid roopaid, mis sind ühendavad maailmaga. Rahustu, unustu, lase puhata pilgul noore naise kaunil palgel.

Kuid sa näed seal tulevikku, näed selle näo vanadust, näed hirmsaid haigusi ja kannatusi ta moonutavat. Oh, sa näed teda surnuna, näed teda kirstus, näed mullas määnduvat. Ja siis näed kord ta kalmul oma tuleviku teisikut ta pealuud käes kaaluvat ning ahastades küsitlevat: olla või mitte olla?

Ei, ära leina isikut, isik on mööduv, kuid jääb kõiksus, elab universum, jääb elu igavene jatkuvus ning suur harmoonia. Vaata, kui kaunis on täna kuusirp!

Kuid sa näed kuu elutut kõrbe, näed ta hirmsaid kraatreid ja jäisi mäeahelaid, näed sfääride kohutavat kõledust, milles viimne mõttekübe tarretub. Ja sa mõistad: see on ka meie tulevik, meie viimne eesmärk, lõplik harmoonia!

Oh vaikne, vaikne õnnetund!

1907.

13. Nägemus.

On kuum päev, päike paistab kui tulekera. Miski rannatänava tolmune kivistik. Lumivalged, päikeses pleegitatud ehitised, üle rõdude valged ja punased riiekatused. Väravais haigutavad orjad.

Istun, galeeripingile needitud, ja vaatlen palavikusilmil seda pilti. Mu kõrval magab seltsimees, suu lahti, süsimust nägu higine, kahu pea lõhnab vängest rasvast.

Meri on liikumatu kui õli. Päike lõõmab. Mul on janu.

Siis tuleb tühja tänavat mööda saatkond: neli orja kerge kanderaamiga. Raami kõrval jookseb väike moorlane, mustas käes punane siidvari pika nõtke varre otsas. Raami ees ja taga kõnnivad eunuhhid, paksud ja habemetud, tumepunaste turbanitega.

Kanderaamil istub noor naine helekollases mantlis, mida palistavad kuldsed narmad. Ta põsenukid on värvitud ja ta suured kõrvarõngad kõiguvad, kõigutades peadki eneste järele. Ta on laisalt taha vajunud, liikumatult, silmad poolkinni, ainult ta veripunane suu elab kui haav.

Kes on see naine? On see printsess Berenike, on see Arsinoe?

Saatkond möödub ruttu ja hääletult. Näen veel, kuis kaugel kõigub punane vari nõtke varre otsas. Kuid siis

tõuseb kivistikust kollane tolm, nagu puhuks äkiline tuulekeer, ning kõik kaob.

Kõik kaob . . .

Midagi imelikku tärkab mu meelde. Kus olen ma? Katsun ennast liigutada, kuid mu jalad on kinni kui unes. On see mingi eksitus, on see viirastus? Need päikese pleegitud ehitised, see liikumatu meri ning magav neeger mu kõrval —?

Mu keel on suulakke kuivanud kui potikild.

1915.

14. Must laev.

„Oi, kuis see päike põletab! Ei jõua ega jõua oodata . . . Vaata, laps, kas see laev ju viimaks ei tule?"

„Ei tule, ei tule! Meri on kui klaas, meri kui magaks."

„Oi, kuis oleme teda oodanud! Miks ei jõua ta juba? . . . Uhke ja suur on prohveti laev. Kaananisse tuleb ta meid viima. Lained mängivad ta ümber, pilved piirlevad ta mastides, õhtutuul paisutab ta purjesid. Oh, et mu pimedad silmad teda veel näeksid! Tema valgeid purjesid, ta vahtukobrutavat keula ja prohvetit ennast ta keulas . . . Lainete kohinal jõuab ta randa ja prohvet õnnistab rahvast ning maad . . . Siis laeva me läheme — ja inglid hõiskavad taevas. Ja jumal pöörab jällegi tuult — ning merele me purjetame. Kaananisse, Kaananisse! . . . Vaata, vaata teraselt, mu poeg, kas ei paista juba valged purjed ja valge laev?"

„Ei paista, ei paista . . . Taat, ma tahaksin magada!"

„Küll sa Kaananis magad! Küll me kõik seal puhkame . . . palmide all, vete rannal, maal, mis jookseb piima ja mett . . .

Puhkame eneste, puhkame esiisade eest... Suur on meie väsimus, suur on puhkuski selle peale!... Oh, vaata, kas ei tule, kas ei tule ta juba?"

„Jah, isa, taevarannal on laev!"

„Usklikud, laev tuleb, laev tuleb! Laskem põlvili randa! Laev tuleb, laev tuleb! Oh, laulgem! Oh, hõisakem! Me jumal on me kindel linn!"

„Isa, isa, sel laeval on mustad purjed! See laev on ise must!"

1908.

15. Luupainaja.

Suurlinn. Lämmastav-kuum suveõhtu. Laman suure hotelli kõrgeima korra toas. Et saaks vähegi hingata, on aken pärani lahti. Kuid kasu pole sellestki palju.

Alt tänavalt, sügavast ja kitsast kui kuristik, kostab järelejätmatu, tõusev ja laskuv ragin, kärin ning mürin: trammide vingumine, kellade kõlin, pidurite kriiksumine, õhupresside susin, mootorite turtsumine, autokummide vihin. Ajuti kui mingi vabriku võrin, saekaatrite kärin, login, särtsumine, rigin — raudesemeid veeretav kosk, metallikärestik kuristiku põhjas. Ja siis jälle kui mehaanilise pardi prääksumine, siili turtsumine, ussi sisin. Keegi aga viilib, puurib, raiub...

Kui olin noorukesena esimest korda siin, siis polnud see veel suurlinn. Selle hotelli kohal oli alles linnatagune kaljuküngas. Ja õhtuti jalutasin siia, istusin sammaldunud kivil ning vaatlesin päikese laskumist. Eemal punasid mõned pihlapuud ja nende varjus vaikisid üksikud alandliklihtsad puumajad. Ning linnast enesestki ei kostnud veel ühtki kriiskavat häält.

Nüüd pole siin enam jälgegi sellest, mida kutsutakse looduseks. Kõikjal ainult kivi, metall, klaas, asfalt. Isegi õhk, mida täidab see infernaalne huugamine, pole enam loomulik, vaid mingi laboratooriumi leitsak. Kõik orgaaniline on selles surnud. Loomastikust säilinud ainult veel inimesed ja mõned pisilased.

Edu? Euroopastumine? Küllap vist. Vähemalt sellena oleme seda igatsenud ja sellele kui ideaalile vaadanud. Kuid kui see saavutatud, siis on see masendav.

Just nagu lapsena igatsed olla täisealine, kuid kui oled täisealine, siis näed jahmatades, et see pole muud kui vananemise algus. See polnud kellegi ideaal!

On juba hiline õhtu, juba kesköögi. Aga lakkamatu ragin kestab. Ja tuhanded, kümned tuhanded, sajad tuhanded inimesed lõõtsutavad ja läkastavad kuumas öös, keset raginat ning leitsakut. Pöörlevad niisama pool-uinakus oma asemeil, kuulavad mehaaniliste sauruste häälitsust ja jälgivad aja kulumist mehaaniliste signaal-ööbikute abil.

Need on ühel hoobil selle mehhaniseerumise autorid ja orjad, suurlinna robotid. Pole neil aega enam jalutada, tunda rõõmu üksindusest, lugeda midagi „igavat". Elavad hulgani koos, ilma tõeliselt üksteise lähedale pääsemata. Istuvad vanglas ja ehitavad edasi oma vanglat. Homunkuluste ühiskond kivikongis.

Minutid aga tilguvad pisaratena, kogunevad tundide loikudeks. Kuid needki pole siin elavad veekogud, vaid kunstlikud betoontiigid. Aegki pole siin osa igavikust, vaid katkend kiirustamiskalendrist.

Mingi reklaamkiri vastasoleva maja katuselt lööb mu toa lakke veripunase õhetuse. Seda jälgides jäävad silmad ikka raugemaks. Ja altkostvast raginast ühtsoodu katkestatud uni heietab kohutavat nägemust:

Linn kasvab ühtsoodu, ta piirid siirduvad ikka kaugemale ja kaugemale, ning nüüd polegi tal enam äärt. Loodus on lõplikult tapetud ja maakera linnastatud. Selle tõeliselt maailmalinna tänavad jooksevad mööda laiuse ja pikkuse kraade nagu Brjussovi jubeda Lõunaristi Vabariigi pealinna omad. Ma rändan neid mööda ja otsin ühtainustki õitsvat pihlapuud. Kuid leian vaid metallposte, mille otsas õhetavad signaaltuled ja rõkkavad häälekõvendajad.

Luupainaja! Luupainaja!

16. Mälestused.

Jälle lõikab laev neidsamu laineid sügisõhtu hämaruses. Kõle tuul käib hiilivana üle vee ja meri loksub raskelt kui kauss täis sulatina. Taevarannal mustab saare sakiline sein. Hilissügis laotab oma varju üle selle sünge pildi.

Laev teeb kasvavas õhtus suure ringi ümber saare. See tõuseb korraks kõrgele ja metsad mustavad taevarannal. Siis kaugeneb laev ja saar väheneb öös, — oli kohtamine teretamata, hüvasti ütlemata.

Kuid äkki süttib saare rannal tuli, suur ja hele, nagu majakas sadamasuus. Öö on juba pime, laev kaugeneb ühtsoodu, kuid tulekiir jälgib teda üle kõleda vetevälja.

Ah, mälestused sealt mustavalt saarelt taevarannal — nagu ääretusest — nii paljude aastate tagant — nagu igavikust! Tulekeelena tõusevad nad, et siis kaduda öösse ja merre, mida lõikab kaugenev laev.

17. Lipp tornis.

Linnas, kus elan, on keset turgu torn. Ta on muistne, kuuekandiline, kõrge ja vaikne. Ta tipul liigub tuulelipp. Iga päev lähen sest tornist mööda ja vaatan üles lipu poole.

Kuis ta püsib liikumata päevade kaupa selgeil suvepäevil. Kuis ta nõtkelt pöördub, näidates tuule vähimat kui varjundit. Kuis ta keerleb ja rabeleb, kui kihutab sügismaru nutuseil pilvil ning päike on surnud.

Nõnda vaatan.

Kas pole see mina — kõrge torni tippu igavesti needitud. Kas pole see mina, kes näitan alt vaatajale tuule sihti, ise paigale aheldatud. Ja kas pole see mina — keset sinitaevast ning tormavat avarust — roostetanud, krigisev tuulelipp.

Ühel päeval viib maru mind!

18. Võõrad.

Kord ammu, ühel novembriööl, sõitsin raudteel. Lamasin vaguni riiulil unetult ja vahtisin välja. Lund polnud veel maas, kuid veed olid jääs. Raudtee läks läbi külmunud soo, millel mõni kidur puu kasvas. Täiskuu oli taevas. Puud lendasid kuust mööda. Loigud läikisid kui peeglid, mille üle veduri suits keerles.

Vagun oli pool-pime. Kõhn küünlatuli vabises ukse kohal laternas. Hämaruses paistsid väsinud inimeste hallid kogud, kes pingel istudes ja lamades magasid. Lamajad rappusid edasi-tagasi, istujate pead kõikusid sinna-tänna. Kuuma ruumi täitis raske, painajalik hingamine.

Siis äkki tundsin, kui võõrad me tõepoolest üksteisele oleme: Istume samas rongis, samas vagunis, lööme tukkudes päid ühte. On öö, ja õhk on lämmatav. Meid veab vedur, mida me ei näe, ja talutab masinajuht, keda me ei tunne. Äkki vilistab vedur ja peatub keset pimedust. Mõned ärkavad, ehmuvad, haaravad oma kompsud ja kiirustavad välja. Meie aga sõidame jälle edasi, — tukkudes, magades, unesid nähes.

1915.

19. Hetk enesega.

Täna tahaksin unustada kõik. Pea on liiga raske minevikust. Süda on liiga tühi olevikust. Unustada, ainult unustada kõik!

Näen läbi akna ja puude järve laineid randa rulluvat kui jaapani joonistisel. Näen noort tüdrukut riideid pesevat, neid vette kastvat ja neist vett puserdavat.

Näen vanameest järveseljale sõudvat, kaabu silmil ja valkjaskollased habemekõrred igale poole laiali. Ta sõuab aegamööda, ta sõuab järelejätmata, nagu Uus-Meremaa elanik, kummaras oma küna kohal.

Ja kuskilt mu kohalt ülevalt kostab naise naer, nii hele ja avatlev, nagu oleks sesse naeru suletud terved maailmad.

Kui imelik: kas pole ma seda pilti juba varem mõttes näinud? Kas ei tunne ma selle tüdruku ja vanamehe nime? Ja kas pole ma kord kuulnud kuude ning aastate kaupa kõrvus seda heledat naeru, kirjutades üht teost? Jah, kas see tõelisus pole ainult vari mu ammu unistatud unistusist?

Ma olen palju sellest varem kunstis läbi kannatanud, mis alles hiljem on mind isiklikult tabanud.

Kas ei korda ma tihti elus ainult seda, mis olen kord mõttes kogenud? Kas pole just sellepärast mu isiklik valu teravuse kaotanud? Kas pole ma ainult enese epigoon, ja mu tundmused elus on viljatud nagu epigooni omad kirjanduses?

Noor tüdruk on pesu korvi tõstnud ja ära läinud, vanamees on ammu kadunud saarte taha ja naer on kustunud kuskil kauguses. Näen läbi puude, kuis ainult lained randa rulluvad — peatumata, järelejätmata.

Unustada, ainult unustada kõik!

20. Vormivalu.

Millest see oleneb, et sa iial oma elamust ja sellest ammutatud tõtt sõnadesse ei saa?

Tunnetes on asi selge, mõtteis kahvatub juba, kuid sõnades väändub suisa valeks.

See on sõnade türannia, väljendusvahendite meelevald. Elad otsekui tuimade tõlkide armust.

Ja sulle meenub ikka Eino Leino igiliikuja ehitaja. Kogu elu raius ja tagus mees. Just-just oli masin käima minemas, aga enne seda saabus surm.

Nii oled ka sina tagunud ja viilinud, nähes vaimus oma imeväärse masinavärgi liikumist. Just-just peaks ta tõeliselt minema!

Kuid ma kardan, et must mõlamees su üllatab, enne kui keegi muu su tõelist mõtteliikumist näeks.

1939.

21. Vaene Lelian.

„Pauvre Lelian, mis oled sa täna teinud?"

„Mõtelnud, mõtelnud!"

„Mis üle oled sa mõtelnud?"

„Olen mõtelnud, et meie olemasolu on nii mõttetu ja olematus veelgi mõttetum. Olen mõtelnud, et me nii vähe teame, ja seegi, mida teame, meie tundmise vastu sõdib. Olen saavutanud teadvuse kõige teadmatusest."

„Kuid selleks ei tarvitsegi mõtelda."

„Jah, ka sellele olen ma mõtelnud. Jah, ka seda tean ma, et mu meeletu mõttepingutus on tühi töö, täitsa tühi töö. Tean sedagi, et see mu viimse elujõu sööb ja mind mitu korda viib lähemale kõige tühjusele."

„Siis lõpeta kord!"

„Kuis oleks see võimalik? Kas poleks seegi mõtte tagajärg? Ja kas ei tunnistaks see lõplikult kõige lootuse kadumist?"

„Oh Lelian, Lelian! ... Vaata välja: kevad on jõudnud, taevas on sinine ja päike helendab. On ilus, selge ja muretu maailm. Tõuse üles, Lelian, sina mõtteisse surnud ja elu nägematu! Tõuse üles ja vaata: maailm on su ees!"

22. Kontsert.

Oli nägusid, liikumist ja värve. Siis kadus kõik peale helide. Ja kadusid pikkamisi needki. Saabus nagu hetkeline unustus, tühik, üleminek ühest maailmast teise. Ja siis hakkas kujunema taas liikumist ja värve. Just nagu lahendub surnud filmilint uuesti eluks ja hõiskamiseks. Ei tunne enam kohta ega taju aega. On vaid nägemuslumm.

*

Kuula!

Kostab nagu merimehe sammusid sadamasillal ja ankruketi raginat. Vesi loksub, pladiseb, pulbitseb. Jälle kettide raginat, ja siis hakkab kõik kuhugi liuguma.

Hüvasti, hüvasti! Tuuline sõiduk läheb teele. Kui kord taas kohtume, oleme teised!

Purjed ahmivad õhku ja mastid nõtkuvad nende raskusest. Ümber kajakate valendust ja soolast veetuisku. Rannad löövad laiali nagu mandri hõlmad. Ning tuul lõõtsub kõigi poognate jõul.

Avameri! Laev lendab pahinal läbi sini-rohelise pilve. Ikka kiiremini, ikka kergemini! Ja nüüd nagu irduks kõigest kombitavast. Ümber veel lendlevaid vahutorte kui pilvesagaraid. Ja siis vaid avarus.

Puhub idatuul ja lõõtsub läänetuul, loivib lõuna-, pahiseb põhjatuul. All pöörleb rohesinine gloobus.

Nüüd juba kaugel, väga kaugel. Nii kaugel, et piirdub olematusega. Ainult taktikepp kannab veel. Kuid seegi ebamäärastub, on vaid nagu tuules kõikuv oks. Ta viskub siia ja sinna, ajab pungi ja lehti ning puhkeb õitsele. Ja siis pole enam midagi reaalset.

Jookse, jookse, mu mõte! Lenda, mu tundmus! Levita tiivad, tõuse, irdu kõigest!

Avane, suur luule, nagu hele järv põhjala suviöös! Laiu, taevas kuldne, ta üle! Levige, kumad, helendused, valguse vastukajad!

Olla vikerkaare vend, olla koidupuna hõimust! Kerge, kerge! Mis on kõik muu!

Hetk peatust kõrguses. Lõplik täiusetunne, ülim õnnepõli. Eeter virvendab, avarus tuksub. Ei tõusu ega langust enam!

Kuid siis hakkab sügavusest jälle nagu maapealsete asjade mälestust kumama. Ja see paisub katastroofiks universumi orkestris.

Läbi udu õhetab sureva planeedi punane ketas. All laiub hall soo kääbusmändidega. Eha põleb selle kohal ahastavalt ja kustub. Paks pilv peidab taeva ning hakkab pisardama nõgivihma.

Päevale heledale järgneb öö pilkane. Ning süngesse unne, süngesse unne kannab ta mind!

Ei ole enam tahet, ei tiibu ega kaugustki. Ainult igavesti vaevelda, igavesti surra ja olla suremata. Olla vaid üksainus olla-või-mitte-olla. Võngutada ainult puurivarbu ja jõuetult haliseda. Prometheus, kes iial ei vabane.

Oi valu, oi mõru kurbus!

Oi mu igatsuste kõrgmäär, unistuste ülim aste — kuhu kadusid, kuhu hääbusid? Kuhu kaob kõik mu käte vahelt, kuhu põgeneb mu ümbert, kuhu langen ma isegi?

Oi illusioon! Oi unistus! Oi unistuste unistus!

Vanglavalvur vaid sammub mööda metallist kõnniteed. Ta kaugeneb ja läheneb. Ei, kuula! See lööb meeletuse kell, hulluse kell — paugub, põrutab pöörasuse kell!

Kui lähedal on pimedus!

Veel samm — ja algab suur pimedus!

Mu kodu — pimedus — mu ainus kodu!

Kõik peatub hetkeks, ja vaikus tipib lühisammel läbi ruumi.

Siis äkki energiapuusk: ei, siiski mitte see! Mitte see!

Pinguta uuesti end! Virguta tahet! Raputa enesest unistuste liigliha!

Näe, taevarannas puhkeb kirsspunane viir. Siis purskub avarusse tuld ja lained all roosatavad. Ikka lähemale ja lähemale! Sini-roheline merepind on jälle siinsamas ja pur-

jed paisuvad värskes tuules. Ning üle merelageduse käib fanfaaride hõise nagu avastusretkelt saabudes.

*

Laev randub toolide kolinal. Ja üks väsinud mees puldil raputab pulstunud pead.

1918.

23. Nimetu.

Kuskilt kostab sõna „Nimetu". Kes ütles seda? Ma ei tea. Kostis nagu hämarast õhust enesest, õhtutuule õhkusest. Aga ta elab juba. Olgu Nimetu, kuid see on kellegi nimi. Ja nüüd näen ma teda juba ennastki. Mitte ainult vari ja kaja, vaid inimlik indiviid — küürus seljaga, hallide juuskahludega. Jah, nüüd ma tean! — —

Nimetu oli vanaks jäänud. Ta oli peagu pime, ta käed värisesid ja ta ei suutnud enesele enam peatoidust muretseda. Ta hulkus paigast teise, kuni pandi vaestemajja, samasuguste viletsate keskele. See oli armetu maja.

Ühel kevadõhtul, kui maa oli juba sula ja mahl puudes kerkis, saabus sinna võõras noormees. (Pane tähele: plastiline jutustamisviis on juba leitud!) Noh, saks ta ju oli, aga teda huvitasid maarahva vanad lood. Kõik, mis nad teinud ja omavahel arvanud, kuidas oma pidusid pidanud ning orjust orjanud. (Ikka rohkem selgub rahvalik, pisut melanhoolne toon.) Ja Nimetu hakkas jutustama. Pajatas esiti kui unetsi, vastu tahtmistki. Aga siis sai ta hoogu, vaimustus vestlema. Ja siis nägi ta — n ä g i kõike jälle isegi. See oli elamuste uuestisünd!

(Nüüd ma tean ka juba, et see nooruk oli maamehe poeg Jakob ja Nimetu ise kogu vanarahvas oma põlis-

tarkusega. Kuid ma ei ütle seda, — minulgi on omad saladused!)

Nii on siginud novelli embrüo. Ma tean, et ma teda kunagi lõpuni ei arenda ega sõnadesse ei vormi. Ta jääb sellele algastmele, nagu on jäänud loetlematud teised. Kuid siitpeale elab ta ühes minuga. See on püsivaks jäänud, stagneerunud kaja, mille äratas tundmatu hääl hämarusest.

1939.

24. Meri.

Ju lapsena igatsesin merd ääretut mina.

Ma tahtsin näha ta lainete valgeid harju ja lainetel liuglevat viirese varju ja vahu sees õõtsuvaid kajakakarju ning kaugel kõikuvat üksikut purje. Ma ihkasin näha ta tukkuvat pinda kui magava hiiglase raudriides rinda ja kuulata laineid, mis veerevad randa kui tuiskavad leegid, mis raksuvad, mis kirglikult kutsudes tuksuvad, mis mürinal maltsrannale vaovad ja siis jälle kiiresti kaovad kui vägi, mis taganeb vaenlase eest, või põdrakari lääb põleva padriku seest!

Oh, kuidas ma ihkasin seda laiust ja seda suurust! Ma tahtsin näha mässava maru algust ja sähvava välgu rohelist valgust ja selle paistel tuiskavat lainete vahtu! Ma tahtsin mässava mere peal sõita, ta tuultega raskesti võidelda, — võita — ja nutta ning naerda siis võitluse üle!

Kõike seda ihkasin ma, tusk lapsel ju täitis rinda: saaks suure mere randa, saaks randa ma!

Öö hämaras rääkis taat elu kurba juttu, täis piina, orjade ohkeid ja nuttu. Öö oli nii vaikne, täis tuska ja leina, ja kaste kaalus maha värisevat maarjaheina, kuu kahvatult

valgustas sauna seina ning mustad varjud magasid väljade peal.

Siis noores hinges lõid leekima kõrged aated. Ma nägin uut ilma, lahtist maad ja laia väljavaadet ning nägin vaba rahvast tõusvat. Mu rinnas oleks paistnud kui päikene, mis valgustab ja soendab; mu ajus sündis ju äikene, mis kärgatab ja hävitab — ning siis vahest isegi hävineb.

Siis näha ihkasin merd mina võimsat ja tahtsin kuulda ta kartmata mürinat: meri, minu meri, suur, võitmatu meri, vastu sull' tuksus mu südames veri — vaba ja julge kui sinagi!

*

Ja nüüd ometi näen ma sind, oh mõõtmatu meri! Kui lai, kui suur, kuis sinetad sa! Kuis vabadust õõtsub sust vastu mull' otsata! Mu süda nii rõõmsasti tuksub, keeb veri ning säravad silmad ja sätendavad. Käed aknaraudadest kinni kramplikult hoiavad. Rind väsinud on rusutud vastu külma seina. Silmad, täis tuld ja ühtlasi põlevat tuska ning leina, näevad vahul lendavaid lainete harju ja keerlevaid valgeid kajakakarju ja õrnalt ujuvaid pilvi ning säravat, sügavat sinitaeva võlvi. Ja seal need suured võõramaa laevad kui hiiglaluiged kesk laineid käivad. Tõusevad valged purjed kui luikede tiivad ja tuuled siis viivad rahvast ja laevu kaugele ära, — sinna, kus verised täägid ei sära ja kuhu ei kosta ka raudade kõlin ning kära. Oh, ma olen nii lähedal sulle, mu meri, mu õnn! Veel üksinda külmad rauad ja seinad me vahel on, — need äraneetud seinad ja rauad!

Meri, mu meri, kas näed, su kaldal mustavad ju hauad! Kas sa ei tea, keda sinna südaöösel maeti, nagu metsa looma hauda aeti, külma liivaga ja kividega kaeti?

Meri, mu meri, su kaldal seisavad ju võllapuud ja päikse paistel pleegivad seal pealuud! Kas sa ei näinud, kellel seoti siin suud öösel, mil ei paistnud kuud ega särand taevas tähti? Keda siis seal kõrgel nähti päikse tõusul kõikuvat?

Meri, mu meri, su rannal ju ahervarred mustavad, — alles praegu tukid seal kustuvad! Kas sa ei tea, kuidas see sündis ja oli, et lahti pääses meeletu tuli? Kas sa ei näinud, kes poos, kes tappis maha, kes tõi tule talutare taha, kes tõi oigamist ja leina, murdis rahva nagu heina?

Oi seda udu minu silmade ees! Oi seda valu minu südame sees — külma ja teravat nagu need rauad, musta ja sügavat nagu need hauad või nagu meri seal haudade taga!

*

Öö tõuseb, tume ning tormine öö . . . Ei kuma kahvatu kuu, ei paista linnutee vöö . . . Mu vangitoas põleb punane tuluke . . . Varjud käivad, varjud ujuvad, siis võtavad kahtlast kuju nad . . . Tuul ulub ja oigab akende taga . . . Ei tule uni, ei tule . . . Öö hiline, kuid mina ei maga . . . Hinge täidab põletav tusk ja põletav janu . . .

Ma tõusen, lään jällegi külmade raudade manu. Joo külma tuult, mu väsinud rind! Kaisuta, vaba ning vihane torm, kaisuta mind! Mu silmad eksivad sügavas öös, seal mustade udude painavas töös.

Kesk pimedat ööd on mere peal torm. See müriseb, raksub, suur mere süda hõõgub ja tuksub. Ah, kui kaugele veerevad vahused lainete harjad kui kiskjad metsaliste karjad või kui võitlevad sõjaväed! Mere peal tekivad orud ja mäed; lained langevad, nõrkevad, kangevad, tõusevad, tungivad, pilguks siis hanguvad, kui haiged pöörlevad,

kui rullid veerlevad, kui vihased sihisejad ussid siis keerlevad, oiates rannale vaovad, kaljut kui vasartega taovad ja raovad ning siis jälle oiates kaovad!

See on seal meri, mu nooruse paleus! See on seal meri, mu hinge igatsus! Veel vägevamaks saa, saa kangeks, mässa ning ulu, taevani tuiska, need paerahnud kui sõmerad paiska, et need müürid kord merre langeks! Mürise, meri, väära ning murra! Kui oled sa tõusnud, siis võitle ka korra!

Ja tulekski rusude all minul surra, siis ihkaks, et süda minul meresse vaoks, ja et minu elu siis lainetes kaoks, ja et mina lainena uuesti mühaks kodumaa külmal ja liivasel rannal sest suurest murest oma südame sees — nii külmast ja teravast nagu need rauad, nii mustast ja sügavast nagu need hauad, või nagu meri seal haudade taga!

Tallinna Toompea vanglas 1906.

25. Sünge sügis.

Sügis tuleb kaledana, külmana, pimedana. Nagu pime kuningas Lear tuules lehvivate juustega, nii seisab abitu puu väljade keskel. Pilvi on palju, vesihalle, tinahalle, pehkpuuhalle. Vihm lööb nagu laisk piits läbi pimeda õhu.

Lapsena kuulsin siis ikka väljadel marduseid hüüdvat. Nad tulid üle mõisa nurme, läksid muistse rehe taha, liikusid pikas reas mööda kõrrevälja ja kaebasid. Siis kartsin ma surnuid, kartsin surma ja surmariiki. Kogu lapsepõlve läbi mõtlesin ainult surmale.

Miks kuulen ma nüüd veel rohkem marduseid liikumas sügise jõudes üle kodumaa väljade?...

1919.

26. Ennustus.

Poolsaar lõikub laia kaarena merre. Ma lähen mööda ta seljandikku. Mu ümber punavad mõned suvilad ja rohetavad siin-seal pihlapuud alles kollaste kobaratega. On tuulevaikne keskpäev.

Paremal käel peidab mets taevaranna, vasakul laskub aga kallas mereni. Otse rannas ruskab tohutu arv suuri raudkive nagu põuapäikeses peesitavaid loomi. Nende vahel ja taga õhetab aga veiklev, opaalne, kuumusest udutsev vesi.

Alguses on kõik veel selge ja mingi reaalse perspektiiviga. Kuid siis tõuseb merepind nagu õhku ja ta vinetuses ripuvad mõned valged purjekad ning rusked praamid, nagu sinakale tapetile nõelutatud liblikad. Siis murduvad veel kord valguskiired amtosfääris, ja järgmisel plaanil ei näe enam midagi peale sinise udu. Kuid ootamatult selgub kõige selle kohal üle lahe oleva linna siluett. Majablokid, kirikutornid, vabrikukorstnad — kõik ühel ja samal kaugusel, ilma perspektiivita, nagu papist lõigatud sakiline sein. Miski ei liigu seal, ainult pikkade korstnate kohal näib udu nagu ruskjam.

Päike lõõmab juba päevade kaupa selle vinetuse kohal. Õhus on mere hõngu, adru lehka, maa auru. Kuid kõike seda läbib imal-magus, pisut pööritama panev kärtsahais. See on kõikjal, see on nagu planeetide-vaheline eeter, millest ei pääse kuhugi. See tungib kopsudesse, ajju, igasse nahapoori.

Ja mõte uuristab mingi mälestuse kallal: mida see meenutab, kus ja kunas tundsin ma just sedasama? Ning mõeldes sellele kiusavale mälestusele hakkab süda kloppima ja veri suriseb valusalt soonis.

Õhtu hilja tulen ma siia uuesti tagasi. Päev oli nii painav, — tahaks hingata värsket õhku ja vabaneda sest raskustundest!

Nüüd on ümber pime, ja öine tuuleõhk liigub tasa. Meri mu ees on must, aga selle üle siravad linna tuled. Neid on seal sadu ja tuhandeid, nagu pisukesed lõkked reas. Ei midagi muud mustava mere ja sombus-ähmase taeva vahel.

Kuid endine ving õhus püsib. Teda tuleb nüüd ainult nagu hookaupa, tuuleiilide tõustes ja laskudes. Ning ta tundub nüüd veelgi tajutavamana ses pimeduses.

Kuidas see oli, kas ei rippunud veerand sajandi eest samasugune ving nädalate kaupa õhus? Jah, nüüd meenub mulle kõik. Olin siis niisama mere ääres, üksikul saarel. Kaugel taevarandade taga põlesid ääretud metsad, sood ja rabad. Ning nende suitsuving kandus üle mere minuni, mürgitades hingamist päeval ja ööl. Ei ma teadnud midagi maailma asjade käigust, aga see oli nagu millegi kohutava enne, suurte katastroofide eelkajastus.

Kujutlus — tõelisuse transformeerumine? Kuid kas pole selle eeldused juba selle raske vinguna õhus? Kas ma ei näe juba praegu sellegi linna tulesid äkki kustuvat? Ja kas ei kosta kuskilt mere kaugusest sireeni hoiatavat hädakisa?

Mul on äkki sõnulkirjeldamatult valus.

Merivälja, 1939.

27. Lumelend.

Lund on hakanud tulema — juba nii varakult! Tuleb seda laiade räitsakutena alles rohelistele sirelitele ja külmunud õunapuudele aias, tinahallile jõele ning varemetele kahel pool jõge. Tuleb seesugune lumeliblik, keerleb ja viivitab veel nagu viimsel hetkel külma vee kohal ning kaob siis sellesse. On vaevalt midagi melanhoolsemat kui nende õhkkergete kristallide hääbumine sellesse sogasesse, peagu liikumatusse massi — halli, maani madala sügistaeva all...

Ikka rohkem ja rohkem sõelub ülevalt lund. Kaugus peitub ta ähmasesse lendu. Ja varemed vaevalt viirastuvad ta läbi nagu marust murtud ürgmets.

Kas suudab lumelend peita selle maa varemeid, viletsust ning valu?...

14. X 1941.

28. Tuhat aastat.

Tuhat aastat tagasi:

Ohvrihiies, sõjaleeris, merisõidul tõstis laulik häält, juttur lugu pajatas. Mõõnas mõte, tormas tunne, — looja ise vaimustus, vaimustusid kuulajadki. Ilm näis suurem, elu uhkem, inimen' ise palju rikkam.

Millest laulis laulik see, millest juttur pajatas? Ei me tea, ei me taju, ei me pääse tagasi. Pühkind aeg on vahelt silla, annud meile teised tunded, mõtted hoopis teisedki. Üht vaid teame: selle lauliku me lapsed, kasvud nende kuulajate — meie siin ja tänapäev. Palju ajas pillatud, mõnda siiski päritud!

Viissada aastat tagasi:

Kiigel neitsi laulu lõi, laulis ema hälli kohal, kurtis orjatar kibedalt. Istusid mehed õitsitulel, suitsutare sünges nurgas, peitsid ennast sõjapaos, — pajatasid lugusid.

Millest laulsid neitsikud, millest vestsid habesuud? See ju teatud, see ju tuntud, see ju pandud paberisse, raiutud see raamatusse. Leelutasid Ilolaulu, vaeselapse valusid, orjapiiga ohkamisi; laulsid venna sõjasõidust, ilmatütterist ilusast, merest tõusnud mehikesest. Vestsid mehed muinastarkust — hiidudest, haldijaist, hallitõve õududest, libahundi ulungist. Ilm näis hele, ilm näis kole, elu aina süvenes. Rõõm sai mureks, mure — rõõmuks, — ori puhkas sõnades.

Kolmsada aastat tagasi:

Istus mees mustas mantlis, nägu sünge, mõte süngem. Ümberringi paksud kirjad, kiri paks tal endal ees, — kirjutas linnusulega.

Millest mees see mõtiskeli, mustamantel kirjuteli? Polnud mõnusad need mõtted, kaugelt lõbusad need lood: Ilm on hukas, kurat kange, patt see painab ühtesoodu. Päästku end, kes päästa tahab! Põrgu kõigile on valla, taevas ainult harvadele.

Küllap seegi mantlimees andis oma ajale, mida aeg see tarvitas. Andis hirmu, andis armu; andis, mida'i mõelnudki: andis kirja, andis keele, vedas vaod, tõmbas teed, mida mööda teised tulid!

Sada aastat tagasi:

Tähitumal talveööl metsas mustas tuikab tuli. Tule ääres noorukene, silmis tuli, punaplekid paletel. Tee tal kauge: Tartust Riiga, — palju käidud, palju käia, kuni kodu künnisel. Nimi noorukese: Kristjan Jaak.

Ümberringi öine vaikus, tuli ainult tuhiseb. Millest mõtleb noorukene, mida näeb leekides? Ühte mõtleb, ühte tunneb: Kas siis selle rahva keel tuleleegina 'i või tõusta, valgustada, soojendada, kosta ilma piirideni, saavutada igavikku?! Mõte see kui tuleleek teda ennast põletab.

Tee on kauge, — palju käidud, palju rohkem käia veel. Tõuseb noormees, astub öösse, tähitusse tuisulumma. Lääne poole, lõuna poole — esimene — põues tuli, paunas värsid, puusal mõõk!

Inimiga tagasi:

Jälle tuled, seekord palju, seekord kevad, seekord suvi, — ah, on jaanituled need! Peab pidu jälle rahvas, laulab öösel, laulab päeval, — näib, kui alles tänapäeval oleks leidnud hääle ta.

Uuest' rahva keskel laulik, vestab jälle jutumees. Millest laul see, millest jutt see kõneleb? Olla olnud eesti rahvas, — rahvaks saagu uuest' ta! Olla olnud oma maa, — uuest' meile saagu ta! Ärgu olgu enam orja, olgu enam isandat! Pimed olid läinud päevad, seda selgem tulevik!

Kes need lauljad, kes need uued jutumehed? Mainida siin keda, keda jätta? Robert või Vidrik Reinu, isa Voldemari, tütart Lydiat? Ja Kaarlit, Mihklit, Jakobit? Ning unustada nooremaid, nii Augustit ja Eduardi, Juhan-meelepoo-

list? Ei ole lugu nimest, tööst vaid kõne. On kannud töö see siiamaale, kannab veelgi edasi!

Meie päevil, meie ise:

Meie närvesöövad, katkikäristatud päevad, mõtted, tunded loetud, neisse ajarutt ja viha koetud.. Meie ise aja lapsed sama närvilised, sooves vägevad, teos tihti jõuetud... Mida laulda, mida vesta võime meie?

Siiski, aeg see meie, meie — ajast. Sellest laulu, sellest jutu jõud. Oleme vaid silmapilk pikas aastareas, oleme vaid üksikud rongikäigu seas. Kuid kui puuduks lüli see, oleks mõte katkend keskel tee.

Jälle laulik rahva hulgas, jälle juttur pajatab. Mida laulab, millest vestab tänapäeva jutumees? Laulab endast, vestab ajast, kõigest sest, mis tundes, mõttes. See on see, mis ühendanud laululoojat, jutumeest — tuhat aastat tagasi — tänapäeva õhtuni.

1927.

29. Lembitu.

Ütles Lembitu:

Ilus on elada. Ilus on taevas, mets ja meri. Ilus on eha ja ilus on koit, ilus on kevad ning ilus on sügis. Ilus on mängida murul ja laineil, ilus on veereta' ketast, pinguta' purje, ilus on tormata siniudu-ilma.

Kaunis on elu, kaunis on inime! Kaunid on nooruse õhkuvad uned, uhked mehe mehised mõtted, magusad rauga mälestused.

Kaunid on kavatsused, kaunimad teostused. Kaunid on võtmised, kaunimad andmised. Kaunid on himud, kaunimad veelgi on keeldumused.

Kaunis on elu kaunina elatud.

*

Ütles Lembitu:

Hirmus on inime, kole ta kirg, jõle tema tegu. Koledad ta kiskja-küüned, hirmsad ta verejanu-silmad, hirmsam on veelgi ta tume-puna-verine süda.

Verisel vankril kihutab sõda üle maa, verre upub maailm, verest nõretab taevas, verre, oh verre on uppumas inime!

Kuulake laste ja leskede leina! Vaadake haudu, mida lilled ei ehi; kaege kalme, mida pisar ei kasta! Kuulake tuuli tühjes varemeis! Leinake kummuli kündmatul põllul!

Vihkan, oi vihkan ma inimest!

*

Ütles Lembitu:

Ilus on surra. Ilus on surra isamaa eest. Ilus on surra sõprade, rahva ja omaste eest. Ilus on surra vabana priiuse eest. Ilus on minna võitlusse, lootuseta võita. Ilus on minna ülejõu-vaenlase vastu. Ilus on minna, teades, et tagasi ei tule.

Kaunis on langeda kaebuseta. Kaunis on langeda võõraste vendade seltsis, liigutav leida sõpra viimsel tunnil, panna käsi tundmatu kaela ümber, ohata kord — ning lahkuda.

Kaunis on sünd, millele kaunim veel järgneb surm.

*

Ütles Lembitu:

Ilus ja hirmus on elu. Ilus ja hirmus on inime. Kõik, mis puudutab inime, teeb ta hirmsaks ja ilusaks. Lillesid ja hukatust külvab ta ümber, lilled ning lein on tema tee. Sündides nutab ta, surres valab ta pisaraid, läbi pilvise taeva harva tal' naeratab päike.

Kuid mina armastan siiski sind, inime. Armastan su ilu, su unistust, su priiuse janu. Armastan sind, nagu oled, kõigi su rõõmude, kõigi su kannatustega.

Armastan sind, kui enese võidad ja vaenlasel' armu annad. Jumaldan, kui ennast taltsutad ja orja ahelast päästad. Kummardan maani sind, kui hävituse asemel uuest' kord algad sa ehitust.

Armastan inimest! ütles Lembitu.

1917.

30. Võidulaul.

Kohage, tuuled, kõrgeis puis, kohage mineviku unustust, kohage tuleviku unistust! Kohage võiduhümne, tuuled kõrgeis puis!

Laulavad öised tuuled kaduvust isikule, elu hulgale, lendu silmapilgule, kestvust ajajärgule. Tõmbavad tuulepoognad latvade orkestris suurt viisi kuumist südameist ja julgeist tegudest, inimsurmast, rahva elust.

On aeg kuulda jälle maa ja taeva hääli, on aeg juua endasse looduse kaebed ja hümnid, — on tõesti aeg tunda südame külluses, mis kohab ning hõiskab me ümber.

Kohage, tuuled, kõrgeis puis, kohage mineviku unustust, kohage tuleviku unistust! Kohage võiduhümne, tuuled kõrgeis puis!

1918.

SISUKORD

EESSÕNA

NOVELLID

VÄIKEPALAD

Korrektuuri lugenud Eduard Roos.
Kaanejoonistuse valmistanud Günther Reindorff.
Trükikoda „Vaba Maa", Tallinn.

RMK. 3.50